veze u nob-u 1941-1942

mirko četković

1

mirko četković

veze u nob-u

1941-1942

RATNA PROŠLOST NAŠIH NARODA I NARODNOSTI

KNJIGA STO DEVEDESET* ŠESTA

M O N O G R A F I J E
J E D I N I C A N O V I P O J U G O S L A V I J E

KNJIGA ČETRDESET ČETVRTA

U R E Đ I V A Č K I O D B O R

Mirko JOVANOVIĆ, general-pukovnik (predsednik), Ali SUKRIJA, Risto DZUNOV, Veljko MILADINOVIĆ, general-potpukovnik, Andro Ml'LANOVIĆ, Joco TARABIĆ, general-potpukovnik, Fakrijan TRGO, gcneral-potpukovnik, Metodije KOTEVSKI, general-potpukovnik, Viktor KUCAN, pukovnik, Svetozar ORO, pukovnik, Mišo LEKOVIĆ, pukovnik, Ahmet ĐONLAGlC, pukovnik, Avgust VRTAR, pukovnik, Radomir PETKOVIĆ, pukovnik (glavni urednik)

U R E D N I K - R E D A K T O R

Živoj in LJUBINKOVIC

R E C E N Z E N T I

Mirko JOVANOVlC, general-pukovnik
Gojko UZELAC, pukovnik veze

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD

MIRKO ĆETKOVIĆ

VEZE

u narodnooslobodilačkoj borbi
1941–1942

KNJIGA PRVA

Jubilarno izdanje povodom 35-godišnjice ustanka

BEOGRAD, 1976.

SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA NARODNU ODBRANU

UPRAVA VEZA

Sva partijska i vojna rukovodstva, a posebno CK KPJ i VS, poklanjala su posebnu pažnju obezbeđenju veza sa potčinjenim i područnim vojnim, partijskim i političkim rukovodstvima, kao osnovnom faktoru za plansko pokretanje opštenarodnog ustanka i vođenje oslobodilačke borbe pod neposrednim rukovodstvom Komunističke partije.

Ova monografija veze pruža naučno-istorijski prikaz našeg iskustva iz ratne prakse u ovoj veoma značajnoj komponenti narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Ovim delom se ne samo popunjava osetna praznina u istoriografiji NOP-a, već ono omogućava da se sadašnje i buduće generacije upoznaju sa posebnim značajem veza u tom najsudbonosnijem i najburnijem periodu naše istorije, da sagledaju neiscrpna bogatstva svih metoda, postupaka, inicijativa, osmišljenosti, heroizma, brojnih žrtava i nadčovečanskih napora, kojima se nadoknađivalo tehničko siromaštvo i nedostatak kadrova.

Delo će korisno poslužiti u obuci i vaspitanju kadrova veze i ostalog sastava armije, zatim u praktičnoj primeni koncepcije opštenarodne odbrane, a isto tako i organizacijama i institucijama veze u zemlji, u njihovoj pripremi za odbranu, uključujući i široku čitalačku publiku.

UPRAVA VEZA

3. ZA DAN RODA VEZE ODREĐUJEM 26. SEPTEMBAR, KAO USPOMENU NA 26. SEPTEMBAR 1941. GODINE, KADA JE ODRŽANO SAVETOVANJE U STOLICAMA NA KOME SU, PORED OSTALOG, UDARENI ČVRSTI TEMELJI VOJNE ORGANIZACIJE I KOMANDOVANJA, A TIME I OSNOVI ZA ORGANIZACIJU VEZA U NOR-u.

VRHOVNI KOMANDANT
ORUŽANIH SNAGA SFRJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE
JOSIP BROZ TITO

„Badava su sve direktive i odluke, ako se pravovremeno ne dostave kome treba“

(Zaključci sa Majskog savetovamja 1941. u Zagrebu)

PREDGOVOR

Ovai prvi deo monografije veze u NOB obuhvata period 1941. i 1942. do formiranja divizija i korpusa.

O vezi, kao osnovnom i nerazdvojnom elementu rukovođenja i komandovanja u NOB, do sada nije objavljena celovitija studija, iako se u tome osećala potreba. Objavljivani su uglavnom fragmenti i to pretežno memoarskog karaktera. Međutim, veza je, za razliku od drugih rodova vojske, postojala od prvog dana oružane borbe, kao jedan od osnovnih elemenata rukovođenja i komandovanja iz jednog centra — Vrhovnog štaba sa drugom Titom na čelu. Naime, još pre rata, za vreme svog ilegalnog rada, Komunistička partija Jugoslavije je uspostavila solidan i neprekidan sistem veza na svim nivoima političkog i partijskog rukovođenja, koji je u pripremnom periodu NOP-a dopunjen, učvršćen i prbilagođen novim uslovima okupacije, oružane borbe i revolucije.

U skladu sa potrebama, kadrovskim i materijalno-tehničkim miogućnostima, u toku NOP-a 1941. i 1942. primenjivane su kurirske, telefonske, signalne i radio-veze. U tom periodu kurirske veze su bile glavna i osnovna, a u najčešćim slučajevima i jedina vrsta veze na svim nivoima komandovanja i rukovođenja. A kada iz objektivnih razloga nije bila moguća primena nijedne vrste veza, ostajala je sigurna i nikad prekidana „idejna-veza“, koja je u ovom delu posebno obrađena. Inače, jedinice veze u 1941. i 1942. godini bile su različite jačine, kadrovskog, formacijskog i materijalnog sastava.

Značaj veze i njena uloga u rukovođenju i komandovanju, obim teme, a uz to i težnja da se istorijskim zbiva-

njima dà autentičan sadržaj i smisao, obavezali su me da proučim sva ratna dokumenta Vrhovnog štaba, Centralnog. komiteta KPJ, pokrajinskih komiteta i glavnih štabova pokrajina, štabova svih armija i korpusa, većine divizija, brigada i partizanskih odreda, pozadinskih komandi, ustanova i dr. Pored toga, proučio sam i dela druga Tita, memoarske radove i određene studije najviših partijskih i vojnih rukovodilaca iz rata i drugih autora. A posebnu teškoću predstavljala je kompozicija monografije — kako zbivanja, događaje i pojave uklopiti tematski, hronološki i regionalno po pokrajinama. Verujem da bi se u tome moglo naći i drukčije rešenje.

I pored velikog truda ne pretendujem da su ovim delow. obuhvaćeni i obrađeni svi problemi veze u NOB-u. Biću zadovoljan ako ono podstakne i druge da još detaljnije obrade veze pojedinih pokrajina, čak i užih regiona, viših ratnih štabova, partijskih organa i organizacija, organa narodne vlasti i dr.

Očekujem da će ova monografija zainteresovati kako vojni sastav tako i širu čitalačku publiku.

Pri radu na ovoj knjizi znatno su mi pomogli svojim primedbama i sugestijama recenzenti general-pukovnik Mirko Jovanović, stručni redaktor Zivojin Ljubmković, general-major Novak Vučinić, načelnik Uprave veza JNA, pukovnici Dr Veseljko Huljić, Metod Antunac, Bogdan Krnjajić i ostali ratni rukovodioci veze, na čemu im zahvaljujem.

Autor

KAPITULACIJA BIVŠE JUGOSLOVENSKE VOJSKE I PRIPREMA ZA USTANAK

VEZA U PREDRATNOM I RATNOM PERIODU

1. Uvod

Vrhovno političko i vojno rukovodstvo bivše Jugoslavije nije preduzimalo sve neophodne mere pripreme zemlje za odbranu, iako je ratna opasnost stalno postojala. Oružane snage bile su zapostavljene, pre svega u izgradnji odgovarajuće ratne doktrine, a nije se poklanjala dovoljna pažnja ni njihovom moralno-političkom vaspitanju. Nisu se proizvodili, nabavljali ni uvodili u armiju neophodna savremena ratna oprema, naoružanje i druga materijalno-tehnička sredstva. U uslovima tako slabe politike o odbrani zemlje, bivša jugoslovenska vojska je po svojoj organizaciji, moralno-političkoj spremnosti, naoružanju, opremi i svim drugim elementima, osetno zaostajala iza armija većine evropskih zemalja i nije bila spremna za uspešno vođenje savremenog odbrambenog rata.

Nagli i skokoviti razvoj i usavršavanje borbene tehnike i druge ratne opreme svih vidova i rodova vojske posle prvog svetskog rata, bitno je izmenio dotadašnja načela, principe i karakter priprema i vođenja rata i uložio zahteve komandovanja i rukovođenja borbenim dejstvima i operacijama. Međutim, vojska bivše Jugoslavije je, između poslednja dva svetska rata, izgrađivana u osnovi na tradicijama i principima organizovanja, naoružanja, obuke, priprema i vođenja rata nekadašnje srpske vojske, koja je inače, sa organizacijom i doktrinom, što su odgovarale tadašnjim uslovima vođenja rata, postigla pobedonosne uspehe u teškim borbama sa brojno i tehnički nad-

moćnijim neprijateljem. Pri tom se zaboravilo iskustvo da se rat ne može uspešno pripremati, a još manje voditi, samo na principima i načelima prethodnih ratova.

Najviša i odgovorna vojna rukovodstva, Ministarstvo vojske i mornarice i Glavni generalštab, posebno i izrazito nisu imali razumevanja i pravilan stav o svim pitanjima organizovanja, usavršavanja i savremenog razvoja rukovodećih i izvršnih organa veze. Pored ostalog, razlog tome je nedovoljno shvatanje zahteva i važnosti komandovanja i rukovođenja kao i nepoznavanje tehnike veza i njene primene u savremenim borbenim dejstvima.

Iako se još u završnom periodu prvog svetskog rata jasno pokazalo da su sazreli svi uslovi da veza postane samostalan rod vojske, to u jugoslovenskoj vojsci nije sprovedeno. Veza je bila u organskom sastavu inžinjerije, kao jedan od njenih vidova, pod neposrednim rukovodstvom njene Saobraćajne komande, te nije imala odgovarajućih uslova i mogućnosti da se savremeno organizuje i razvija, da izgradi svoju sopstvenu taktiku i time stekne individualnost i da izradi savremeni i jedinstveni sistem mirnodopskih i ratnih veza, koji bi sigurno i uspešno mogao obezbediti komandovanje i rukovođenje u pripremi zemlje za rat i u toku njegovog izvođenja.

Prema mirnodopskoj formaciji ni u jednoj komandi, štabu ili ustanovi nije bilo stručnog organa veze (referenta, odseka ili odeljenja veze). Vezom su u svemu, sem u neposrednom izvođenju nastave, rukovodile starešine vidova i rodova vojske, koji su nedovoljno poznavale zahteve savremenog komandovanja i rukovođenja, a još manje mirnodopsku a pogotovo ratnu problematiku veza.

Do 1. septembra 1919. godine obrazovana je u svakoj armiji po jedna telegrafska četa za vezu, koje su bile u neposrednom sastavu inžinjerije tih armija. Pored izvođenja stručne obuke, ove čete su služile kao jezgra za formiranje ratnih organa i jedinica veze. Pošto se u praksi pokazalo da ove jedinice ne ispunjavaju ni osnovne zali te ve razvoja i izgradnje veze, formirana je Telegrafska komanda, koja je 1926. godine u svome sastavu imala jednu telegrafsku i jednu bežičnu četu i radionicu za opravku opreme i sredstava za vezu.

Telegrafska komanda je 1930. godine rasformirana i, umesto nje, formirani su Telegrafski puk u Sarajevu i Bataljon za bežične veze u Zemunu, a 1933. godine umesto ovih jedinica formiran je Puk za vezu u Požare vcu, sastava: štab puka, dva telegrafska bataljona od po tri čete, bežični bataljon takođe od tri čete, zatim kurs za vezu za podoficire i pomoćna četa.[1]

Puk, kao jedina jedinica veze združenih jedinica, pored izvođenja obuke aktivnog vojnog starešinskog kadra, bio je i jezgro za formiranje ratnih jedinica veze Vrhovne komande, armija i divizija.

Neposredno pred početak rata, krajem 1940. godine, Puk je preseljen u Niš, sem 1. telegrafskog bataljona i jedne bežične čete, koji su premešteni u Karlovac. U Petrovaradinu je bio lociran samostalni Bataljon golubi je pošte, od dve čete za dresuru golubova — za rad iz stalnih i pokretnih golubamika.

U sastavu Konjičke škole u Zemunu postojao je Eskadron za vezu, koji je obučavao aktivni starešinski kadar za ratne jedinice konjice u svim specijalnostima.

Pešadijski, artiljerijski i konjički pukovi imali su u svom sastavu vodove za vezu. Vodovi za vezu pešadijskih pukova su, 1932. godine, objedinjeni sa pionirskim vodovima u sastavu tehničke čete puka, a konjički vodovi u sastavu konjičkih eskadrona za vezu.

U navedenim jedinicama, kao jezgrima za formiranje ratnih jedinica, obučavano je ljudstvo za sve specijalnosti i pripreman rezervni kadar za popunu ratnih jedinica veze, sem jedinica veze (Eskadron za vezu) konjičkih divizija, koje su još u miru bile u njihovim organskim sastavima i koje su im i u ratu pripadale.

[1] Komandant puka za vezu od njegovog formiranja pa sve do početka rata bio je inžinjerijski pukovnik Franjo Kopicl, iz bivše austrougarske vojske. Pre toga, bio je komandant Bežičnog bataljona u Zemunu. Po ratnom rasporedu bio je pomoćnik komandanta „Poštansko-telegrafsko-telefonske komande“ VK, a odmah u početku rata postao je i njen komandant. On se 16. aprila 1941. godine u Sarajevu stavio na raspolaganje Nemcima, sarađivao sa „Doglasnom bojnom“ nemačke vojske i predao joj ratnu šemu veza VK sa svim prilozima i raznim uputstvima, i radio-stanicu VK. — Pismena izjava pukovnika bivše jugoslovenske vojske Franja Kopicla. Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje Arhiv VII), k. 66, reg. br. 279/7-1.

Sve do 1932. godine oficiri svih rodova vojske školovani su u Nižoj školi vojne akademije prema jedinstvenom programu, po kome se nije izučavala taktika i tehnika veze. Kasnije, poslednjih šest meseci školovanja u vojnoj akademiji, pitomci su se delili na rodove vojske i obučavani su prema programima svojih rodova. Pa i tada, pitomci koji su bili opredeljeni za jedinice veze, obučavani su prema jedinstvenom programu za sve vidove inžinjerije. Program nije obuhvatao tehniku i taktiku veza, osim teoretskog izučavanja najosnovnijih pojmova rijski oficiri premeštani iz jednog u drugi vid inžinjerije iz elektrotehnike. Stoga je bilo slučajeva da su inžinje- — iz pionirskih, pontonirskih ili železničkih jedinica u jedinice veze i obratno.

Tek 1933. godine oficiri veze su počeli da se školuju u Inžinjerskoj oficirskoj školi (škola usavršavanja) na osnovu programa iz oblasti tehnike i taktike veze. Ali ni ovaj program nije obuhvatao izučavanje praktičnog rada na tehničkim sredstvima veze. Pored toga, svega tri oficira su školovana u dvogodišnjoj Radio-telegrafskoj školi mornarice u Šibeniku, koja je obezbeđivala solidno stručno znanje o svim, a naročito o tehničkim pitanjima i praktičnom radu na sredstvima veze.

Podoficiri jedinica veze školovani su u Inžinjerskoj podoficirskoj školi prema jedinstvenom programu za sve vidove inžinjerije, koji nije obezbeđivao ni minimum stručnih znanja iz veze, jer se praktičan rad na sredstvima veze nije izučavao. Stoga je, na nekoliko godina pred rat, školovano nekoliko klasa podoficira u Telegrafsko-signalnoj školi mornarice u Šibeniku i na Podoficirskom kursu za vezu u Požarevcu. Program ovih škola je obezbeđivao solidnu stručnu spremu podoficira za praktičan i samostalan rad na radio-stanicama i u drugim specijalnostima u potrebnom obimu.

Starešinski kadar veze rodova vojske obezbeđivan je iz sastava svojih rodova na kratkim kursevima za vezu, koji su trajali oko tri meseca. Posle završenog kursa sta-

resine su raspoređivane u jedinice veze rodova samo na određeno i kraće vreme (nekoliko godina), a potom su ponovo raspoređivane u jedinice svojih rodova vojske i u njima ostajale do kraja službe u armiji.

Vojnički kadar obučavan je u jedinicama Puka za vezu i u jedinicama rodova vojske za: radio-telegrafiste, telegrafiste za rad na morzeovim i optičkim aparatima, telefoniste, linijaše, signaliste, mehaničare, motoriste i poslužioce. Vojnici za kurirsku službu nisu obučavani.

Vreme za izvođenje nastave vojnika bilo je podeljeno na period opšte i period stručne obuke. Prvi period trajao je oko mesec i po dana, a drugi oko četiri i po meseca, a za sve ostalo vreme kadrovskog roka vojnici su korišćeni za razne nenastavne poslove, kao što su: straža, kuriri po štabovima, ordonansi, rad u vojničkim baštama, pisari u štabovima, rad u slagalištima i magacinima i dr.

Praktična obuka i očigledna nastava radio-telegrafista i telegrafista za rad na morzeovim i optičkim aparatima bila je nedovoljna. Svaka bežična četa imala je za obuku samo nekoliko radio-stanica (3—5), mada se obučavalo oko 50 vojnika radio-telegrafista. Uzrok je oskudica u radio-stanicama za obuku, a korišćenje onih iz ratnih magacina bilo je najstrože zabranjeno. Nije bilo ustaljenog kriterijuma niti ispita u vidu klasifikacije i si. za ocenu osposobljenosti radio-telegrafista. Vojnici rađio-telegrafisti i u periodu stručne obuke korišćeni su za razne radove i poslove u kasarni i garnizonu. Posle odsluženja kadrovskog roka, obveznici — radio-telegrafisti su vrlo retko pozivani na vežbu, pa je zato bio redovan slučaj da su i rnorzeovu azbuku zaboravljali.

Osnovni razlog ovako nedovoljne, nestručne i nesavremene obuke vojničkog i starešinskog kadra veze jeste pogrešan i nazadan stav viših i najviših vojnih rukovodstava prema ulozi i značaju veza u ratnim uslovima, a posebno radioveza. Smatrali su da će osnovno i glavno sredstvo veze u budućem ratu biti kurir i postojeća mirnodopska PTT-mreža. Za radio-vezu su smatrali da je zbog mogućnosti prisluškivanja i goniometrisanja, čak opasna, „mač sa dve oštrice“, pa je treba izbegavati ili

uopšte ne primenjivati. Drugi razlog je nedovoljno znanje i stručnost starešinskog kadra jedinica veze iz praktičnog i eksploatacionog dela obuke, jer vojska bivše Jugoslavije nije uopšte imala svoju školu za vezu radi osnovne i praktične obuke o svim specijalnostima.

Ovaj problem je uočen i vrlo oštro postavljen od savremenijih i mlađih starešina pred viša i najviša vojna rukovodstva, ali se time malo postiglo, jer se rešenju ovog pitanja prišlo kasno u odnosu na početak rata. Naime, čete Bežičnog bataljona su tek 1939. godine dobile dovoljan broj radio-sredstava za obuku, kao i motorna vozila za prevoz vojnika na teren prilikom izvođenja praktične obuke na radio-stanicama na stvarnim rastojanjima, ali je to sve bilo kasno. U ostalim specijalnostima obučenost vojnika za praktičan rad na tehničkim sredstvima veze bio je zadovoljavajući.

Ovakvo stanje obučenosti vojničkog i starešinskog kadra veze, i slabo stanje u svim drugim pitanjima ove problematike, bilo je zato što su vezom rukovodili viši i najviši vojni rukovodioci i starešine koji nisu dovoljno poznavali zahteve savremenog komandovanja i rukovođenja niti osnovne pojmove mirnodopske, a naročito ratne problematike veza o organizacijskim, formacijskim, nastavnim, tehničkim, materijalnim, mobilizacijskim i drugim pitanjima. Uz to nisu konsultòvali niti prihvatali primedbe, mišljenja i predloge komandi, štabova i starešina jedinica veze, smatrajući da je njihov zadatak da se isključivo bave tekućom nastavom i da izvršavaju naređenja i uputstva svojih viših i najviših vojnih rukovodstava, nemajući nikakvog uvida u stanje i kvalitet ratnih priprema zemlje o pitanjima veze.

Pošto bivša Jugoslavija nije imala industriju za proizvodnju potpune tehničke opreme za vezu, ona je nabavljana iz raznih evropskih zemalja (Francuske, Italije, Engleske, Nemačke i dr.). Jedino je u Čačku postojao Vojno-tehnički zavod, čija je osnovna namena bila opravka i prepravka telefonskih uređaja (centrala i telefona). Tek nekoliko godina pred početak drugog svetskog rata ovaj Zavod je počeo da proizvodi telefonske aparate i centrale manjeg kapaciteta.

Tehničku opremu za vezu nabavljali su najviši vojni organi (Ministarstvo vojske i mornarice uz konsultovanje Glavnog generalštaba) bez konsultovanja komandi, štabova, organa ili starešina jedinica za vezu. Tako nabavljeni tehnička sredstva i oprema veze bili su neujednačeni, raznih konstrukcija, tipova i kvaliteta i većinom su to bili modeli iz prvog svetskog rata, koji više nisu bih u upotrebi armija onih zemalja iz kojih je oprema nabavljana. To se negativno odražavalo na kvalitet i mogućnost funkcionisanja sistema veze za potrebe rukovođenja pojedinih stepena komandovanja kao i za potrebe veza između pojedinih rodova vojske, što je ometalo i onemogućavalo njihovo potpunije sadejstvo. Na primer, za potrebe veza artiljerije nabavljene su francuske radio-stanice na kratkim talasima tipa „DC-2 TER“ i nemačke tipa „telefunken“, a za potrebe pešadije na ultrakratkim (engleske radio-stanice tipa „SP-3A“) talasima koje nisu mogle međusobno raditi jer su bile različitih talasnih opsega koji se međusobno ne bi uklapali. Isto tako su i telefonske centrale i telefonski aparati bili, pored različitih konstrukcija i kvaliteta, sa tri vrste poziva: induktorski, fonički i dvojni (za fonični i induktorski poziv), što je umnogome otežavalo, a između pojedinih komandnih stepena i onemogućavalo održavanje telefonskih veza.

Tek 1937. godine pokrenuto je pitanje nabavke savremenijih radio-stanica, ali je prošlo pune dve godine dok je doneta odluka da se radio-stanice rade u zemlji, uvozom svih delova za njihovu proizvodnju iz raznih evropskih zemalja. Tako se 1939. godine pristupilo izradi radio-stanica u Vojno-tehničkom zavodu u Čačku i u preduzećima „Signal“ i „Gođevac“ u Beogradu. Od planiranih 2.000 radio-stanica izrađeno je do februara 1941. godine samo prva serija od 300 komada, ali veći deo i ovih novih radio-stanica nije dat na upotrebu određenim ratnim jedinicama veze.

Tako je vojska bivše Jugoslavije ušla u drugi svetski rat sa nedovoljnom i veoma zastarelom i nesavremenom tehnikom veza, a naročito tehnikom radio-veza, među kojima je bilo uređaja čak iz prvog svetskog rata, koji su inače bili davno izbačeni iz mirnodopskog a pogotovo ratnog naoružanja armija svih evropskih zemalja.

Pod neposrednom komandom operativnog dela Štaba VK bili su štabovi Prve, Druge i Treće grupe armija, ustanove na vojišnoj prostoriji i jedinice teritorijalnih komandi, koje su se nalazile na vojišnoj prostoriji.[2] Ratnim planom „R-41“ bili su predviđeni sledeći sastavi grupa armija: Prva grupa armija — IV i VII armija i komanda Primorske oblasti; Druga grupa — I i II armija i Treća grupa — III, V i VI armija.

Pod neposrednim rukovođenjem Komande pozadine VK bile su pozadinske ustanove i jedinice na vojišnoj i pozadnjoj prostoriji, a pod neposrednom komandom Ministarstva vojske i mornarice bile su teritorijalne komande armijskih i divizijskih oblasti (AO i DO) sa svojim jedinicama i ustanovama.

U operativnom delu Štaba VK postojao je samo referent za vezu čina inžinjerijskog pukovnika, a u Komandi pozadine VK „Komanda poštansko-telegrafske službe“ sa inžinjerijskim brigadnim generalom na čelu.

Sastav Komande poštansko-telegrafske službe bio je: Komanda PTT službe; Poštanski odsek — šef pešadijski pukovnik; Telegrafsko-telefonski odsek —• šef pešadijski pukovnik; Bežični odsek — šef inžinjerijski pukovnik; Tehnički odsek — šef inženjer po TT grani, čina inžinjerijskog pukovnika i Glavna pošta sa šefom čina pešadijskog pukovnika. Ostali sastav pojedinih odseka formacijski su sačinjavali rezervni oficiri i podoficiri, koji su za vreme mira bili viši i niži PTT činovnici i službenici. Isto je bilo i sa šefovima pojedinih odseka.

Kao rukovodeći organi po vezi u komandama grupa armija, postojale su samo pošte, koje su bile u sastavu njihovih komandi pozadine.

U komandama armija i divizija postojali su samo referenti za vezu, bez ikakvog drugog osoblja, i oni su

[2] V vezi sa komandovanjem i rukovođenjem u ratu, teritorija bivše Jugoslavije bila je podeljena na vojišnu i pozadnju prostoriju. Na vojišnoj prostoriji bile su raspoređene komande, štabovi, jedinice i ustanove vojske, pod komandu Operativnog dela Štaba Vrhovne komande (VK) i komande pozadine VK, a na pozadnjoj prostoriji teritorijalne komande i štabovi sa svojim jedinicama i ustanovama pod neposrednom komandom Ministarstva vojske i mornarice.

bili u sastavu operativnog dela njihovih štabova, a u sastavu saobraćajnih odeljenja njihovih komandi pozadina, bile su armijske i divizijske pošte. U štabovima komandi Boke Kotorske i Šibenika postojali su takođe samo referenti za vezu.[8]

Komande armijskih i divizijskih oblasti bili su teritorijalni organi za komandovanje, nastavu i ratne pripreme svih jedinica i ustanova, koje su bile locirane ili su mobilisane na njihovim teritorij ama. Ove komande nisu u svojim štabovima imale nikakvih organa veze (rukovodećih), pa su celokupnom problematikom mirnodopskih i ratnih veza rukovodili nestručni organi i starešine, koji uopšte nisu poznavali vezu, a naročito nisu poznavali tehniku veze — njene mogućnosti, način rada i primenu u ratnim uslovima. Ni u najvišim vojnim rukovodstvima nije postojao kompletan organ veze, koji bi se mogao baviti svestranom problematikom mirnodopskih i ratnih veza i njihovom stalnom izgradnjom i usavršavanjem kao vida inžinjerije.

Nekoliko godina pred rat postojao je samo u sastavu Tehničkog odeljenja Ministarstva vojske i mornarice Odsek za vezu, koji se isključivo bavio problemima prepravki i remonta postojećih i nabavke novih radio-sredstava, kao i problemima organizacije i rada teritorijalnih radio-veza. Pored toga, u sastavu Komande inžinjerije i Glavnog generalštaba postojali su još pojedini oficiri, koji se nisu svestrano bavili mirnodopskom i ratnom problematikom veze, već su radili na izvršavanju pojedinih zadataka, kao što su: nastavni planovi i programi, saradnja sa Ministarstvom pošta, telegrafa i telefona u vezi sa korišćenjem postojeće PTT-mreže u ratnim uslovima i si. U Saobraćajnoj upravi Glavnog generalštaba postojao je PTT--odsek za vezu i za saradnju sa Direkcijom PTT u radu na mobilizacijskim poslovima i planovima korišćenja PTT sistema u ratnim uslovima.

Kao što se vidi operativni delovi štabova viših združenih jedinica, zaključno sa operativnim delom Štaba Vrhovne komande imali su u svom sastavu, kao rukovo-

[3] „Ratni sastav, naoružanje i oprema vojske“, sveska IX (Centralna vojna biblioteka, inv. br. 97.628).

deći i tehnički organ veze u ratu, samo po jednog starešinu — oficira, koji ni fizički ni stručno nije mogao uspešno da rukovodi organizacijom, planiranjem i kontrolom svih vrsta veza za potrebe komandovanja svog štaba, niti radom jedinica veze na uspostavljanju, održavanju i kontroli ovih veza.

Komande i štabovi nižih rodovskih jedinica, kao i štabovi teritorijalnih komandi armijskih i divizijskih oblasti, nisu u svom sastavu uopšte imali rukovodeće i tehničke organe veze. Pri tome komande pozadina viših štabova imale su brojno jake rukovodeće organe veze, koji su se u štabovima grupa armija, armija i divizija nazivah „Pošte", a u VK „Komanda PTT službe", ali u svom sastavu nisu imali nikakvih jedinica veze, već su koristili mirnodopsko poštansko osoblje.

I ova činjenica pokazuje koliko je bila pogrešna i nesavremena koncepcija organizacije komandovanja, rukovođenja i veze u ratnim uslovima, jer se predviđalo ešeloniranje, raspored i postavljanje komandi i štabova (KM) na glavnim komunikacijama i u naseljenim mestima u kojima su za vreme mira postojale pošte, pridajući pri tome najvišu pažnju i značaj obezbeđenju potrebnih veza pomoću kurira, ordonanasa i vezama preko postojeće mirnodopske TT-mreže. Ovakvu koncepciju organizacije komandovanja, rukovođenja i veze u ratnim uslovima, koja u suštini datira iz balkanskih i drugog svetskog rata, potpuno je demantovala praksa prvog dana kratkotrajnog aprilskog rata, jer najveći broj komandi i štabova — zbog bombardovanja glavnih PTT-čvorova — nije imao nikakve veze sa svojim pretpostavljenim i potčinjenim komandama, jedinicama i ustanovama.

Uredbom o formaciji vojske u mobilno i ratno doba[4] predviđene su sledeće ratne jedinice veze:

Bataljon za vezu Vrhovne komande, sastava: štab, 4 čete za žične veze, 1 četa za bežične veze, telegrafsko-telefonska stanica i mehaničarska radionica. Čete za žične veze imale su: komandu, po 4 voda i opšti deo, sa ukupno 278 vojnika. Od opreme za vezu raspolagale su sa:

[4] Centralna vojna biblioteka, inv. br. 97.628.

telefonskim centralama i aparatima, telegrafskim aparatima tipa „morze“, kablom i drugim linijskim materijalom i opremom za podizanje jednožičnih i dvožičnih kablovskih telegrafskih i telefonskih linija. Za prenos opreme za vezu čete su raspolagale jednoosovinskim i dvoosovinskim kolima sa konjskom vučom;

Četa za bežične veze **imala je: komandu, 3 voda i opšti deo, sa ukupnim brojnim stanjem 93 vojnika i starešina. Za prevoz vojnika i radio-uređaja četa je raspolagala sa 15 jednoosovinskih i dvoosovinskih kola i jednim specijalnim automobilom, na kome je bila montirana radio-stanica jačine 200 W;**

Telegrafsko-telefonska stanica **raspolagala je opremom i ljudstvom za postavljanje i rukovanje telefonskom centralom i telegrafskom stanicom Morze, mehaničarskom radionicom sa odgovarajućim ljudstvom i opremom za opravku radio i TT-uređaja i druge opreme za vezu;**

Četa za vezu armije **imala je komandu, opšti deo čete i 5 vodova: telegrafski, telefonski, etapni, bežični i golubarski;**

Četa za vezu divizije, **pored komande i opšteg dela, imala je: 2 stanična, 2 linijska, 1 bežični i 1 pomoćni vod.**

Čete za vezu Boke Kotorske i Šibenika **imale su posebnu organizacijsko-formacijsku strukturu i to: Četa za vezu Boke Kotorske, dve polučete sa 4—8 vodova, a četa za vezu Komande Šibenika 5 vodova određenih specijalnosti.**

Teritorijalne komande i štabovi armijskih i divizijskih oblasti imale su samo po jednu radio-stanicu, a komande armijskih oblasti još i po jednu goniometri jsku stanicu, koje su bile postavljene i radile još za vreme mira, dok ih jedinice veze u svom sastavu uopšte nisu imale.

Komande i štabovi nižih jedinica kopnene vojske imale su sledeće jedinice veze:

Stab divizijske pešadije — telefonsko-signalnu desetinu, s tim što je ratnom formacijom bilo predviđeno da mu divizijska četa za vezu po potrebi prida jednu radio-stanicu i potreban broj golubova;

Štab pešadijskog puka — vod za vezu, koji je bio u sastavu Tehničke čete puka. Vod se sastojao od dva poluvoda — prvi je imao: bežičnu desetinu sa 4 bežične patrole, telefonsko-signalnu i linijsku desetinu, a drugi 4 telefonsko-signalne desetine, koje su predviđene da se pridaju bataljonima. U opštem delu voda bila je desetina pasa za vezu. Ukupan broj ljudstva u vodu bio je 108.

Štabovi bataljona i komande čete imali su u svom sastavu samo kurire i ordonanse.

Stab Planinskog odreda imao je u svom organskom sastavu četu za vezu sastava: 1. i 2. telefonsko-signalni vod (svaki po: 1 telefonsku, 2 signalne i 1 linijsku desetinu i opšti deo voda); 3. bežični vod (1 bežična desetina, 8 bežične patrole, amplifikatorska patrola i opšti deo voda); 4. pomoćni vod (2 signalne desetine, 1 linijsku desetinu, 1 golubarsku patrolu), rezervno ljudstvo i materijal i opšti deo čete.

Štabovi konjičkih divizija imali su eskadrone za vezu, sastava: 1. vod bežični (2 bežične desetine, 2 bežične patrole, 1 prijemna patrola i opšti deo voda); 2. vod — stanični (2 telefonsko-signalne desetine i opšti deo voda); 3. vod linijski (4 linijske desetine i opšti deo voda); 4. vod mešoviti (telefonsko i golubarsko odeljenje i opšti deo voda) i opšti đeo eskadrona. Ukupan broj ljudstva u eskadronu za vezu — 221.

Štabovi konjičkih diviziona imali su odeljenja za vezu sa jednom radio-stanicom i signalnom opremom.

Štabovi artiljerijskih pukova imali su vodove za vezu, a štabovi artiljerijskih diviziona odeljenja za vezu sa radio, telefonsko-linijskom i signalnom opremom.

Stab Bataljona bornih kola imao je odeljenje za vezu sa jednom radio-stanicom i telefonsko-signalnom opremom.

Ostale manje jedinice imale su odeljenja za vezu ili samo kurire.

Pripreme veze i njeno funkcionisanje u ratu

U sklopu opšte pripremljenosti armije i zemlje za rat, posebno i izrazito su se istakle slabosti u komandovanju, rukovođenju i vezi i u neposrednim pripremama i u toku kratkotrajnog aprilskog rata. Iako je veza osnovni elemenat za obezbeđenje komandovanja i rukovođenja u svim situacijama života i borbenih dejstava armije, najviša i viša rukovodstva nisu preduzela odgovarajuće mere za obezbeđenje najnužnijih veza u najkritičnijim periodima zemlje — za vreme mobilizacije, koncentracije i u početnim periodima rata.

Mobilizacijski planovi jedinica veze bili su tako razrađeni da ni jedna jedinica veze nije mogla niti je izvršila

mobilizaciju ljudstva, tehnike i druge opreme. Osnovni nedostatak ovih planova bio je, pored ostalih krupnih slabosti, u tome što su mobilizacijska mesta velikog broja jedinica veze bila koncentrisana u jednom mestu znatno udaljenom — 100 i više kilometara — od mobilizacijskih mesta i koncentracijskih prostorija štabova i združenih jedinica kojima su te jedinice veze pripadale. Na primer, u Požarevcu je bilo mobilizacijsko mesto za 17 ratnih jedinica veze i ratna oprema za sve ove jedinice bila je smeštena samo u jednoj zgradi — skladištu ratne opreme.[5] A kad se ima u vidu: da su za prevoz materijala, opreme i ljudstva jedinice veze raspolagale samo zaprežnim kolima sa stočnom vučom, da je većini jedinica veze naređeno aktiviranje istovremeno kad i njihovim štabovima, a mnogima i krajem marta i početkom aprila, da je njihova mobilizacija trajala 3—6 dana, da je železnički i putni saobraćaj za vreme aktiviranja, neposredno pred početak rata, bio otežan, a sa iznenadnim početkom rata dobrim delom i paralisan — onda se jasno vidi da su uslovi za blagovremenu mobilizaciju i dolazak jedinica veze na koncentracijske prostorije bili vrlo slabi. Stoga nijedna armijska i divizijska jedinica veze nije kompletna mobilisana, a većina ih je kasno došla ili uopšte nije stigla na koncentracijsku prostoriju kod svojih štabova u čijem su sastavu bile. O tome svedoče brojne pismene izjave referenata za vezu armija i divizija i komandanata ovih jedinica.

Mobilizacijsko mesto Štaba Osječke divizije bilo je u Osijeku, a njene čete za vezu u s. Blato kod Zagreba. Referent za vezu ove divizije nije znao gde se ova četa mobilise ni kada će stići na koncentracijsku prostoriju.[6] Tek 9. aprila uveče četa je stigla na koncentracijsku prostoriju, ali je sav materijal morala ostaviti na železničku stanicu Ernestinovo, jer je tada raspolagala samo sa 30 konja, i to bez kola. Sem toga njena oprema je bila nekompletna, a radio-stanice neispravne i bez akumulatora. U međuvremenu jedinice divizije su izvršile marš ka svojim položajima u Baranji, a 9. aprila komandant II armije je iz Đakova izdao divi-

[5] Arhiv VII, k. 66, br. reg. 389/8-2.

[6] Podaci o mestu i vremenu mobilisanja jedinica veze, o stanju, kompletnosti i ispravnosti njihove ratne opreme kao i o popuni ljudstvom, nisu za vreme mira saopštavani starešinama ratnih jedinica veze.

ziji zapovest za posedanje i odbranu položaja na frontu od Valpova do Bora, s tim da na granici ostanu samo posadne trupe. Zapovest je izdata telefonom preko postojećeg PTT-sistema telefonskih veza, jer nije bila uspostavljena nikakva veza formacijskim sredstvima veze između komandi II armije i Osječke divizije. Pri tome je zapovest diktirana otvorenim tekstom, tako da je bila potpuno dostupna ustaškim i drugim izdajničkim i petokolonaškim elementima. Međutim, do izvršenja ove zapovesti nije došlo, jer su već 10. aprila ustaške snage zauzele Osijek i druga mesta, posle čega je nastalo rasulo i raspad divizije.[7]

Komandant Osječke divizije, u pismenoj izjavi o problemu veza ove divizije, između ostalog, kaže: da su radio-stanice jedinica veze divizije zastarele i bez akumulatora; da četa za vezu nije na vreme stigla na koncentracijsku prostoriju, pa zato komanda i štab divizije nisu imali nikakve veze sa potčinjenim jedinicama i susednim divizijama, da se četa za vezu „rasturila" 11. aprila prilikom povlačenja ka Vinkovcima i da je veliki nedostatak bio u broju i spremi starešina i slično.[8]

Četu za vezu Savske divizije mobilisao je referent za vezu takođe u s. Blato kod Zagreba, i to samo 60%> ljudstva i 20°/o prevoznih sredstava sa stočnom vučom. Na koncentracijsku prostoriju referent nije ni stigao već se sa četom, 10. aprila, stavio na raspolaganje vojnim vlastima „Nezavisne države Hrvatske".[9]

Slično je i kod Cerske divizije. Njen komandant u svojoj pismenoj izjavi o problemima komandovanja, rukovođenja i veze ove divizije u aprilskom ratu, između ostalog, kaže: da ga je komandir čete za vezu Štaba divizije izvestio, da mu je oprema nepotpuna, da nema nikakvoga materijala i da nije u mogućnosti da postavi ni jedan telefon, a kamoli nešto više. Najzad je pronašao jedan telefon i vezao Stab sa telefonskom centralom na pošti. Dalje navodi da sa svojim jedinicama i vojnim okruzima nije imao veze, da se raspitivao da li je naređena mobilizacija i da niko nije mogao da mu da obaveštenje. Pošto nije imao nikakvog materijala za vezu, naredio je upravniku pošte u Topoli da ga poveže sa njegovom centralom i tako je dobio vezu sa Vrhovnom komandom.[10]

Sve do 6. aprila najviše vojno rukovodstvo bilo je u Beogradu, u svojim mirnodopskim zgradama, a ne na ratnim komandnim mestima, čiji je raspored po ratnom planu bio: Operativni deo štaba Vrhovne komande u Banji Koviljači, Štab komande pozadine VK u Valjevu, a Ministarstvo vojske i mornarice u Vrnjačkoj Banji. Mobili-

[7] Pismena izjava referenta za vezu Osječke divizije Antuna Kolundžića, tada kapetana bivše jugoslovenske vojske, a sada generala JNA u penziji (Arhiv VII, k. 67, reg. br. 524/1).

[8] Arhiv VII, k. 4, br. reg. 9/1-3.

[9] Pismena izjava referenta za vezu Savske divizije. (Arhiv VII, k. 67, br. reg. 1212/11-1).

[10] Arhiv VII, k. 4, br. reg. 39/1-1.

zacijsko mesto Bataljona za vezu VK bilo je Beogradu, u zgradama Autokomande u kojima se nalazila ratna oprema bataljona.

Bataljon je, prema mobilizacijskom planu, trebalo da završi mobilizaciju do 9. aprila, a zatim da se prebaci do rejona razmeštaja komandnog mesta VK (Banja Koviljača). Međutim, do 6. aprila je uspeo da mobilise svega oko 20% ljudstva i prevoznih sredstava (kola sa stočnom vučom), pri čemu je konstatovano da je tehnička oprema za vezu velikim delom neispravna i nekompletna, naročito radio-stanice, koje u svojim kompletima nisu imale izvore struje. Isto tako i do tada prispela zaprežna kola bila su najvećim delom nekompletna i neispravna.

Pošto je u toku izvršenja mobilizacije pretrpeo dva bombardovanja, kojom prilikom je ranjen izvestan broj ljudi i uništen veći deo opreme za vezu, Bataljon je sa 20% mobilisanog ljudstva, opreme i zaprežnih kola izvršio pokret peške do Tuzle, a odatle vozom do Sarajeva, gde je stigao tek 15. aprila. Uz put je ostavio sva kola sa konjskom zapregom, jer nisu bila sposobna ni za kakav pokret, kao i opremu za vezu koja se nije mogla nositi na leđima. U Sarajevu načelnik Štaba II armijske oblasti saopštio je Štabu bataljona, da ne zna gde je Vrhovna komanda, da su po njenoj odluci „prestala neprijateljstva“ i da zato jedinicu treba demobilisati, a vojnike uputiti svojim kućama, što je i rađeno. Za sve ovo vreme bataljon nije dobio nikakvo naređenje ili uputstvo za rad, niti je iko u bataljonu znao gde se nalazi Vrhovna komanda.

Po dolasku u Sarajevo, komandant bataljona za vezu VK saopštio je starešinama bataljona da se snalaze kako znaju i umeju, a on je, po sopstvenoj izjavi, od „novog vojnog rukovodstva NDH dobio ratni zadatak da organizuje opravku i održavanje stalnih vazdušnih linija na relaciji Sarajevo — Beograd za potrebe saobraćaja i veza vojnih i civilnih organa NDH i okupatora“.

Isti, slični ili još gori slučajevi bili su i sa ostalim komandama, štabovima i njihovim jedinicama veze.

U vezi sa organizacijom i načinom korišćenja postojećeg PTT-sistema veza ništa nije preduzeto da se on pri-

lagodi, dopuni, izmeni, da se izgrade obilazne linije, premeste poštanski centri van naseljenih mesta, ukinu pojedine i stvore nove pošte, zatim da se prilagodi način TT-saobraćaja, njegova kontrola i bezbednost u radu u ratnim uslovima i dr. Stoga su bombardovanjem većih naseljenih mesta, PTT - veze još prvog dana rata bile potpuno paralisane i funkcionisale su samo na pojedinim kraćim relacijama, koje su najvećim delom bile u rukama ustaških, kulturbundovskih i drugih izdajničkih i petokolonaških elemenata. Oni su ih obilno koristili za izdavanje lažnih naređenja i uputstava štabovima, komandama, jedinicama i ustanovama, davanje lažnih vesti o stanju na frontovima i lažnih uzbuna, za isticanje postignutih uspeha fašističkih agresora i besciljnost daljeg oružanog otpora agresorima, šireći na taj način potunu neobaveštenost, paniku, defetizam i kapitulantstvo u vojsci i narodu.[11]

Telefonisti i vojni cenzori često su odbijali da daju telefonsku vezu i najvišim vojnim rukovodstvima. Na primer, cenzor na telefonskoj centrali pošte u Zagrebu odbio je, 8. aprila, da da vezu komandantu pozadine VK sa komandantom IV armije, obrazlažući postupak time da je njemu stavljeno u dužnost da odlučuje kome će i kojim redom davati veze. Pored ovakvih i mnogobrojnih sličnih slučajeva, neprijatelj je na našu teritoriju spuštao i padobrance, koji su zaposedali pošte i odatle izdavali lažna naređenja našim komandama, jedinicama i ustanovama, pogrešno ih obaveštavali o pokretima, napadima i uspesima nemačkih oklopnih i drugih jedinica i time unosili kod jedinica zabunu, pometnju i dezorijentaciju.[12]

Poslednjih godina pred početak rata pristupilo se organizovanju i uspostavljanju vojno-teritorijalne radio-veze Ministarstva vojske i mornarice sa komandama armijskih

[11] Izjava komandanta I armije (Arhiv VII, k. 5, br. reg. 11/1-1).

[12] U izjavi general-pukovnika Mihaila Apostolskog o toku aprilskog rata, između ostalog, kaže se: „10. aprila komandant Sumadijske divizije iz Kragujevca saopštava Komandantu pozadine VK (Valjevo), da su se juče (9. aprila) spustili kod Knića 5 neprijateljskih padobranaca, koji su znali naš jezik i telefonom izdavali naređenja na razne strane i obaveštavali o pokretima nemačkih oklopnih kola, unoseći zabunu, pometnju i paniku“ (Arhiv VII, k. 4, reg. br. 11/1-1).

oblasti (AO), komandi armijskih oblasti sa komandama divizijskih oblasti (DO) i komandi divizijskih oblasti sa njihovim garnizonima. Do početka rata vojno-teritorijalne radio-veze organizovane su i uspostavljene prema priloženoj šemi 1.

Sve radio-stanice su bile stacionarnog tipa, izrađene u Vojno-tehničkom zavodu u Čačku, imale su kratkotalasno područje 52—80 m i pogon na gradsku električnu mrežu i agregate kao rezervni izvor struje. Osnovni elementi kompleta radio-stanica bili su: predajnik „DK-100/39“, prijemnik „P3/38“ i antenski uređaj. Montirane su kao stacionarne u zgradama komandi i štabova kojima su pripadale.

Pored radio-veza prikazanih na šemi, montirane su radio-stanice istog tipa još u 20 garnizona (Mariboru, Delnicama, Gerovu, Karlovcu, Varaždinu, Celju, Skofjoj Loki, Virovitici, Bjelovaru, Slavonskoj Požegi, Velikoj Kikindi, Senti, Somboru, Podgorici, Prizrenu, Đakovici, Debru, Čačku, Subotici i Ptuju). Ove radio-stanice obrazovale su garnizonske radio-mreže divizijskih oblasti i služile su za vezu svih jedinica u određenim garnizonima sa njihovim pretpostavljenim komandama. Ostalih 100 garnizona nisu imali radio-vezu sa svojim pretpostavljenim komandama divizijskih oblasti, jer u njima nisu montirane radio-stanice stacionarnog tipa, a korišćenje radio-stanica iz ratnih magacina bilo je najstrože zabranjeno. Pri tome 50 od pomenutih 100 garnizona nisu uopšte imali nikakvih radio-stanica, jer se u njihovoj blizini nisu nalazili ratni magacini sa opremom za vezu.

Na rađio-stanicama u radio-mrežama, prikazanim na šemi vojno-teritorijalnih radio-veza bili su raspoređeni dobro obučeni podoficiri radio-telegrafisti, dok su posade garnizonskih radio-stanica sačinjavali vojnici radio-telegrafisti iz jedinica veze određenih garnizona, koji nisu bili dovoljno obučeni za praktičan samostalan rad. Zato su garnizonske radio-mreže slabo i nesigurno funkcionisale.

Rad u svim radio-mrežama bio je povremen prema ustaljenom planu. Sastav radio-mreža bio je različit, tako da je bilo radio-mreža nekih divizijskih oblasti koje su imale i po 10 učesnika. Ni za jednu radio-stanicu nije bio

pripremljen i razrađen elaborat za postupak i rad u ratnim uslovima (premeštanje stanica izvan naseljenih mesta, posebna oprema i uputstvo za njeno montiranje van naseljenog mesta, obezbeđenje izvora struje, radio-karakteristike, šifre, način rada i dr.).

Radio-stanica Ministarstva vojske i mornarice bila je snage od 1 KW, montirana u zgradi Ministarstva vojske i mornarice, a delom i na Zvezdari. Radila je isključivo na gradskoj električnoj mreži, pa je zbog toga usled bombardovanja Beograda — prvog dana rata uništena.[13]

Slično je bilo i sa ostalim radio-stanicama vojno--teritorijalne i garnizonskih radio-mreža. Pored toga, posade pojedinih radio-stanica prvog dana rata su ih napuštale, a pojedine stanice su preuzeli ustaški i drugi izdajnički i petokolonaški elementi, dajući preko njih, kao i preko telefonskih veza, lažna naređenja i obaveštenja.

Za praćenje rada i otkrivanje mesta radio-stanica susednih zemalja i u našoj zemlji je bila organizovana radio-goniometrijska mreža sa postavljenim goniometrijskim stanicama u rejonu Beograda, Nikšića, Gospića, Varaždina, Tuzle, Kneževca i Petrovgrada (današnjeg Zrenjanina). Pored toga, u sastavu glavne (upravne) radio--stanice radio-mreže Ministarstva vojske i mornarice obrazovan je prijemni radio-centar za kontrolu rada rađio--stanica svih teritorijalnih i garnizonskih radio-mreža i za prisluškivanje radio-saobraćaja stranih radio-stanica (šema 1).

Radio-veze operativnih i taktičkih jedinica za sve vreme trajanja rata nisu uopšte došle do izražaja, zbog toga što jedinice veze nisu uopšte izvršile mobilizaciju niti su stigle do svojih komandi i štabova. Uz to, radio--stanice su bile zastarelog tipa, najveći deo bez izvora struje i neispravan, a u mobilizacijskom elaboratu jedinica veze nisu bile razrađene radio-karakteristike i ostali potrebni podaci za rad u ratnim uslovima.[14]

[13] Izjava Viktora Topličanina, šefa glavne radio-stanice bivšeg Ministarstva vojske i mornarice (Arhiv VII, k. 66, reg. br. 258/5a-l).

[14] Izjava komandira Eskadrona za vezu 3. konjičke divizije u aprilskom ratu Bogdana Basarića.

Radio-saobraćaj u teritorijalnoj radio-mreži bio je različit od radio-saobraćaj a u operativnim i trupnim jedinicama, što je otežavalo, a često i onemogućavalo, međusoban rad. Koliko je bio nepravilan i nestručan odnos najviših rukovodstava kada su bili u pitanju uloga, značaj, mogućnosti i način rada, primena i organizovanje radio-veza u ratnim uslovima, pokazuje i ovaj konkretan primer. Glavni generalštab je tek januara 1941. godine pristupio izradi „Uputstva za obaveštajnu službu u mobilno i ratno doba", u kome je obuhvaćen i deo o radio-službi. Ne poznajući najosnovnije elemente radio-veze, a uz to nemajući u svom sastavu nikakav stručni organ ili starešinu specijalnosti veze, Drugo obaveštajno odeljenje Generalštaba je, 11. januara 1941. godine, dostavilo Projekat pomenutog uputstva Puku za vezu u Požarevcu, sa zahtevom da ga dopuni o sledećem: ko će, s kim i kako u zemlji i inostranstvu održavati radio-vezu, kako odrediti potcentrale, ko će sprovoditi propagandu u vojsci, preko kojih radio-stanica, u koje vreme, na koji način i ko će prisluškivati radio-saobraćaj i obavljati goniometrisanje radio-stanica?

Pošto komandant ni ostale starešine Puka za vezu nisu imali (niti su smeli imati) nikakav uvid u mobilizacijske i ratne pripreme radio-veza, sem tekućih pitanja, a u dostavljenom Projektu uputstva nisu dati potrebni elementi ni objašnjenja u vezi sa postavljenim zahtevima, komandant Puka za vezu je odgovorio da ne zna koji će organi raspolagati radio-stanicama, te ne može reći ni ko će, s kim i na koji način održavati radio-vezu, a da radio-karakteristike treba da obrađuje jedan organ pri Vrhovnoj komandi. S obzirom na to da je Uredbom o uređenju pozadine i pozadinske službe predviđeno da se na oglas mobilizacije od stanovništva oduzmu svi radio-prijemnici, ne može se propaganda sprovoditi putem radija. Prisluškivanje će se koristiti u radio-mreži pretpostavljenog, a goniometrisanje neprijateljskih radio-stanica regulišu upravni organi veze određene komande.

Odluka da se na oglas mobilizacije oduzmu od stanovništva svi radio-prijemnici, posledica je potpunog ne-

poznavanja uloge, značaja i primene radio-veza uopšte, a posebno za vreme izvršenja mobilizacije i u ratnim uslovima.

Zaključak

Veza u bivšoj jugoslovenskoj vojsci bila je u organskom sastavu inžinjerije, kao njen vid, ali ni u komandi inžinjerije, kao ni u komandama i štabovima viših i najviših združenih jedinica, zaključno sa Glavnim generalštabom i Ministarstvom vojske i mornarice, nije postojao stručni organ veze (referent, odsek, odeljenje i si.), koji bi rukovodio izgradnjom, razvojem i usavršavanjem veze i njenim svestranim pripremama za izvršenje zadataka u ratu. Ona nije imala svojih škola za obuku starešinskog kadra, pa zbog toga veći deo nije bio na savremenoj visini svoga poziva, niti je potpuno mogao da odgovori dužnostima u ratu.

Bivša Jugoslavija nije imala razvijenu vojnu industriju, pa su tehnička sredstva veze nabavljana iz raznih evropskih zemalja, i to mahom nesavremena, raznih modela i tipova, nekompletna, zastarela većim delom iz prvog svetskog rata. Uz to, sve jedinice veze, zaključno sa bataljonom veze Vrhovne komande, imale su za prenos opreme za vezu kola sa konjskom vučom, pa nisu mogle pratiti pokrete svojih komandi i štabova.

Početak i trajanje mobilizacije jedinica veze bili su kao i za sve ostale jedinice, mobilizacijska mesta najvećeg broja jedinica veze bila su u jednom mestu, na velikoj udaljenosti (i preko 100 km) od komandi, štabova i ustanova kojima su pripadale, pa im je nakon završene mobilizacije — predstojao marš peške i kolima sa konjskom vučom od 4 do 6, pa i više dana.

U mobilizacijskim elaboratima nisu razrađene karakteristike za rad radio-veza, niti su pri komandama, štabovima i ustanovama postojali odgovarajući stručni organi za rad. Većina starešina, a vojnički kadar u potpunosti, nije bila obučena za radio-vezu, dok je za ostale specijalnosti obučenost bila zadovoljavajuća.

Političko i vojno rukovodstvo u bivšoj Jugoslaviji nije uočavalo, ili nije htelo da uoči, neophodnost preduzimanja svestranih mera bezbednosti i zaštite veza od uticaja neprijatelja. U centrima veze PTT, među tehničkim, manipulativnim i rukovodećim osobljem i kadrom bili su mnogi otvoreni neprijatelji države, zavrbovani agenti i izdajnici koji su se stavili u službu neprijatelja, 0 čemu kasnije svedoči ogroman broj primera. Umesto da na ovim, za odbranu zemlje veoma značajnim mestima, budu potvrđeni i provereni patrioti i rodoljubi, bili su elementi koji su se stavili u službu neprijatelja, što znači da se pitanju bezbednosti i zaštite veze nije poklanjala gotovo nikakva pažnja. Šifra je, još u prvom svetskom ratu kod zaraćenih strana, imala veoma široku primenu 1 dala takve rezultate da su je mnoge evropske zemlje stavile među najprimarnije zadatke u svojim pripremama za budući rat. Samo političko i vojno rukovodstvo bivše Jugoslavije nije uočilo ovaj vitalni značaj šifre i nije je razvijalo i usavršavalo za potrebe odbrane. Sigurno je da je gotovo jedinstven primer u drugom svetskom ratu da se borbena zapovest komandanta armije prenosi otvoreno preko civilnih telefonskih veza na veliko odstojanje.

Bivše vrhovno političko i vojno rukovodstvo nije izvuklo potrebne pouke iz prvog svetskog rata, nije pratilo razvoj i usavršavanje ratne tehnike između dva rata, nije na osnovu toga predviđalo karakter budućih ratnih dej stava i na osnovu tih procena i analiza usmeravalo pripreme za odbranu zemlje. Gledano iz ovog aspekta napad na Jugoslaviju 1941. nije počeo iznenadno. Jer je pre toga, 1939. godine, napadnuta Poljska, 1940. Francuska i Belgija, a još ranije, 1936. godine, Italija okupira Etiopiju. U svim ovim sukobima jasno su se ispoljile karakteristike budućeg rata. Naročito u napadu Nemačke na Poljsku proveren je i potvrđen munjeviti rat (blickrig): masovna upotreba avijacije, brzi i duboki prodori oklopnih snaga na izabranim pravcima, pokretno komandovanje (tehničkim sredstvima na vozilima u pokretu) i dr., što je koncepciju „rovovske vojne“ iz prvog svetskog rata otpisalo za sva buduća vremena. Pa i pored ovako ubedljivih dokaza i demonstracije karaktera budućih ratnih

dejstava, vojno rukovodstvo bivše Jugoslavije i dalje ostaje inertno i ne preduzima odgovarajuće mere.

Veze PTT-sistema u bivšoj Jugoslaviji prema svom tehničkom nivou i kvalitetu bile su najzaostalije u Evropi. Buržoazija nije dala da se u ovu svrhu ulažu veća novčana sredstva od onih kojima se zadovoljavaju lični interesi. Gradile su se samo naj neophodni je stalne vazdušne linije za vezu telefonom i morzeovim aparatom. Za dvadeset godina nije ugrađen ni jedan metar podzemnih i podvodnih kablova. Nisu se razvijale veze za potrebe naroda, privrede, a naročito ne veze za potrebe odbrane zemlje. Mnoge evropske zemlje su u to vreme imale ogromno razvijene mreže automatske telefoni je, mreže podzemnih i podvodnih kablova, masovnu primenu uređaja nosećih frekvencija, teleksa i dr. I ono malo veza PTT sistema, kojima se raspolagalo, bilo je locirano između gradova i u gradovima i nepodesno za potrebe odbrane. Nakon okupacije Jugoslavije sve je to normalno uzeo okupator.

Kapitulacijom Jugoslavije i raspadom bivše jugoslovenske vojske sva tehnička sredstva veze pala su u ruke okupatora i domaćih neprijatelja, prvenstveno ustaša. Pretežan deo sposobnog kadra veze, mladih oficira i podoficira, kod kojih su postojala patriotska osećanja i spremnost da se bore za svoju zemlju i njenu slobodu, dospeo je u ropstvo Nemaca i Italijana. Veza u gradovima, difuzne radio-stanice, veze jugoslovenskih železnica i dr. poseo je neprijatelj i koristio za svoje potrebe.

Iz svega izloženog o vezama u bivšoj jugoslovenskoj vojsci i njihovoj sudbini u kratkotrajnom aprilskom ratu i kasnije, jasno se može zaključiti da oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije i NOV, koja će se kroz tu borbu stvarati, iz oblasti veza nije ostao u nasleđe nikakav oslonac i da će se veze u NOR-u morati razvijati, tako reći, ni iz čega, ali uz ogromne žrtve, napore, entuzijazam i dovitljivost ogromnog broja boraca i starešina, rodoljuba i patriota u okupiranim gradovima i selima, a u prvom redu članova KPJ i SKOJ-a.

DELATNOST KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE I KORISCENJE PARTIJSKIH VEZA U PRIPREMI USTANKA

Delatnost i veze Komunističke partije u predratnom periodu

Dugogodišnja borbena iskustva i celokupna delatnost legalnih, a naročito ilegalnih komunističkih partija i socijalističkih revolucija, nedvosmisleno su pokazali da su, pored ostalih činilaca, za uspeh radničke klase u borbi za ostvarenje svojih ciljeva neophodni pravilno organizovanje rukovođenja obrazovanjem partijskih rukovodećih organa na svim nivoima kao i organizovanje, uspostavljanje i održavanje stalnih i neprekidnih veza između svih partijskih organa i organizacija.

Ova dva uslova u KPJ nisu bila pravilno i u potpunosti organizaciono rešena sve do obrazovanja novog najvišeg partijskog rukovodstva u zemlji sa drugom Titom na čelu. Kao što je poznato, najviše partijsko rukovodstvo se u periodu od 1932. do 1937. godine, delimično ili potpuno, nalazilo van zemlje, a pri tome nije organizovalo i obezbedilo neophodne veze sa partijskim rukovodstvima i organizacijama u zemlji. Time se potpuno izolovalo od situacije, svakodnevnih aktivnosti, borbi, akcija i svih drugih delatnosti partijskih organa i organizacija u zemlji i samo im je povremeno slalo razne direktive i druge partijske materijale, koji se nisu temeljili na potrebama, mogućnostima, prilikama i situaciji u zemlji. Direktive su često bile i kontradiktorne, nepotpune i nejasne, što je

dovodilo do nejedinstva u idejnom, organizacionom i akcionom pogledu, a time i do gubljenja poverenja u rukovodstvo. Tako je, na primer, CK KPJ poslao organima i organizacijama u zemlji kontradiktorne direktive o postupku za vreme izbora 1935. godine. Prema jednoj partijsko članstvo je trebalo da glasa za udruženu opoziciju, a prema drugoj da KPJ istupi na izborima samostalno. Zbog toga je većina članova KPJ glasala za udruženu opoziciju. Pored toga, na osnovu povremenih i problematičnih izveštaja koje je ponekad dobijalo od pojedinih partijskih organa u zemlji, kao i na osnovu svojih proizvoljnih i tendencionalnih zaključaka i stavova, tadašnje rukovodstvo je pogrešno i nerealno izveštavalo i viši međunarodni partijski forum o stanju i situaciji u KPJ.[15]

U takvoj situaciji rad partijskih organa i organizacija u zemlji praćen je velikim, a često i nepremostivim teškoćama i mnogim lutanjima i greškama, koje su uslovljavale određene neuspehe u životu, radu i borbi Partije. Naime, zbog nepostojanja stalnih, neprekidnih i sigurnih veza između partijskih organa i organizacija nije bilo kontinuiteta u unutrašnjem životu i delatnosti KPJ, tako da „KPJ nije ni u organizacionom, ni u akcionom pogledu još bila sposobna da ide u korak s krupnim promenama u svetu i sve dubljim političkim previranjima u zemlji.“[16]

Međutim, 1936. godine, jedan deo članova CK i partijskih organizacija preduzeo je samoinicijativno odgovarajuće mere za reorganizaciju partijskih rukovodstava i rukovođenja kao i za uspostavljanje sigurnih i neprekidnih veza između njih. Postavio je kao najvažniji i prioritetni zadatak, da organizacioni deo CK KPJ pređe u zemlju, da formira novo vrhovno rukovodstvo i da organizuje i uspostavi neprekidni i sigurni sistem veza radi neposrednog i neprekidnog rukovođenja partijskim organima i organizacijama, što je i urađeno formiranjem novog CK KPJ na čelu sa drugom Titom.

Jedno od prvih i najvažnijih pitanja, koje je novo rukovodstvo preduzelo da reši radi svestrane konsoli-

[15] Politički izveštaj CK KPJ na V kongresu, str. 25.

io pregled Istorije SKJ, izdanje Instituta za izučavanje radničkog pokreta, 1963. god.,str. 184.

dacije Partije, ieste pitanje neposrednog rukovođenja uspostavljanjem sigurnog, konspirativnog i neprekidnog sistema veza između svih partijskih organa i organizacija. To je bio osnovni uslov da se rukovodstvo KPJ okrene problemima Partije i revolucionarnog pokreta u zemlji, da uspostavi stalne i neposredne veze s partijskim rukovodstvima, da sa osloncem na Partiju i šire slojeve radnih ljudi stvore uslove za kontinuirano rukovođenje uprkos dubokoj ilegalnosti, da organizuje partijsku tehniku, štamparije i rasturanje štampe i literature, da organizuje škole za marksističko obrazovanje partijskih kadrova i da reši mnoge druge poslove.[17] U tu svrhu stvorene su, 1937. godine, komunističke partije Hrvatske i Slovenije i njihova rukovodstva na svim nivoima, obnovljeni su i popunjeni stari i stvoreni novi partijski komiteti, stvorene su partijske organizacije u industrijskim preduzećima i po selima i kandidatske i simpatizerske grupe, kao jezgra za stvaranje novih partijskih organizacija, u ostalim krajevima zemlje.

Tako je Partija, neposredno pre otpočinjanja drugog svetskog rata imala gustu i razgranatu mrežu partijskih rukovodstava na čitavoj teritoriji Jugoslavije, i to, pored CK KPJ: 2 nacionalna centralna komiteta, 6 pokrajinskih i 5 oblasnih komiteta, oko 60 okružnih komiteta i povereništava, rejonske komitete u većim gradovima i mnogobrojne seoske i mesne komitete sa osnovnim organizacijama i ćelijama.[18]

Uporedo sa izgradnjom strukture rukovođenja, organizacione sređenosti i konsolidacije Partije, organizovan je i sistem veza, kao osnovni elemenat za obezbeđenje uspešnog rukovođenja, odnosno za kontinuirano i blagovremeno dostavljanje direktiva, izveštaja, uputstava, objašnjenja, instrukcija, kominikeja, rezolucija, letaka, proglasa, štampe, literature i ostalog partijskog materijala. Pored toga, veze su omogućile organizovanje i održavanje raznih partijskih sastanaka, savetovanja, konferencija, demonstracija, štrajkova i drugih akcija i delatnosti na svim nivoima partijskog rukovođenja. „Zahvaljujući sistemu

[17] Isto, 246.
[18] Isto, 274.

veza i javki bilo je mogućno da se neposredno pred rat održi Peta zemaljska konferencija u Zagrebu, na kojoj je učestvovalo preko stotinu ilegalaca, većinom dobro poznatih policiji, koji su u Zagreb došli iz svih krajeva zemlje i tu ostali pet dana".

Pored unutrašnjih partijskih veza u zemlji, rukovodstvo je organizovalo i uspostavilo veze i sa međunarodnim partijskim forumom, a „nastojalo je da održi i pojača veze i sa partijskim organizacijama koje su delovale među jugoslovenskom ekonomskom emigracijom u Kanadi, SAD, Latinskoj Americi, Belgiji, Francuskoj i drugim zemljama".[19]

Pravilnim rešenjem organizovanja rukovođenja, uspostavljanjem sistema veza i konsolidacijom svojih redova, Partija je sada bila sposobnija ne samo da neposredno i kontinuirano rukovodi borbom radničke klase, nego i da utiče na politička i druga pitanja i zbivanja u zemlji.

Osnovna i glavna vrsta veze između svih partijskih organa i organizacija bila je kurirska veza, koja je organizovana saobrazno organizacionoj strukturi Partije i potrebama i mogućnostima pojedinih partijskih organa i organizacija. Sistem kurirskih veza sastojao se od kurirskih kanala, a kanali od kurirskih stanica, koje su bile ilegalne, i koje su se, s obzirom na mesta postavljanja i namenu, zvale „javke" i „punktovi".

Kurirske stanice „javke" postojale su kao krajnje stanice u mestima, u kojima su bila sedišta nižih partijskih rukovodstava, partijskih organizacija ili samo pojedinih članova odnosno simpatizera Partije. Međutim, kurirske stanice u mestima u kojima su bila sedišta viših partijskih rukovodstava: CK KPJ, nacionalnih, oblasnih, okružnih i mesnih komiteta koji su neposredno rukovodili sa više osnovnih partijskih organa i organizacija — ćelija.[20]

[19] Isto, 246.

[20] Do aprilskog rata mreža komiteta bila je izgrađena prema sledećem: „U užoj Srbiji 15, u Hrvatskoj bez Dalmacije 11, u Sloveniji 14 i u Vojvodini 6 okružnih komiteta. U Crnoj Gori, Makedoniji, Sandžaku i na Kosovu i Metohiji postojali su mesni komiteti, a u većim gradovima i re jonski komiteti. U Bosni i Hercegovini uoči rata formirana su 4 rukovodeća centra: za okrug Sara-

Organizaciona struktura, rukovođenje i veza u skojevskoj organizaciji bila je ista kao i u KPJ. Prema vertikalnoj organizacionoj strukturi rukovodstva, skojevska organizacija je bila jedinstvena i samostalna organizacija, pa je zato imala svoje sopstvene veze između skojevskih organa i organizacija. Ali, skojevska rukovodstva su imala stalne i neprekidne veze i sa odgovarajućim rukovodstvima i organizacijama KPJ. Da bi međusobne veze partijskih organa i organizacija KPJ i SKOJ-a bile još sigurnije i neposrednije, sekretari pojedinih skojevskih organizacija bili su istovremeno i članovi odgovarajućih rukovodstava KPJ, jer su rukovodstva KPJ bila glavni rukovodeći i politički centri na svojim teritorij ama ne samo partijskih, nego i skojevskih pa i drugih naprednih i revolucionarno-demokratskih organizacija i pokreta.

Za kurire su određivani nekompromitovani članovi i kandidati Partije i SKOJ-a kao i sigurni i odani simpatizeri. Za njihov prevoz na dužim relacijama korišćen je postojeći redovan javni saobraćaj: železnički, automobilski, brodski i vazdušni. Na relacijama, na kojima nije bilo redovnog javnog saobraćaja, kuriri su se kretali peške, na skijama, na konjima, na zaprežnim kolima i si.

Pored kurirskih, veze su održavane i neposrednim kontaktom, obilaskom nižih partijskih rukovodstava i partijskih organizacija od strane pojedinih ili grupe rukovodilaca viših partijskih organa radi kontrole i pomoći. Ovaj način veze koristio se i kada su dostavljene važnije direktive i drugi partijski materijal, koje je trebalo proraditi i dati potrebna konkretna objašnjenja i uputstva za njihovo sprovođenje u delo. Pošto su ove zadatke, kao instruktori, najčešće izvršavali drugovi poznati policiji po svom revolucionarnom radu, koristili su lažne i falsifikovane lične isprave, koje su izrađivale partijske „tehnike“ pri višim rukovodstvima. Vezu sa partijskim organima i organizacijama, koje su obilazili, obezbeđivale su im „javke“.

jevo, oblasni komitet za Hercegovinu u Mostaru, za istočnu Bosnu u Tuzli i oblasni centar za zapadnu i srednju Bosnu u Banja Luci, koji je za vreme ustanka formiran kao Oblasni komitet za Bosansku krajinu (Pero Morača: „Jugoslavija 1941“, str. 144).

Kao dopunski način i održavanja veze između pojedinih rukovodilaca, a time i između partijskih foruma i organizacija, korišćeni su lična prepiska, telefonski razgovori i telegrafska saopštenja. Pri tome u tekstu pisama i telegrafskih saopštenja, i u obavljanju telefonskih razgovora, upotrebljavali su se vešto i logično sastavljeni izrazi, čiji je pravi sadržaj za poštanske, policijske i druge državne organe bio potpuno nerazumljiv. Pored toga, u sistemu partijskih veza, u punoj meri su korišćena i lica odana Partiji, koja su bila stalno zaposlena u javnom saobraćaju (poštanskom, železničkom, pomorskom i vazdušnom) za prenos usmenih i pismenih saopštenja, direktiva i drugog partijskog materijala.

Partija je organizovala i uspostavila stalne i sigurne veze i sa međunarodnim partijskim forumom i komunističkim partijama susednih i drugih zemalja, radi stalnog i sistematskog praćenja međunarodne situacije radničkog pokreta i uopšte međunarodne situacije (politička, vojna, ekonomska i druga pitanja). Ova se veza održavala specijalnim kuririma i međusobnim ličnim kontaktima viših partijskih rukovodilaca u zemlji i inostranstvu, koji su koristili redovan jugoslovenski i međunarodni javni saobraćaj sa lažnim putnim i drugim ličnim ispravama i podacima. Tako su prenošeni pismene i usmene direktive, izveštaji i drugi partijski materijali.[21]

S obzirom na ozbiljne teškoće u održavanju kurirskih veza i njihovu sporost, zbog velike međusobne udaljenosti, Partija je organizovala, uspostavila i redovno održavala i radio-vezu sa Komintemom (Kl) preko ilegalne radio-stanice u Zagrebu.[22]

Pored postojećih unutrašnjih i spoljnih veza (u zemlji i sa Komintemom i partijama drugih zemalja) naša Partija je kadrovski i materijalno pripremala sistem veza, koji će moći da obezbedi uspešno rukovođenje i u najtežim uslovima — u uslovima odbrane zemlje i oružane

[21] U održavanju ove kurirske veze, krajem 1940. godine, učestvovali su: inžinjer Nikola Petrović od Moskve do Sofije, a od Sofije do Beograda Vladimir Dedijer i Dejan Lapčević. (Dedijer „Politika ekspres" od 26. I 1972).

[22] Dedijer: „Josip Broz Tito", prilozi za biografiju, izdanje *Kulture* u Beogradu 1953, str. 271. (Dalje: Dedijer, n. d., str. 271)

borbe. Ove pripreme odnosile su se, u granicama potreba i mogućnosti, na sve vrste veze — kurirske, radio i žične. U tu svrhu dopunjavan je i učvršćivan postojeći sistem partijskih kurirskih veza, a organizovani su i novi kanali obrazovanjem javki i punktova za vezu u skladu sa jačanjem i razvojem organizacione strukture Partije i formiranjem novih partijskih organa i organizacija, kao i pripremama i obezbeđenjem osnovnih elemenata kurirskih veza i u onim mestima u kojima još nisu bile definitivno formirane partijske organizacije i njihova rukovodstva.

Pored ilegalne radio-stanice u Zagrebu, Pavle Savić je, na osnovu zadatka dobijenog od generalnog sekretara KPJ druga Tita, izradio 1940. godine jedinu primo-predanju radio-stanicu, jačine 400 W za radio-telegrafiju i radio-telefoniju. Ugradio ju je u zid svoje laboratorije, koja je bila u sastavu Hemijskog zavoda medicinskog fakulteta u Beogradu, sa stručno kamufliranim izvodima na zidu za priključak testerà, mikrofona, slušalica i izvora struje. Ali, za vreme bombardovanja Beograda, 6. aprila 1941. godine, pogođena je zgrada u kojoj je stanica bila montirana i tom prilikom je radio-stanica uništena.[23]

Pored ove dve radio-stanice, koje su postavljene u Zagrebu i Beogradu i bile uvek spremne za rad, Partija je i u drugim mestima zemlje pripremila izvestan broj radio-stanica smeštenih u ilegalna skloništa (u Sarajevu i Mostaru).

U svom izveštaju drugu Titu od jula 1941. godine, opunomoćeni delegat CK KPJ i Glavnog štaba Narodnooslobođilačkih partizanskih odreda Jugoslavije pri Pokrajinskom partijskom rukovodstvu Bosne i Hercegovine, Svetozar Vukmanović Tempo, između ostalog, kaže:

Od onih osam komada radio-stanica izgleda da ima samo jedna (na 100 km) odavde (odnosi se na Sarajevo — prim. M. Č.) i jedna velika u Mostaru, koja je verovatno pokvarena, jer je zakopana ... Na kraju da Ti javim da je došla devojka za vazduh (reč „vazduh“ odnosi se na pojam radio-stanice — prim. M. Ć.), ali kako ovde nema radio-stanice, to sam poslao u Zagreb kurira da nam pošalje specijalistu da ovu stanicu na 100 kilometara pre-

[23] Izjava Pa via Savića predstavniku Uprave veza JNA od 20. XI 1968.

udesimo na veću daljinu i da tako stupimo u vezu sa vama, jer ako se prekinu pruge neće se moći putovati (odnosi se na putovanje ilegalnih partijskih kurira vozom od Sarajeva do Zagreba). Javi da li nam vi možete poslati što u tom pogledu.[24]

U pojedinim poštama i poštansko-telegrafsko-telefonskim (PTT) ustanovama postojale su partijske organizacije, čiji su članovi bili rukovodioci, tehničari i drugi službenici pošta i PTT-ustanova. Oni su proučili postojeću organizaciju PTT-sistema veza Jugoslavije i izvršili određene, moguće i potrebne pripreme za njegovo korišćenje u datom momentu. Isto tako, izvršili su određene pripreme za onesposobi javan je, rušenja i uništenja na onom delu sistema veza, koji bi za svoje potrebe koristili okupatori, njegovi domaći saradnici i neprijateljski elementi svih vrsta.

Partija je, u granicama svojih mogućnosti, preduzela i određene mere za pripremu kadrova veze, koji bi prilikom ustanka i oružane borbe mogli da obezbede povećane potrebe svih vrsta veze. Tako je organizovala kurseve za obuku radio-telegrafista, izdala direktivu članovima Partije da za vreme služenja kadra u jedinicama veze jugoslovenske vojske što bolje savladaju tehničku, taktičku i eksploatacionu stranu veze, predvidela određeni broj svojih članova i simpatizera, stalno ili privremeno zaposlenih u PTT, železničkim, vazdušno-transportnim i brodskim ustanovama, radio-amaterskim i drugim organizacijama, za angažovanje na rešenjima problema veza u datom momentu.

KPJ nije imala nikakve iluzije u pogledu spremnosti najvišeg političkog i vojnog rukovodstva za odbranu zemlje, pa je zato nisu iznenadili događaji koji su se u aprilu 1941. godine odigrah i u Jugoslaviji, ni njihove posledice. Neposredno pred aprilski rat brzo su narastale snage pod rukovodstvom KPJ sa svojom progresivnom, nacionalno-oslobodilačkom i revolucionarnom orijentacijom, a time i početak kraja i krah nenarodnih i reakcionarnih koncepcija političkog i vojnog rukovodstva Jugoslavije, što je nedvosmisleno pokazao i 27. mart 1941. godine. Partija

[24] Dedijer: n.d. str. 278.

je postala stvarni organizator i rukovodilac demokratskog pokreta i oslobodilačke borbe narodnih masa za nezavisnost zemlje, za demokratska, nacionalna, socijalna i ekonomska prava naroda i za novu demokratsku Jugoslaviju. Ona je, naročito poslednjih godina pred početak drugog svetskog rata, intenzivno upozoravala na opasnost i neposrednu ugroženost nezavisnosti Jugoslavije od agresije fašističkih sila. Putem ilegalne štampe (proglasa, letaka, brošura i dr.), pozivala je članstvo Partije i narode Jugoslavije na slogu, jedinstvo i spremnost za predstojeću borbu protiv agresora i jasno ispoljene nenarodne i kapitulantske politike vladajuće buržoazije. Stampa i drugi partijski materijali su, preko ilegalnih kanala kurirskih veza, redovno i pravovremeno dostavljani u sve krajeve Jugoslavije i na taj način obezbeđivali potpunu obaveštenost članstva Partije i širokih narodnih masa o razvoju međunarodne i unutrašnje situacije i o ocenama i stavovima Partije.

Sa približavanjem neposredne opasnosti Partija je, znajući „da vladajući režim neće biti sposoban da organizuje odbranu zemlje od fašističke najezde", pored političkih i drugih priprema, sve intenzivnije radila na vojnom sektoru. Tako je na V zemaljskoj konferenciji, u jesen 1940. godine, formirana pri CK KPJ „Vojna komisija" sa zadatkom da organizuje i razvija partijski i politički rad u vojsci, da organizuje predvojničku obuku napredne omladine, sanitetske, radio-telegrafske i druge kurseve i škole i da radi na rešavanju i svih ostalih vojnih pitanja radi pripreme Partije i naroda Jugoslavije za odbranu zemlje.[25]

Vojna komisija je, za uspešno obavljanje poverenih joj zadataka, koristila postojeće ilegalne partijske veze, a pored toga uspostavila je i posebne ilegalne kurirske veze sa svim garnizonima vojnih jedinica, kao i sa partijskim organizacijama (ćelijama, kružocima) ili pojedinim članovima u njima, i na taj način obezbedila redovno dostavljanje direktiva, uputstava i ostalog partijskog materijala partijskim organizacijama u vojsci i primanje njenih izveštaja i zahteva.

[25] Dr Jovan Marjanović i Pero Morača „Naš oslobodilački rat i narodna revolucija", str. 25.

Neposredno uoči, kao i u toku rata, KPJ je učinila sve da se organizuje odbrana zemlje, pa je, pored ostalih mera, izdala direktivu članovima Partije da se jave u svoje ratne jedinice i svojim ličnim primerom u borbi i drugim postupcima učine sve da se agresorima pruži odlučan otpor i istovremeno da se počne obračun sa kapitulantskim elementima i prikrivenim petokolonašima. U direktivi je posebno naglašeno da, u slučaju kapitulacije, izbegnu zarobljeništvo i da prikupe i sklone što više oružja i ratne tehnike kako bi se nastavila oslobodilačka borba protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača. Pored toga, u početku rata, najviša partijska rukovodstva u Zagrebu, Splitu, Titogradu i drugim mestima, uputila su svoje delegacije u vojne štabove ovih mesta sa zahtevom da se razdeli oružje narodu i pruži odlučan otpor agresorima.

Ali, i ovaj poslednji pokušaj KPJ da se pruži odlučan otpor neprijatelju nije uspeo i jugoslovenska vojska je doživela brzi poraz. Vlada i kralj su napustili zemlju, a deo razjedinjene i šovinistički nastrojene buržoazije, koji je ostao u zemlji odmah po završetku rata stavio se otvoreno ili prikriveno u službu okupatora.

Rad Komunističke partije i veze u pripremnom periodu ustanka

Kapitulacija političkog i vojnog rukovodstva nije značila i kapitulaciju naroda Jugoslavije, koji je pre i u toku aprilskog rata jasno ispoljio spremnost za odlučnu i beskompromisnu borbu protiv agresora i njegovih domaćih pomagača u zemlji i inostranstvu. Sa narodom je ostala jedino KPJ, koja je bila spremna i sposobna u svakom pogledu da kao opštejugoslovenski faktor nastavi oružanu borbu.[26]

[26] „Jedan od najkrupnijih uspeha naše Partije u poslednjim događajima je svakako taj što je ostala čitava, što je sačuvala svoje kadrove u tim teškim momentima, što je ostao kontinuitet u radu Partije kroz čitavo vreme, što je ona u ovom haosu i zbrci ostala jedina nerazbijena, nastavljajući svoj rad. Nesmetano funkcionisanje svih partijskih foruma od CK do ćelija i izdavanje partijskih Proglasa i letaka, dokaz je snage Partije“ (Zbornik II/2, dok. 1.)

Prateći vojno-političku situaciju i razvoj događaja i za vreme aprilskog rata i posle njegovog završetka, CK KPJ na svojim sednicama i savetovanjima, održanim u aprilu i maju 1941. godine u Zagrebu, donosi odluku da osnovni stav i glavni zadatak Partije bude borba protiv okupatora i njegovih domaćih slugu i pomagača, sa ciljem oslobođenja zemlje i uspostavljanja vlasti naroda pod rukovodstvom KPJ.

U takvim uslovima CK KPJ je odmah pristupio rešenjima najvažnijih pitanja za uspešno i efikasno rukovođenje pripremama i izvođenjem ustanka i oslobodilačke borbe ,a to su: organizaciono pitanje Partije, odnosno obrazovanje organizacione mreže rukovođenja prema partijskoj i vojnoj liniji i obezbeđenje potrebnih veza između svih političkih i vojnih rukovodstava na celoj teritoriji Jugoslavije.[27]

Postojeći partijski forumi od CK do najnižih su odmah posle kapitulacije obnovljeni i popunjeni i tako u punom sastavu nastavili rad, ali, sada, u mnogo težim uslovima i sa novim i složenijim zadacima na pripremama, pokretanju i vođenju ustanka i oružane borbe. To je i vezi nametnulo nove teškoće, koje je trebalo rešavati uporedo i istovremeno sa rešavanjem problema rukovođenja partijskom i vojnom linijom.

Za rešenje organizacionog pitanja ustanka i oslobodilačke borbe na vojnom sektoru obrazovana su odgovarajuća vojna rukovodstva. Tako je u prvoj polovini aprila 1941. godine umesto dotadašnje Vojne komisije CK KPJ formiran *Vojni komitet,* kao najviše vojno rukovodstvo, u kome je dužnost komandanta poverena generalnom sekretaru KPJ drugu Titu. Na Majskom savetovanju CK KPJ odlučeno je da se pri nacionalnim, pokrajinskim i oblasnim partijskim komitetima obrazuju vojni komiteti koji su imali razne nazive, kao, na primer, u Crnoj Gori „Vojno-revolucionami komitet", u Hrvatskoj „Operativno

[27] „Mi smo uvek naglašavali da je organizaciono pitanje naše Partije najvažnije pitanje, koje se nikada, ni za momenat, ne srne izgubiti iz vida, ako hoćemo da naša Partija postane snažna i masovna Partija, sposobna da savlada i najteže zadatke koji se u sadašnjim sudbonosnim danima pred nju postavljaju" (Tito: „Stvaranje i razvoj jugoslovenske armije", str. 23).

partijsko rukovodstvo“, itd. Pored toga, i u najvećem broju nižih partijskih rukovodstava (oblasnih, okružnih, sreskih), kao i u mnogim osnovnim organizacijama pokrajina, formirani su slični organi koji su se nazivali vojni komiteti, vojne komisije, vojni sektori, vojni poverenici i si. Na primer, u Sloveniji su, oko 22. juna, formirani vojni komiteti u Ljubljani, Kamniku, Kranju, Jesenicama, Mariboru i Ložu.[28]

Vojna rukovodstva su neposredno organizovala i rukovodila vojnim pripremama za oružani ustanak i oslobodilačku borbu u: prikupljanju, evidentiranju i sklanjanju oružja i municije, obuci ljudstva u rukovanju oružjem, održavanju radio-telegrafskih i drugih kurseva, prikupljanju, sređivanju i dostavljanju podataka o okupatoru i njegovim domaćim pomagačima, formiranju udarnih, diverzantskih i drugih vojnih formacija u selima i gradovima, itd. Radi što boljeg i efikasnijeg funkcionisanja vojne organizacione mreže rukovođenja, uspostavljene su posebne direktne veze između vojnih rukovodstava, a radi bolje konspirativnosti rad po vojnoj liniji izdvojen je od partijskog rada.[29]

Kratkotrajni aprilski rat i okupacija zemlje su u velikoj meri otežali i poremetili postojeći ilegalni sistem partijskih kurirskih veza. Rasparčavanje i podela Jugoslavije na više u teritorijalnom pogledu potpuno odvojenih administrativnih delova, u kojima su obrazovane kvislinške vlasti i uprava, potpuno su onemogućili partijske organe i organizacije da koriste poštansko-telegrafsko-telefonske veze. Čak su prvih meseci posle okupacije i kvislinške vlasti teško sticale poverenje okupatora za korišćenje PTT-saobraćaja, zbog čega su njihovi centralni organi nailazili na znatne teškoće u opštenju sa svojim potčinjenim organima u unutrašnjosti.[30]

[28] „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije“, knjiga I, str. 40. 44 i 45.

[28] Isto.

[50] Telegrafski saobraćaj pušten je tek druge polovine juna. a poštanski 23. maja. Od tog vremena je veza sa podređenim vlastima održavana kurirskom službom sa motornim prevoznim sredstvima i to samo sa sreskim načelnicima. (Dr J. Marjanović: „Ustanak i NOP u Srbiji 1941“, str. 40. Dalje: J. Marjanović, n.d. 40).

Pošto je drumski, železnički i drugi saobraćaj bio delimično onesposobljen i pod potpunom kontrolom, a pojedine javke, punktovi i kanali veze su u toku rata prestali da postoje, to je bilo umnogome otežano funkcionisanje ilegalnih kurirskih veza, a naročito između pojedinih pokrajina, u kojima su bile uspostavljene kvislinške vlasti u toku i odmah po završetku rata.

U takvoj situaciji je CK KPJ, a posebno drug Tito, na svim sastancima i savetovanjima, isticao značaj veze kao jedan od veoma važnih elemenata za uspešan rad Partije na organizaciji i rukovođenju priprema za oružanu borbu i radi toga su preduzete posebne mere za njihovo funkcionisanje. Tako je na Majskom savetovanju CK KPJ jedan od glavnih zaključaka bio da se vezi posveti najveća pažnja, kao glavnom i osnovnom elementu, koji osigurava uspeh „Partijskoj tehnici" i bez koje bi bile uzaludne sve direktive, odluke, saopštenja i si. jer ne bi bile dostavljene tamo gde treba.

S tim u vezi preduzete su i ostvarene organizacione i druge mere, da se mreža ilegalnih veza, koja je još od pre rata bila dobro razvijena prilagodi organizacionoj mreži rukovođenja partijskom i vojnom linijom i nastavi rad u novostvorenim uslovima okupacije. Kao prvi i osnovni zadatak bio je uspostavljanje i učvršćivanje delimično poremećenog sistema ilegalnih kurirskih veza u ratu i to aktiviranjem postojećih i stvaranjem novih javki, punktova i kanala veze na relacijama gde je to bilo potrebno. Time su obezbeđene veze između vrhovnog vojno-političkog rukovodstva i rukovodstava svih pokrajina u zemlji.[31]

Pored korišćenja obnovljenih i proširenih kurirskih veza, kao glavnog i osnovnog načina održavanja veze u to

[31] „Bez obzira na to što je Jugoslavija podeljena među imperijalistima i što su stvorene nove granice, KPJ je ostala jedinstvena, a CK rukovodi nesmetano u svim oblastima okupirane zemlje i ima redovne veze s tim oblastima. Dokaz za to jeste održavanje savetovanja rukovodećih drugova u početku maja ove godine, u kome su bili zastupljeni rukovodeći drugovi iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine. Zbog tehničkih razloga nisu mogli stići drugovi iz Makedonije i Dalmacije". (Tito: „Vojna dela", knj. I, str. 17).

vreme, primenjivani su i drugi načini, od kojih se posebno ističe veza ličnim kontaktom. Ovaj način ostvaren je stalnim i redovnim održavanjem sednica, sastanaka, konferencija, savetovanja CK KPJ i ostalih partijskih foruma, na kojima su razrađeni i doneti osnovni stavovi, postupci i zadaci u vezi sa pripremama, pokretanjima, formama, razvojem i rukovođenjem ustankom i oslobodilačkom borbom i načinom održavanja veze. I sva ostala niža partijska rukovodstva (oblasna, okružna, sreska, mesna, re jonska, osnovnih organizacija) u maju i junu su takođe stalno održavala partijske konferencije i savetovanja i, kao operativna rukovodeća tela, konkretno razrađivali zadatke na pripremi, organizaciji i vođenju ustanka i oslobodilačke borbe na svojim teritorij ama.[32]

S obzirom na važnost i značaj direktiva i ostalog partijskog materijala, u kojima su postavljeni i razrađeni osnovni stavovi i zadaci Partije za duži period i za sve pokrajine pojedinačno, CK je, radi uspostavljanja veza ličnim kontaktom, kao najsigurnijim načinom, izvršio raspored svojih članova i uputio ih u pojedine pokrajine da prenesu i sprovedu u delo direktive najvišeg partijskog rukovodstva, dajući im najviša ovlašćenja za rad o svim partijskim i vojnim pitanjima u duhu opštih stavova Partije i odluka CK.[33]

Na isti način su postupila nacionalna i pokrajinska partijska rukovodstva, šaljući svoje instruktore nižim partijskim rukovodstvima radi organizovanja i uspostavljanja neposrednih veza i pružanja pomoći da ona što pravilnije i samostalnije rukovode opštepartijskim radom i oružanom borbom na svojim teritorijama.

[32] „Niko neće biti u stanju da registruje hiljade i hiljade sastanaka po selima i gradovima, na kojima su komunisti i skojevci vatreno pozivali na oružje, a još manje je to moguće učiniti za bezbroj razgovora u kojima su se krojili planovi o tome kako da se okupatoru nanese što veća šteta, kako da se nabavi oružje, kada i kuda da se krene u šumu, u akciju". (J. Marjanović, n.d., str. 100)

[33] „... Na sednici CK KPJ od 27. juna rešeno je da jedan deo članova CK i aktivista smesta ode na teren s ciljem organizacije i rukovođenja partizanskim odredima". (Tito: „Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, str. 49).

Zahvaljujući idejno-političkom i organizacionom jedinstvu i monolitnosti Partije, stalnom i svestranom praćenju međunarodne i unutrašnje situacije o političkim, vojnim, ekonomskim i drugim pitanjima, partijska rukovodstva na svim nivoima izrastaju u takve političke centre da mogu samostalno i samoinicijativno delovati u duhu opštih stavova Partije. Naime, Partija je putem dugogodišnje ilegalne borbe vaspitavala svoje kadrove da budu dorasli svim događajima, najsurovijim uslovima borbe, da savladaju organizacione, rukovodeće, stručne i druge funkcije, da izvršavaju krupne zadatke minimalnim sredstvima i da se samostalno i samoinicijativno snalaze u raznim situacijama i uslovima. To je predstavljalo značajan faktor postojanja stalne, sigurno i neprekidne veze, koja nije mogla biti ničim ograničena, ugrožena ili poremećena.

Ova nematerijalna veza odigrala je ogromnu ulogu u obezbeđenju jedinstvenog delovanja partijskih foruma i organizacija na pripremama, razvoju i rukovođenju ustankom i oslobodilačkom borbom naroda Jugoslavije, jer su pojedina niža partijska rukovodstva delovala i donosila iste odluke kao i viša pa i najviše rukovodstvo i kada za to nisu imala odgovarajuće direktive i uputstva.[34]

Otežano održavanje veze iz Zagreba, zbog obrazovanja kvislinške vlasti u Hrvatskoj još za vreme aprilskog rata, bio je osnovni razlog da CK KPJ i Vojni komitet pri SKJ, u prvoj polovini maja, premeste svoje sedište iz Zagreba u Beograd, odakle su bili bolji uslovi za redovni je održavanje veze i efikasnije rukovođenje partijskim i vojnim rukovodstvima pokrajina na izvršavanju poslednjih priprema za početak ustanka i oslobodilačke borbe. Nakon premeštanja u Beograd, CK sve više prilagođava forme i sadržaj svoga rada rukovođenju i vezi i preduzima posebne i konkretne mere. Ukidaju se dotadanji vojni ko-

[34] Na primer, Centralni komitet KP za Sloveniju, na svom sastanku, održanom 22. juna 1941. u Siški pod rukovodstvom člana CK KPJ Edvarda Kardelja, doneo je „gotovo istovetne odluke“, ne samo u generalnim linijama, nego i u pojedinostima, kao i Centralni komitet KPJ, koji je održao svoju sednicu istog dana u Beogradu, iako pre toga nije za to dobio direktivu od CK KPJ (Dedijer: n.d., str. 274).

miteti i umesto njih formiraju se vojni štabovi za rukovođenje oslobodilačkom borbom. Stvoren je Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odbora Jugoslavije (G5 NOPOJ) i za komandanta svih partizanskih odreda određen je generalni sekretar KPJ i dotadanji komandant Vojnog komiteta Josip Broz Tito. Istovremeno su stvoreni vojni štabovi pojedinih pokrajina i vojni štabovi njihovih partizanskih odreda (PO) i drugih vojnih formacija. Vojni štabovi pokrajina nosili su različite nazive, ali su u suštini imali iste stavove i zadatke kada se radilo o oslobodilačkoj borbi protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača.

Sva partijska i vojna rukovodstva, a posebno CK i GŠ NOPOJ, poklonili su posebnu pažnju problemu obezbeđenja veza sa potčinjenim i područnim vojnim i političkim rukovodstvima, kao osnovnom faktoru za organizovano i plansko pokretanje i vođenje opštejugoslovenskog ustanka i oslobodilačke borbe pod neposrednim i jedinstvenim rukovodstvom Partije.

Tako se njihov rad svodio, pre svega, na obnavljanje i aktiviranje još od pre rata organizovanih ilegalnih veza, koje je kratkotrajni aprilski rat poremetio. U ilegalnim partijskim tehnikama izrađeni su lažni dokumenti (legitimacije, propusnice, vojne objave i si.) za istaknute i kompromitovane rukovodeće članove Partije i za kurire, koji su im omogućavali da, prilikom izvršavanja zadataka na uspostavljanju i održavanju veza, koriste i gradska, međugradska, pa i međupokrajinska javna saobraćajna sredstva. Obnovljene su i aktivirane postojeće i obrazovane nove javke i punktovi veza u gradovima i selima i na terenu i time uspostavljeni kanali veze između svih partijskih organa i organizacija i između vojnih rukovodstava. Ovi kanali veze služili su još i za izlazak pripadnika NOP-a iz naseljenih mesta i njihovo uključivanje u jedinice, kao i za snabdevanje vojnih jedinica sanitetskim i drugim materijalom. Određeni su posebni kuriri od nekompromitovanih drugova i drugarica za održavanje veze na pojedinim relacijama i data su im konkretna uputstva, objašnjenja i ugovoreni znaci za korišćenje pojedinih javki i punktova, i kako da postupe u slučaju da padnu u ruke okupatora ili kvislinških vlasti.

Različite mogućnosti priprema, pokretanja i vođenja ustanka i oslobodilačke borbe u pojedinim pokrajinama, pa čak i u regionima pojedinih pokrajina, rasparčavanje teritorije Jugoslavije između okupatorskih sila, zatim velike udaljenosti nacionalnih i . pokrajinskih partijskih i vojnih rukovodstava od sedišta vrhovnog partijskog i vojnog rukovodstva, ograničenog i onemogućenog kretanja uopšte, a naročito između pojedinih pokrajina, a uz to strahoviti teror, progoni, hapšenja i streljanja, u prvom redu članova i simpatizera Partije i SKOJ-a, kao i ostalih patriota i pristalica oslobodilačke borbe — sve je to znatno otežalo inače izuzetno teške uslove za održavanje tada jedino mogućih kurirskih veza. To je ograničilo i mogućnosti sigurnog, neposrednog i efikasnog rukovođenja od strane Vrhvnog partijskog vojnog rukovodstva iz Beograda.

Pored iznetih načina organizovanja i održavanja veze sa partijskim i vojnim rukovodstvima u zemlji, CK KPJ je preko ilegalne radio-stanice u Zagrebu, redovno održavao radio-vezu sa međunarodnim partijskim forumom u Moskvi (komunističkom internacionalom — Kl). Tako je odluka, doneta na plenumu CK KPJ krajem aprila 1941. godine u Zagrebu, da ustanak naroda Jugoslavije bude najširegkaraktera, kao i tekst Titovog govora na ovom Plenumu, predata odmah u Moskvu.[35] Isto tako, kad se preko obaveštajne službe saznalo da Nemci spremaju napad na Sovjetski Savez, Tito je ovu informaciju, krajem maja 1941. godine, radiogramom poslao u Moskvu.[36]

Na osnovu zaključaka i odluka aprilskih i Majskog savetovanja CK KPJ u Zagrebu, izvršene su sve potrebne organizacijske, vojne, političke i druge pripreme za pokretanje i izvođenje oružanog ustanka i oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, pod uslovima koje je nametnula okupacija zemlje. Tim uslovima i pripremama i Partija je prilagodila svoj rad, a to prilagođavanje se, pored ostaloga, sastojalo: u učvršćivanju i proširivanju partijskih organa i organizacija za izvršenje ratnih zadataka, u izgradnji

[35] Dedijer: n.d, str. 271.

[36] Isto, 273.

koncepcije ustanka i oslobodilačke borbe, određivanju njihovih ciljeva, formi, načina pokretanja i izvođenja, u obrazovanju ratnih vojnih štabova i komandi i organizovanju i uspostavljanju veza između vojnih i političkih rukovodstava. Time je ostvareno materijalno obezbeđenje kontinuiteta rukovođenja Partije u predratnom, ratnom i posleratnom periodu i u periodu NOR-a i revolucije.

Na ovaj način Partija je stavljena u mobilno i ratno stanje i tako spremno i organizovano dočekala i pravovremeno odredila momenat početka oružanog ustanka; saobrazno vojno-političkoj situaciji u zemlji i na evropskom i drugim ratištima u svetu.

U tom smislu su Centralni komitet KPJ i Vojni komitet na svom sastanku 22. juna 1941. godine u Beogradu, održanom povodom napada Nemačke na Sovjetski Savez, odlučili da proglasom pozovu sve progresivne i patriotske snage naroda Jugoslavije na oružanu oslobodilačku borbu protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika. Ovaj proglas, koji je u suštini bio oglas o mobilizaciji, već je 23. juna, preko dotada organizovanog i uspostavljenog sistema ilegalnih partijskih kurirskih i drugih veza, saopšten narodima Jugoslavije.

Istoga dana, kada je Vrhovno partijsko i vojno rukovodstvo donelo pomenutu odluku, iz Moskve je, preko ilegalne radio-stanice u Zagrebu, poslat Centralnom komitetu radiogram sledeće sadržine:

Verolomni napad Nemačke na SSSR nije samo udarac uperen protiv zemlje socijalizma, već i protiv slobode i nezavisnosti svih naroda. Odbrana SSSR-a jeste istovremeno i odbrana naroda koje je okupirala Nemačka. Narodima Jugoslavije pružena je mogućnost da razvije svestranu oslobodilačku borbu protiv nemačkih podjarmljivača. Neophodno je potrebno poduzeti sve mere da bi se poduprla i olakšala pravična borba sovjetskog naroda. Neophodno je potrebno razviti pokret pod parolom stvaranja jedinstvenog nacionalnog fronta borbe protiv nemačkih, italijanskih fašističkih razbojnika, a za zaštitu po fašizmu podjarmljenih naroda — delo koje je nerazdvojno povezano sa pobedom SSSR-a. Uzmite u obzir, da se u sadašnjoj etapi radi o oslobođenju od fašističkog podjarmljivanja, a ne o Socijalističkoj revoluciji.[37]

[37] Isto, 274.

Ovaj radiogram rukovodstvo Partije nije primilo 22. juna, jer je — po njegovom prijemu i dešifrovanju na radio-stanici u Zagrebu, kurirom dostavljen iz Zagreba u Beograd, zašto je trebalo određeno vreme. Prema tome, rukovodstvo Partije donelo je 22. juna 1941. godine odluku o pozivu naroda na oružanu borbu protiv okupatora, na osnovu celokupnog pripremnog rada i do tada izgrađene svoje koncepcije o pokretanju i izvođenju oružane oslobodilačke borbe kao i na osnovu sopstvene procene novonastale međunarodne situacije u vezi sa napadom Nemačke na Sovjetski Savez.

Kad je Nemačka napala na SSSR bilo je u redovima Partije i takvih uverenja da će se rat brzo svršiti u korist Crvene armije. Ah, na osnovu sopstvene procene unutrašnje i međunarodne situacije rukovodstvo Partije je odmah zaključilo da će rat trajati dugo i da zato sve dalje pripreme, odluke i akcije na svim nivoima komandovanja i rukovođenja, treba zasnivati na uslovima dugog trajanja rata. Pored toga, i sadržaji brojnih radiograma iz Moskve potvrđivali su pravilnost procene i zaključaka rukovodstva Partije, kao što se vidi i iz radiograma primljenog iz Moskve nekoliko dana posle 22. juna, koji glasi:

Otečestveni rat kojeg vodi Sovjetski narod protiv razbojničkog napada od strane Hitlera jeste divovska borba na život i smrt, od čijeg rezultata ne zavisi samo sudbina Sovjetskog Saveza već i sloboda vašega naroda. Kucnuo je čas kada su komunisti dužni podići narodnu otvorenu borbu protiv okupatora. Organizujte, ne gubeći ni jedne minute, partizanske odrede i raspirite u neprijateljskom zaleđu partizanski rat. Potpaljujte ratne fabrike, skladišta, spremišta goriva (nafte, benzina i dr.), aerodrome, uništavajte i rušite železnice, telegrafsku i telefonsku mrežu, nemojte dopuštati prevoz trupa i municije (ratnog materijala uopšte). Organizujte seljaštvo da bi sakrivalo žito, oteralo stoku u šume. Neophodno je potrebno pomoću svih sredstava terorizirati neprijatelja tako da će se on osećati kao da se nalazi u opsednutoj tvrđavi.

Potvrdite prijem tih direktiva i saopštite činjenice koje dokazuju ispunjenje tih direktiva".[38]

Istovremeno, preko radio-stanice u Zagrebu, upućen je radiogram i Komunističkoj partiji Italije:

[88] Isto, 275 i 276.

„Saopštite talijanskim drugovima: njihova zadaća — poslati odmah u zemlju grupu drugova sa zadatkom da organizuju pokret za zaštitu Sovjetskog Saveza, poglavito među radnicima ratne industrije. Cilj: usporavanje proizvodnje i organizacija sabotaže u ratnoj industriji. Organizovati otpor seljaštva protiv rekvizicija . . .“

U Sloveniji i Hrvatskoj mora se pomoću svih sredstava organizovati demoralizacija talijanske vojske, dezerterstvo talijanskih vojnika, da se vojnici odupru slanju u rat protiv Sovjetskog Saveza, organizovati oružane sukobe među vojnicima i milicijom. Naročito treba pooštravati neprijateljske odnose između italijanskih i nemačkih fašista i dovoditi ih do oružanih sukoba.“[39]

[39] Isto, 276.

USTANAK NARODA JUGOSLAVIJE I SISTEM KOMANDOVANJA I VEZA

Organizovanje i osnovni principi komandovanja i rukovođenja

Do kraja juna 1941. godine, vojni komiteti su, u skladu sa zaključcima i odlukama Majskog savetovanja CK KPJ u Zagrebu, izvršili u svim pokrajinama pripreme za pokretanje oružanog ustanka pod neposrednim rukovodstvom Vojnog komiteta pri CK KPJ kao centralnog i vrhovnog vojnog rukovodstva, koje se u prvoj polovini maja 1941. godine preselilo iz Zagreba u Beograd.

Kao što je rečeno odmah posle donošenja odluke o otpočinjanju oružane borbe, umesto dotadašnjih vojnih komiteta, vojnih komisija i drugih rukovodećih organa vojnog sektora Partije, pristupilo se obrazovanju vojnih štabova na svim nivoima. Vrhovno vojno rukovodstvo na čelu sa drugom Titom je, 27. juna 1941. godine, obrazovano pod nazivom Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (GŠ NOPOJ), koje je 26. septembra iste godine, na osnovu odluka i zaključaka vojnog Savetovanja u Stolicama, preimenovan u Vrhovni štab NOPOJ (VS NOPOJ), krajem januara 1942. godine u VS NOPO i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (VS NOPO i DVJ), a krajem 1942. godine postao je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (VS NOV i POJ).

Nacionalna i pokrajinska vojna rukovodstva, sem u Srbiji, imala su razne nazive i sastave sve do Savetovanja

u Stolicama, i neposredno su rukovodila oružanim snagama i oslobodilačkom borbom na svojim teritorij ama.[40] Zahvaljujući redovnim i neposrednim vezama sa Vrhovnim štabom, vojno rukovodstvo Srbije od svoga formiranja, 4. jula 1941. godine, imalo je naziv GŠ NOPO za Srbiju.

Uporedo i istovremeno sa formiranjem oružanih partizanskih jedinica koje su, do Savetovanja u Stolicama, bile takođe razne jačine i sastava i imale različite nazive,[41] formirani su za bataljone i više jedinice štabovi, a za čete i vodove komande.

Opšti uslovi našeg oslobodilačkog rata i revolucije, karakter, specifičnosti i forme njegovog izvođenja, kao i nedostatak tehničkih sredstava veze — što je naročito bilo izraženo prvih godina rata — uslovili su mnoštvo specifičnosti i teškoća u komandovanju i rukovođenju. Ali, i u ovakvim uslovima KPJ je, kao organizator, pokretač i rukovodilac oslobodilačkog rata i revolucije, našla odgovarajuća i uspešna rešenja. Presudnu ulogu za izgradnju efikasnog komandovanja i rukovođenja odigrala su partijska rukovodstva iz predratne ilegalne revolucionarne borbe. Ona su obezbedila potrebne kadrove za komande, štabove i organe nove narodne vlasti, koji su se stvarali i izgrađivali u toku rata. Na taj način, ova rukovodstva su omogućila kontinuitet rukovođenja KPJ i u

[40] U Hrvatskoj je najpre formirano Operativno partijsko rukovodstvo, a 19. X 1941. godine GS NOV i PO Hrvatske; U Crnoj Gori vojno rukovodstvo je imalo naziv Vojno-revolucionarni komitet, koji je 18. jula preimenovan u Privremenu vrhovnu komandu narodnooslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka. Sredinom avgusta Privremena Vrhovna komanda je preimenovana u Štab narodnooslobodilačkih gerilskih (partizanskih) odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak, a 24. oktobra 1941. godine rukovodstvo je dobilo naziv GŠ NOPO za Crnu Goru i Boku, jer je 10. X 1941. godine za Sandžak formiran poseban vojni štab i bio potčinjen neposredno Vrhovnom štabu. Glavni štab Makedonije formiran je u drugoj polovini 1941. godine pod nazivom Pokrajinski vojni štab za Makedoniju, a u drugoj polovini 1942. godine dobio je naziv GŠ NOPO za Makedoniju itd.

[41] U Hercegovini zvali su ih ustaničke čete i bataljoni, u Crnoj Gori: gerilski odredi, partizanski odredi, teritorijalni bataljoni i čete, partizanske brigade itd. Slično je bilo i u ostalim pokrajinama.

ratnom periodu; ona su se razvijala i usavršavala u procesu oružanog ustanka i u toku NOR-a.

Zbog nepostojanja države i regularne armije, civilnih vlasti i vojno-pozadinskih organa, štabovi PO-a, kao prve regularne jedinice početne forme vojne organizacije NOR-a, rešavali su, na osnovu direktiva i uputstava CK KPJ i VŠ, gotovo sva pitanja vođenja rata i revolucije na svojim teritorijama, kao što su: komandovanje u toku akcija i borbenih dejstava, razbijanje okupatorskog i kvislinškog sistema vlasti i formiranje upravnih organa nove narodne vlasti, organizacija i kontrola pozadine, mobilizacija stanovništva i njegovo uključivanje u partizanske jedinice, obavljanje poslova iz nadležnosti upravnih i pravosudnih organa itd. O svemu tome partizanski odredi su stalno i neposredno sarađivali sa partijskim organima na svom terenu. U pojedinim krajevima, ovi partijski organi, u prvom redu okružni i sreski komiteti, i neposredno su rukovodili celokupnom delatnošću odreda, jer su njihova teritorijalna organizaciona struktura i raspored potpuno odgovarali vojnim potrebama oslobodilačke borbe.

Masovan i brz razvoj oružane borbe u svim pokrajinama zemlje usložio je i otežao uspostavljanje i održavanje neposrednih veza, a time i efikasno rukovođenje iz jednog centra borbenim dejstvima velikog broja partizanskih jedinica. S obzirom na to da je broj jedinica stalno rastao i da se već krajem 1941. godine prešlo na izvođenje krupnijih borbenih dejstava i operacija, pa i sa više jedinica istovremeno na jedan objekat, glavni štabovi pojedinih pokrajina (u Hrvatskoj i Sloveniji, a delimično i u drugim pokrajinama) formirali su posebne štabove, preko kojih su obezbedili neposrednije i efikasnije rukovođenje oslobodilačkom borbom i revolucijom na svojim teritorijama. Tako su postojali: štabovi proleterskih i udarnih narođnooslobodilačkih brigada, grupa partizanskih odreda, operativnih zona, teritorijalnih komandi (komande vojnih područja, komande mesta i partizanske i seoske straže), operativni štabovi za pojedine oblasti, rejone, mesta i sektore kao i štabovi privremenih formacijskih sastava od više partizanskih jedinica za izvršenje prostorno i vre-

menski određenih borbenih dejstava, operacija i drugih delatnosti (operativni, teritorijalni, obaveštajni centri i dr.).

Kao što je rečeno organizaciona struktura i funkcije ovih štabova prilagođeni su konkretnim potrebama, situacijama i karakteru NOR-a. U tom smislu mnogi štabovi su, imah, privremeno ili stalno, karakter operativnih komandi, u kojima su se istovremeno sjedinjavale razne funkcije (operativne, političke, organizacijske, uspostavljanje i održavanje operativnih i teritorijalnih veza, mobilizacijske, izviđačke, obaveštajne i bezbednosne, materijalne i dr.).

Formiranjem štabova na izneti način i uspostavljanjem neophodnih veza raznim sredstvima, u skladu sa potrebama i materijalnim i kadrovskim mogućnostima, umnogome su ublaženi, a delimično i otklonjeni nedostaci nastali usled velikih međusobnih rastojanja između pojedinih jedinica i štabova, a u isto vreme stvoreni su uslovi za objedinjavanje i čvršću koordinaciju borbenih dejstava oružanih snaga.

Oružani ustanak i oslobodilačka borba naroda Jugoslavije vođeni su u najtežim uslovima ratovodstva: okupacija i podeljenost zemlje između okupatorskih država — Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske, pojava kontrarevolucije, kvislinštva i kolaboracionizma domaćih pomagača i saradnika okupatora; nedostatak slobodne teritorije i oslonca na regularnu armiju; bez države, sopstvenog naoružanja i ratne opreme i bez materijalne ili druge pomoći sa koje bilo strane i dr. Stoga je vrhovno vojno i političko rukovodstvo stvorilo originalnu vojnu organizaciju oružanih snaga i primenilo takve taktičke, operativne i strategijske principe i načela, koji su narodima Jugoslavije omogućili uspešno vođenje borbe još od samog početka. Naime, bilo je odlučeno da osnovna forma oružanog ustanka bude partizanski način ratovanja sa jasnom perspektivom njegovog prerastanja u narodnooslobodilački rat (NOR) i socijalističku revoluciju, čime je istaknut opštejugoslovenski i opštenarodni karakter NOB-a. Uporedo i istovremeno sa izgradnjom oružanih snaga i vojno-teritorijalnih organa izgrađivana je i nova narodna vlast i njeni rukovodeći organi (narodnooslobodilački odbori — NOO). Tako je ova dvostranost borbe — za isterivanje okupatora,

a istovremeno i protiv kontrarevolucionamih, kvislinških i kolaboracionističkih domaćih snaga — uslovila organizovanje i uspostavljanje veza za potrebe rukovođenja njenih organa vlasti i veza sa štabovima i komandama jedinica, koje su se nalazile na nj'hovim terenima.

Rukovođenje i veze u NOB bitno su se razlikovale od komandovanja i rukovođenja u armijama sa regularnim jedinicama koje su vodile frontalni rat. Razlike su se, pored ostalog, ogledale i u tome što je sistemom komandovanja i rukovođenja bila obuhvaćena čitava teritorija zemlje kao jedinstveno ratište o pitanjima: organizacije i izgradnje oružanih snaga i izvođenja borbenih dejstava i operacija, formiranja i rada pozadinskih vojnih organa na oslobođenim i neoslobođenim teritorij ama, izgradnje i rada nove narodne vlasti i njenih organa i dr.

Sistem veza u NOR-u u celini morao je biti tako organizovan da obezbeđuje jedinstvo i usklađenost vojnih i političkih odluka i odluka organa narodne vlasti na svim nivoima: na najvišem nivou CK KPJ — VS, a kasnije i Predsedništvo AVNOJ-a — NKOJ; u pokrajinama CK odnosno PK — glavni štabovi — zemaljska antifašistička veća; oblasni komiteti — štabovi operativnih zona odnosno korpusa, komande vojnih oblasti — oblasni odbori, okružni komiteti KPJ — štabovi partizanskih odreda; komande vojnih područja — sreski komitet — sreski narodni odbor; komande mesta sa partizanskim i seoskim stražama — opštinski organi narodne vlasti i opštinski društveno-politički organi i organizacije i dr.

Osnovni principi i *način stvaranja i razvoja oružanih snaga*

Organizovanje i izvođenje oružane borbe u suštini je imalo iste osnovne karakteristike u svim pokrajinama, pa se ustanak u njima u osnovi razvijao planski i organizovano, brže ili sporije, sa bogatim organizacijskim i drugim formama i iskustvima u radu. Svuda su bili jasni ciljevi i perspektiva borbe protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača i saradnika do konačnog oslobođenja

zemlje, pod čvrstim, neprekidnim i jedinstvenim rukovodstvom KPJ na čelu sa Titom. Međutim, specifični uslovi, tradicija, političko stanje, veze sa vrhovnim vojnim i političkim rukovodstvom i drugi faktori, uslovili su izvesne razlike u vojnim pripremama, koje su imale za posledicu neravnomeran razvitak početnog perioda ustanka u pojedinim pokrajinama i po intenzitetu, masovnosti i formama organizacije i razvoja oružanih snaga, i po metodu i načinu izvođenja borbenih dejstava i rešavanju drugih problema iz oslobodilačke borbe i revolucije.

Pored iznetih činilaca, koji su uslovili različitost pokretanja i neravnomernost razvoja ustanka, ratna praksa je potvrdila da je jedan od osnovnih uzroka te neravnomernosti u pojedinim pokrajinama, pa čak i u pojedinim rejonima pokrajina, bio i teškoća u održavanju redovnih i brzih veza, odnosno njihovo nepostojanje između vrhovnog vojnog i političkog rukovodstva i rukovodstva nekih pokrajina. Ovo je naročito došlo do izražaja kod rukovodstva Crne Gore, Makedonije, Kosova i Metohije i Vojvodine u početnom periodu ustanka, pa i u toku cele 1941. godine.

Još u periodu priprema za oružane borbe u svim pokrajinama Jugoslavije pristupilo se, u duhu odluka i zaključaka Majskog savetovanja i drugih direktiva i uputstava vrhovnog vojnog i političkog rukovodstva, organizovanju i formiranju naoružanih borbenih, udarnih i drugih grupa pod neposrednim rukovodstvom partijskih rukovodećih organa na terenu, koji su predstavljali prve štabove partizanskih jedinica. Izvodeći manja početna borbena dejstva, diverzije, sabotaže i druge akcije, borbene grupe su brzo brojno jačale i poslužile kao jezgro za formiranje krupnijih partizanskih jedinica sa određenom organizacijsko-formacijskom strukturom, kao i za formiranje njihovih štabova i komandi kao vojnih rukovodstava.

U Crnoj Gori su od udarnih borbenih grupa formirani gerilski odredi (GO), koji su u toku trinaestojulskog ustanka prerasli u čete i bataljone. Posle toga u većini srezova obrazovane su ustaničke čete i bataljoni na teritorijalnom principu i po ugledu na plemensku organizaciju crnogorske narodne vojske u prvom svet-

skom ratu. Krajem septembra 1941. godine, vojno rukovodstvo Crne Gore je pismenom naredbom predvidelo formiranje 9 brigada, od kojih su neke i formirane.[42]

Za razliku od Crne Gore, u Srbiji se, zahvaljujući sigurnim, redovnim, brzim i neprekidnim kurirskim i drugim vezama između rukovodstva ustanka u Srbiji (Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba) i Vrhovnog vojno-političkog rukovodstva (CK KPJ i GŠ NOPOJ) pristupilo formiranju partizanskih odreda koji su u svom sastavu imali bataljone i čete sa štabovima i komandama i koji su u toj etapi NOB-a predstavljali veoma funkcionalnu vojnu i borbenu organizaciju. Ovo je bilo u duhu koncepcije CK KPJ i GS NOPOJ čije su osnove iznete i pismeno oformljene u Biltenu VS, br. 1, od 10. avgusta 1941. godine i odmah dostavljene pokrajinskim rukovodstvima sa kojima je GS NOPOJ imao tada vezu iz svog sedišta u Beogradu.

Oružani ustanak se dosta brzo razvijao, tako da su na teritoriji Srbije već prvih meseci ustanka formirana 24 partizanska odreda, koji su svojim uspešnim dejstvima postigli krupne rezultate. Od njih su svakako najvažniji potpuno oslobođenje cele teritorije zapadne Srbije i dela Sumadije i prerastanje oružane borbe u opštenarodni ustanak.

Radi svestrane analize dotadašnjeg razvoja i toka oružane borbe, naročito u Srbiji, i radi uopštavanja iskustava i donošenja jedinstvenih odluka o svim pitanjima daljeg usavršavanja organizacija, razvoja oružanih snaga, načina izvođenja borbenih dejstava, komandovanja, rukovođenja i veze na celoj teritoriji Jugoslavije, Glavni štab NOPOJ je, 26. septembra 1941. godine u Stolicama kraj Krupnja, održao vojno save to van je sa predstavnicima nacionalnih i pokrajinskih vojnih rukovodstava (sem Makedonije, Kosova i Metohije i Vojvodine) i sa komandantima najbližih partizanskih odreda Srbije. Ovo je predstavljalo jedno od najvažnijih savetovanja VS, na kome su donete najznačajnije odluke za dalji razvitak ustanka i oslobodilačke borbe.[43] Tu je, pored ostalog doneta odluka o stvaranju čvrste i jedinstvene vojne

[42] Lovćenska, Zetska, Nikšićka, Durmitorska, Kolašinska, Gornjo i Donjovasojevićka i Limska na teritoriji Sandžaka (Batrić Jovanović: „Crna Gora u NOR-u i socijalističkoj revoluciji“, knj. I, str. 505).

[48] J. B. Tito: Referat na V kongresu, st. bel. 59—60.

organizacije partizanskih jedinica u svim pokrajinama zemlje i jedinstvenog načina i metoda izvođenja njihovih borbenih dejstava i operacija. Prema ovoj odluci određena je struktura i sastav partizanskih jedinica i njihovih štabova i komandi. Predviđeno je da četa, kao osnovna jedinica, ima 2—3 voda, da se vodovi dele na desetine, da se bataljon sastoji od 3 do 4 čete, a 2—4 bataljona da sačinjavaju partizanski odred. Odred je tada bio najviša vojna jedinica, s tim što su se, po potrebi, mogle formirati i grupe odreda sa svojim štabovima. Pored toga, određeni su i sastavi partizanskog odreda i bataljona i komandi četa, a regulisana su i druga pitanja povezana sa izgradnjom vojne organizacije.

Partizanski odredi, u toku 1941. godine, sve više su se orijentisali na odbranu svojih teritorija, što je odgovaralo njihovom teritorijalnom ustrojstvu, kao i raspoloženju boraca i ostalog stanovništva da po svaku cenu brane svoja sela i gradove, primenjujući i frontalna dejstva. Posle prelaska Centralnog komiteta KPJ i VS sa glavnim oružanim snagama zapadne Srbije u Sandžak, nakon prve neprijateljske ofanzive, Vrhovni komandant dao je ideju da se od postojećih i novoformiranih partizanskih jedinica postepeno prelazi na formiranje jedinica većih sastava i to najpre brigada, koje neće biti vezane za svoje teritorije, a kasnije, kada za to sazru svi vojni, politički i drugi uslovi, da se formiraju divizije, korpusi i armije. Radi daljeg sprovođenja u delo ove ideje Vrhovnog komandanta, Centralni komitet i Vrhovni štab su izdali direktivu nacionalnim, pokrajinskim i oblasnim rukovodstvima da odmah pristupe formiranju udarnih, proleterskih i omladinskih četa i bataljona, od kojih će se, kada to potrebe budu zahtevale i kada bude moguće, formirati nove proleterske i udarne brigade. Tako je, prema odluci CK KPJ i VS, 22. decembra 1941. godine formirana u Rudom 1. proleterska brigada. Istovremeno su date direktive i uputstva glavnim štabovima i partijskim rukovodstvima pokrajina i oblasti da pristupe organizovanju i formiranju vojno-teritorijalnih pozadinskih organa, ustanova i jedinica, organa narodne vlasti i da, u skladu s tim, formiraju po-

trebne i odgovarajuće privremene i stalne komande i štabove.,

Stalno narastanje i sve veći uspesi ustanika pokazali su okupatorovom i kvislinškom rukovodstvu da su sve njihove mere protiv oružanih snaga oslobodilačke borbe i revolucije ostale bez rezultata. Zato okupator, u oktobru 1941. godine, preduzima veliku ofanzivu u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, a u toku 1942. godine usledile su nove ofanzive i veće operacije u jugoistočnoj Srbiji, u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Sloveniji i drugim pokrajinama.

Iako je u tom periodu ustanak doživljavao privremene neuspeha, krize i oseke, okupatori i njihovi domaći saradnici nisu postigli krajnje rezultate. Naprotiv, formiranjem novih, pokretnih i velikih jedinica ustanka i oslobodilačka borba stalno narastaju i šire se. Jer dok okupator, zajedno sa kvinsliškim jedinicama izvodi ofanzivna dejstva u jednoj oblasti, u drugim se borba razgara i formiraju nove, još veće i snažnije jedinice. Tako su oružane partizanske snage poslednjih meseci 1942. godine, prerasle u snažnu narodnooslobodilačku vojsku sa osnovnim elementima regularne armije. Imala je 37 brigada, brojne partizanske odrede i druge samostalne jedinice, od kojih su u novembru i decembru 1942. godine formirane divizije i korpusi (šema 2).

Uslovi i mogućnosti pojedinih vrsta veze

Problem organizovanja i uspostavljanja veza u redovnim armijama i u „normalnim uslovima“ rešava se kadrovski i materijalno još u mirnodopskim uslovima. U revolucionarnom ratu, kao što je bio naš, taj se problem rešavao na osnovu sopstvenog iskustva i ratne prakse, istovremeno i uporedo sa izvođenjem borbenih dejstava u skladu sa potrebama i kadrovskim i materijalnim mogućnostima. Zbog toga se problem organizovanja i način primene, uspostavljanja i održavanja pojedinih vrsta veza u NOR-u rešavao bez ikakvih ustaljenih i krutih principa, načela i šablona. Postojao je je-

dini i za rukovodstvo obavezan princip da „veza mora uvek postojati između svih političkih i vojnih rukovodstava i da se uspostavlja na najbrži i najefikasniji mogući način“. Naime, svakome je bilo jasno da od veze zavisi sigurnost i neprekidnost komandovanja i rukovođenja, a time i organizovani i planski razvoj i uspeh NOP-a i revolucije. Ovo načelo je još na početku oružanog ustanka predviđeno i koncepcijom NOR-a i kao direktiva Vrhovnog komandanta objavljeno u Biltenu VS, br. I od 10. avgusta 1941. godine.

Gotovo u svim vojnim i partijskim direktivama, uputstvima, izveštajima i drugim materijalima tretirana je problematika veze: ukazivano je na njen značaj, analizirano njeno organizovanje, uspostavljanje i održavanje u prethodnom periodu borbenih dejstava, uočavani su nedostaci i propusti, posledice nedostatka veze, mere za njeno poboljšanje i unapređivanje i drugo. Izdata su i konkretna uputstva za njeno organizovanje u neposredno predstojećim situacijama i borbenim dejstvima i dr. Prema tome, osnovni principi i načela primene, organizovanja, uspostavljanja i održavanja pojedinih vrsta, sredstava i načina veze izgrađivana su u procesu borbenih dejstava i operacija; kadrovi su regrutovani iz boračkog i starešinskog sastava partizanskih jedinica i stručno osposobljavani kroz ratnu praksu i na kraćim kursevima, a materijalno obezbeđenje je osiguravano uglavnom zaplenom sredstava i materijala veze od neprijatelja. Delimično i u manjoj meri snabdevalo se i izgradnjom u sopstvenim radionicama i korišćenjem postojećeg PTT — sistema veza na oslobođenim teritorij ama.

Kao osnovni i sastavni elemenat komandovanja i rukovođenja, veza je, imala da obezbedi organizovano i plansko izvođenje borbenih dejstava, operacija i drugih delatnosti kao i da omogući sadejstvo i koordinaciju na svim nivoima komandovanja i rukovođenja i usmeravanja oslobodilačke borbe i revolucije u duhu ideja i koncepcija vrhovnog partijskog i vojnog rukovodstva.

Osnovne karakteristike i specifičnosti oružanog ustanka i oslobodilačke borbe, koje su bitno uticale i na mo-

gućnosti i način primene i organizovanja pojedinih sredstava, vrsta i načina održavanja veze jesu:

— istovremena i neprekidna borba u svim krajevima zemlje bez linije fronta (front je bio svuda);

— stalno strategijsko, operativno ili taktičko okruženje pojedinih grupacija;

— neprekidno men janje formi manevra, borbe u okruženju i proboji iz okruženja;

— infiltracije, borbe u pozadini i jednovremeni udari sa strane;

— marš-manevri, stalna pokretljivost, stalno smenjivanje operativnih manevara, ofanziva i protivofanziva, isključivo ofanzivni duh;

— stalno formiranje novih jedinica, njihova reorganizacija, često pretpočinjavanje i stvaranje privremenih formacija, podešavanih prema konkretnoj situaciji i zadacima;

— borbena dejstva u svako doba dana i godine, a najčešće noću i pri rđavom vremenu; borbe na svakom zemljištu, a najčešće na planinskom i teško pristupačnom neprijateljskoj savremenoj borbenoj tehnici;

— menjanje taktičkih postupaka i njihovo usavršavanje i prilagođavanje konkretnim situacijama;

— velika širina i dubina zona i dejstava pojedinih jedinica;

— redovno velika međusobna udaljenost štabova (ponekad kod viših štabova i preko 200 km) i njihovo vrlo često premeštanje i pokreti za vreme izvođenja borbenih dejstava i

— istovremeno i uporedno vođenje rata i revolucije, obrazovanje organa narodne vlasti i drugih vojnih, civilnih i političkih organa, organizacija i ustanova i dr.

S obzirom na to da su se oružani ustanak i oslobodilačka borba izvodili u najtežim uslovima ratovodstva, jedan od bitnih faktora za obezbeđenje uspeha tako složenog komandovanja i rukovođenja bio je usvajanje koncepcije oružanog ustanka i NOR-a u celini i stalno praćenje njihovog razvoja ne samo od strane celokupnog boračkog i starešinskog sastava oružanih snaga već i od nenaoružanog stanovništva, privrženog i odanog ratu i

revoluciji. Ovo je postignuto, pored ostalog, objavljivanjem i objašnjavanjem ciljeva, karaktera, zadataka i načina vođenja oslobodilačke borbe preko direktiva, naređenja, uputstava, letaka, zborova, konferencija i si. što predstavlja jednu od specifičnosti komanđovanja, rukovođenja i veze u NOR-u.

U skladu sa karakteristikama i specifičnostima NOR-a i revolucije, kao i sa oskudnim kadrovskim i materijalnim mogućnostima veze i drugim uslovima objektivne i subjektivne prirode, Vrhovni štab je, i druga niža rukovodstva, primenio originalan i uspešan način i metod komanđovanja i rukovođenja, u kome su rukovodeći kadrovi bili istovremeno i političari i borci za nacionalne i revolucionarne ideje rata. U tom smislu osnovna odlika rukovođenja bila je istovremeno stroga centralizacija izražena u jedinstvu ideja i ciljeva, a i najveća decentralizacija, koja je na bazi ostvarenog jedinstva i punog poverenja davala svima maksimalne mogućnosti inicijative i kreatorstva.

Centralizam se ispoljavao, naročito u prvom periodu rata, u jedinstvenoj ideji, koncepciji i doktrini rata i revolucije, koju je određivao CK KPJ i VŠ, pod neposrednim rukovodstvom druga Tita, kao generalnog sekretara KPJ i Vrhovnog komandanta svih oružanih snaga. Time je postignuto objedinjenje svih političkih i vojnih komponenti i potpuna usklađenost strategije i politike rata i revolucije. Zahvaljujući postojanju jedinstvenog sistema veze na celoj teritoriji Jugoslavije i radio-vezi sa Radio-centrom na tlu Sovjetskog Saveza, vrhovno rukovodstvo je stalno i budno pratilo razvoj oružanog ustanka i oslobodilačke borbe, i stvaranje i razvoj organa narodne vlasti u zemlji po svim njihovim komponentama. Istovremeno pratilo je i vojnu situaciju na ratištima saveznika na svim kontinetima i vojno-političku situaciju u svetu uopšte, uočavajući bitne elemente i pravce kretanja i razvoja i na bazi toga određivalo vojne, političke i diplomatske forme i načine borbe i delatnosti.

S obzirom na to da je čitava naša zemlja istovremeno i stalno bila jedinstvena operacijska prostorija,

bez precizno određene linije fronta, koji se stalno menjao i pokretao (naše i neprijateljske oružane snage bile su neprekidno u pokretu i ofanzivama), to je komandovanje i rukovođenje moralo imati i veliki stepen decentralizacije. U tom smislu vrhovno rukovodstvo, a posebno Vrhovni komandant je primenjivao princip pune slobode, samostalnosti i odgovornosti u odlučivanju i radu na svim komandnim i rukovodećim stepenima. Viša rukovodstva, iz objektivnih razloga, nisu mogla uvek i svuda neposredno da rukovode i blagovremeno da utiču na rad svojih potčinjenih organa i jedinica.[44]

Ove dve osnovne komponente komandovanja i rukovođenja u našem NOR-u i revoluciji (centralizacija i decentralizacija) dale su maksimalno moguće rezultate u osposobljavanju starešinskog i boračkog sastava, omogućili mu da može samostalno i uspešno da donosi i sprovodi odluke u skladu sa konkretnim situacijama i u duhu opštih direktiva i uputstava vrhovnog i drugih viših rukovodstava, pa čak i na osnovu opšte koncepcije vođenja našeg rata i revolucije.

Složenost komandovanja i rukovođenja i osnovne karakteristike i specifičnosti partizanskog načina ratovanja povećali su potrebe, zahteve i značaj veze, kao osnovnog faktora za obezbeđenje organizovanog i planskog pokretanja, izvođenja i razvoja oslobodilačke borbe

[44] Bezbrojni su primeri lične uloge i značaja Vrhovnog komandanta u izgradnji sistema komandovanja i rukovođenja, od kojih se navode sledeći:

— „Sva naša naređenja shvatajte kao naše direktive i u duhu njihovom radite. Mi ne možemo sa ovoliko daljine naređivati. Naše rukovodeće starešine moraju se razumeti i izaći jedan drugome u susret. Nikada stvari ne treba postavljati kruto“ (iz uputstva VŠ od 10. aprila 1942. godine štabu Durmitorskog odreda).

— „Navikavati starešine, a i vi sami nemojte bukvalno stivatati naša naređenja. Ona su direktiva za rad. Vi se sami nalazite bliže događajima i morate preduzimati hitne mere za njihovo rešenje u svoju korist“ (Iz uputstva VS od 28. aprila 1942. štabu Durmitorskog partizanskog odreda).

— „Mi moramo odbaciti birokratski način , komandovanja koji se pridržava pismenih, krutih šablona. Odgovornost za rad ne može se mimoići ni u kom slučaju“ (Iz uputstva VS, od 17. aprila 1942. delegatu VŠ pri Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku).

i revolucije. Ovako povećane potrebe, u uslovima oskudne materijalne baze (sredstava i drugih materijala veze) i stručnih kadrova, a naročito u početnom periodu oružane borbe, uslovili su da prvenstveno čovek, kao osnovni faktor oslobodilačke borbe i revolucije, uradi ono što savremena tehnika veze iz objektivnih razloga tada nije mogla učiniti. Ovo je postignuto u zadovoljavajućoj meri, pored ostalog, zahvaljujući činjenici da je KPJ u toku dugogodišnje ilegalne borbe vaspitavala svoje kadrove, da se snalaze u svim situacijama, pa i u najtežim uslovima borbe, da se samoinicijativno i sa minimalnim raspoloživim sredstvima i mogućnostima organizuju i obezbede neophodne veze, primenjujući originalne i posebne načine i postupke saobrazne postojećim uslovima. Pored toga, partijski organi i organizacije su u predratnom periodu stekli bogata iskustva u organizovanju, uspostavljanju i održavanju sistema ilegalnih i partijskih kurirskih veza. To pokazuje da je nastanak i razvoj veze, kao roda NOV-a, imao određene razlike i specifičnosti, u odnosu na nastanak i razvoj ostalih rodova vojske, od kojih neki nisu, iz objektivnih razloga, u početnom periodu ustanka pa i u toku 1942. godine ni postojali. Između ostaloga, razlike su se sastojale i u tome što je još pre rata postojao izgrađen sistem ilegalnih partijskih kurirskih veza, koje nikada nisu prestajale da funkcionišu, kao što nije prestajala ni borba KPJ za nacionalno i socijalno oslobođenje zemlje i uspostavljanje novih društveno-ekonomskih odnosa. Ovaj sistem ilegalnih partijskih veza poslužio je kao solidna osnova za izgradnju sistema kurirskih i drugih veza u novim uslovima okupacije i priprema, pokretanja i razvoja ustanka i oslobodilačke borbe. Tako su osnovni elementi veze, za razliku od većine ostalih rodova vojske, postojali od prvog dana oružanog ustanka, s tim što se veza, u toku NOR-a razvijala uporedo sa razvojem oružanih snaga NOV u skladu sa potrebama i kadrovskim i materijalnim mogućnostima i to na osnovu sopstvenog ratnog iskustva.

Vrste veze prema nameni

Već od samog početka ustanka uvedeno je dvostarešinstvo u komandovanju i rukovođenju, koje je postojalo u svim štabovima i komandama do kraja rata. Pri tome su komandanti, komandiri i politički komesari imali ista prava i odgovornosti u rešavanju i vojnih pitanja. U skladu sa sistemom komandovanja i rukovođenja, veze NOV i POJ u toku 1941. i 1942. godine sastojale su se od vojnih (operativnih), partijskih i teritorijalnih (pozadinskih) veza.

Prema nameni operativne vojne veze sastojale su se od veza komandovanja i sadejstva, koje su štabovi i komande svih stepena organizovali sa neposredno potčinjenim jedinicama, i veza sa pretpostavljenim i susednim štabovima i komandama. Uspostavljene su i održavane obostrano, neposredno i posredno u skladu sa potrebama, mogućnostima i konkretnim borbenim situacijama.

U početnom periodu ustanka nismo odmah i svuda imali formirane vojne štabove i komande, pa su i tu ulogu obavljali partijski komiteti, radeći istovremeno na formiranju vojnih štabova i komandi. Teritorijalna organizaciona struktura partijskih organa na terenu potpuno je odgovarala vojnoj organizaciji partizanskih jedinica, koje su u početnom periodu bile organizovane na teritorijalnom principu. Mreža partijskih rukovodstava pokrivala je celu zemlju i time obezbeđivala koncepciju rukovođenja opštenarodnim ratom, jer su partijski komiteti, partijske organizacije, pa čak i pojedinci, članovi Partije i SKOJ-a predstavljali osnovnu snagu rukovođenja oružanom borbom. Stoga su partijske veze bile organizovane i uspostavljene između partijskih organa u štabovima i komandama jedinica, između partijskih organa i organizacija na terenu i istih organa u štabovima i jedinicama.[45]

[45] U partijskom dokumentu Arhiva CK KPJ za Srbiju — PKS, 114, između ostalog, kaže se: „ ... bataljonski komiteti odnosno biroi ćelija treba da uspostave vezu sa mesnim odnosno okružnim komitetom, na čijoj su teritoriji, a okružni i mesni komiteti moraju obilaziti ćelije u četama“.

Osnovni principi i način organizovanja i uspostavljanja ovih veza bili su u osnovi isti kao u predratnom periodu i u skladu sa organizacionom strukturom partijskog rukovođenja u partizanskim jedinicama i na terenu. Pored veza organizovanih po vertikalnoj organizacionoj strukturi partijskog rukovođenja u jedinicama i na terenu, partijski organi u partizanskim jedinicama organizovali su i održavali neposredne veze sa partijskim organima (okružnim, sreskim i mesnim komitetima) i organizacijama na terenu, na kome se određena jedinica nalazila. Preko njih su im dostavljali redovne izveštaje i istovremeno od njih primali direktive, uputstva i druge partijske materijale za rad u svojim jedinicama i narodu.

Da bi partijska rukovodstva, koja su bila rukovodeći organi ne samo za koordiniranje rada svojih područnih partijskih organa i organizacija, nego i opšta politička rukovodstva o svim pitanjima oslobodilačke borbe i revolucije na svojim terenima, mogla pravilno i efikasno rukovoditi, formirane su pri svim rukovodstvima „partijske tehnike". To su bili posebni organi koji su u svom sastavu imali štamparije i druge uređaje i aparate za pismeno oformljenje i štampanje odluka, direktiva, uputstava, izveštaja, biltena, letaka, listova i drugih partijskih materijala. One su raspolagale i materijalom za izradu lažnih dokumenata: legitimacija, propusnica, vojnih objava, putnih isprava, dozvola za kretanje po oslobođenim i neoslobođenim teritorij ama i dr.[4S] Pored toga, u sastavu partijskih tehnika bilo je ljudstvo i sredstva veze (najčešće potreban broj kurira i njihova prenosna odnosno prevozna sredstva) za dostavljanje navedenih i drugih materijala višim područnim i susednim partijskim rukovodstvima i određenim štabovima i komandama partizanskih jedinica. Poklanjajući posebnu pažnju organizaciji i uspostavljanju veze između partijskih organa i organizacija na svim nivoima rukovođenja, partijske veze su, uprkos svih objektivnih teškoća, funkcionisale na celoj teritoriji (oslobođenoj i neoslobo-

[46] „Samo u toku juna—avgusta 1941. god. u Srbiji su štampana 23 proglasa i dostavljena kome treba", J. Marjanović n.d.

đenoj) naše zemlje, zahvaljujući njihovoj originalnoj organizaciji i konspiraciji.[47]

Teritorijalne veze su obuhvatale veze vojno-teritorijalnih komandi i organa, organa nove narodne vlasti, veze za potrebe informativne i obaveštajne službe između štabova, komandi i jedinica i obaveštajnih organa u gradovima i selima. Pored toga, organizovane su, uspostavljene i održavane veze sa međunarodnim partijskim forumom — Kominternom (K) i sa rukovodećim organima komunističkih partija susednih zemalja — Albanije, Grčke, Bugarske, Italije i dr.

Istovremeno su organizovane i veze po horizontalnoj strukturi rukovođenja — susednih vojnih i partijskih rukovodstava. Sve ove veze su se međusobno zamenjivale i dopunjavale i time bile integrisane u jedan funkcionalno jedinstven sistem veza na celoj teritoriji Jugoslavije u skladu sa jedinstvenim komandovanjem i rukovođenjem od strane rukovodećih organa KPJ u jedinicama i na terenu i vojnih štabova i komandi. Ova jedinstvenost je u velikoj meri doprinela ostvarivanju, osnovnih zahteva i načela veze — stabilnost, propusnu moć, neprekidnost, brzinu i tajnost.

Zbog stalne delimične vojno-političke situacije, sporosti i teškoća uspostavljanja i održavanja kurirskih veza i nemogućnosti korišćenja tehničkih sredstava veza, viša partijska i vojna rukovodstva su redovno slala svoje instruktore i delegate nižim rukovodstvima, koji su im pružali neposrednu pomoć o svim tekućim problemima. Istovremeno, oni su svojim partijskim rukovodstvima dostavljali iscrpne izveštaje, mišljenja i konkretne predloge za rešavanje pojedinih pitanja daljeg razvoja oslobodilačke borbe i revolucije. Na ovaj način je obezbeđivana veza, koja se po kvalitetu i efikasnosti približavala najboljem načinu održavanja veze — ličnim kontaktom.

[47] Moma Marković, „Ustanak i NOP u Srbiji 1941. godine“, str. 38.

Način organizovanja, uspostavljanja i održavanja kurirskih veza

Komandovanje i rukovođenje u oružanom ustanku i NOR-u bilo je moguće samo zahvaljujući dobro organizovanim vezama između svih komandnih i rukovodećih stepena na celoj teritoriji naše zemlje. Pored dostavljanja naređenja i izveštaja veze su omogućavale izlazak pristalica NOB iz okupiranih naseljenih mesta na slobodnu teritoriju i aktivno uključenje u sastav partizanskih jedinica, kretanje rukovodilaca i drugih aktivnih učesnika i pristalica NOP-a, koji su izvršavali posebne i specijalne zadatke, po celoj teritoriji (okupiranoj i slobodnoj) zemlje; iznošenje sanitetskog i drugog materijala i opreme za ratne potrebe partizanskih jedinica i dr.

U 1941. i 1942. godini, glavna i osnovna, a najčešće i jedina vrsta veze, bila je kurirska veza, dok su veze tehničkim sredstvima primenjivane samo povremeno i u neuporedivo manjem obimu. Radio-vezu je koristio samo VS i to za vezu sa Komintemom krajem 1942. i sa Glavnim štabom Hrvatske. Zične veze su korišćene samo na oslobođenim teritorij ama (koje su stalno nastajale i nestajale) i to primenom postojećeg sistema PTT — veza.

S obzirom na važnost veze, kao osnovnog elementa za obezbeđenje organizovane i planske pripreme, pokretanja, razvoja i izvođenja oružanog ustanka i oslobodilačke borbe, kao i na težinu, opasnost i delikatnost zadataka i realizaciju kurirskih veza, posvećena je posebna pažnja pravilnom izboru kurira, kao prvim, najvažnijim i najmasovnijim kadrovima veze u toku prve dve godine NOR-a. Za kurire su određivani poverljivi i beskompromisni borci, visoke moralno-političke svesti, hrabri, izdržljivi, samoinicijativni i snalažljivi u svim borbenim i drugim situacijama, bezgranično odani ciljevima oslobodilačke borbe i revolucije i spremni na najveće napore i teškoće do požrtvovanja. Poznato je da je veliki broj kurira, prilikom izvršavanja dodeljenih

im zadataka, herojski uzidala svoje živote u temelje oslobodilačke borbe i revolucije.[48]

Kuriri su neumorno krstarili od jedinice do jedinice, od štaba do štaba i pod najtežim okolnostima, pod kišom kuršuma i granata, probijali se, doturali naređenja i donosili izveštaje. Provlačili su se kroz neprijateljske obruče, ulazili u okupirane gradove, uspostavljali prekinute i nove partijske javke, punktove i kanale veze Danju, noću, po kiši, snegu i mrazu, bosi i gladni, po poznatim i nepoznatim terenima i bespućima prelazili su desetine i stotine kilometara. Koristili su i neprijateljska prevozna sredstva jer za njih nisu postojale nikakve prepreke ni teškoće. Ginuli su izvršavajući zadatke, a za mnoge nije ostalo svedoka koji bi pričali o njihovim podvizima.[49]

I u toku i posle rata Vrhovni komandant i drugi vojni i politički rukovodioci oružanih snaga NOR-a su u svojim mnogobrojnim govorima i napisima prikazali ulogu, značaj i veliki doprinos veze (a u okviru nje posebno podvige kurira) u organizovanom u planskom razvoju oslobodilačke borbe i revolucije.[50]

[48] U saopštenju da su 7. januara 1942. god. dva kurira uspostavila prvu neposrednu vezu između rukovodstva NOP-a u Sremu i VŠ (koji se tada nalazio u Cevljanoviću — istočna Bosna) kaže- „Prvi neustrašivi kurir (sremski) bio je Boško Palkovljević zvani Pinki, jedan od najsmelijih boraca Srema. Učestvovao je u oslobođenju drugova iz zatvora u Sr. Mitrovici, a kasnije digao prvi neprijateljski voz u Sremu... Od rukovodioca u Sremu Boško je dobio nalog da se poveže sa VŠ, koji se nalazio negde u Bosni ili Sandžaku. Boško se probijao kroz četničke redove i od njih je saznavao gde se nalaze krupnije partizanske jedinice i tako stigao u Čevljanoviće posle mesec dana putovanja. Boško se vratio s poštom VŠ u Srem, a kasnije je poginuo. Posle oslobođenja proglašen je za narodnog heroja“ VI. Dedijer, „Dnevnik“ str. 61) Rodoljub Čolaković: u „Zapisima“, str. 132, piše: „U februaru ili martu (ali pre II neprijateljske ofanzive) 1942. god. PK KPJ za BiH poslao je kurira rukovodiocu partijske organizacije u Sarajevu ... Naš stari kurir Mustafa Dovajdžija, koji je uvek nosio dva pištolja, izvršio je ovaj zadatak, ali su ga pri povratku iz Sarajeva uhvatili četnici i nabili na kolac. Tako je mučeničkom smrću poginuo ovaj hrabri proleter sarajevski, veran sin naše Partije“, itd.

[49] Krsto Petrović: „Partizanski kuriri“.

[50] Nezaboravne su reči Vrhovnog komandanta od 4. jula 195g godine, prilikom proslave petnaestogodišnjice bitke na Sutjesci-

I u ratnim publikacijama (listovima, časopisima) partizanskih jedinica pisano je dosta o značaju, ulozi i podvizima kurira, navodeći i konkretne primere. Tako, na primer, u listu 5. krajiške brigade „Put Slobode“ od decembra 1944. godine, u članku „Kuriri — naši junaci“, Osman Pepelja, pored ostalog, piše: „... Sećam se tamnih, hladnih, vetrovitih i avetinjskih noći u kojima smo bili iscrpljeni do iznemoglosti od putovanja, od gladi, od brzog marša preko dolina i planina, kroz terene pune opasnosti. Kroz te noći, po takvim terenima, naša jedina, naša sigurna i pouzdana veza bili su kuriri ...

Među kuririma je razvijeno posebno drugarstvo ... Toliko su pažljivi jedan prema drugome da se neće nikada desiti da jedan bude više opterećen od drugoga... Vode oni računa o tome da li je jedan izdržljiviji i jači fizički, da li ima bolje cipele, da li je toplije obučen. Prema tome izvršiće zadatak skopčan sa dužim kretanjem i po hladnoći...

Naši kuriri nekada su trebali preći na stotine i stotine kilometara da prenesu dragoceni materijal i da uspostave vezu između raznih pokrajina. Naročito u početku ustanka, kada još nismo imali slobodne teritorije. Posao kurira bio je ogroman. Trebalo je, na primer, uspostaviti vezu između Srbije i Bosanske krajine, preko Romanije kada je taj celi teren bio pritisnut neprijateljem.

Poznate su hiljade podviga naših kurira.[51]

„Nikada neću zaboraviti kada su mi komandiri u ceduljicama slali poruke da su izgubili polovinu ljudstva i više od toga, ali da možemo računati sa njima kao da su u punom sastavu. To su bile velike reči. To su bile reči heroja, heroja naše NOB-e. A te ceduljice i druga saopštenja raznosili su po bojištu najhrabriji i najizdržljiviji borci-kuriri“.

[51] Autor dalje navodi imena i detaljno opisuje konkretne podvige pojedinih kurira. Evo nekih od njih:

Adamović Miloš, kurir 2. bataljona 6. brigade, uspeo je da se probije kroz obruč Nemaca i ustaša do železničke stanice Bradina i da prenese četi naređenje, ali je pao pokošen rafalom neprijatelja na stepenicama železničke stanice u Bradini.

Gojko Šiljegović, kurir štaba 2. odreda koji je operisao u blizini Mrakovice, kod Kozarca bio je stalna veza između Grmeča i Kozare. Jednom, probijajući se noću kroz šumu i nanose snega, bio je ranjen u nogu, ali je zadatak izvršio.

Bozo, kurir kod Boška Šiljegovića u 2. četi 2. odreda imao je da prenese četama naređenje za napad na ustaško uporište u s. Draksenićiu. Trčeći gotovo sedam sati bosonog, kroz kišnu i tamnu noću nepoznatim terenom, uspeo je da na vreme obavesti i najudaljenije čete o planu i vremenu napada.

Drobac Lazo, devetnaestogodišnji kurir štaba 5. divizije, imao je da prenese poštu, januara 1944. iz Kolašina u Foču, gde se nalazio štab divizije. Krenuo je sa delegatom Vidačićem i još dva druga i posle četiri dana i noći neprekidnog putovanja preko durmitorskog bespuća, po dubokom snegu i kroz četničke zasede, stigao u Foču i predao poštu.

Štabovi partizanskih odreda, brigada i drugih samostalnih jedinica NOV imali su od prvog dana jasnu predstavu o značaju veze i njenom doprinosu oružanom ustanku i oslobodilačkoj borbi.

S obzirom na nepostojanje svih rodova vojske i nerazvijenost štabova u prve dve godine rata, u kojima sve do poslednjih meseci 1942. nisu postojali posebni rukovodeći organi veze (odeljenja, odseci, referenti veze i

Polovina Milan, malen, uvek nasrnej an sedamnaestogodišnjak, probio se u najžešćoj borbi kroz nemački obruč do četa i preneo im naređenje da ni po koju cenu ne napuštaju položaj na Vukovom brdu kod Prijepolja.

Kecman Čedo, istakao se kao kurir u borbi za Kakanj kada je morao da uspostavi vezu sa 4. bataljonom, a isto tako i u akciji 1. krajiške brigade prilikom spaljivanja aviona na aerodromu Rajilovac.

Vukliš Milan, kurir 1. bataljona 1. brigade, koji je ranjavan više puta, dobrovoljno se javljao da u najtežim i najopasnijim borbama prenese poštu i naređenja ili da uspostavi vezu između jedinica. Tako se u borbi prsa u prsa sa Nemcima, ustašama i četnicima kod Osova blizu Rogatice, probio kroz neprijateljski obruč i preneo četama naređenje. Iako teško ranjen uspeo je da se puzeći prebaci do naših redova.

Talić, kurir istog bataljona, ispoljio je posebnu upornost i izdržljivost u borbama u Srbiji na Šareniku, gde se sukobio 2. bataljon sa 2. nedićevim pukom. Tada je 1. bataljon napadao s druge strane, gde su pored nedićevaca bili i Bugari. Po hladnoj noći i visokom snegu Talić je išao preko dvadeset puta od čete do čete i prenosio im naređenja.

Ljubomir Zastavniković Suca, kurir 3. bataljona 1. brigade, bio je još dečak. Kad je, donoseći poštu u štab bataljona, čuo da mu je u borbi sa Nemcima poginuo najbolji drug desetar Rodić, Suco je jurnuo u okršaj. Pokosio je jednog neprijateljevog mitraljesca. Teže ranjen iznad levog kolena, izjavio je: „Ne žalim što sam ranjen, osvetio sam druga Rodića".

Mlado Bates, sedamnaestogodišnji kurir 3. bataljona 1. brigade, bio je jedan od onih za koga ne postoji nerešiv problem prenošenja pošte kroz najopasnije četničke i druge neprijateljske zone. Bio je desetar kurira, sa Sucom nerazdvojni drug. U borbi sa Bugarima kod Bioske na pruzi Užice—'Mokra Gora teško je ranjen u stomak. Podlegao je ranama.

Crnomarković, kurir 2. bataljona 1. brigade upao je u borbi za Smederevo u centar grada među Nemce da odese naređenje četi koja se tu borila. Bio je ranjen.

Pandža, kurir štaba 1. brigade imao je da odnese poštu bataljonu, koji je upao u centar Aranđelovca. Na svom putu naišao je na veliku grupu četnika koji su razbijeni lutali oko grada. Ovaj mladi kurir sjajno se snašao i razoružao 15 četnika.

si.), organizovanje i uspostavljanje kurirskih veza bilo je u nadležnosti komandanata ili pojedinih članova štaba, koji su starešinama kurira i kuririma pojedinačno neposredno izdavali naređenja i određivali njihove zadatke. Stoga su kuriri smatrani, pa čak i formacijski imenovani, kao članovi njihovih štabova.

Neposredne i redovne kurirske veze komanđovanja obezbeđivane su na taj način što su niži potčinjeni štabovi određivali, iz sastava svojih jedinica, potreban broj kurira za svoje i u pretpostavljene štabove. Broj kurira na pojedinim relacijama komanđovanja i rukovođenja nije bio ustaljen i zavisio je od situacije: od veličine štaba, njegove udaljenosti od potčinjenih štabova i komandi, konfiguracije terena, da li je kurirska marš-ruta išla preko oslobođene ili neoslobođene teritorije i drugih uslova. Na ovaj način obezbeđivane su dvostrane i redovne kurirske veze između svih stepena komanđovanja i sa susedima, što ilustruje brojna konkretna naređenja i direktive pojedinih štabova.

Radi obezbeđenja kurirske veze sa neposredno potčinjenim štabovima glavni štab Hrvatske je, 17. novembra 1941. godine, naredio Komandi Kordunaškog partizanskog odreda i komandama partizanskih odreda za Liku i za Gorski kotar i Primorje da u GŠH pošalju po dva naoružana i pod punom spremom partizana — kurira.[52]

U naređenju Glavnog štaba za Crnu Goru od 11. novembra 1942. godine, o organizovanju kurirskih veza, kaže se: „Svi PO-i moraju imati kod Glavnog štaba po jednog kurira, a isto tako i štabovi bataljona u štabu svoga odreda“.[53]

Komanda NOP odreda Korduna i Banije, u svom uputstvu neposredno potčinjenim jedinicama o saradnji i dužnostima komesara, komandanata i komandira kada je u pitanju značaj i način organizovanja i uspostavljanja veze, između ostalog, kaže: da je potrebno da svaki štab i komanda uvek znaju šta se u svakom momentu borbe dešava na frontovima njihovih potčinjenih

[52] Zbornik V/2, dok. 12.
[53] Zbornik XX/1, dok. 172.

i susednih jedinica, da zna podatke o neprijatelju (mesto, namere, glavni pravac dejstva i dr.). To se može ostvariti kaže „ako se štab, koji rukovodi borbom, nalazi na mestu koji omogućava što širi pregled fronta i ako je obezbeđena brza i stalna veza sa potčinjenima"; zatim, kaže da uz onog koji komanduje treba „za svaki podređeni odred odnosno četu da ima po jedan „vezista", koji zna gde se nalazi komandant njegovog odreda, a uz komandanta odreda, odnosno komandira čete po jedan „vezista", koji zna gde se nalazi onaj koji komanduje operacijom. Dužnost je podređenih rukovodilaca odreda i četa da obaveštavaju o svakoj značajnoj promeni u toku brobe.[54]

I kasnije, krajem septembra 1942. godine, ista komanda NOPO Korduna i Banije, u uputstvu potčinjenim jedinicama o popuni jedinica novim ljudstvom, još detaljnije i konkretni je reguliše način komandovanja, rukovođenja i veze. Tu posebno naglašava da se moraju iskoristiti sve mogućnosti za najkraću i najbržu vezu radi obaveštenja o stanju na pojedinim delovima fronta; da je potrebno održavanje veze ne samo između komandanata i potčinjenih jedinica, nego i između desetine i desetine, voda i voda, čete i čete itd. U uputstvu se ponovo naglašava važnost i uloga veze u ratu, kritikujući izvesne propuste u tom pogledu.

Zbog vrlo čestih promena sedišta štabova (komandnih mesta) i nemogućnosti blagovremenog međusobnog obaveštavanja o svim promenama, prvi i osnovni zadatak ovih stalnih kurira bio je proučavanje i upoznavanje teritorije na kojoj su jedinice neposredno potčinjene njihovim štabovima bile locirane i gde su izvođena borbena dejstva. To im je omogućilo sigurnije i brže izvršavanje zadataka.

Nalazeći se stalno u štabovima i komandama, najčešće neposredno uz komandante i komandire i izvršavajući uvek po veri j ive i odgovorne zadatke, kuriri nisu bili samo prenosioci pismenih i usmenih saopštenja i

[54] Iz uputstva komande NOPO Korduna i Banije potčinjenim jedinicama o saradnji i dužnostima komesara, komandanta i komandira (Zbornik V/2, dok. 73).

drugih vojnih i partijskih materijala, kao što je to redovan slučaj kod klasičnih armija, već su bili šire informisani i upoznati sa konkretnom vojno-političkom situacijom, razvojem NOP-a na širem području, na području pojedinih pokrajina, pa i cele zemlje. Stoga su bili u stanju da daju i šira dopunska obaveštenja o konkretnoj vojno-političkoj situaciji. Oni su uvek bili prvi vesnici novih pobeda, pokreta, akcija, uspeha i širenja i omasovljenja NOP-a kao i izdajničkih uloga domaćih pomagača i saradnika okupatora. Prilikom prolaza kroz naseljena mesta, za vreme izvršavanja svojih osnovnih zadataka, kuriri su često jedinicama i stanovništvu delili letke, radio-vesti i druge materijale, organizovali i vodili razgovore sa stanovništvom, pa čak priređivali i mitinge na kojima je stanovništvo masovno učestvovalo. To se pozitivno odrazilo na moral boračkog i starešinskog sastava NOV i POJ i stanovništva. Zbog toga su okupatorske i kvislinške vlasti i jedinice preduzimali opsežne i posebne mere kontrole kretanja kurira, njihovo hvatanje i uništavanje.

Nemali broj kurira izrastao je u toku NOR-a u sposobne komandante, odnosno komandire jedinica, a do kraja rata i u visoke vojne i političke rukovodioce.[55]

Organizovanje partizanskih odreda na teritorijalnom principu uslovljavalo je visok stepen njihove samostalnosti u donošenju i realizaciji odluka o borbenim dejstvima u duhu opštih direktiva viših i najviših rukovodstava, pa čak i na osnovu opštih koncepcija NOR-a. Stoga su kurirske veze, sve do Savetovanja u Stolicama, bile organizovane gotovo isključivo po vertikalnoj organizacijskoj strukturi komandovanja i rukovođenja, odnosno uspostavljane su veze komandovanja sa nepo-

[55] Andrija Koprivica, u listu „Front“ br. 12/1972. godinu, između ostalog, iznosi da je komandant 10. hercegovačke brigade svog kurira Simu Vukovića Sička, zbog posebnih zasluga, predložio za zamenika komandanta bataljona, i da je on, posle oslobođenja zemlje, završio vojnu akademiju i postigao čin pukovnika. U Zborniku „4. proleterska brigada“, u članku „Kuriri“ Nikola Prašćević i Vidoje Žarković, pored ostalog, kažu: „...mnogi preživeli borci brigade, koji su danas visoki vojni, partijski i državni rukovodioci, prvo su bili brigadni ili bataljonski kuriri“.

sredno potčinjenim jedinicama i sa pretpostavljenim štabom. To je bio osnovni princip organizovanja kurirskih veza i u ovom periodu. Veze sadejstva, tj. međusobne veze susednih odreda, rede su u ovom periodu organizovane, jer su tada rede primenjivana zajednička borbena dejstva istovremeno sa više odreda. Tek posle pomenutog savetovanja potpuno je usvojen i princip organizovanja i uspostavljanja i redovnih veza sadejstva na svim nivoima komandovanja i rukovođenja. To je bilo u skladu sa zaključcima i odlukama da se pređe na čvrste i jedinstvene organizacijsko-formacijske strukture krupnijih i mobilnih partizanskih jedinica sa štabovima i komandama, koje nisu bile vezane samo za svoje teritorije kao u prethodnom periodu, već su izvodile krupnija borbena dejstva i operacije samostalno i u saradnji sa susednim jedinicama.

U naređenju Vrhovnog komandanta Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu o stvaranju manevarskih udarnih jedinica i operativnih grupa, od 20. februara 1942. godine, pored ostalog, kaže se da svi krajiški odredi treba da uhvate vezu sa „istočnom Bosnom od Travnika ka Sarajevu, zatim, preko Zavidovića i ka Ozrenu, sa Hrvatskom preko Une, a sa Dalmacijom preko Grabskog sedla"; zatim da su u Hercegovinu bačene manje pokretne jedinice iz Crne Gore, koje ne treba vezivati za sela, već treba da posluže kao jezgra pokretnih jedinica. Posebno se naglašava da se vezi mora posvetiti velika pažnja, da odredima treba slati politički materijal, razne vesti, biltene, literaturu, itd. a od njih tražiti izveštaje o svim vojno-političkim problemima na njihovoj teritoriji (borbama, rasporedu i jačini neprijatelja, mestima koja drži neprijatelj i njegovim verovatnim namerama). Zamera se na propustima što ni jedna jedinica nije zvanično izvestila da su Talijani povukli iz Hercegovine dve divizije, i dr.

Prenoseći zaključke Savetovanja u Stolicama Glavni štab Bosne i Hercegovine, u svom naređenju od 19. oktobra 1941. godine je, kada su u pitanju organizovanje komandovanja, rukovođenje i veza upoznao sve odrede sa organizacijskom strukturom i formacijskim sastavom

partizanskih odreda: da je četa osnovna taktička jedinica jačine 50 do 100 ljudi, da se deli na vodove a ovi na desetine; da se bataljon sastoji od 2 do 3 čete, a od red od 3 do 4 bataljona, da se po potrebi mogu formirati i grupe odreda sa posebnim štabom, kome su potčinjeni svi odredi na određenoj teritoriji, a oni Glavnom štabu Bosne i Hercegovine i dr.

Za vezu se naređuje da ona bude što bolje i sigurnije organizovana između četa, bataljona i odreda, kao i između štabova odreda i Glavnog štaba Bosne i Hercegovine, i da je to neophodan uslov za uspešno rukovođenje operacijama. Pri tome se napominje da za kurire treba birati „ljude smele, promućurne, koji će umeti da se probiju i kroz neprijateljske redove i koji će biti kadri i da umru, a da ne izdaju".

Da bi se potpunije shvatilo koliki se značaj pridavao vezama i kako se to pitanje konkretno rešavalo u pojedinim fazama NOR-a, navodimo posebnu naredbu Štaba III grupe partizanskih odreda Slovenije, od 30. maja 1942. godine, koju je, na osnovu naređenja i uputstva Glavnog štaba Slovenije, izdao svojim potčinjenim jedinicama za reorganizaciju veza.

Naredba broj II:

Slovenački partizanski pokret prošao je kroz više faza, koje bi se uglavnom mogle podeliti u tri: a — početak partizanskog pokreta do učvršćivanja osnovnih partizanskih jedinica; b — predprolećna priprema i c — prolećni zamah za oslobođenje nekih predela. Ove tri faze se ogledaju u svim pitanjima partizanskog života — od taktike do veza. Faza u kojoj sada živimo zahteva snažnu taktičku, organizacijsku, informativnu i političku povezanost, koja u prvoj fazi nije bila tako nužna. Sada su sve jedinice uključene u jedinstven taktički sistem, jedinstvenu, čvrstu i vojnički organizovanu Partizansku armiju sa velikim vojnim i političkim zadacima.

Da bi svoje zadatke uspešno izvršila, nužno je organizovanje međusobne veze i zato se Stab III grupe odlučio, da za organizovanje veze odredi glavne smernice, kojih se moraju pridržavati sve partizanske jedinice. Te su smernice sledeće:

a) Komanda čete mora održavati više puta na dan vezu sa pojedinim grupama svoje čete, a čete sa bataljonima jedanput dnevno. Bataljon sa odredom svakog drugog dana, a odredi sa grupama dva puta nedeljno.

b) Ta veza je: kuririma, kurirskim štafetama ili telefonom, radio-vezom i signalizacijom.

c) Kurirska veza može se najuspešnije održavati tako da se jedinicama unapred odredi vreme i mesto susreta kurira pretpostavljenih i potčinjenih jedinica, što je i iz konspirativnih razloga bolje od direktnog dolaženja kurira u logor.

Kuriri treba da svaki put izmene međusobna pismena obaveštenja i tako se kurir nikada ne vraća u svoju jedinicu praznih ruku što i moralno dobro deluje, a sem toga se i onaj koji mora pisati tako uvek seti raznih stvari, koje inače ne bi javio kad ne bi morao pisati.

d) Kurirska štafeta (releji) mora se organizovati na većim odstojanjima (ili gde je nužno potrebna stalna veza) ili preko više partizanskih jedinica ili preko za štafetu raspoređenih straža.

Poznajemo (razlikujemo) štafetu i po sredstvima koje upotrebljava isti kurir (konji, motocikli, bicikli).

Sredstva za kurirsku štafetu treba da budu svuda pripremljena. Za odgovarajuću poštu treba organizovati štafetu po sredstvima.

e) Signalizacija. Signale sa vatrom ne treba upotrebljavati za dolazak neprijatelja koji bi eventualno prodro nekoliko km a po celoj Sloveniji bi zaplamtale vatre.

Udar zvonima se upotrebljava kada je stražar na zvoniku i odatle zaista vidi neprijatelja. Zvono se mora upotrebljavati prema specijalnom ključu udaraca za signale i to pod uslovom da se ti znaci pismeno zabeleže i češće puta menjaju. Udar zvona za seljake se mora jako razlikovati od tih signala za partizane.

Signale metcima iz puške samo u izuzetnim prilikama.

Signale sa raketama treba forsirati naročito sa strane pretpostavljenih jedinica.

Mogu se upotrebljavati i razni zvučni signali (trube, rogovi, doboši, pištaljke itd.) na rastojanjima.

Što više upotrebljavati signale sa zastavicama i raketama.

f) Prilikom svakog kurirskog sastanka treba izmenjati pisma sa saopštenjima. Da bi se posao olakšao, treba čete koje imaju pisaće mašine da napišu te izveštaje u četiri primer ka (izvoda) i 3 izvoda dostave bataljonu. Bataljoni će 2 izvoda svojih izveštaja dostaviti odredu sa priloženim izveštajima četa. Odredi treba da pošalju Štabu grupe svoje izveštaje sa prilogom bataljonskih i važnijih četnih izveštaja. Ti izveštaji moraju biti iscrpni: četni svake nedelje, bataljonski i odredski svake dve nedelje. Pod iscrpnim izveštajem se podrazumeva: izveštaj o brojnom stanju, blagajni, inventaru, ishrani, kvalitetu ljudstva, vojnom i političkom radu itd. a u vanrednim izveštajima se izveštava i o akcijama, rasporedu naših i neprijateljskih snaga, važnijim promenama itd. Svi funkcioneri treba da budu svesni da su iscrpni, pregledni i česti izveštaji najbolji oslonac rukovodstva, najbolji moto dobrih taktičkih uputstava i ubrzavanje i olakšavanje izvršenja naših zadataka.

g) Štabovi odreda treba ovu naredbu da prilagode svojim jedinicama i da konkretizuju vezu sa štabom Grupe i bataljona, a ovi da konkretizuju naredbu na svom području.

h) Svima jedinicama najhitnije preporučujemo da svesno i tačno izvrše ovu naredbu preko najpouzdanijih partizana i da se

brinu za što veću konspirativnost i za što veću brzinu, prenošenja izveštaja. Za našu je borbu svaki minut dragocen, jer svaki minut znači dobitak u vremenu i borbi za konačno oslobođenje.

i) Oba štaba treba da organizuju za sebe primeran stalan položaj koji centralno leži u njihovoj teritoriji, pri čemu upotrebljavati što pogodnije veze sa štabom grupe. Štab odreda treba da organizuje... do štaba grupe štafetu po sredstvima... organizovano zadnji kraj puta do sebe. Prvi kuriri neka dođu bez te još sigurne veze do položaja 5. čete I bataljona Dolenjskog odreda.[50]

Na sličan način postupala su i vojno-politička rukovodstva ostalih pokrajina i štabovi njihovih jedinica.

Iako je uspostavljanje neposrednih kurirskih veza po nadležnosti vertikalne i horizontalne organizacijske strukture komandovanja i rukovođenja (veza komandovanja i sadejstva) bilo osnovno načelo organizovanja kurirskih veza, od ovog načela se odstupilo kad god su to potrebe, situacija i borbeni raspored jedinica zahtevali. U ovakvim slučajevima niži štabovi i komande uspostavljali su kurirsku vezu sa najbližim višim štabom, a viši štabovi sa drugostepeno ili trećestepeno potčinjenim štabom, odnosno komandom, s time što su niži štabovi
0 tome, ukoliko im je bilo moguće, obaveštavali svoj neposredno pretpostavljeni štab, a viši neposredno potčinjene štabove. Ovaj način održavanja kurirskih veza bio je uspešan i vrlo koristan, pa je zato često primenjivan, naročito kada je iz objektivnih razloga (velika međusobna udaljenost štabova, česte promene borbenih situacija i dr.) održavanje neposrednih kurirskih veza bilo sporo i neefikasno. Zbog toga je na njegovoj primeni i Vrhovni komandant stalno insistirao, izdaj ući potčinjenim štabovima za to posebna naređenja i uputstva.

Radi boljeg i efikasnijeg organizovanja komandovanja, rukovođenja i veze sa svim oružanim snagama na teritoriji Bosne i Hercegovine formirani su operativni štabovi za Bosansku krajinu, istočnu Bosnu i Hercegovinu i stavljeni pod neposrednu komandu Glavnog štaba Bosne i Hercegovine. Međutim, u istom naređenju Vrhovni komandant kaže da se u pogledu rukovođenja
1 uspostavljanja i održavanja veze ne treba pridržavati nadležnosti po svaku cenu, već da, kad god to situacija

[56] **Zbornik V/2, dok. 120.**

zahteva, uspostavlja i održava neposredne veze sa partizanskim odredima, dostavljajući im materijale i konkretna naređenja za izvršenje određenih borbenih i drugih zadataka.[57]

Radi što racionalnijeg i efikasnijeg korišćenja kurirskih veza kod pretpostavljenih i potčinjenih štabova, kuriri pretpostavljenog štaba su pri povratku donosili izveštaje potčinjenih štabova, a kuriri potčinjenih štabova naređenja, direktive, uputstva i druga saopštenja i materijale pretpostavljenog.

Pored redovnih kurira, koji su se kretali po unapred predviđenom planu za svaku konkretnu situaciju na pojedinim relacijama, korišćeni su i vanredni i specijalni kuriri, kad su to potrebe i konkretne situacije zahtevale. Kada su kuriri prenosili posebno važna saopštenja duže ili trajne važnosti, kada su njihove marš-rute bile dugačke i kada su se probijali kroz neprijateljske redove i preko ugroženih terena, što se inače često dešavalo, kuririma je redovno određivana pratnja od oružanih boraca (jedan ili nekoliko boraca, desetina, vod a u nekim slučajevima i cela četa).

Raspored kretanja pratnje kurira zavisio je od njene jačine, ali je uvek bio takav da je što bolje obezbeđivao kurira. Tako, na primer, ako je u pratnji bio jedan borac, on se kretao ispred kurira; ako su bila 2 borca, onda se jedan od njih kretao ispred a drugi pozadi; ako su bila tri borca, onda su se dva pratioca kretala ispred, a jedan pozadi kurira i, ako je u pratnji bila cela jedinica (desetina, vod ili četa), onda je njihov raspored kretanja bio takav da je obezbeđivao kurira sa svih strana.

Na kraćim međusobnim rastojanjima štabova i komandi, kurirske veze su načelno održavali pojedini kuriri, a na dužim relacijama kurirske ekipe i kurirske patrole. Tako je, na primer, Stab Durmitorskog partizanskog odreda odredio 4 ekipe po 2 kurira za održavanje veze sa Vrhovnim štabom.[58] One su marš-rutu od Zabljaka, gde je tada bilo sedište štaba odreda do Vrhov-

[67] Josip Broz Tito: „Vojna dela“, knj. I, str. 60—63.
[58] Zbornik II/3, dok. 23.

nog štaba u Foči i natrag, prelazile za svega 4 dana.[59] Ove ekipe prenosile su i naređenja, direktive i ostale materijale vrhovnog štaba i za Glavni štab Crne Gore, i to do štaba Durmitorskog PO, a odatle do GŠ Crne Gore vezu su održavali posebni kuriri. /

Posle treće neprijateljske ofanzive izgubljena je slobodna teritorija u Crnoj Gori i Hercegovini, a delimično i u južnom delu Bosne. Istovremeno u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji rasplamsale su se žestoke i uspešne borbe i oslobođena je teritorija velikog prostranstva. Iz Crne Gore su se povukle partizanske snage, a u istočnoj Bosni ostalo je vojnopolitičko rukovodstvo Bosne i Hercegovine sa svojim oružanim snagama. U takvoj situaciji Vrhovni komandant je doneo odluku da sa 1, 2, 3. i 4. proleterskom brigadom izvrši nastupni maršmanevar radi proboja u zapadnu Bosnu i spajanja sa tamošnjim oružanim snagama. U isto vreme 5. crnogorskoj brigadi, sa Hercegovačkim odredom i Kombinovanim bataljonom, naređeno je da ostane na položajima na tromeđi Bosne, Hercegovine i Crne Gore, u širem rejonu Vraniće, sa zadatkom da obezbedi ranjenike i dejstvuje prema situaciji u sadejstvu sa snagama koje su ostale u istočnoj Bosni.

Istovremeno je naređeno Glavnom štabu Crne Gore da jedan deo partijskog aktiva i izvestan broj boraca vrati u Crnu Goru, radi obnove partijske i skojevske organizacije i političkog rada na terenu, oživljavanja NOP-a i formiranja manjih naoružanih ilegalnih partizanskih grupa i jedinica. Veza iz Crne Gore sa VS imala je da se održava preko štaba 5. crnogorske brigade.

U duhu ovog naređenja, Glavni štab za Crnu Goru je, 5. jula 1942. godine, pismeno po kuriru obavestio PK za Crnu Goru o mestu i ulozi 5. brigade, Hercegovačkog odreda i Kombinovanog bataljona, napominjući da se svi izveštaji za Vrhovni štab šalju preko GS za Crnu Goru. U tom cilju, vojno-političko rukovodstvo u Crnoj Gori poslalo je jednu kurirsku patrolu iz rejona Podgorice (Titograda) u štab 5. brigade da podnese izveštaj o stanju u Crnoj Gori posle povlačenja naših snaga u zapadnu Bosnu.[60] U među-

[59] Isto, dok. 54.

[60] Patrolu su sačinjavali: Košta Šaranović, Vojo Marunović, Tomo Đurović i Neđo Bogićević (Rodoljub Colaković: „Zapisi iz oslobodilačkog rata“, str. 227 i 228 — dalje: Colaković „Zapisi“).

vremenu, zbog napada nesrazmerno jačih neprijateljskih snaga, 5. crnogorska brigada i Hercegovački odred bili su prinuđeni da se takođe probijaju u zapadnu Bosnu, pa je patrola produžila sve dok nije uspostavila vezu sa nekom partizanskom jedinicom u Bosni. I tako je ova kurirska patrola, posle 15 dana vrlo napornoga puta i probijajući se kroz neprijateljske redove i preko stalno ugroženog terena, stigla u Glavni štab Bosne i Hercegovine u Šehoviće (istočna Bosna). Pošto se članovi ove patrole iz objektivnih razloga nisu mogli vratiti u Crnu Goru, raspoređeni su kao borci i rukovodioci u 6. istočno-bosansku brigadu, a izveštaj o stanju u Crnoj Gori kasnije je poslat iz GŠ BiH u VS, čije je sedište tada bilo u Bosanskoj krajini.

Zajedno sa kurirskom patrolom PK Crne Gore, krenuli su iz podgoričkog sreza delegati CK KPJ pri CK KP Albanije da Centralnom komitetu KPJ i VS ponesu izveštaj o stanju NOP-a i političkoj situaciji u Albaniji. Delegati su, posle 82 dana putovanja stigli u CK KPJ i VŠ, 15. avgusta 1942. godine.[61]

Sve do dolaska VS i CK KPJ u Bosansku krajinu i zapadnu Bosnu partijsko i vojno rukovodstvo Slovenije održavalo je veze sa njima isključivo kuririma, posebno preko Glavnog štaba i CK KPJ za Hrvatsku i preko delegata CK KPJ i VS u Zagrebu Ivo Lole Ribara. Zbog velike udaljenosti između Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Slovenije, ogromnih teškoća i rizičnog kretanja kurira kroz područja posednuta i kontrolisana okupatorskim i kvislinškim trupama, kao i sporosti kurirskih posrednih veza, GS Slovenije je 8. juna 1942. godine uputio jednu kurirsku patrolu, da sa Vrhovnim štabom uspostavi i neposrednu kurirsku vezu.

Posle mesec dana putovanja ova kurirska patrola je stigla u Vrhovni štab, koji se tada nalazio u Solakovoj Kuli (blizu Prozora) i prenela mu vrlo iscrpan izveštaj o organizovanju, razvoju, narednim zadacima i namerama slovenačkog partijskog i vojnog rukovodstva na daljem širenju oslobodilačkog rata i revolucije u Sloveniji. To je bila prva neposredna kurirska veza između VS i GS Slovenije. Patrola je pri VS ostala 24 dana, a zatim se

[61] Delegati, koji su stigli iz Albanije bili su: Dušan Mugoša, Nikola Sekulić i Miladin Popović (Colaković „Zapisi“, str. 228).

zajedno sa slovenačkom četom, formiranom još 1941. godine u Srbiji, vratila u Sloveniju i prenela direktive Glavnog štaba i Centralnog komiteta o daljem razvoju i izvođenju NOB-a u Sloveniji, kao i obaveštenja o razvoju NOB-a u svim pokrajinama Jugoslavije.

Ovaj podvig slovenačke kurirske patrole, kao i slični podvizi mnogih kurira ostalih pokrajina Jugoslavije, nedvosmisleno pokazuje da su kuriri NOV i POJ u ratu uspešno izvršavali zadatke na obezbeđenju veza u najtežim uslovima.[62] Važnost uspostavljanja ove kurirske veze najbolje prikazuje pismo Vrhovnog komandanta, upućeno i političkom rukovodstvu Slovenije (na ime Edvarda Kardelja), kojim se odobrava dotadašnji način rukovođenja oslobodilačkom borbom u Sloveniji i daju uputstva za otklanjanje izvesnih nedostataka.

Glavni štab Slovenije je obezbeđivao vezu kurirskim patrolama i na drugim relacijama komandovanja i rukovođenja. Tako je, u drugoj polovini 1942. godine, organizovao kurirsku vezu sa delegatom CK KPJ i VŠ u Zagrebu duplim kanalom: jednu kuririma koji su prenosili saopštenja od Ljubljane do Zagreba vozom, koristeći lažne legitimacije i ostale putne isprave i drugu partizanskom kurirskom vezom preko Zumberačkog partizanskog odreda. Ali, pošto posredna veza preko Zumberačkog PO nije funkcionisala sigurno, GŠ Slovenije je formirao „stalni punkt veze“ iznad Samobora, a za prenos saopštenja između GŠ i ovog punkta formirao je posebnu kurirsku patrolu, koja je na ovaj punkt dolazila jedanput nedeljno. Vezu između punkta kod Samobora i Zagreba održavali su kuriri delegata Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba.

Pored obezbeđenja kurirske veze sa Vrhovnim štabom preko Zagreba, GŠ Slovenije je ovu vezu uspostavio i preko GŠ Hrvatske, što se vidi iz pisma člana GŠ i CK KPJ Slovenije Edvarda Karđelja, upućenog avgusta 1942. godine delegatu CK KPJ pri CK KPJ za Hrvatsku Vladimiru Popoviću. U njemu se, pored ostalog, kaže: „Šaljem Vam patrolu da vas nađe. Sa delegatom CKJ i VŠ u Zagrebu imamo vezu dva puta nedeljno. Mi međusobno treba dobro da se povežemo, a Vi sa Starim. Pošto delegat

[82] Krsto Petrović: „Partizanski kuriri“, str. 41.

CKJ i VS (u Zagrebu) ima vezu sa Beogradom, mogli bismo na taj način opet vezati celu zemlju".[63]

Centralni komitet KPJ za Sloveniju je održavao partijske veze sa svojim partijskim organima i organizacijama uglavnom kurirskim patrolama.

Što se tiče rukovodstva NOP-a u Slavoniji ono u toku 1941. i prvih meseci 1942. godine nije imalo nikakvu vezu sa rukovodstvima NOP-a u Bosni, a samo povremene, slabe ili nikakve veze i sa ostalim pokraj'nama. Masovno širenje i rasplamsavanje oslobodilačke borbe u čitavoj Jugoslaviji, imperativno je nalagalo da se uspostavi veza sa susednim pokrajinama. Stoga je rukovodstvo NOP-a u Slavomji uputilo kurirsku patrolu, čiji je vođa bio Bogdan Kmjajić, da preko Save uspostavi vezu sa partizanskim jedinicama na Kozari. Posle ogromnih napora i teškoća da se pri vrlo niiSkoj temperaturi prebaci čamcem preko nabujale Save, patrola se srela sa jednom ustaškom patrolom, koja je imala partizanske oznake i predstavila se kao partizanska sa Kozare i ima zadatak da uspostavi vezu sa partizanskim snagama u Slavoniji. Ali, zahvaljujući snalažljivosti, partizanska patrola je vešto izbegla ovu provokaciju, produžila put i uspešno izvršila zadatak.

Ova veza između NOP-a Slavonije i Bosne odigrala je u narednom periodu NOB-a veliku ulogu. Preko nje je, 22. maja 1942. godine, upućena banijska proleterska četa, koja je, svojim borbenim iskustvom mnogo doprinela razvoju oslobodilačke borbe u Slavoniji, zatim je preko te veze iz Slavonije izvršeno snabdevanje partizanskih jedinica u Bosni hranom, sanitetskim i drugim materijalom; uspostavljena je veza između rukovodstva NOP-a u Slavoniji i Glavnog štaba Hrvatske, omogućeno spasa van je izvesnog broja partizana i stanovništva iz Bosne, za vreme i posle neprijateljske of anzi ve na Kozari i, najzad, ova veza je omogućila l'čni kontakt visokih rukovodilaca VŠ i NOP-a Bosne, Hrvatske i Slavonije. Na sličan način su svi ostali štabovi pokrajina i jedimca koristili kurirske patrole, u skladu sa potrebama i konkretnim borbenim situacijama.

[43] Zbornik II/5, dok. 103.

Pored kurirskih patrola, za održavanje veze sa susedima korišćene su i manje naoružane jedinice. One su održavale vezu na taj način što su borbenim dejstvima neposredno sadejstvovale susedn·m jedinicama i istovremeno neprekidno dostavljale svojim štabovima i komandama izveštaje o stanju na frontu ovih jedinica. Tako je, na primer, u naređenju Vrhovnog štaba od 27. januara 1942. godine, štabu Kraljevačkog bataljona, pored borbenih zadataka, stavljeno u dužnost i održavanje veze sa susedima:

Vezu desno održavati sa delovima našim koji će biti na liniji: Gornje Bare—Renoviea. Vezu održavati znači: poslati odeljenje dovoljne jačine, koje će biti neposredno pored tih delova, sadejstvovati u borbi sa njima i javljati o svim novostima kod suseda. Znači, stalno odeljenje a ne samo patrola, koja izvidi i vrati se. To je kurirska služba, a ne borbena veza. Da ste tako radili, vi ne biste nasumice pisali o onom razoružanju oko sela Osječani (ili tačnije oko Gornjih Bara).[64]

U težim i složenijim vojno-političkim situacijama, kada, zbog velike međusobne udaljenosti štabova i iz drugih objektivnih razloga, veza redovnim kuririma i kurirskim patrolama nije mogla biti obezbeđena za duže vreme, štabovi su iz svojih sastava upućivali članove, pa čak i komandante, kao oficire za vezu, radi ponovnog uspostavljanja veze i podnošenja iscrpnih izveštaja, prijema direktiva, naređenja i uputstava za svoj rad, i odgovora o sadejstvu i koordinaciji borbenih dejstava i drugih vojno-političkiih akcija.

U toku treće neprijateljske ofanzive, a po odlasku Vrhovnog štaba sa Operativnom grupom proleterskih brigada u zapadnu Bosnu, vojno-politdčka situacija u istočnoj Bosni se znatno izmenila. Od partizanskih odreda ostale su samo manje borbene grupe, nije postojala slobodna teritorija, a GŠ i PK za Bosnu i Hercegovinu našli su se u Šehovićima, gde je od bivš h partizanskih odreda formirana Grupa udarnih bataljona, od kojih je, početkom avgusta 1942. godine, formirana 6. istočnobosanska brigada. Time je rejon Sehovića postao centar NOP-a u istočnoj Bosni, gde su stizali izveštaji iz svih

[84] **Zbornik II/2, dok. 133.**

krajeva Bosne od ilegalnih partizanskih grupa i partijskih organa i organizacija na terenu.

Shvatajući veliku odgovornost za dalji razvoj NOP-a u istočnoj Bosni, a uz to nemajući duže vremena nikakve veze sa Vrhovnim štabom i susednim pokrajinama, u kojima je u to vreme oružani ustanak prerastao u pravi oslobodilački rat, na sastanku PK Bosne i Hercegovine usvojen je predlog delegata CK KPJ i VŠ i istovremeno komandanta GŠ B i H Svetozara Vukmanovića Tempa, da on lično pođe u VŠ, podnese izveštaj o vojno-političkoj situaciji u Bosni i od VŠ primi direktive i naređenja za dalji rad. I tako je komandant GŠ B i H, sa desetinom boraca kao pratnjom, krajem juna 1942. godine, putovao deset dana preko „punktova veze", koje su partijske organizacije uspostavile po selima na čitavoj teritoriji Bosne. Ovi punktovi veze prikupljali su podatke o neprijateljskim i kvislinškim snagama i njihovim akcijama, postupcima i daljim namerama, pratili vojno-političku situaciju na svojim terenima, podnosili izveštaje vojno-političkim rukovodstvima NOP-a u Bosni i davali sva obaveštenja i vodiče kurir ma, kurirskim patrolama, rukovodiocima i jedinicama do sledećeg punkta.

Punktovi veze na marš-ruti kretanja komandanta GŠ B i H Tempa bili su u selima: Šehovići, Grabovica. Žeravica, Studena Gora, Cvijetići, Sijerci, Čavarine, Šenkovići, Đedovići, Ozerkovići, Mijošići, Prača, Vrhprača, Crna Rijeka, Trnovo i dr. On je, najzad, našao VŠ u s. Seonici, više Ostrošca, podneo iscrpan izveštaj o stanju i vojno-političkoj situaciji u istočnoj Bosni, primio direktive i naređenje Vrhovnog komandanta za dalji rad i vratio se u Šehoviće.[65]

Slično je bilo i sa 5. crnogorskom brigadom dok se nalazila na tromeđi južno od Foče. Naime, Vrhovni komandant je naredio Štabu 5. crnogorske brigade da, pored ostalog, koordinira i uskladi svoja borbena dejstva i akcije sa partizanskim snagama istočne Bosne. Stoga, su istovremeno Štab 5. crnogorske brigade i GŠ B i H preduzeli mere da uspostave međusobnu vezu tako što su, kao oficire za vezu, odredili po jednog člana svojih šta-

[85] Čolaković: „Zapisi", str. 224.

bova sa pratnjama naoružanih boraca. Pošavši istovremeno oni su se slučajno sreli u s. Šenkovićima i sporazumeli se da svaki produži u svom pravcu, kako bi što iscrpnije prikazali stanje, zadatke i situaciju u svojim štabovima i jedinicama. Oficir za vezu štaba 5. crnogorske brigade je stigao posle pet dana putovanja u GŠ B i H i pođneo iscrpan izveštaj o stanju brigade, a oficir za vezu GŠ B i H vratio se u svoj štab, ne našavši štab 5. crnogorske brigade, koja je pod pritiskom jačih neprijateljskih snaga bila prinuđena da se probija istim putem kojim je nastupila Grupa proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom.[66]

*

Kuririma su najčešće davali zadatke i izdavali naređenja komandanti ili njihovi zamenici i načelnici štabova. Zbog čestih i krupnih promena borbenih situacija po vremenu i prostoru, dinamike borbenih dejstava i stalnog pokreta jedinica, a time i vrlo čestih promena sedišta (komandnih mesta) štabova, ova naređenja su često sadržavala samo osnovne elemente, bez potpunih i konkretnih podataka o načinu izvršenja zadataka. U naređenjima kuririma se najčešće saopštavalo samo: naziv štaba, komande, ustanove i jedinice ili ime rukovodioca, pravac kretanja, navodeći naseljena mesta kroz ili pored kojih kurir treba da prođe i globalno vreme za koje se marš-ruta može preći. Za mesto gde se nalazi štab često su davani samo podaci: „gde bude", „položaj", „negde u pravcu", navodeći krajnje mesto kurirske marš-rute.[67]

[66] Isto.

[67] Delegat Vrhovnog štaba Moša Pijade, koji se nalazio u Štabu Durmitorskog PO-a na 2abljaku, 26. aprila 1942. dostavio je pismeni izveštaj VŠ na adresu: Vrhovnom štabu NOP i DVJ „Gde bude" (Zbornik II/3, dok. 173); Delegat VS pri PK BiH Svetozar Vukmanović Tempo, 17. III 1942. godine, dostavio je pismeni izveštaj VS o formiranju novog Bosanskog proleterskog bataljona,
o predstojećim zadacima i mogućnostima formiranja nove proleterske brigade u Bosni, na adresu: Vrhovnom štabu NOP i DVJ (drugu Titu), „Položaj" (Zbornik II/2, dok. 59); načelnik štaba
2. proleterske brigade u s. Ifsaru dao je zadatak kuririma Jovu Nedoviću i Miloradu Krgi da prenesu pismeni izveštaj VS o na-

Kuririma su davana konkretni ja uputstva i objašnjenja, kad god je to situacija zahtevala, kao što su nove 1 dotada nepoznate marš-rute kretanja, novi kuriri i dr. Na primer, u Štabu 2. proleterske brigade bila je redovna praksa da se kuririma, pored kovertiranog saopštenja, daju usmeno uputstva i podaci, koji će im olakšati i omogućiti izvršenje zadataka, kao što su: nazivi mesta sela kroz koja treba da prođu, iz kojih sela i koje vodiče uzeti, da li se kretati planinskim masivom ili dol·nom, upozorenje da nikome usput ne saopštavaju odakle i kuda idu na dobiveni zadatak, postupak u slučaju susreta sa neprijateljem i opasnosti ako mu padnu u ruke, raspored kretanja pratnje, da li starešine jedinica na koje naiđe može upoznati sa sadržinom onoga što nosi, da li i šta može i treba da saopšti stanovništvu naseljenih mesta kroz koja prolazii, itd.[68] Zbog ovakvih postupaka komandanata i drugih članova štabova i komandi jedinica koji su neposredno izdavali naređenja kuririma, kao i iznetim osobinama kurira, oni su uspešno izvršavali svoje zadatke, prelazeći dugačke relacije u rekordnom vremenu, što ^pokazuju brojni primeri ratne prakse.

U izveštaju delegata VS Moše Pi jade od 3. marta 1942. godine Vrhovnom komandantu drugu Titu o situaciji u Crnoj Gori kaže se: „Kur're koje smo Ti poslali 25. II tukli su moj rekord, jer su bili natrag u Zabljaku peti dan u 4 sata po podne. Pošli su iz Foče ujutru, a stigli u Zabljak sutradan u 4 sata po podne sve smejući se od radosti što su to napravili. Pohvalili smo ih javno. Stigli su samo 2 sata iza kurira koji su odavde bili pošli 2 dana pre njih".[69]

padu na Cajniče, naznačujući im da se VŠ nalazi „Negde u pravcu Foče". Iz međusobnog razgovora kurira, načelnik štaba je saznao da oni ne znaju u kom pravcu se nalazi Foča, pa je zato dopunio svoje naređenje pokazujući kuririma na terenu: pravac kretanja, nazive sela kroz koja treba da prođu i rekao da im treba 2 sata da stignu do Foče, što je kuririma, s obzirom na njihovu snalažljivost i iskustvo, bilo dovoljno za izvršenje dobijenog zadatka. („Druga proleterska brigada", knj. I, „Kurirske nevolje", str. 347).

[68] Članci „Kurirske nevolje" u zborniku sećanja „Druga proleterska brigada", str. 347 i 457.

[69] Zbornik II/3, dok. 11.

Ova 'kurirska veza organizovana je na taj način što je, kao što smo već izneli, Stab Durmitorskog odreda formirao 4 ekipe po 2 kurira, koji su naizmenično i stalno saobraćali na ovoj relaciji i time obezbeđivali redovnu i brzu vezu Vrhovnom štabu sa: svojim delegatom u Žabi jaku, Štabom Durmitorskog PO-a, a preko njega i sa Glavnim štabom i Pokrajinskim komitetom Crne Gore, kao i sa štabovima jedinica i sektora fronta na teritoriji Crne Gore i Sandžaka.

Delegat Vš na Žabljaku Moša Pijade uz svoje izveštaje Vrhovnom štabu od 15. III 1942. god ne, o situaciji u Crnoj Gori i zahtevu da se urgira kod SSSR-a da šalje pomoć, priložio je izveštaj delegata VŠ pri PK Crne Gore od 7. III 1942. godine o vojno-političkoj situaciji u Crnoj Gori.[70] Nešto kasnije, u izveštaju Vrhovnom komandantu od 23. III 1942. godine o stanju na sektoru Kolašin—Mojkovac, Moša Pijade, pored ostalog, kaže: „Izveštaji sa sektora Kolašin—Mojkovac sve su gori. Čini mi se da ima mesta svakom strahovanju. Uprkos tome da smo im prenosili sve vaše naredbe i direktive, da smo i mi slali neprekidno direktive i savete u istom duhu, sve je otkazalo, i ljudstvo i komandni sastav. Umesto da opkoljavaju, svuda su se davali opkoljavati, svuda su nasedali prepadima i prevarama.“[71]

Preko Štaba Durmitorskog odreda na Žabljaku, Vrhovni štab je, 28. III 1942. dostavio Štabu Komskog odreda svoje uputstvo o učvršćivanju jedinica i nač·nu vođenja borbe na kolašinskom sektoru. Pri tome kaže: „ ... kao rukovodećem štabu na sektoru Kolašina dostavljamo vam naređenje koje smo uputili za glavni crnogorski štab. Po tom naređenju treba i vi da se upravljate.

Preko durmitorskog štaba pošaljite nam hitan izveštaj o vojno-političkoj situaciji na vašem sektoru, kao i o jačini, rasporedu snaga i gde se one nalaze.. .“[72]

Navedeni i drugi konkretni prmeri iz ratne prakse očito pokazuju da su kurirske veze uvek funkcionisale, sigurno, brzo i neprekidno, pa i na dužim relacijama i u

[10] Isto, dok. 48.
[71] Isto, dok. 71.
[72] Isto, dok. 91.

najtežim terenskim, atmosferskim i drugim uslovima. Uslov je da su pravilno i blagovremeno organizovane i materijalno i kadrovski obezbeđene od štabova, komandi i jedinica i partijskih organa i organizacija za čije potrebe su organizovane.

Neki primeri snalažljivosti i požrtvovanja kurira

Snalažljivost i požrtvovanje kurira i uspešno izvršavanje zadataka u izuzetno teškim uslovima i situacijama ilustruju bezbrojni primeri iz ratne prakse u svim pokrajinama zemlje, od kojih ćemo, radi ilustracije, navesti samo nekoliko.

I pored dobro organizovane i vrlo jake kontrole i nadzora okupatorskih i kvislinških vlasti, hapšenja svakog ko im se učinio i malo sumnjiv, streljanja i hapšenja otkrivenih članova Partije i aktivnih učesnika NOP-a, iz Zagreba su, kao i iz mnogih gradova Hrvatske i ostalih pokrajina, za sve vreme NOR-a održavane neprek'dne veze $a Vrhovnim štabom, vojnim i partijskim rukovodstvima na teritoriji Hrvatske i sa rukovodstvima susednih pokrajina — Slovenije, Bosne i Hercegovine, a preko njih i sa ostalim pokrajinama. Ali, okupatorskim i kvislinškim vlastima ipak je uspevalo da otkriju organizaciju nekih kanala veze i samo privremeno onemoguće njihovo funkcionisanje, kao što se desilo početkom 1942. godine sa kanalom veze Zagreb—Sarajevo, preko koga se održavala veza sa Vrhovnim štabom i Glavnim štabom Bosne i Hercegovine.

Vezu između partijske organizacije u Zagrebu i Glavnog štaba Hrvatske održavala je kurirka Vera Jurić, koja je kao službenik državnog osiguravajućeg zavoda u Zagrebu imala propusnicu za kretanje po celoj teritoriji Hrvatske. Njen prvi kurirski zadatak bio je da prenosi važna saopštenja i izveštaje, pečat i šapirograf GŠH preko „javke“ u Plaškom. Pre polaska dobila je opširnu, a uz to i dosta nekonkretnu adresu „javke“ u Plaškom, koju je morala zapamtiti, jer se iz konspirativnih razloga, adrese „javki“ i drugi podaci nisu smeli zapisivati. Adresa je glasila: „Ići ćeš najpre sa stanice na

lijevo, pa ravno do raskršća, a od raskrsnice okreni desno. Tu, u toj ulici, u drugoj kući, sa žutim vratima i bijelom lampom iznad njih naći ćeš kapetana Latasa".

Ne našavši kapetana Latasa u kući kurirka se ipak snašla, i sa njegovom ćerkom, starom 5 godina, pronašla ga u selu Pogrmilovićе, gde su tada bili i članovi GŠH Franjo Ogulinac Seljo i Ivan Rukavina, kojima je predala saopštenje, izveštaje i drugi materijal.

Pr likom izvršavanja drugog zadatka ista kurirka je izvela iz Zagreba na oslobođenu teritoriju člana CK KPJ za Hrvatsku i GŠH Vladimira Bakarića.

Navedene i druge zadatke kurirka je primala preko javke u jednoj trafici, koju su krajem Ì941. otkrili okupatorska i kv'slinška policija i agenti i tom prilikom su dva člana javke, Zdenka i Raj ka Baković, uhapšene i tragično, ali herojski, završile svoj život, ne odavši neprijatelju nikoga. Time je ovaj kanal veze bio privremeno ukinut, a kurrka Vera je morala napustiti Zagreb i otići na slobodnu teritoriju i stupiti kao aktivan borac u jedan partizanski logor. Prilikom putovanja često je bila u istim kupe'ma sa neprijateljskim oficirima.[73]

Na sličan način bili su organizovani i uspostavljeni i mnogobrojni drugi kanali veze iz Zagreba kao i iz ostalih gradova Hrvatske i drugih pokrajina Jugoslavije.

Glavni štab i CK Slovenije, koji su se sve do aprila 1942. god ne nalazili u Ljubljani, sigurno su i efikasno rukovodili vanredno organizovanom vojno-obaveštajnom službom u gradu i vojnim i političkim rukovodstvima NOP-a i Osvobodilne fronte na terenu širom cele Slovenije, zahvaljujući samo odlično organizovanoj kurirskoj mreži veza u samom gradu i mreži za održavanje veza sa rukovodstvima na terenu. Ove mreže kurirskih veza, kao i pojedini kurirski pravci, bili su formalno posebno organ !zovani, tj. nisu međusobno imali nikakve veze, a u suštini su predstavljali jedinstven sistem veza. Kurirske veze su organizovane na vrlo jednostavan, ali potpuno siguran i efikasan način, tako da su rukovodioci partijskih organa u gradu imali svoje kurire, sa kojima su u tačno određeno vreme i na određenim mestima sastajali

[73] Krsto Petrović: „Partizanski kuriri", str. 14—21.

i tom prilikom primali pismene i usmene poruke i izveštaje od njih, i istovremeno im davali nove zadatke i zakazivali drugo vreme i mesto sledećih sastanaka. Na ovaj način konspiracija je bila do maksimuma zastupljena, pa su zato ove veze nesmetano i sigurno funkcionisale za sve vreme NOR-a.

Operativni štab za istočnu Bosnu je iz Vlaisenice, krajem 1941. godine, poslao kurira Dragoljuba Grujića da uspostavi vezu sa Valjevskim PO, a preko njega i sa Glavnim štabom Srbije. Vraćajući se iz Srbije sa veoma važnim izveštajem za Vrhovni štab, pao je u Srebrenici u ruke četnika, koji su ga dugo držali u zatvoru i saslušavali da bi doznali da li je pripadnik NOP-a i kakav ima zadatak. Za sve to vreme kurir je imao pri sebi dobro sakriven izveštaj i uspeo je da svojim držanjem i ponašanjem naivnog i bezazlenog mladića obmane četnike koji su ga najzad pustili. Međutim, za to vreme vojno--politička situac:ja se znatno izmenila, Operativni štab za istočnu Bosnu prešao je u Trnovo, a iz Trnova u Goražde, ali ovo kurira nije omelo da izvrši svoj zadatak. Iz Srebrenice je krenuo peške i, povezujući se sa punktovima veze, štabovima i komandama jed'nica i partijskih organizacija na teritoriji Bosne, saznao je da je Vrhovni štab u Foči i tamo mu je predao izveštaj GŠ Srbije.

Za vreme ofanzive na Kozaru Operativni štab za Bosansku krajinu, koji se nalazio u Lušči Palanci, uputio je kurira Marica Bućmu da se probije kroz guste neprijateljske redove i uspostavi vezu sa našim opkoljenim jedin'cama. Marko se u seljačkom odelu sa prikrivenim oružjem probio kroz neprijateljski obruč, uspostavio vezu sa našim opkoljenim snagama i „tačno u određeno vreme“ doneo očekivani izveštaj. Bućma je, obavljajući ovakve teške i slične zadatke poginuo poslednjih dana rata.

Jedan od glavnih pravaca Bruško-beneškog odreda vodio je preko reke Soče, preko koje je prelaz gazom i plivanjem bio nemogućan. Da bi se neprekidno održavala veza između štabova jedinice sa obe strane reke, obrazovane su na obema obalama kurirske stanice. Veza između njih održavana je pomoću kutije nameštene na

žici zategnutoj preko reke. U kutiju su stavljana saopštenja koja su povlačenjem po žici prebacivana s jedne obale na drugu. Da neprijatelj ne bi otkrio mesto prebacivanja, žica je danju spuštana u vodu, a noću zatezana i korišćena.[74]

Sreski komitet andrijevičkog sreza odredio je Veru Kovačević da preko Čakora prenese u Peć jedno saopštenje Glavnog štaba Crne Gore Oblasnom komitetu za Kosovo i Metohiju. Pored opasnosti i neprijatnosti koje je doživljavala na karabinjerskim stanicama, svakako je najopasniji bio ulazaik u Peć, gde je bila vrlo jaka kontrola svih građana koji ulaze ili izlaze iz grada. Vera se snašla na taj način što je iznad Patrijarsi je nakupila breme drva, uprtila ga na leđa i tako nesmetano ušla u Peć, predala saopštenje sekretaru Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju Miladinu Popoviću i vratila se sa izveštaj em o vojno-političkoj situaciji na Kosovu i Metohiji.[75]

U sistemu organizacije i održavanje kurirskih veza
1 veza obaveštajne službe nisu učestvovali samo posebno izabrani i određeni borci — kuriri pojedinih štabova, komandi, jedinica i ustanova niti mreža javki i punktova veze, organizovanih i raspoređenih na celoj teritoriji zemlje, nego i stanovništvo gradova i sela. Za sve vreme okupacije u svim većim gradovima postojale su partijske organizacije, a u selima određene kuće aktivnih saradnika i učesnika za realizaciju veza obaveštajne službe. Takve kuće po selima obeležavane su posebnim ugovorenim i jednostavnim znac·ma, koje okupatorske i kvislinške vlasti nisu mogle otkriti, što ilustruje sledećih nekoliko primera.[76]

Zabodena grančica jasena na vratima neke kuće,
2 klipa kukuruza vezana cm'm kanapom ostavljena na nekom mestu u blizini sela, nekoliko cigala kraj stare kruške, zaboden kolac na putu kojim se dolazi u selo, i mnogi drugi znaci, bili su signali koj·ma su seljaci u okolini Beograda obaveštavali ilegalce ili partizane koje

[74] Izjava majora veze Bajc Viktora.
[75] „Ustanak naroda Jugoslavije“, str. 750.
[76] Primeri uzeti iz knjige „Ilegalnim putevima i vezama“ od Miloša Mimice.

je put nanosio kroz njihova sela o situaciji koja trenutno vlada u tom kraju.

Na ovako jednostavan, ali vrlo efikasan i siguran način, gradovi i sela na celoj teritoriji zemlje bili su aktivno uključeni u neprekidan lanac sistema kurirskih veza kretanja i najviših rukovodilaca i ilegalaca koji su obavljali razne zadatke, zatim u pogledu snabdevanja jedinica NOV raznim potrebama kao i izlaska pristalica NOP-a iz sela i gradova prilikom odlaska u sastav oružanih jedinica NOV.

U selu Kijevu, Jelena LuMć je napravila od svoje kuće „važnu kariku u lancu veza kojima se Beograd povezao sa Kosmajem". Ova žena je čak i svog maloletnog sina „koristila u službi veza", koji je u svojoj školskoj torbi kroz neprijateljsku blokadu prenosio važnu partizansku poštu prema selu Kneževcu. Pored njene kuće nalazila se i zemunica puna sanitetskog materijala, koji je doturan oružanim jedinicama naše NOV. Kad je Jelena Lukić otkrivena, kao aktivni učesnik NOP-a, zajedno sa svojim mužem je mučena i streljana, a neprijatelj je sa čuđenjem pričao o „ženi-vezi", koja je radije htela da umre nego da otkrije ono što joj je povereno da čuva i radi. Neprijatelj nije nikada saznao šta znače oni ugovoreni znaci raznim predmetima blizu Jelenine kuće.

Jedinstvo NOP Srema i Bačke (Srem je pripadao ustaškoj tzv. NDH, a Bačka Mađarskoj) obezbeđeno je neprekidnim i čvrstim kurirsk'm vezama preko Dunava. Tu su vezu prvih meseci ustanka održavali aktivni pripadnioi NOP-a, koji su imali imanja na obema obalama Dunava. A kada se borba rasplamsala vezu je održavala jedna četa čamcima zaplenjenim od neprijatelja. Kuriri su prethodno izviđali rejone prelaza, a za vreme prelaza sporazumevali su se ugovorenim znacima (imitiranje glasova ptica i si.)

Preko kanala veze, organizovanih na izneti način, kretali su se, preko oslobođene i neoslobođene teritorije, partijski i vojni rukovodioci da bi izvršili razne specijalne zadatke. Jedna od najtežih, najdužih i najopasnijih marš-ruta, koja je na izneti način izvršena u toku NOR-a, bila je svakako ona koju je po zadatku izvršio član SK KPJ i VS Svetozar Vukmanović Tempo. On je, po na-

logu Vrhovnog komandanta, kao delegat CK KPJ i VS sa izvanrednim ovlašćenjem za organizovanje oružanog ustanka u Makedoniji i uspostavljanje veze između Pokrajinskog rukovodstva Makedonije i Vrhovnog štaba, krenuo u jesen 1942, iz Drvara, prefko Bihaća, Slunja, Karlovca, Zagreba, Zemuna, Beograda i Leskovca i prvih dana februara 1943. godine st'gao u Skoplje i odmah uspešno pristupio realizaciji dodeljenih mu zadataka. Na relaciji Zagreb — Zemun putovao je sredstvima javnog saobraćaja sa ličnim i putnim ispravama ustaškog natporučnika, a preko teritorije Srbije kao srpski trgovac. Pored toga, imao je i zadatak da organizuje i uspostavi vezu sa rukovodstvima komunističkih partija i NOP-a Albanije, Grčke i Bugarske radi saradnje sa ovim zemljama.

VEZE U POKRAJINAMA

Veze u Hrvatskoj

U toku 1941. godine vojno nikovodstvo Hrvatske imalo je u svom sastavu 3 člana,[77] koji su se većinom nalazili na terenu i to na teritoriji Korduna i Banije. U nedostatku stalnih i neprekidnih veza sa rukovodstvima partizanskih jedinica, članovi štaba su ih stalno obilazili i pomagali im u vojnoj i političkoj organizaciji jedinica, načinu izvođenja borbenih dejstava i drugim pitanjima oružane borbe. U isto vreme izdavali su rukovodstvima opšte instrukcije, direktive i objašnjenja, prepuštajući organizaciju i izvođenje akcija i borbenih dejstava sämim jedinicama. Pri tome su glavnu pažnju posvećivali političkom i propagandnom radu i time dali veliki doprnos omasovljenju i razvoju NOP-a, a naročito na teritoriji Korduna i Banije.

[77] Glavni štab za Hrvatsku formiran je 19. X 1941. i bio potčinjen Vrhovnom štabu. Preimenovan je 16. XI 1941. u Glavni štab NOP-a Hrvatske,, a od novembra 1942. u GŠ NOV i PO Hrvatske. Prilikom formiranja imao je tri člana. U početku ustanka GS Hrvatske bio je na oslobođenoj teritoriji Korduna (s. Zbjeg kod Slunja), od januara 1942. u Gorskom kotaru (Drežnica) a kasnije u Lici. Krajem 1944. neki članovi Štaba boravili su u Dalmaciji. U 1943. delio se formacijski na komandni deo (komandant, politički komesar i načelnik štaba) i dva odeljenja: prvo — objedinjavalo je rad operativnog, personalnog, obaveštajnog, političko-obaveštajnog, inžinjerijskog i artiljerijskog odseka; drugo odelenje imalo je odsek za vojne vlasti i pozadinu, intendantura, tehnički, sudski i sanitetski. U 1944. odseci su se razvili u odeljenja. Komandanti GŠ bili su: Ivan Rukavina i Ivan Gošnjak, a politički komesari: Marko Orešković, Franjo Ogulinac Seljo, Vladimir Bakarić i Rade Zigić (Vojna enciklopedija, sv. 3, str. 219).

Međutim, nepotpun sastav rukovodstva, nedostatak sigurnih i neprekidnih veza sa postojećim štabovima, komandama i jedinicama i stalni obilazak jedinica od strane pojedinih članova rukovodstva, nisu išli u prilog njegovog afirmisanja kao centralnog i jedinstvenog vojnog rukovodstva, koje bi usmeravalo i koordiniralo borbene akcije i dejstva u pojed'nim područjima i na celoj teritoriji Hrvatske. To se, između ostalog, vidi i iz izveštaja, koji je Glavni štab Hrvatske dostavio Vrhovnom štabu 6. novembra 1941. godine, u kome se, između ostalog, kaže: da su prmili dopis u kome VŠ ukazuje na glavne nedostatke[78] NOP-a u Hrvatskoj i da će nastojati da ih što je moguće pre savladaju i otklone, da Glavni štab Hrvatske nije još mogao da obuhvati glavne partizanske snage pod jedinstvenu komandu, jer se tek nalazi u stadiju organizovanja, da je neposredna veza uspostavljena samo s partizanima Korduna i Banije, dok s drugima, naročito sa Likom, pitanje veze uvek „zapinje", da je „Ličanima" upućeno pismo, koje su oni primili još 20. novembra pa je, pošto još nema odgovora, upućen 1. decembra poseban oficir delegat za uspostavljanje veze. Dalje govori da je neposredna kurirska veza sa rukovodstvom NOP-a Gorskog kotara i Primorja za sada nemoguća, i da još nije uspostavljena ni preko Karlovca. „Prelaz veza vojnog rukovodstva sa okružn·h komiteta na Glavni štab", kaže da se odvija jako sporo, jer odgovorni u Lici i Gorskom kotaru nisu shvatili važnost što brže jedinstvene vojne komande. Na kraju kaže da šalju izveštaj o akcijama Kordunaškog partizanskog odreda u toku meseca novembra.[79]

Pored toga, u ovom periodu nije uopšte postojala neposredno veza između Glavnog štaba Hrvatske i rukovodstva Dalmacije, Slavonije i severne Hrvatske, pa zbog toga GŠ Hrvatske nije bio u mogućnosti da ispolji

[78] Odnosi se na direktivu Vrhovnog komandanta od 16. novembra 1941. Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske za šire uključivanje hrvatskih masa u narodnooslobodilačku borbu i korišćenje iskustva iz Srbije (Zbornik V/2, dok.9).

[79] Komanda NOP odreda Korduna i Banije dostavila je koncem novembra 1941. godine iscrpan izveštaj o akcijama 1, 2, 3, 4, 5. i 6. bataljona u periodu od 1. do 22. XI 1941. god. (Zbornik V/2, dok. 31).

svoj uticaj, što se negativno odrazilo na početak i razvoj oružanog ustanka i oslobodilačke borbe u ovim krajevima. O vojno-političkoj situaciji u ovim područjima, on je samo povremeno obaveštavan od Centralnog komiteta KP za Hrvatsku i od Operativnog partijskog rukovodstva Centralnog komiteta KPJ pri CK KP za Hrvatsku, koji su održavali neposredne partijske kurirske veze sa partijskim rukovodstvima ovih područja. Inače „sve do oktobra funkcije najvišeg vojnog rukovodstva vršilo je Operativno rukovodstvo CK KPJ Hrvatske preko operativnih rukovodstava okružnih komiteta Partije, koji su bili nadležni za štabove PO-a".[80]

Prema tome, u toku 1941. i prvih meseci 1942. godine CK KPJ za Hrvatsku i Operativno partijsko rukovodstvo CK KPJ pri CKH su, preko svojih niž'h partijskih organa (okružnih, sreskih i mesnih komiteta) i organizacija, rukovodili u svim organizacijskim, političkim vojnim i drugim pitanjima oružanog ustanka i oslobodilačke borbe na celoj teritoriji Hrvatske. U skladu sa tim bile su organizovane i uspostavljene veze između svih partijskih rukovodstava (šema 3).

Dotadašnji nedostaci i slabosti organizovanja i izvođenja borbenih dejstava i operacija od strane pojedinih jeđ·nica, a naročito nedovoljna koordinacija njihovih borbenih dejstava, nužno su iziskivali da GŠ Hrvatske, kao i centralno vojno rukovodstvo, uzme čvršće, organizovanije i neposrednije rukovođenje operacijama i borbenim đejstvima na celoj teritoriji Hrvatske. Stoga je on, prvih meseci 1942. godine, u duhu naređenja i direktiva VŠ, kao i na osnovu sopstvenog iskustva i ratne prakse, pristupio reorganizovanju komandovanja i rukovođenja tako što je proš·rio svoj sastav novim članovima i izvršio podelu rada između njih i što je formirao krupnije štabove koji su neposredno rukovodili određenim brojem jedinica. U tom cilju Glavni štab je proširen sa tri člana iz Korduna, jednim iz Banije i jednim iz Primorsko-goranskog odreda, pri čemu je jedan od njih (Miloš Kukić) naimenovan za oficira za vezu štaba.[81]

[80] P. Morača: „Jugoslavija 1941", str. 639.

[81] Zbornik V/3, dok. 126.

Na sličan način, a u duhu odluka GŠ Hrvatske, postupili su i niži štabovi. Na primer, Štab Grupe NOP odreda za Liku proširio se tako da je u svom sastavu imao: komandanta, političkog komesara, oficira za obaveštaju i informativnu službu, oficira za vojno sudstvo, šefa saniteta i oficira za vezu u ulozi referenta, odnosno odgovornog rukovodioca za organizovanje, uspostavljanje i održavanje veze radi obezbeđenja neprekidnog i efikasnog rukovođenja štaba sa neposredno potčinjenim jedinicama.[82]

Masovan razvoj NOP-a i brojno narastanje oružanih partizanskih jedinica u toku 1941. godine, otežali su uspostavljanje i održavanje kurirskih i drugih veza neposredno sa svim jedinicama, a time i uspešno i efikasno rukovođenje njihovim borbenim dejstvima. Stoga je Glavni štab Hrvatske, radi efikasnijeg i neposrednijeg rukovođenja i koordinacije borbenih dejstava svih jedinica na teritoriji Hrvatske, pristupio formiranju krupnijih štabova određujući svakom štabu: operativno područje — operativne zone, neposredno potčinjene jedinice, međusobno sadejstvo i koordinaciju borbenih dejstava kao i sadejstvo sa jedinicama susednih pokrajina — Slovenije i Bosne. U tom cilju GŠ Hrvatske je, prvih meseci 1942. godine, formirao štabove operativnih zona na teritorij ama pojedinih operativnih područja, i to: Štab I operativne zone na području Like, Korduna i Banije; Štab II operativne zone na području sevemo od Kupe u Hrvatskom Zagorju, Štab III operativne zone na području Slavonije i Srema; Štab IV operativne zone na području Dalmacije sve do reke Neretve i Štab V operativne zone na području Gorskog kotara i Hrvatskog primorja (šema 4).

[82] U izveštaju Štaba Grupe NOP odreda za Liku, koncem decembra 1941. godine, Centralnom komitetu KPJ za Hrvatsku između ostalog, kaže: „Štab još nije ni izdaleka organizovan onako kako bi trebalo biti... Do sada nismo imali dobre i čvrste veze sa svim krajevima Like, jer nismo imali dobro organizovanu vojničku kurirsku službu. Sada smo i u tom pogledu napredovali. Formirali smo sistem relejnih stanica, tako da će od sada veze biti brže i bolje. Od sada ćemo imati stalnu i redovitu vezu sa glavnim štabom, a takođe smo na putu da uspostavimo vezu i sa bosanskim odredom“. (Zbornik V/2, dok. 76).

Uporedo i istovremeno sa rešenjem problema komandovanja i rukovođenja u skladu sa potrebama, mogućnostima i uslovima vojno-političke situacije, GS Hrvatske je uspostavio jedinstven sistem neposrednih i posrednih kurirskih veza sa VS i CK KPJ, sa CK KPH i Operativnim partijskim rukovodstvom pri njemu, sa štabovima operativnih zona, operativnim štabovima privremeno združenih jedinica radi izvršenja posebnih zadataka pod neposrednim rukovodstvom GS Hrvatske, zatim sa pozadinskim komandama, ustanovama i jedinicama i sa rukovodstvima susednih pokrajina — Bosne i Slovenije. Ove veze su omogućile Glavnom štabu Hrvatske neposredno komandovanje i rukovođenje, i obezbeđenje sadejstva i koordinacije borbenih dejstava potčinjenih jedinica na svim područjima cele teritorije Hrvatske, zatim redovno izveštavanje i prijem naređenja, direktiva, uputstava i drugih saopštenja VS, Centralnog komiteta KPJ i CK KPH, međusobna obaveštenja radi razmene iskustava sa vojno-političkim rukovodstvima susednih pokrajina i za izvođenje zajedničkih borbenih dejstava sa jedinicama tih pokrajina.

Pored kurirskih veza, organizovanih i održavanih prema iznetim principima i načelima, primenjivani su i novi nač'ni, među kojima su najhitniji organizovanje relejnih kurirskih veza i slanje oficira veze u potčinjene štabove. Glavni štab Hrvatske je, isto tako, primenjivao i žične veze na oslobođenim feritori jama korišćenjem sistema 'PTT-veza. Potčinjene jedinice su koristile i signalne veze, a neke jedinice rede i u manjoj meri korist: le su i žične veze kablovskim linijama na kraćim relacijama.

Na ovaj način Glavni štab Hrvatske, u prvoj polovini 1942. godine, organizaciono i funkcionalno se potpuno konsolidovao i afirmisao kao centralizovano i jedinstveno vojno rukovodstvo oružanih snaga NOV Jugoslavije na teritoriji cele Hrvatske, što je omogućilo i obezbedilo brz i snažan razvoj oslobodilačke borbe i revolucije na teritoriji ove pokrajine.

Iskustva i ratna praksa u 1941. god·ni su pokazali da je potrebno da GS Hrvatske ima u svom sastavu određeni broj oficira, koje bi povremeno i po potrebi upu-

ćivao u potčinjene štabove radi pomoći u organizovanju oružanih snaga, rukovođenju borbenim dejstvima i uspostavljanju sigurnih i neprekidnih veza sa pretpostavljenim i potčinjenim štabovima i susedima. To ćemo konkretno videti i na nekim primerima.

Rukovodstvo oružanog ustanka i oslobodilačke borbe Dalmacije, u toku 1941. i prvih meseci 1942. godine održavalo je povremenu vezu sa Centralnim komitetom KPH dok sa Glavnim štabom Hrvatske u ovom periodu, kao što smo videli, nije imalo n'kakve veze. Zbog toga GŠ Hrvatske nije bio dovoljno i konkretno upoznat sa vojno-političkom situacijom i razvojem ustanka u Dalmaciji, pa nije bio u mogućnost' da ispolji svoj uticaj, kao što je to činio na području Like, Korduna i Banije, sa kojim je imao neposrednu kurirsku vezu kao i vezu ličnim kontaktom.[83]

Veze rukovodstva ustanka u Dalmaciji sa CK KPH održavane su ilegalnim kuririma, koji su koristili javni saobraćaj. Međutim, zbog dugačke relacije, čestog rušenja železničkih pruga i drugih saobraćajn:h postrojenja, kao i zbog stalne i vrlo stroge kontrole od strane okupatorskih i kvislinških vlasti, ove veze su bile povremene i spore.

U nedostatku neposredne vojne veze sa Štabom za Dalmaciju, GŠH je povremeno obaveštavan o vojno-polit'čkoj situaciji i razvoju oružanog ustanka u toj oblasti preko partijske kurirske veze sa CK KPJ za Hrvtsku, sa kojim je i PK Dalmacije održavao povremene i nedovoljno sigurne veze. Naime, i partijske kurirske veze između GŠH i CK KPH bile su češće u prekidu, pa je to još v'še otežavalo redovno informisanje GŠ-a Hrvatske o razvoju oružanog ustanka u Dalmaciji, Hrvatskom Zagorju i Slavoniji, sa kojima u toku 1941. godine nije imao neposredne veze.

Koliko je GŠH ulagao napore da uspostavi i održava redovne veze sa centralnim komitetom KPH, a preko njega i sa rukovodstvima NOP-a Dalmac'je, Hrvatskog Zagorja i Slavonije vidi se i iz izveštaj a političkog komesara GŠH, Vladimira Bakarića u kome, između ostalog, kaže:

[83] Zbornik V/3, dok. 40.

... Ovo vam već po treći put šaljemo čoveka, da bismo uspostavili vezu sa vama. U oba je pređašnja puta javka bila zatvorena i čovek se vratio natrag neobavljena posla. Na svom je drugom putovanju predao naš materijal nekim privatnim licima, nad kojima mi nemamo nikakve kontrole, pa nismo niti sigurni da je materijal došao u vaše ruke. Stvar se tako odigrala, jer se u vezu umešao čovek[84] kojeg se to ništa ne tiče.

Ovaj put šaljemo čoveka na različite privatne adrese, jer nemamo inače nikakvog načina da dođemo s vama u vezu. Iz tih vam razloga ne šaljemo nikakav materijal, a niti nikakav iscrpan izveštaj. Nismo, naime, sigurni da će vam materijal u redu stići.

I naše su obe javke napustile mesto i nalaze se kod nas... Naša je prva planinska stanica... sasvim na svoju ruku takođe napustila mesto i pošla u borbu. Vi biste mogli istim putem doći s nama u vezu samo tako da dođe isti vaš kurir koji je do sada dolazio, i da unapred naznači vreme kada će doći, pa da ga dočeka onaj čovek koji ga je ranije dočekivao. Njegov biste dolazak trebali najaviti po ovom kuriru i to u pismu upućenom „drugu Ljubomiru . . ,[8C]

U izveštaju dalje govori o selidbi GŠH u Drežnicu, gde su mnogo povoljniji uslovi za njegov smeštaj, snabdevanje i rad.

U toku 1941. i u početnom periodu 1942. godine, na teritoriji Dalmacije nije postojalo centralno i jedinstveno vojno rukovodstvo — vojni štab. Stoga je u ovom periodu organizacijskim, vojnim, političkim i svim drugim pitanjima pokretanja i razvoja oslobodilačke borbe rukovodio Pokrajinski komitet Dalmacije (šema 5).

Uočavajući neophodnost formiranja vojnog rukovodstva, PK je, krajem decembra 1941. godine, naimenovao Privremeni štab dalmatinskog partizanskog odreda od 3 člana sa zadatkom da rukovodi NOP-om i oslobodilačkom borbom na č'tavoj teritoriji Dalmacije.[80] Članovi ovog štaba nalazili su se pojedinačno u raznim krajevima Dalmacije na relativno velikim međusobnim rastojanjima i bez redovnih i sigurn'h međusobnih kurirskih veza, pa zbog toga njihova naređenja, direktive i uputstva koja su samoinicijativno izdavali nižim rukovodstvima često

[84] Drago Domjanić.

[85] Ljuban Latas, kapetan bivše jugoslovenske vojske koji je služio kao javka u Karlovcu za održavanje kurirskih partijskih veza CK KPH, a kasnije je bio i komandant oficirske škole GšH.

[86] Komandant Vicko Krstulović, politički komesar Vojin Zirojević i treći član Maks Baće.

nisu bila dovoljno konkretna i jedinstvena. To pokazuje da ovaj štab nije uspeo da se organizacijski i funkcionalno dovoljno afirmiše kao jedinstveno vojno rukovodstvo Dalmacije.

Pored iznet'h i drugih problema komandovanja i rukovođenja, PK Dalmacije nije uspeo da organizuje, uspostavi i održava sigurne i redovne veze sa CK KPH i njegovim operativnim partijskim rukovodstvom, sa svojim područnim part·jakim organima i organizacijama na celoj teritoriji Dalmacije, sa Glavnim štabom Hrvatske kao ni sa rukovodstvom NOP-a susednih pokrajina — Hercegovine, Bosne i Like. Stoga je CK KP Hrvatske, početkom avgusta 1941. godine, poslao u PK Dalmacije svoja dva delegata,[87] radi pružanja neposeredne pomoći Pokrajinskom rukovodstvu u pokretanju i razvoju oružane borbe u Dalmaciji. Odmah posle njihovog dolaska u PK, čije je sedište bilo u Splitu, pristupilo se formiranju partizansk·h odreda[88] i izradi plana njihovog prebacivanja na slobodnu teritoriju — planinu Dinaru i druga mesta — radi otpočinjanja oružane borbe i njenog širenja u svim krajevima Dalmacije protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika-ustaša, domobrana i četnika. Međutim, plan prebacivanja partizanskih odreda na slobodnu teritoriju nije uspeo i to u prvom redu „zbog slabe i nedovoljne političke, a iznad svega organizacione pripreme veza, puta i terena po kojem su se čete trebale kretati, kao i zbog nerealnog plana .. ."[89]

Osnovne slabosti i nedostaci plana prebacivanja PO-a na slobodnu teritoriju bili su u tome što prethodno

[87] Ciana CK KPJ Pavla Papa i kapetana španske republikanske vojske Mirka Kovačevića, koji su 1941. godine poginuli. (Zbornik V/l, dok. 31).

[88] Formirani su: Splitski, Solinski, Trogirski i Kaštelanski, Šibenski, Odred iz Zatona, Vodica i Povića i Primoštenski partizanski odredi (Zbornik V/l, dok. 31).

[89] Izveštaj štaba Dalmatinskog NOP odreda od 19. marta 1942. godine GŠ-u NOP odreda Hrvatske o razvitku ustanka u Dalmaciji. (Zbornik V/3, dok. 107). Splitski odred su 15. avgusta kod Trilja opkolili Talijani i ustaše i tom prilikom su poginula 3 partizana, 24 su uhvaćena i streljana, a samo 13 se spasio i vratilo u Split.

nisu organizovani kanali veza na marš-rutama kretanja odreda — nisu određena mesta, sastav, kuriri i vodiči javki i punktova veze i način njihovog rada i obaveštavanja odreda o situaciji i mogućnostima kretanja na pojedinim relacijama. Pored toga, nije određen jedinstven vojni štab, a niti su u dovoljnoj meri organizovane i uspostavljene kurirske veze pokrajinskog partijskog rukovodstva sa partizanskim odredima. Stoga su odredi, koji su krenuli iz rejona formiranja ka slobodnoj teritoriji, bili iznenađeni, opkoljeni i prisiljeni na neravnopravnu borbu. Tako su doživeli neuspeh prilikom izvršavanja svojih prvih borbenih zadataka.[90]

Posle ovog neuspeha PK Dalmacije stao je na gledište da, umesto formiranja većih odreda, prebacuje borce pojedinačno i u manjim grupicama na slobodnu teritoriju i da stvara političke uslove za masovno odlaženje i razvijanje oružane borbe u Dalmaciji.

U PK Dalmacije došao je i sekretar CK KPJ za Hrvatsku da upozna vojno-političku situaciju i pomogne pokrajinskom partijskom rukovodstvu u organizovanju i razvoju oružane borbe u ovoj pokrajini. Tom prilikom konstatovao je propuste i nedostatke PK u organizovanju rukovođenja i uspostavljanja i održavanja redovnih kurirskih i drugih veza sa područnim partijskim organima i organizacijama. Naime, PK koji se nalazio u Splitu, organizovao je i održavao redovne veze sa partijskim organima i organizacijama u Splitu i njegovoj okolini, ali ne i sa partijskim organima i organizacijama u daljoj okolini Splita, a naročito u južnim i severoistočnim krajevima Dalmacije. Zbog toga, između ostalog, u ovim krajevima nije u tom periodu uopšte bilo partizanskih jedinica. To se vidi i iz izveštaja sekretara od 22. oktobra 1941. godine, gde se, između ostalog, kaže: da je

[90] O razvoju ustanka u Dalmaciji, Boro Leontić u svojoj knjizi „Split 1941“, pored ostalog, navodi: „S obzirom da su prvi PO iz Dalmacije stradali u početku našeg ustanka pri pokušaju da se probiju do pl. Dinare, oružana borba u Dalmaciji nije došla do punog izražaja. Funkcionisanje veza na prihvatnim punktovima potpuno je zatajilo, a preko ovih veza trebali su se prebaciti PO-i iz Splita bazena na Dinaru (preko Splitske Zagore i Sinja). Morali su se organizovati prihvatni punktovi i dobro organizovati obaveštajna služba za davanje podataka o situaciji na okolnom terenu.“

položaj partijskih organizacija u čitavoj Dalmaciji prilično slab, a naročito u unutrašnjosti, koju PK ne obilazi, ne kontroliše rad i ne pomaže partijske organizacije. Sem jednog člana koji je pre tri meseca bio u Sinju, iz PK već šest meseci n·su bili u pokrajini, itd.[91]

Prema tome, jedan od osnovnih uzroka neuspelog pokušaja formiranja i prebacivanja PO-a Dalmacije na planinu Dinaru jeste slaba i neredovna veza PK Dalmacije sa Generalnim komitetom i Glavnim štabom Hrvatske, područnim partijskim organima i organizacijama i rukovodstvima NOP-a susednih pokrajina — Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Zbog toga su se niža partijska rukovodstva samoinicijativno snalazila i radila na pokretanju i razvoju oružane borbe na svojim teritorijama u duhu opštih koncepcija CK KPJ i VS.

Slaba veza između PK Dalmacije i CK KP Hrvatske, čije je sedište bilo u Zagrebu, otežavala je Centralnom komitetu da efikasno rukovodi u stvaranju partizanskih oružanih snaga i u izvođenju borbenih dejstava u Dalmaciji. Stoga je Operativno partijsko rukovodstvo CK KPJ za Hrvatsku, koje se u drugoj polovini marta 1942. godine preselilo iz Zagreba u Kordun, stavilo u zadatak GŠH, čije sedište tada bilo u s. Tomiću kod Drežn·ce, da uspostavi neposrednu vezu sa svojim rukovodstvom u Dalmaciji.[92] U vezi s tim GŠH, je, u drugoj polovini marta 1942. godine, uputio svog člana Rada Bulata, kao ofic'ra za vezu sa još 30 partizana Dalmatinaca, koji su se do tada borili u partizanskim jedinicama, da vojnom rukovodstvu Dalmacije prenese potrebna naređenja i uputstva, da sa njima organizuje i uspostavi neposredne kurirske veze i ukaže im pomoć u organizovanju i razvoju oružane borbe na području Dalmacije. Detaljnije o ovome vidi se iz naređenja GŠH Štabu dalmatinskih NOPO povodom formiranja operativnih zona i preuzimanja komande nad svim partizanskim jedinicama Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.[93]

[91] Zbornik V/l, dok. 74.

[92] Izveštaj sekretara Operativnog partijskog rukovodstva CK KPH Centralnom komitetu KPJ od 1. aprila 1942. (Zbornik V/4, dok. 1).

[93] Zbornik V/3, dok. 111.

Na osnovu pomenutog naređenja GSH formirao je Stab IV operativne zone (OZ), kao jedinstveno vojno rukovodstvo na teritoriji cele Dalmacije, koje je odmah pristupilo reorganizovanju postojećih i formiranju novih jedinica sa odgovarajućim štabovima i komandama. Preduzete su i mere za organizovanje komandovanja i uspostavljanja neprekidnih veza sa pretpostavljenim GS Hrvatske, neposredno potčinjenim jedinicama i sa najbližim štabovima jedinica u Lici i Bosanskoj krajini radi sadejstva, uzajamnog Obaveštavanja i razmene iskustava.

O situaciji i razvoju ustanka u Dalmaciji, Stab NOPO Dalmacije je, po svom oficiru za vezu Maksu Baću, dostavio iscrpan pismeni izveštaj GS Hrvatske. Na osnovu analize stanja iz izveštaj a GSH je, u pismu dostavljenom Stabu IV operativne zone, ukazao na dotadašnje slabosti rukovodstva NOB u Dalmaciji i način kako ih otkloniti.

Da bi se stanje što pre popravilo GSH je odlučio da u severau Dalmaciju pošalje jednog oficira iz svog sastava i 60 partizana iz Like (30 Dalmat'naca i 30 Ličana) da svojim iskustvom pomognu tamošnjim partizanima i da im osiguraju vezu sa Dalmacijom: da se oko tromeđe Dalmacije, Like i Bosne preduzmu veća borbena dejstva uz sudelovanje„Ličana, Dalmatinaca, proleterskog bataljona, a eventualno i Bosanaca“, s tim da se u vezi s tim štab IV zone odmah premesti u severnu Dalmaciju da „sadejstvuje u pomenutoj operaciji i d a... organizuje jake partizanske jedinice u tom kraju“, i đr.[94]

Organizovanje rukovođenja i komandovanja, kao i veze vojnog i političkog rukovodstva Hrvatske sa rukovodstvom NOP Slavonije bilo je slično kao sa rukovodstvom NOP-a Dalmacije. U skladu s tim b·o je, po intenzitetu i širini, sličan i razvoj oružanog ustanka u ovim pokrajinama.

Ustankom u Slavoniji u toku 1941. i prvih meseci 1942. sve do formiranja Štaba III operativne zone rukovodilo je Operativno partijsko rukovodstvo pri CK KPH, preko okružnih i sreskih partijskih rukovodstava. Stoga

[84] Zbornik V/4, dok. 42.

su na području Slavonije, kao po pravilu, prve oružane partizanske jedinice nastajale neposredno oko okružnih i sreskih rukovodstava Partije, koja su, zbog terora okupatorskih i kvislinskih vlasti, svoja sedišta premestili iz gradova na teren. Od ovih prvih oružanih grupa, već u oktobru i novembru 1941. formirani su prvi manji partizanski odredi: Psunjski, Papučko-kmdijski i Garešničko-čaumanski, a u prvoj polovini decembra formiran je 1. slavonski bataljon i njegov štab, koji je imao i ulogu vojnog rukovodstva za celu Slavoniju — objedinjavanje rukovođenja i dejstava svih partizanskih jedinica u njoj. Prvi slavonski bataljon je 16. avgusta 1942. godine reorganizovan u dva partizanska odreda (prvi PO na Psunju i Ravnoj Gori, a drugi na Papuku, Krndiji i Dilju); 14. oktobra 1942. godine formirana je 1. slavonska, a 30. decembra iste godine 16. i 17. slavonska brigada.

Međutim, usled organizacijskih slabosti, nepotpuno oformljenih štabova i komandi i njihovog nedovoljnog iskustva u komandovanju i vezi, usled nedostataka veze sa Glavnim štabom Hrvatske, sa Operativnim partijskim rukovodstvom CK KPH, rukovodstvima NOP susednih pokrajina i sa svojim jedinicama, ustanak u Slavoniji zaostajao je iza potreba i mogućnosti njegovog razvoja. Naime, partizanske jedinice Slavonije, koje su bile u logorima na širokom prostranstvu i sa velikim međusobnim rastojanjima, više su samoiniciiativno i samostalno izvodile izolovane manje defanzivne akcije u svojim rejonima.

Uviđajući posledice nesigurnih i neredovnih veza za razvoj oružanog ustanka na području Slavonije, Centralni komitet KPH i Operativno part'jsko rukovodstvo pri njemu intervenisali su brojnim direktivama i uputstvima da Povereništvo za Slavoniju preduzme odgovarajuće mere za uspostavljanje i održavanje redovnih i sigurnih veza između rukovodstava NOP-a Slavonije i GŠ i CK KPH.

Napominjući da je razvitak partizanskog pokreta u Slavoniji od ogromnog značaja za razvoj borbe u celoj Hrvatskoj i iznoseći podatke o uspehu borbe u ostalim krajevima Hrvatske, u pismu Povereništvu postavljeni su posebni zadaci u pogledu komandovanja i veze. Ko-

mandu nad III operativnom zonom imao je da preuzme Grga Jankez, a Karlo Mrazović je postao politički komesar. Posebno je istakunuta potreba sigurnije veze sa Sremsikim odredom na Fruškoj Gori i sa tamošnij'm partijskim rukovodstvom, bolje organizovanje Centra samog Povereništva tako da iz svih okruga bude tu bar po jedan sposoban i odan drug, koji će sprovoditi odluke Povereništva na terenu. Na kraju pisma se traži da se posveti veća pažnja redovnom održavanju veze i da bar svakih 15 dana šalju partijske i vojne izveštaje.

Rukovodstvo NOP-a Slavonije, svesno teškoća zbog nedostataka veze sa svojim (GŠH) i neredovnih veza sa političkim (CKH) rukovodstvom Hrvatske, preduzelo je, početkom 1942. godine, mere da uspostavi neposrednu vezu sa GŠH. Ono uspeva da krajem marta 1942. uspostavi kurirsku vezu sa 2. krajiškim NOP odredom na Kozari, a preko njega i sa Glavnim štabom Hrvatske. U izveštaju, poslatom preko 2. krajiškog odreda, rukovodstvo Slavonije je tražilo od GŠH da mu pošalje direktive i uputstva o vojn:'m i političkim pitanjima i vojne i političke kadrove i jednu naoružanu iskusnu jedinicu koja će pokrenuti jedinice na aktivnija dejstva, a time i razvoj NOB u Slavoniji, za koje su postajale sve objektivne mogućnosti.[95]

Kao pomoć u prvom redu kada su u pitanju veze i rukovođenje, Glavni štab Hrvatske je poslao rukovodstvu NOP-a Slavonije svog operativnog oficira, Franju Ogulinca Selju,[96] zajedno sa Banijskom proleterskom četom. Njihov dolazak bio je od velikog značaja za dalji, brži i uspešniji razvoj NOB na području Slavonije. Čim je ovaj oficir za vezu GŠH došao u Slavoniju, formiran jè štab III operativne zone, kao jedinstveno vojno-operativno rukovodstvo na području Slavonije i Srema sa glavnim uporištima: Moslavačka gora, istočni deo Bilo-gore, Požeške planine i Fruška gora. Ovaj štab je pristupio organizovanju postojećih i formirani u novih i krupnijih jedinica i rešavanju svih ostalih pitanja razvoja

[95] Izveštaj Štaba Slavonskog NOP bataljona Glavnom štabu Hrvatske, od 23. III 1942. god (Zbornik V/3, dok. 116)

[86] Poginuo na Zumberku oktobra 1942, proglašen za narodnog heroja.

NOB na području Slavonije i Srema. Tako je, kao što je rečeno, u drugoj polovini 1942. 1. slavonski NOP odred reorganizovan u dva PO, a Fruškogorski PO stavljen je pod komandu Štaba III operativne zone, kao njen treći odred, od kojih je kasnije formirana 1. slavonska brigada, a krajem 1942. i 16. i 17. slavonska brigada i vojna područja sa komandom mesta i seoskim i partizanskim stražama.

Problemu organizovanja i uspostavljanja veze, Štab III OZ je posvetio posebnu pažnju osnovnom elementu za rukovođenje i razvoj oslobodilačke borbe na području Slavonije i Srema i za sadejstvo i koordinaciju borbenih akcija slavonskih partizanskih jedinica susednih pokrajina.[97]

Na osnovu konkretno postavljenih zadataka i uputstava, oficir za vezu Štaba III OZ je formirao posebne vodove za vezu sa pretpostavljenim i potčinjenim štabovima, sa borbenim grupama i partijskim organima i organizacijama u gradovima i sa susednim pokrajinama, kako je to prikazano na šemi 6. Ovi vodovi za vezu formirani su iz sastava 1, 2. i 3. partizanskog odreda i u suštini su predstavljali relejne kurirske stanice. Oni su uspostavili vezu i to: sa GSH, Kalničkim PO i Bosanskom krajinom vod za vezu koji je formirao 1. PO, sa istočnom Bosnom vod za vezu iz 2. PO i sa Vojvodinom i Srbijom vod za vezu iz 3. PO. Pored toga, partizanski odredi su imali zadatak da obezbede kurirske relejne veze i sa Štabom operativne zone i kurirske veze sa gradovima na svojim operativnim područjima.[98]

O problemima veze rukovođenja i njihovom rešavanju Štab Operativne zone je redovno izveštavao GŠH. Tako, na primer, u izveštaju od 9. oktobra 1942, pored ostalog, kaže da se administrativni poslovi u štabovima još uvek nisu normalizovali, da niži štabovi, naročito bataljonski, još nisu dovoljno iskusni u rukovođenju niti su dovoljno svesni značaja i potreba stalne unutrašnje veze između štabova, da izveštaji nisu dovoljno jasni, precizni i konkretni, da bataljoni ne šalju na vreme izveštaje

[97] Vidi izveštaj Štaba III operativne zone Hrvatske o akcijama na Podravsku Slatinu i Voćin koji je u izvodu dat nešto kasnije.

[98] Arhiv VII, k. 102, reg. br. 20-1/2.

štabovima odreda, da mnogi kuriri nisu dovoljno obučeni i da je potrebno održati kurs o značaju kurirskih veza na kome će se kuriri upoznati sa osnovnim pitanjima iz svoje službe, itd. Smatra se da treba odrediti izvestan broj oficira, koji će povremeno odlazati u štabove odreda, davati im potrebna uputstva i kontrolisati kako se izvršavaju konkretna naređenja.

Organizovanje i uspostavljanje navedenih veza omogućili su potpunu af'rmaciju Štaba III OZ, kao jedinstvenog vojnog rukovodstva Slavonije i Srema, a što se vidi iz izveštaj a Štaba zone GŠ Hrvatske, u kome se, pored ostalog, kaže: „Kuririma posvećujemo posebnu pažnju i ova se služba poboljšava iz dana u dan. Sve je manje neodgovornog zadržavanja kurira, dok slučaj otvaranja pošte ne postoji. Iako služba veze još nije na zavidnoj visini, ipak uspevamo da držimo jedinice u svojim rukama. Pri operacijama oseća se jedinstvo komande.“[99]

Odmah posle formiranja i popune, GŠH je slao oficira za vezu i u neposredno potčinjene štabove PO na području Banije, Korduna, Like, Gorskog kotora, i Hrvatskog primorja sa osnovnim zadatkom da u dogovoru sa ovim štabovima organ·zuju i uspostave neposrednu i stalnu vezu između tih štabova i sa GŠH, radi sadejstva i koordinacije organizovanju ustanka i oslobodilačke borbe.

Potčinjeni štabovi su u Glavni štab Hrvatske slali svoje oficire za vezu radi organizovanja i učvršćivanja međusobnih veza, detaljnijeg informisanja GŠH o stanju i problemima u svoj·m štabovima i jedinicama, prijema važnijih naređenja, direktiva i uputstava i dr. Ova povremena međusobna razmetia oficira za vezu dala je brzo vrlo pozitivne rezultate u pogledu organizovanja i uspostavljanja stalnih i sigurnih vojnih veza neprekidnog i efikasnog komandovanja i rukovođenja. Time se i GŠH afirmisao kao centralno i jedinstveno rukovodstvo na celoj teritoriji Hrvatske, a niži štabovi kao komandni i rukovodeći organi na svoj·m operativnim područjima.

Prvih meseci ustanka 1941. partijska rukovodstva su, kao što je već rečeno, direktno rukovodila partizanskim

[90] Zbornik V/10, dok. 3.

jedinicama posredstvom partijskih veza. Ali, brzi razvoj oslobodilačke borbe i formiranje brojnih partizanskih jedinica i njihovih štabova, uslovili su potrebu odvajanja funkcija vojnih štabova, tj. morala su se formirati vojna rukovodstva za organizaciju i vođenje borbenih dejstava. Time je, pod opštim rukovodstvom Partije, izvršena određena podela zadataka i poslova između partijskih i vojnih rukovodstava. U skladu s tim uspostavljene su i vojne veze na svim nivoima komandovanja i rukovođenja, koje su sa partijskim vezama organizacijski i funkcionalno predstavljale jedinstven sistem veza.

Pošto se do tada NOP u pojedinim područjima Hrvatske razv'jao u posebnim uslovima i stoga poprimio različite oblike i osobine, prvi i osnovni zadatak GSH bio je da preuzme komandu nad svim jedinicama i da s njima uspostavi stalne i neprekidne veze radi nenosrednijeg rukovođenja borbenim dejstvima na svim područjima Hrvatske. U tom cilju GSH je izdao svim štabovima, jedinicama i partijskim organima odgovarajuća naređenja i uputstva.

Tako se u pismu političkog komesara GŠH Okružnom komitetu za Liku, od 7. februara 1942. godine u vezi sa odnosom komiteta prema štabovima jedinica i operativnim planovima za izvođenje borbenih dejstava na njihovim teritorij ama, pored ostalog, kaže da u pogledu odnosa Partije i partizana „CK Partije rukovodi radom partizana i to preko Glavnog štaba. Time je prestala uloga OK da on bude rukovodilac partizanskih organizacija na svojoj teritoriji.“[100] On može i mora da daje sugestije za rad i njegova uloga je u vezi sa vojnim pitanjima savetodavna i ne obavezuje članove Ličkog štaba. Oni su odgovorni GŠH i preko njega Partiji za ispunjenje dobijenih zadataka. Na kraju kaže da je apsolutno nedopustivo da partijski sekretar menja vojne planove i da izdaje neke naloge štabu.

Povodom preuzimanja komande nad dalmatinskim partizanskim jedinicama GŠH je 21. marta 1942. godine izdao Štabu dalmatinskih partizanskih odreda naređenje, u kome se, između ostalog, kaže:„Naredbom Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugo-

[100] Zbornik V/3, dok. 41.

sla vije preuzima Glavni štab Hrvatske komandu nad svim partizanskim jedinicama u Hrvatskoj, Slavomji i Dalmaciji. Istom naredbom određeno je da se na području Dalmacije do reke Neretve organizuje operativno jedinstveno područje, koje će biti vezano direktno za Glavni štab Hrvatske."[101]

Slična naređenja i direktive Glavni štab Hrvatske je izdao i svim ostalim vojnim štabovima i komandama, čime se i formalno afirmisao kao centralno i jedinstveno vojno rukovodstvo na celoj teritoriji Hrvatske.

Relejne kurirske veze

Organizovanje i održavanje veze neposrednim i obostranim upućivanjem kurira između nadležnih štabova odgovarale su potrebama komandovanja i rukovođenja prvih meseci oružanog ustanka, kada su partizanske jedinice bile organizovane na teritorijalnom principu i kad su izvodile borbena dejstva na svojim teritorij ama. Međutim, prerastanje oružanog ustanka u svenarodni oslobodilački rat i revoluciju, uslovilo je dalje reorganizovanje ustaničkih snaga, a s time i usklađivanje komandovanja, rukovođenja i veze, kao i načina izvođenja borbenih dejstava. U tom cilju, krajem 1941. i u toku 1942. formirane su krupne partizanske jedinice — brigade,[102] samostalni proleterski i udarni bataljoni, Grupe PO i druge partizanske jedinice i ustanove, koje nisu bile vezane za svoje teritorije, već su izvodile samostalna i zajednička borbena dejstva, na celoj teritoriji zemlje, gde je i kada bilo moguće i potrebno. Istovremeno su formirani odgovarajući štabovi jedinica i posebni štabovi za rukovođenje borbenim dejstvima i operacijama koje su istovremeno izvodile v'še jedinica.

U ovakvim uslovima organizovanje i održavanje veze pomoću obostranih kurira između nadležnih štabova i komandi bilo je sporo, neredovno i nesigurno zbog ve-

[101] Zbornik V/3, dok. 112.

[102] Do novembra 1942. na teritoriju Hrvatske formirano je 12 brigada, veliki broj PO i drugih samostalnih udarnih i proleterskih jedinica.

like međusobne udaljenosti štabova i komandi, zbog potrebe čvršćeg i neposrednijeg komandovanja i rukovođenja borbenim dejstvima jedinica kao i opasnosti i nesigurnosti kretanja kurira preko neoslobođenih teritorija.

Pošto se nije raspolagalo savremenim tehničkim sredstvima veze, u prvom redu radio-uređajima koji bi najbolje obezb edili komando van je i rukovođenje u ovim uslovima, rešenje se moralo tražiti u boljoj organizaciji kurirskih veza. U tom cilju pristupilo se organizaciji sistema *relejnih kurirskih veza.*

Ovaj sistem sastojao se od mnoštva relejnih stanica, koje su sačinjavale relejnu liniju. Sastav stanica i njihova međusobna rastojanja zavisili su od konfiguracije zemljišta, dužine relejne linije, načina kretanja kurira, broja kurirskih pravaca na kojima je određena stanica imala da održava vezu, postavljanja relejne lin'je preko oslobođene ili neoslobođene teritorije i od drugih borbenih uslova. Zavsno od iznetih uslova, stanice su postavljane načelno na međusobnim rastojanjima 10 i v:še km, a sastojale su se od 2 kurira do jednog voda jačine od 15—20 kurira.

Osnovni zadatak relejnih stanica bio je održavanje kurirske veze prenosom naređenja direktiva i drugih saopštenja i materijala do susednih stanica i natrag. Međutim, u izvesnim s'tuacijama i na dužim relacijama relejnih linija, ove stanice su bile jačeg sastava i imale su i druge zadatke. Obično su se nazivale „Punktovi veze“, „Partizanski punktovi“, „Vodovi za vezu“ i si. Pored osnovnog zadatka održavanja kurirske veze, ovi punktovi su imali i da organizuju pratnju pojedincima, grupama boraca i delovima jedinica, koji prelaze preko određenog punkta, da prikupljaju podatke o neprijateljskim jedinicama i vlastima i o vojno-političkoj situaciji na svom terenu, dostavljaju ih uz ostale informacije nadležnom štabu i komandi, da razvijaju propagandu i politički rad na svom terenu, da hvataju špijune i švercere, da prihvataju i proveravaju nove borce i upućuju ih u sastav određenih jedinica,[103] zat:m da prihvataju sanitetski i drugi ma-

[103] Narcisa Lengel Krizman, u svom referatu „NOP u Zagrebu 1941—1945“ iznosi, da je za organizovanje upućivanja boraca u partizane bio zadužen Mesni komitet Partije u Zagrebu, a da su mrežu

terijal i dostavljaju ga jedinicama. Relejne stanice su načelno postavljane samostalno između komandnih mesta nadležnih jedinica. Ali, često su postavljene i u rejone komandn h mesta štabova jedinica ili u sedišta teritorijalnih komandi i ustanova, koje su ih borbeno obezbeđivale i snabdevale hranom i drugim potrebama za život i izvršenje zadataka (šema 7).

Izboru ljudstva za relejne punktove poklanjana je posebna pažnja, birani su provereni, poverlj·vi i bezgranično odani borci. U pogledu mesta postavljanja relejnih stanica i načina izvršavanja njihovih zadataka primenjivane su posebne mere konspiracije i opreze.

Relejne stanice su načelno imale u svom sastavu komandire i po 2 kurira za svaki pravac održavanja veze, a punktovi veze komandira punkta (komandira voda) sa potrebnim brojem boraca i kurira. Duže relejne linije imale su komandira i polit[5]čkog komesara, koji su rukovodili organizacijom i radom relejnih stanica, obavljali povremenu kontrolu i pružali pomoć punktovima i stanicama u svim pitanjima njihovog života i rada. Na većim relejn'm stanicama i punktovima vođene su određene-knjige evidencije predaje i prijema saopštenja i celokupnog rada stanica i punktova. Organizovanje i rad ovih relejnih kurirskih veza dostigli su u toku 1942. godine takav stepen da su predstavljale solidnu osnovu za potpun organizacijski i funkcionalni razvoj teritorijalnih kurirskih veza u toku 1943. Relejne kurirske veze su primenjivane na teritorij ama svih pokrajina, ali su najviše primenjivane i bile najbolje organizovane na teritoriji Hrvatske i Slovenije.

javki i relejnih stanica organizovali CK KPH, pojedine partizanske jedinice, opštinski komiteti itd. Prve veze za upućivanje boraca u partizane bile su uspostavljene sa Banijom, Likom i Kordunom. Najveću pažnju realizaciji ovog zadatka posvetila je železnička partijska organizacija u Zagrebu, koja je na raznim stanicama i železničkim prugama u Hrvatskoj organizovala svoje punktove i veze koje su se uz kraće prekide održale za sve vreme okupacije. Tako su u 1942. organizovane relejne stanice: u Dubravi, s. Sopu kod Ivanja Reke, Vidovcu, Borčecu, Rakitiju, Strugi kraj Narte, Rudešću, Trnju i Žitnjaku, a putevi iz svih tih kanala vodili su iz Zagreba preko Sljemena, Dubrave, Vrapča i Savskog mosta.

U maju 1942. za vreme treće neprijateljske ofanzive, Vrhovni komandant se sa užim delom svoga štaba nalazio u širem rejonu Krstac (oko 12 km zapadno od Nikšića), dok su pojedini članovi VŠ bili raspoređeni na sektorima fronta. S obzirom na veliku udaljenost članova VŠ od Vrhovnog komandanta, planinski teren i brze promene situacije na pojedinim sektorima fronta, Vrhovni komandant je, radi bržeg dostavljanja izveštaja, u naređenju članovima svoga štaba, posebno naglasio da ne treba „upotrebljavati jednog kurira do kraja, jer je to prenapregnut put, već relejnim kuririma od sigurnih meštana do komande mesta u Krstaču".

Kurirske relejne veze bile su posebno dobro organizovane na teritoriji Hrvatske. Tako je komandant Štaba I operativne zone, odmah posle formiranja svoga štaba, izdao neposredno potčinjenim štabovima naređenje za organizovanje i uspostavljanje veza,[104] u kome se, pored ostalog, kaže: da svi potčinjeni štabovi svake subote do 12 časova dostavljaju štabu operativne zone, koji će se nalaziti u Korenici, operativne, informativne, obaveštajne i političke izveštaje, brojna stanja ljudstva, naoružanje jedinica i druge podatke; da Štab Grupe ličkih NOP odreda pošalje kurira u Štab zone, a Štab Grupe kordunaških PO-a da organizuje vezu sa Štabom OZ na taj način što će mu uputiti 2 kurira. Prva relejna stanica biće Kordunski Leskovac (2. četa 3. bataljona 2. PO), gde će se takođe nalaziti 2 kurira, druga relejna stanica biće Štab 3. bataljona 2. PO, a treća Štab 2. PO.

Banijski odred održavaće vezu sa štabom zone takođe preko relejnih stanica, s tim što će prva relejna stanica biti Dob retina, druga Suvaja, i što će u svakoj biti po dva kurira — partizana, i u Štab OZ takođe poslati dva kurira. U naređenju se dalje kaže da je zamoljen Štab za Bosansku krajinu[105] da naredi nadlež-

104 Arhiv VII, k. 1468, reg. br. 15/1.

105 Stab I operativne zone uputio je Štabu za Bosansku krajinu sledeći dopis: „Za održavanje veze između I operativne zone i Banijskog partizanskog odreda, preko teritorije 1. krajiškog odreda, molimo vas da naredite 3. bataljonu 1. krajiškog odreda u Suvaji, da se pobrine o primitku i prehrani naših dvaju kurira koji bi održavali normalnu vezu. Kuriri bi bili kod Štaba 3. bataljona 1. krajiškog odreda. Ujedno nam pošaljite vaša dva kurira

nom krajiškom odredu da kuririma na Suvaji obezbedi stan i hranu, kao i da im pruži svu potrebnu pomoć u transportu.

Stab III operativne zone organizovao je svoje veze na taj način što je formirao vodove za vezu i rasporedio ih na određene terenske tačke sa zadatkom da obezbede veze sa GŠH i CK KPJ za Hrvatsku kao i sa rukovodstvom susednih pokrajina. Po svom sastavu, rasporedu na terenu, zadacima i načinu njihovog izvršenja ovi vodovi za vezu su u suštini obrazovali relejne kurirske stanice. Pored toga, za vezu sa neposredno potčinjenim štabovima, jedinicama, komandama i ustanovama, rukovodstvima partijskih organa na terenu i organima u naseljenim mestima, Stab je organizovao i uspostavio neposredne kurirske veze i posebne relejne kurirske veze. To se vidi i iz izveštaja Štaba III OZ Glavnom Štabu Hrvatske u drugoj polovini 1942. godine u kome se, između ostalog, kaže:

Da bismo popravili grešku i da bismo mogli biti na čelu a ne na repu događaja, službi veze ćemo pristupiti najsavesnije. U tom smislu formiraćemo sledeće vodove za vezu: vod za vezu sa II operativnom zonom (jedan za vezu sa Moslavinom, a jedan za vezu sa Kalnikom); vod za vezu sa Mađarskom; vod za vezu sa Sremom; vod za vezu sa istočnom Bosnom i vod za vezu sa Bosanskom krajinom.

Za pravilno funkcionisanje veza unutar Operativne zone, uspostavićemo relejne stanice između odreda i štaba zone.

U izveštaju Glavnom štabu Hrvatske o akcijama na Podravsku Slatinu i Voćin, Štab III OZ navodi da je pitanje veze shvatio kao prvorazredni zadatak, da je imenovao Cira Dropulića za oficira za vezu Štaba III OZ, kome su postavili sledeće zadatke:

a) Da preko terena I odreda uspostavi sigurnu vezu sa Glavnim štabom Hrvatske. Jedan krak te veze ići će preko Moslavine, Brezovice, a odatle preko Save. Drugi krak preko Trokuta. Kraj za vezu sa Glavnim štabom Hrvatske, koji ide preko Moslavine račva se za Zagreb. Na linijama za vezu sa Glavnim štabom Hrvatske postavićemo tri voda za vezu. Jedan na liniji preko Trokuta, drugi kod Golubinjaka, a treći kod Ribnjaka za vezu sa Moslavinom.

Štabu Ličke grupe partizanskih odreda za održavanje veze između Štaba I operativne zone i vas. Naše kurire ćemo vam poslati kroz nekoliko dana. (Arhiv VII, k. 1468, reg. br. 12/1).

b) Da preko terena I odreda uspostavi vezu sa Kalnikom i postavi vod za vezu na Bilogori (sev. ist. od Bjelovara).

c) Da preko terena II odreda uspostavi sigurnu vezu sa Sremom i postavi sledeće vodove za vezu: II odred da postavi vod za vezu u šumama oko Vrbice (severno od Vinkovaca), a III odred (Fruškogorski) da postavi svoj vod za vezu negde oko Sidskih Banovaca (sekcija Vukovar). Delegat III odreda, drug J. Hrnčević dobio je zadatak da uspostavi vezu sa Vojvodinom i Srbijom, II odred da uspostavi vezu sa istočnom Bosnom, a I odred sa Bosanskom krajinom. Ovi zadaci triju odreda odnose se prvenstveno na uspostavu pojedinačne kurirske veze, a zatim će se uspostaviti vodovi za vezu na tim linijama. U našem prvom pismu mi smo vas zamolili da nam javite gde bi vi imali vaš vod za vezu sa desne strane Save na terenu i Operativne zone. Tako bi naš i vaš vod za vezu držali stalno u sigurnosti liniju;

d) Da uspostavi relejne stanice između operativnih jedinica (Odreda i Štaba operativne zone).

f) Kuririma posvećujemo pažnju i ova se služba poboljšava iz dana u dan. Sve je manje neodgovornog zadržavanja kurira, dok slučaj otvaranja pošte uopšte ne postoji.

g) Iako služba veze nije na zavidnoj visini, ipak uspevamo da držimo jedinice u svojim rukama. Pri operacijama oseća se jedinstvo komande, ali još nismo izvodili akcije po jedinstvenom planu, na primer oba odreda i brigada po jednom planu.

Na sličan su način probleme organizacije i uspostavljanja veze rešavali i štabovi ostalih operativnih zona, u skladu sa svojim potrebama, mogućnostima i konkretnom situacijom. Tako je, na primer, Štab IV operativne zone, u drugoj polovini 1942. godine, pored neposrednih kurirskih veza sa potčinjenim jedinicama i unutar njih, obrazovao posebne „partizanske punktove“ — Dinarski na Vještića gori, Vrdovski i Kamešnički. Svaki je „punkt“ imao najviše do 15 boraca sa vodnikom na čelu. Osnovni zadaci punktova bili su da osiguraju kurirske veze i pratnju drugovima koji prolaze preko određenog punkta; da prikupljanjem informacija i veza postanu obaveštajni centar za svoj kraj i, najzad, da razvijaju živu propagandu i političku delatnost na svom terenu. Kao posebnu obavezu svi punktovi su imali da šalju redovne sedmične izveštaje Štabu NOP odreda za srednju Dalmaciju, a štabovi bataljona da šalju svake sedmice iscrpne izveštaj e svom štabu odreda. Isto tako, Štab odreda je morao svake sedmice da šalje Štabu zone sledeće zasebne izveštaje: operativni i organizacijski (komandant), komesarski, obaveštajni (rad neprijatelja u

našim redovima), informativni (snage i kretanje neprijatelja), intendantski, izveštaj o svim vezama koje se održavaju i koje nam nedostaju, sanitetski i brojno stanje i naoružanje.[106]

I Glavni štab Hrvatske je, prema sopstvenim potrebama, uslovima i mogućnostima, organizovao i uspostavio relejne kurirske veze sa neposredno potčinjenim štabovima i štabovima susednih pokrajina, ne pridržavajući se nikakvih unapred ustaljenih šablona i principa. U tom cilju je izdavao potčinjenim štabovima odgovarajuća naređenja i uputstva o sastavu, mestu i vremenu postavljanja i načinu organizovanja i rada relejnih stanica i kretanja kurira. Kad bi GSH i njegovi potčinjeni promenili mesta rasporeda svojih štabova, izdavana su nova naređenja i uputstva ili su delimično menjana i dopunjena ranije izdata naređenja, što pokazuju sledeći konkretni primeri.

Za uspostavljanje kurirske veze sa Štabom Kordunaške grupe partizanskih odreda, Glavni štab Hrvatske je naredio da se obrazuje relejna kurirska stanica u Plavča Dragi, na kojoj su razmenjivana naređenja, izveštaji, uputstva i druga saopštenja GŠH i pomenutog štaba grupe odreda. Tako je Glavni štab Hrvatske, 1. III 1942. godine, izdao komandantu Kordunuške grupe PO naređenje u kome u početku kaže da se 27. II javio na dužnost u GŠ-u Rade Bulat i dva kurira upućena iz Plavča Drage, a zatim objašnjava da će se kurirska služba između Glavnog štaba i pomenute grupe odreda urediti na taj način što će relejna stanica u Plavča Dragi biti u kućama dvojice stalnih kurira, od kojih će jedan biti Dušan Dokmanović, a drugi će odrediti Štab grupe. Njihova dužnost je da primaju poštu od kurira Glavnog štaba i Štaba grupe odreda i da je odmah nose onome kome je upućena. U naređenju se dalje kaže, da će kao kuriri Štaba grupe pri GŠH ostati Dane Livada i Stevo Dokmanović, koji će nositi do Plavča Drage i predavati je spomenutim kuririma. Ako u isto vreme bude stigla kakva pošta iz Grupe, mogu je preuzeti direktno i doneti u Glavni štab; inače neće se zadržavati u Plavča

[106] Zbornik V/5, dok. 103.

Dragi da čekaju na poštu. Na isti način postupaće i kuriri Grupe odreda koji će donositi poštu do Plavča Drage.

Za uspostavljanje kurirske veze sa Štabom Primo rsko-goranskog partizanskog odreda, Glavni štab Hrvatske je obrazovao kurirsku relejnu stanicu u Drežnici, na kojoj su kuriri GŠH Hrvatske i Štaba odreda uzajamno razmenjivali poštu i pri povratku prenosili do svojih štabova. Prema naređenju GŠH Hrvatske kuriri su se sastajali i izmenjivali poštu u Drežnici nedeljom i četvrtkom do 12 časova. Redovno brojno stanje, operativni i informativni izveštaj, izveštaj političkog komesara trebalo je slati poštom u četvrtak.

Na isti ili sličan način, Glavni štab Hrvatske je organizovao i uspostavio kurirsku vezu i sa svim ostalim neposredno potčinjenim štabovima, komandama, jedinicama i ustanovama, kao i ovi sa svojim neposredno potčinjenim.

Kurire za relejne i krajnje kurirske stanice kao i prenosna ili prevozna sredstva obezbeđivali su potčinjeni štabovi svojim snagama i sredstvima. Tako su, prema naređenju GŠH Hrvatske od 17. XI 1941. godine, komande narodnooslobodilačkih odreda za Liku, Gorski kotar i Primorje imale što hitnije da pošalju u Glavni štab po jednog oficira koji će primiti potrebna uputstva za rad štabova i za vezu Glavnog štaba s podređenim jedin'cama. U isto vreme imali su da pošalju u GŠH Hrvatske po dva naoružana partizanska-kurira sa potrebnom opremom. Čim se uspostavi redovna veza između ovog štaba i podređenih jedinica, imalo je da se svakog 10, 20. i zadnjeg u mesecu dostavlja izveštaj o brojnom stanju, naoružanju, akcijama i organizaciji kao i izveštaj političkih komesara.[107]

I Štab I operativne zone je, 16. novembra 1942, naredio komandantima Kordunaškog i Ličkog partizanskog odreda da postave relejne stanice za vezu između Glavnog štaba Hrvatske i Štaba I operativne zone i to: Kordunaški odred u Slunju i Rakovici, jačine po tri partizana na konjima, a Lički odred jednu relejnu stanicu u Lič-

[107] Zbornik V/2, dok. 12.

kom Petrovom Selu, jačine četiri partizana i nekoliko konja, koja će imati vezu sa stanicom u Rakovici. Relejna stanica u Slunju morala je imati vezu sa jednom stanicom koja će se postaviti između Slunja i Glavnog štaba Hrvatske. Za taj lanac relejnih stanica Kordunaški odred je imao da odredi komandira koji će ih svakodnevno kontrolisati i izveštavati o nađenom stanju.[108]

Radi jednoobrazne i pravilne organizacije rada relejnih stanica, pravovremenog prenosa saopštenja i evidencije njihove primo-predaje na relejnim i krajnjim kurirskim stanicama, vođene su ekspedicione knjige, a u koverte su stavljane ceduljice sa brojevima akata. Ceduljice se na kraju vraćaju pošiljaocu i služile su kao potvrda o predaji (prijemu) pošte.

Niži štabovi su za vreme borbenih dejstava uspostavljali veze sa potčinjenima putem borbenih zapovesti, odnosno organizovanjem neposrednih obostranih kurirskih veza na kraćm, a relejnih kurirskih stanica na dužim međusobnim rastojanjima štabova. Međutim, zbog nedostatka rukovodećih organa u vezi (referenata oficira veze i si.) u formacijskim sastavima prvih štabova krupnijih jed'nica, kao i zbog nedostatka čvršće organizovanih i formiranih jedinica veze, zatim zbog nedovoljnog iskustva komandnog kadra u problemima organizovanja komandovanja, rukovođenja i veze, a posebno u pitanjima problematike veze, odredbe o vezi u borbenim zapovestima nekih jedinica nisu uvek bile dovoljno konkretne u pogledu mesta, vremena, snaga i sredstava za realizaciju predviđenih veza. Tako, na primer, u zapovesti Operativnog štaba grupe brigada od 21. oktobra 1942. godine za napad na neprijateljsko uporište Gline bilo je predviđeno da se operativni štab Grupe brigada telefonski veže sa Štabom 1. udarne brigade, da se između 8. i 5. brigade organizuje sigurna veza, a između Operativnog štaba i štabova pomenutih brigada uspostave relejne stanice. Zatim, da znaci raspoznavanja budu Karlovac—Kubura, a ugovoreni znaci: 2 puta udar dlana o dlan, a odgovor 1 udar dlanom; da štabovi bataljona, čim stig-

[108] Arhiv VII, k. 1468, reg. br. 58/5.

nu na mesta odakle će rukovoditi borbom, upute 2 kurira u Operativni štab grupe brigada, i dr.[109]

Na sličan način postupili su i štabovi brigada i bataljona, što je, pored ostalog, imalo za posledicu slabe ili nikakve veze na svim nivoima komanđovanja i rukovođenja. Zbog toga Operativni štab grupe brigada i štabovi brigada i bataljona nisu bili u mogućnosti da efikasno rukovode borbenim dejstvima potčinjenih jedinica i zato, pored ostalog, ova operacija nije u potpunosti uspela, iako su za to postojali uslovi. To se, uostalom vidi i iz izveštaja Operativnog štaba grupe brigada od 25. novembra 1942. godine, u kome se kao uzrok neuspeha navodi, između ostalog, da su veze Operativnog štaba sa Štabom 1. udarne brigade kao i Štaba brigade sa svojim batalj onima, a ovih sa četama, bile slabe, da su štabovi bataljona u ovoj operaciji potpuno podbacili, naročito 1. i 2. batalj on 1. udarne brigade (štabovi bataljona bili su predaleko od svojih jedinica, te nisu znali gde se one nalaze, niti kako se borba razvija). Partizani su se „prepuštani sami sebi, raspršili po gradu, napadali na most i topove sa vodovima i u tome pretrpeli znatne gubitke... Ni štab brigade nije imao nikakve veze ni pregled borbe".[110]

Veze *u Crnoj Gori*

Pokrajinsko partijsko rukovodstvo Crne Gore, Boke i Sandžaka je, u duhu zaključaka i odluka Majskog savetovanja CK KPJ u Zagrebu, preko nižih partijskih organa i organizacija, pri kojima su bili organizovani rukovodeći organi za vojna pitanja, blagovremeno i uspešno izvršilo pripreme za pokretanje oružane borbe protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika i pomagača. Ali, ono nije dovoljno sagledalo da ustanak u Crnoj Gori neće imati postupni razvitak, niti će biti kao reakcija na teror okupatora ili kvislinga, kao što je bio u nekim drugim krajevima Jugoslavije, već da će to biti, odmah od početka, opštenarodni ustanak.

[109] Zbornik V/8, dok. 66.
[110] Zbornik V/8, dok. 75.

Ne sagledavajući u dovoljnoj meri ovu bitnu i objektivnu činjenicu, rukovodstvo je, od početka ustanka pa i u toku 1941. i prvih meseci 1942. godine imalo propusta i nedostataka u organizacijskim i drugim pitanjima, a posebno, i u prvom redu, u rešavanju problema odgovarajućeg organizovanja rukovođenja i komandovanja i uspostavljanja i održavanja sigurnih i neprekidnih veza na svim nivoima rukovođenja i komandovanja, posebno između pokrajinskog rukovodstva i VS i CK KPJ. To je, pored ostalog, uslovilo i neadekvatne stavove pokrajinskog rukovodstva o osnovnim pitanjima vojne i političke organizacije oružanih snaga, taktike izvođenja borbenih dejstava i razvoja NOR-a i revolucije.

Ustanak je pokrenut i izvođen u osnovi sa istom vojno-političkom organizacijom kakva je bila u pripremnom periodu, tj. pokrajinsko partijsko rukovodstvo je rukovodilo oružanim ustankom preko partijskih veza sa okružnim, sreskim i mesnim komitetima i rukovodstvima partijskih organizacija na terenu.

Tek 18. jula 1941. godine obrazovano je Pokrajinsko vojno rukovodstvo pod nazivom „Privremena vrhovna komanda nacionalnooslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka" kao „najviša vojna i politička vlast u zemlji."[111] Međutim, ono se nije dovoljno organizovalo u pogledu sastava, podele rada na članove u vezi sa partijsko-političkim pitanjima, a posebno u pogledu stila i metoda rada i afirmacije kao jedinstvenog vojnog rukovodstva za organizovanje i razvoj oružanih snaga i efikasno rukovođenje borbenim dejstvima i drugim akcijama.

Iz brojnih izveštaja Pokrajinskog rukovodstva i delegata CK KPJ i VS za Crnu Goru vidi se da Glavni štab, kao jedinstveno vojno rukovodstvo, u suštini, funkcionalno nije postojao u toku 1941. i prvih meseci 1942.

[111] Batrić Jovanović: „Crna Gora u NOR i revoluciji", knj. I, str. 178 (Zbornik III/l, dok. 6).

U toku 1941. i 1942. godine ono je nekoliko puta menjalo naziv. Tako se u septembru i oktobru 1941. zvalo „Štab narodnooslobodilačkih gerilskih (partizanskih) odreda za Crnu Goru i Sandžak", a u oktobru iste godine „Glavni štab NOP odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak" (Zbornik III/l, dok. 1, 15, 19, 20, 21, 34).

godine. Isto tako, nije primenjivan ni partizanski način ratovanja.[112] Umesto manjih i mobilnih odreda, koji bi dejstvovali na partizanski način, formirane su krupne jedinice na teritorijalnom principu po ugledu na organizaciju crnogorske vojske iz prvog svetskog rata, sastava i jačine teritorijalnih vodova, četa, bataljona, brigada i odreda.[113] Ljudstvo ovih jedinica živelo je i radilo kod svojih kuća i samo po pozivu izvodilo manje borbene akcije na svojim teritorijama.

Slično stanje organizovanja i metoda komandovanja, rukovođenja i veze bilo je i kod nižih rukovodstava, pa zbog toga, u početnom periodu oružanog ustanka, nije postojalo jed·nstveno vojno rukovodstvo ni na teritorijama pojedinih okružnih komiteta, koje bi objedinjeno rukovodilo životom, radom i akcijama svih oružanih jedinica na svom terenu i koordiniralo njihova borbena dejstva i druge vojne i političke akcije. Stoga su teritorijalni bataljoni i druge jedinice b'li uglavnom prepušteni sami sebi. Oni nisu imali sigurne i neprek·dne veze sa okružnim rukovodstvom i to su bili osnovni subjektivni razlozi nedovoljne aktivnosti i osipanja oružanih snaga.[114] Inače, u Crnoj Gori su postojali svi objektivni uslovi za ustanak i borbu: jaka partijska, skojevska i omladinska organizacija, masovan odziv naroda za borbu protiv okupatora pod rukovodstvom Part je, visoki borbeni moral, relativno povoljni geografski uslovi i dr.

[112] Zbornik II/3, dok. 111.

[113] Zbornik III/l, dok. 19.

[114] Vojni štabovi na teritorijama okružnih komiteta nisu bili po svom sastavu i funkcijama dovoljno organizovani i sa izgrađenim sistemom potrebnih veza radi objedinjenog rukovođenja, obezbeđenja sadejstva i pravilnog usmeravanja borbenih dej stava organizovanih jedinica na svojim teritorijama, pa su ovim jedinicama uglavnom rukovodila partijska ruokvodstva. Ali, veze partijskih rukovodstava, u prvom redu okružnih komiteta, sa štabovima i komandama teritorijalnih jedinica, bile su spore i neredovne, pa su za to teritorijalni bataljoni i druge jedinice, koje su, i inače, samom vojnom organizacijom bili vezani za svoja sela i plemena, uglavnom i najčešće živeli, radili i izvodili borbene akcije, po svojim procenama i odlukama, primenjujući metode def anzi vnih i frontalnih oružanih akcija i to su bili osnovni vojni razlozi uzmaka, jenjavanja i osipanja ustanka.

Jedan od osnovnih uzroka navedenih i drugih propusta i specifičnosti organizacije, izvođenja i razvoja oružanog ustanka u Crnoj Gori je svakako i taj, što Pokrajinsko rukovodstvo nije imalo nikakve veze sa Centralnim komitetom KPJ i VŠ sve do kraja oktobra 1941. godine, niti sa rukovodstvima drugih pokrajina, sem povremenih sa rukovodstvom NOP-a Hercegovine. Pored toga, ovo rukovodstvo nije obezbedilo partijske, a naročito vojne veze sa svojim neposredno podređenim nižim partijskim i vojnim rukovodstvima, niti je ispoljilo, naročito prvih meseci ustanka, dovoljno uticaja da niža rukovodstva organizuju i uspostave solidnu i sigurnu vezu za svoje potrebe komandovanja i rukovođenja, o čemu svedoče mnogobrojni dokumenti rukovodstva u kojima su izneti konkretni podaci o problematici veze.

Pored toga, sve do maja 1942. Pokrajinsko rukovodstvo nije pratilo emisije radio-stanice „Slobodna Jugoslavija", koje je redovno i svakodnevno emitovala izveštaj e o razvoju i uspesima NOB u svim krajevima Jugoslavije, o vojno-političkoj situaciji u svetu i stanju na savezničkim frontovima. Stoga je razumljivo što su se u Crnoj Gori pojavila i takva mišljenja da će se rat protiv fašističkih agresora brzo i uspešno završiti.[115]

Vrhovni štab je, u svom naređenju od 8. maja 1942. godine, dao GŠ Crne Gore sledeće podatke za rad ove stanice: „Slobodna Jugoslavija" od sada će davati dvije emisije: u 7, 10 i 20,35 časova. Njene emisije redovno objavljujte u vašim vijestima".[116]

Vrhovni štab i Centralni komitet su čestim slanjem delegata, brojnim direktivama, naređenjima, uputstvima, otvorenim pismom svima članovima Partije i drugim partijskim i vojnim materijalima, neposredno i uspešno intervenisali za konsolidaciju vojnog i političkog stanja i daljeg razvoja oružane borbe na teritoriji Crne Gore u duhu opštih stavova i koncepcija oslobodilačke borbe i revolucije naroda Jugoslavije.

[115] Na kraju izveštaja GS Crne Gore od 28. februara 1942. god. VS, pored ostaloga, kaže se: „Ovih dana pojavila se stanica Slobodna Jugoslavija pa nas interesuje čija je to stanica, i ako znate, javite nam" (Zbornik III/4, dok. 60).

[116] Zbornik III/3, dok. 66.

Pored upućivanja pojedinih delegata u Crnu Goru,[117] Vrhovni komandant je, polovinom marta 1942. godine, poslao i grupu delegata sa zadatkom da „uz pomoć GŠ-a preduzmu potrebne mere za vojničko i političko učvršćivanje i osposobljavanje jedinica za borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu".

Međutim, delegati su više preuzimali na sebe dužnosti, obaveze i odgovornosti za rešavanje svih političkih i vojnih pitanja i problema pokretanja, toka i izvođenja oslobodilačke borbe i revolucije na teritoriji Crne Gore, i lično potpisivali izveštaje, naređenja, direktive i druga saopštenja i materijale u ime GŠ i PK Crne Gore,[118] smatrajući da će na taj način najviše doprineti uspešnom rešavanju dobij enih zadataka i uputstava CK KPJ i VŠ. To je bilo nepravilno i nemoguće, s obzirom na broj, obim, težinu i složenost problema, koje je neminovno nametnula vojno-politička situacija od prvih dana oružanog ustanka.

Naredbom broj 4 GŠ Crne Gore od 11. novembra 1941. godine odlučeno je da se na teritoriji Crne Gore formiraju Lovćenski, Zetski, Durmitorski i Komski partizanski odredi sa svojim štabovima. Oni se sastoje od bataljona sa njihovim štabovima, a bataljoni od četa sa komandama. Istom naredbom regulisan je način organizacije, uspostavljanja i održavanja kurirskih veza na svim nivoima komandovanja i rukovođenja.[119]

Pored stalnih delegata, CK KPJ i VŠ i posebno Vrhovni komandant su po uspostavljanju veze sa rukovodstvom Crne Gore svojim brojnim direktivama, naređenjima i uputstvima i drugim saopštenjima, ukazivali delegatima i političkim i vojnim rukovodstvima na učinjene propuste i nedostatke i zahtevali da rukovođenje, komandovanje i vezu, organizovanje jedinica i način i metod njihove oružane borbe saobraze partizanskom na-

[117] U julu 1941. godine Milovana Đilasa, u oktobru 1941. Ivana Milutinovića, a u februaru 1942. Mošu Pi jade pored ostaloga i po specijalnom zadatku za organizaciju prijema obećane i najavljene pomoći u ratnom materijalu od strane Sovjetskog Saveza, u martu 1942. ponovo Milovana Đilasa i Mitra Bakića.

[118] Zbornik III71, dok. 56, 57, 61, 65, 76, 77, 82, 83, 103, 111, 122, 132, 147 i 182 i dr.

[119] Zbornik III/l, dok. 51.

činu ratovanja, koji je tada bio jedino mogućan i pravilan i kao takav osiguravao najveći uspeh.

U pismu Centralnog kom/teta i Vrhovnog komandanta od 22. oktobra 1941. godine, koje je lično preneo delegat Ivan Milutinović ukazuje se Pokrajinskom rukovodstvu Crne Gore i na osnovne greške, koje su učinjene u dotadašnjem periodu ustanka. Tu se, pored ostalog, kaže:

Nije bilo nepravilno dizanje ustanka, ali je bilo pogrešno što vi taj ustanak niste pripremili politički odozdo. Bilo je pogrešno što vi razdvajate partizansku borbu od narodnog ustanka, umesto da shvatite partizansku borbu kao preraštaj u opšti narodni ustanak, bilo je pogrešno što ste odmah ispočetka stvarali nekakve vojske i frontove, umesto da ste usvojili partizanski način ratovanja. Evo u tome je osnovna pogreška u vojnom pitanju kod vas, a ne prerani narodni ustanak. Frontalna borba prisilila vas je na frontalno povlačenje jer je bilo iluzorno očekivati da ćete vi moći da date jači otpor mnogo jačem neprijatelju frontalnom odbranom. Dalje, bilo je pogrešno što ste vi naoružane mase raspustili kućama, umesto da ste razbili krupne jedinice na manje partizanske odrede i vodili neprekidni partizanski rat.[129]

Isto tako, i u pismu VŠ i Centralnog komiteta od 10. novembra 1941. godine Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, upućenom na osnovu zaključaka sa Savetovanja u Stolicama, između ostalog, kaže se:

Vi grešite i u pogledu puteva ustanka. Bitno je u vašem shvatanju da vi suprotstavljate narodni ustanak partizanskom ratu. Vi ne vidite da između partizanskog rata i narodnog ustanka nema nikakve suprotnosti, nego na suprot, da je partizanski rat u našim prilikama samo forma narodnog ustanka. Mi ne možemo danas voditi narodni ustanak drugačije nego u formama partizanskog rata. Prema tome, ne dajte da vas neprijatelj uništava na tvrdim frontovima, koje vam on nameće, nego držite se partizanskog načina ratovanja. Jasno je da je pogrešno i vaše suprotstavljanje krupnih akcija narodnog ustanka sitnim akcijama, za koje vi kažete da rasparčavate snage. Male akcije u partizanskom ratu vode krupnijim, jer one postepeno mobiliziraju sve veće mase. Male akcije uče ljude ratovanju, i to znanje najbolja je garancija da se partizanski odredi neće raspasti u slučaju ako „krupna akcija ne uspe. Pravilno je, dakle, samo shvatanje narodnog ustanka kao jednog trajnog partizanskog rata, koji će da zahvaća sve veće i veće mase, koji će da zadaje neprijatelju sve teže i teže udarce, koji će da učvrsti savez radnika i osnovnih narodnih masa i koji

[129] **Zbornik III/l, dok. 26.**

će konačno dovesti do potpunog uništenja neprijatelja — paralelno sa akcijama Crvene armije i oslobodilačkih pokreta u Evropi i čitavom svetu.[121]

U narednom periodu međusobne veze pokrajinskog rukovodstva i Vrhovnog štaba su bile redovnije, i to više zahvaljujući angažovanju VS. To je omogućilo relativno brzu konsolidaciju i pravilan razvoj oružanog ustanka u Crnoj Gori po vojnim, političkim i drugim pitanjima. A šta su te veze značile potvrđuje i izveštaj Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru od 8. decembra 1941. Centralnom komitetu KPJ, u kome, pored ostalog, kaže: „Sve ove naše greške ne bi se desile da smo imali sa vama redovne veze, i to smatramo kao osnovnu grešku .. .“[122]

Održavanje veze za vreme oružanog ustanka u osnovi je ostalo isto kao i u njegovom pripremnom periodu, jer je Pokrajinsko rukovodstvo u prisustvu delegata CK KPJ i VŠ na svojoj sednici, održanoj 10. jula 1941. godine, odlučilo da oružanim ustankom neposredno rukovode mesni i okružni komiteti preko svojih vojnih komiteta, s obzirom na to da pokrajinsko vojno rukovodstvo nije pre početka ustanka ni u toku njegovih prvih dana bilo organizovano.[123] Pri tome treba imati u vidu i činjenicu da se kapacitet partijskih kurirskih veza iz pripremnog perioda u velikoj meri smanjio, jer se kuriri i rukovodioci (u svojstvu delegata, instruktora i si.) nisu mogli tako slobodno, sigurno i brzo kretati, koristeći i sredstva javnog saobraćaja kao u pripremnom periodu, a, s druge strane, potrebe za stalnim i neprekidni komandovanjem i rukovođenjem su se mnogostruko povećale, u odnosu na pripremni period ustanka. Stoga ove veze, po svojoj organizaciji, brzini, sigurnosti i kapacitetu saobraćaja, nisu mogle ni prbližno da zadovolje potrebe rukovođenja oružanom borbom na svim nivoima.

U odluci partijskog pokrajinskog rukovodstva o pokretanju oružane borbe nije uopšte razmatran problem

[121] Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, I knj., str. 113—115 i 134—136.

[122] Zbornik III/I, dok. 26.

[123] Batrić Jovanović, n.d. str. 74.

organizacije veza i njene realizacije u pogledu vremena, prostora i snaga. Saopštenja su prenosili nižim rukovodstvima partijski delegati i instruktori sa širokim ovlašćenjima da neposredno rukovode borbom na svojim teritorij ama (terenima). Prema tome, već od samog početka ustanka rešenju problematike veza nije se posvetila ni približno zadovoljavajuća pažnja. U prvom redu to nije učinilo pokrajinsko rukovodstvo, ni U pogledu održavanja veze sa svojim nižim rukovodstvima ni sa CK KPJ i Vrhovnim štabom i sa rukovodstvima NOP-a susednih pokrajina.

Vrhovni komandant, u svom uputstvu od 28. marta 1942. godine, delegatu VŠ o načinu sređivanja stanja u Crnoj Gori, pored ostalog, kaže da PK treba apsolutno reorganizovati, uvesti nove, odlučne i sposobne ljude, a zatim nastavlja:

... U PK treba da bude najmanje 5 ljudi, koji će se baviti isključivo partijskim, političkim radom i ne dozvoliti da se događa takva anomalija da jedan član predstavlja celi PK. Isti je to slučaj i sa GŠ za Crnu Goru. U njemu treba da budu najmanje 3 lica, od kojih dvojica treba da budu stručnjaci. Osim toga, u Glavnom štabu treba da bude jedan član PK i još 2—3 druga kao članovi Štaba, koji će obilaziti jedinice i usmeno prenašati direktive Štabu kao i obratno — izveštaje. Mi vam odavde u pogledu lica ne možemo dati sugestije, jer ne znamo ljude koji bi dali punu garanciju za pravilno vršenje takvih funkcija. To treba vi na licu mesta da rešite i da nas o tome izvestite sa priloženim karakteristikama tih drugova. Vi treba da znate da ćete sa vašim pravilnim političkim stavom moći pridobiti i privezati za sebe veliki deo takvih ljudi koji su spremni da se bore protiv okupatora. Ne zaboravite da mi vodimo NOB-u, u koju treba uvući najšire mase naroda. Treba izbegavati da se ovoj borbi da suviše komunistički karakter .. .[12J]

I tako je, neposrednim angažovanjem i direktnim naređenjem Vrhovnog komandanta, od 21. aprila 1942. godine, za reorgan'zaciju partizanskih jedinica, formiranje vojnopozadinskih ustanova na slobodnoj teritoriji i šireg razvijanja partizanske aktivnosti u pozadini neprijatelja, def'nitivno formiran Glavni štab za Crnu Goru, pod nazivom „Glavni štab NOP za Crnu Goru i Boku". Odlukom VŠ postavljeni su: za komandanta Peko Dapčević, za političkog komesara Mitar Bakić, za načelnika

[124] **Zbornik II/3, dok 90.**

štaba Velimir Terzić, koga su hitno pozvali iz Bjelopoljskog odreda; za članove štaba Savo Kovačević i Savo Orović. Blažo Jovanović ostao je u Pokrajinskom komitetu kao zamenik političkog komesara Glavnog štaba, i to za rešavanje partijskih pitanja u vojnim jedinicama. Istim naređenjem predviđeno je da se u štabu uvek nalazi jedna mobilna jedinica, da sam štab treba da bude mobilan, da prati i rukovodi operacijama iz neposredne blizine i si.[125]

Na istim principima kao i GS, formirani su i niži vojni štabovi i komande i između njih uspostavljene sigurnije i neposrednije međusobne veze. Time je definitivno konsolidovano rukovođenje, komandovanje i veze u duhu stavova, odluka i koncepcija VS i CKJ.[128]

Ova konsolidacija i dotada postignuti krupni uspesi oslobodilačke borbe na teritoriji Crne Gore, i na teritorijama drugih krajeva Jugoslavije, omogućili su da se izvrši reorganizacija crnogorskih partizanskih jedinica formiranjem udarnih bataljona, udarnih i proleterskih brigada i drug:h jedinica, koje su odbacile sve organizacione i borbene principe ranije teritorijalne vojske, postale mobilne i osposobljene za prelaz na izvođenje borbenih dejstava na partizanski način i to gde je i kada to bilo potrebno u svim krajevima Jugoslavije.

Posle reorganizacije komandovanja i rukovođenja, Glavni štab Crne Gore je, radi obezbeđenja neprekidnog praćenja stanja i situacije potčinjenih štabova i komandi i područnih partijskih organa i organizacija — regulisao osnovna načela organizacije i održavanja vojnih i partijskih veza. Tako je u naređenju o formiranju Lovćenskog, Zetskog, Durmitorskog i Komskog odreda, regulisao pitanje organizovanja i održavanja kurirskih veza o sledećem:

Veza između Glavnog štaba, štabova odreda i štabova bataljona održava se putem kurira i to na taj način što svaki štab odreda mora imati kod Glavnog štaba jednog kurira, kao i štab bataljona kod štaba odreda po jednog kurira. Glavni štab, štabovi odreda i štabovi bataljona moraju imati u sedištu štaba najmanje po jednog člana štaba s pravom potpisivanja i izdavanja naredbi.[127]

[125] Zbornik III/3, dok. 36.
[126] Isto, dok. 61.
[127] Arhiv VII, k. 172, reg. br. 20/1.

S obzirom na relativno velika međusobna rastojanja štabova, česte izmene situacija na njihovim operativnim područj·ma, terenske i druge nepogodnosti za kretanje kurira, ovakva organizacija i nedovoljan broj kurira pri svim štabovima uslovljavali su veliku sporost, a time i nedovoljno redovne i sigurne kurirske veze, što se, svakako, negativno odražavalo na efikasnost komandovanja i rukovođenja na svim stepenima. Kurirske veze bile bi brže, sigurnije i redovnije da je kod pojedinih štabova, a naročito kod Glavnog štaba i štabova odreda bilo više kurira kao i da su organizovane i uspostavljene relejne kurirske veze na dužim relaejama. Pored toga, Glavni štab nije regulisao način organizovanja i održavanja veze sa Vrhovnim štabom i CK KPJ.

Posle konsolidovanja vojne i političke organizacije oružanih snaga i partijskih organa i organizacija, Glavni štab Crne Gore je, u svom naređenju u prvoj polovini 1942. godine, regulisao način dostavljanja i prenošenja izveštaj a. Tu se, pored ostalog, kaže da Glavnom štabu nedostaje potpunija preglednost stanja u područnim partizanskim jedinicama, da štabovi odreda treba da podnose pismene izveštaj e Glavnom štabu dva outa nedeljno, na osnovu izveštaj a štabova svojih bataljona; bataljoni da šalju izveštaje štabovima odreda svaka 24 eventualno svakih 48 časova, na osnovu izveštaj a koje im podnose čete svakih 24 časa, a po potrebi i dva puta u 24 časa. Predviđeno je da izveštaji sadrže podatke o: broju jedinica (bataljona, četa, vodova, itd), broju ljudstva u pojedinim jedinicama i ukupno, broju boraca i neboraca (ranjeni, iznemogli, kuvari, posluga, stari, itd.), broju žena i muškaraca i neboraca i broju starešina i njihove funkcije; zatim o oružju i municiji po vrstama i količini; o broju konja i njihovom stanju; o promenama u brojnom stanju ljudstva i naoružanja i dr., sa obrazloženjem usled čega su nastale promene. Dalje je trebalo izveštavati o ishrani, o vojno-političkoj obuci, uslovima smeštaja, zdravstvenom stanju, o stanju na frontu (o akcijama i rezultatima borbe) i dr.[138]

[128] Zbornik III/3, dok. 176.

Na sličan način Pokrajinsko partijsko rukovodstvo je, svojom direktivom od 26. oktobra 1941. godine, regulisalo organizaciju rukovođenja i način uspostavljanja i održavanja veze na svim nivoima partijskog i političkog rukovođenja. Ova direktiva je dostavljena svim okružnim i mesnim komitetima i biroima ćelija.

I pored navedenih slabosti i nedostataka u rukovođenju i vezi, u prvom redu od strane Pokrajinskog rukovodstva — zahvaljujući samoinicijativi, odanosti i borbenom iskustvu i organizatorskoj sposobnosti nižih partijskih rukovodstava i organizacija, stečenim u dugogodišnjem ilegalnom radu i borbi, obezbeđen je kontinuitet razvoja oslobodilačke borbe i revolucije na teritoriji Crne Gore, Boke i Sandžaka, kao i u ostalim pokrajinama Jugoslavije.

Ako objektivno razmotrimo sve faktore koji su uticali na mogućnosti uspostavljanja stalne i brze veze sa VS, dolazimo do ovih zaključaka. Činjenica je da su uslovi i mogućnosti organizacije i održavanje veze bili teški i složeni zbog nedostatka tehničkih sredstava i obučenog ljudstva, neprijateljske ofanzive, terora i odmazde, zatim zbog relativno velike međusobne udaljenosti rukovodstava, teško prolaznog terena i nepovoljnih atmosferskih uslova u zimskom periodu, zbog postojanja četničkog pokreta i njegove saradnje sa okupatorom i dr. Ali, s druge strane, postojali su i povoljni uslovi, koji su Pokrajinskom rukovodstvu umnogome olakšali uspostavljanje i održavanje veze sa CK KPJ i VS, kao što su: postojanje sigurne, brze i neprekidne kurirske veze CK KPJ i VŠ u Foči sa štabom Durmitorskog PO-a u Žabljaku, GŠ Sandžaka i telefonske veze od Štaba Durmitorskog PO do Štaba Nikšićkog PO u s. Gornje Polje (blizu Nikšića) i do sela Lukova (oko 10 km severoistočno od Nikšića), gde se nalazila krajnja telefonska stanica. Uz to kod Štaba Nikšićkog odreda nalazio se i OK Nikšić, a često i delegat CK KPJ i VŠ kao i pojedini članovi vojnog i političkog pokrajinskog rukovodstva. Pored toga, gotovo cela teritorija Crne Gore bila je relativno dugo slobodna, sa izuzetkom svega nekoliko gradova u kojima su garnizonirale okupatorske jedinice, a ogromna većina naroda privržena i odana oslobodilač-

koj borbi, pa je kretanje kurira, uz dobru organizaciju, bilo moguće i relativno bezbedno u svim pravcima. I tako, pored mogućnosti neposredne kurirske veze sa CK KPJ i VS, ovi uslovi su omogućavali pokrajinskom rukovodstvu Crne Gore da svoje izveštaje i druge materijale za CK KPJ i VS dostave svojim kuririma do Štaba Durm torskog odreda ili samo do Štaba Nikšićkog odreda, koje bi odatle telefonom ili kuririma brzo preneli do štaba Durmitorskog odreda, a odatle do CK KPJ i VS uhodanim i brzim kurirskim vezama, organizovanim i uspostavljenim od strane VS i Štaba Durmitorskog odreda.

Međutim, pokrajinsko rukovodstvo ovu povoljnu okolnost nije dovoljno koristilo, što se, pored ostalog, vidi iz naređenja Vrhovnog komandanta Štabu Durmitorskog odreda, od 14. marta 1942. godine, u kome se, pored ostalog, kaže: „Najhitnije javite preko telefona GS-u da pošalje onu misiju što pre k nama (radi se o engleskoj vojnoj misiji koja se iskrcala na crnogorsko Primorje i tada se nalazila kod GS Crne Gore i Boke — prim M. C.). Kurir od Lukova mora ići u Pipere danonoćno. Pravo je čudo da to već nisu učinili kada smo im još davno javili.. .“[129]

O izvršenju ovoga naređenja, delegat CK KPJ i VS koji se nalazio kod štaba Durmitorskog odreda izvestio je Vrhovnog komandanta, 16. marta 1942. godine: „Tvoje naređenje Glavnom štabu mogli smo telefonom poslati samo do Savnika. Veza postoji do Lukova, ali su tamo drugovi isključili telefon, jer smetaju žice nekom čiči u čijoj kući stoji telefon. Tolika besavesnost! Stavio sam u depeši Glavnom štabu i na to primedbu, ističući da se VS trudi da stvara i nove telegrafsko-telefonske linije, dok oni ukidaju i postojeće“.[130]

Prema tome, osnovni uzrok nepostojanja sigurnih, brzih i neprekidnih veza u Crnoj Gori je, u osnovi, subjektivne prirode, jer rukovodstva koja su poklonila odgovarajuću pažnju i zalaganje za rešenje problema veze uspešno su ga rešavala i rešila svojim raspoloživim sna-

[129] Zbornik II/3, dok. 44.
[130] Zbornik II/3, dok. 54.

gama i sredstvima, što pokazuju konkretni primeri mnogih nižih rukovodstava, kao, na primer, što je uradio Štab Lovćenske brigade, koji je u novembru 1941. godine preimenovan u štab Lovćenskog odreda.

Došavši, na osnovu vlastitog iskustva, do pravog saznanja o važnosti i značaju veze, kao osnovnog i najvažnijeg elementa za obezbeđenje sigurnog i neprekidnog rukovođenja i komandovanja potčinjenim jedinicama, štab Lovćenske brigade je samoinicijativno izdao svojim potčinjenim komandama, jedinicama, ustanovama i štabovima pismenu naredbu o načinu organizovanja, uspostavljanja i održavanja veze, koja glasi:

NAREDBA BR. 1

Štaba Lovćenske brigade za 26. oktobar 1941. godine

I

U svim dosadašnjim akcijama uverili smo se da veza predstavlja najosetljivije i najbolnije pitanje, kao i to da je do sada bila na vrlo niskom stupnju, pa se stoga moramo ovim pitanjima više pozabaviti. Moramo naći jedno rešenje koje bi bilo lakše i brže ostvarljivo, a u isto vreme pogodno za naše buduće akcije.

Videli smo da je ordonanska i kurirska služba bila do sada sigurna i prilično tačna, ali neverovatno spora. Spora je bila samo iz toga razloga što je kuriru-ordonansu trebalo pešice da pređe prilično veliki zemljišni prostor, pored toga do sada su pojedine starešine praktikovale da pojedina naređenja — direktive ili izveštaje dostavljaju putem kurira usmeno. Ovo se nije pokazalo kao praktično iz razloga što su pojedine direktive nenamerno pogrešno prenošene i naravno se po njima pogrešno postupalo. Da bi se ovi nedostaci bar unekoliko popravili, ovaj Stab će dati nekoliko sugestija po kojima se ubuduće treba upravljati:

1. — *Kuriri — or donansi* i od sada će se upotrebljavati u najviše slučajeva. Za ovu službu treba osposobiti veći broj gerilaca i njih tako obučene upotrebljavati. Ove kurire-ordonanse treba osposobiti u brzom i pravilnom prenošenju usmenih i pismenih direktiva, u brzom pretrčavanju otvorenih prostora, u vestom potkradanju i probijanju između neprijateljskih straža i zaseda, u prelasku drumova i jako opasnih mesta, kao i u postupku u slučaju da naiđe na neprijatelja. Svima mora biti već poznato, a i pored toga im skrenuti pažnju, da, ako on bude ubijen, ranjen ili uhvaćen, direktivu ili izveštaj neprijatelj ne sme nikada imati u slučaju kad nosi pismeni izveštaj ili naređenje, a ako je u opasnosti da bude uhvaćen, mora po svaku cenu ovo uništiti, tako da ne padne neprijatelju u ruke. Najbolje je, ako za to ima vremena

da hartiju zapali, a u krajnjem slučaju, ako je uništenje na drugi način nemoguće, treba je progutati.

Da se ne bi i od sada dešavalo da se pojedina naređenja ili izveštaji pogrešno prenose, poželjno je, a u isto vreme ovo smatrati kao naređenje, da se svako naređenje, direktiva i izveštaj dostavlja samo pismeno .. ,m

U pomenutoj naredbi se dalje govori o brzoj borbenoj signalizaciji pomoću barjačića i kaže da bi trebalo: „da se koristi u svim jedinicama, počev od voda pa do bataljona, a u izvesnim slučajevima i za vezu između bataljona i štaba brigade"; da je potrebno da svaki vodnik, komandir i komandant nabave potreban broj barjačića u boji (svaki par barjačića treba da ima jedan beli i jedan crven ili žut), a ako bi to bilo nemoguće, upotrebiti maramice, kape, hartiju itd. Zatim se objašnjava kako se rukuje barjačićima, kako se daju znaci za brojeve (tačka i povlaka) i šta koji broj označava. Dat je i primer kako se brojevima označava jedinica, radnja, postupak i dr. Na kraju kaže da svaki komandant bataljona treba da sastavi kodeks brojeva za vezu u svom bataljonu, da po jedan primerak dostavi komandirima četa i vodnicima, a jedan na uviđaj štabu brigade. Kodeks čuvati kao najveću tajnu.

Sa susednim jedinicama, kaže, veza će se održavati udesno i svaki komandant, komandir i vodnik biće odgovoran za vezu sa susednom jedinicom desno od sebe.

U naređenju se još na kraju kaže da će u Štab brigade dolaziti ordonans iz svakog bataljona najmanje dva puta nedeljno radi donošenja izveštaja i prijema naređenja.

Štab Lovćenske brigade je izdao ovu naredbu „o organizaciji službe veze i obuci starešinskog kadra" u duhu Uputstva Štaba partizanskih odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak od oktobra 1941. godine, za reorganizaciju partizanske vojske, a koja je predviđala formiranje streljačkih četa, bataljona, brigada i odreda. Tim uputstvom bilo je predviđeno, da brigada ima u svom formacijskom sastavu vod za vezu, sastava: vodnik, jedna kurirska desetina (10 ordonanasa), jedna desetina konjanika (6—20), jedna telefonsko-telegrafska desetina i radio-desetina, s tim što će se ove dve poslednje desetine formirati prema mogućnostima, potrebama i konkretnim prilikama.[182]

Delegati CK KPJ i VŠ za neoslobođene krajeve sa sedištem u Zagrebu (Ivo Lola Ribar i Edvard Kardelj) dostavili su, u drugoj polovini februara 1942. godine, po

[131] Zbornik III/l, dok. 30.
[132] Zbornik III/l, dok. 19.

specijalnom kuriru izveštaj za CK KPJ i VŠ i pismo za Pokrajinsko rukovodstvo Crne Gore o vojno-političkoj situaciji u Hrvatskoj i Sloveniji. Kurir je putovao od Zagreba do Cetinja postojećim transportnim sredstvima javnog saobraćaja sa lažnim putnim i ličnim ispravama. Izveštaj i pismo predao je cetinjskoj partijskoj organizaciji,[133] koja ih je, preko štaba Lovćenskog partizanskog odreda dostavila pokrajinskom rukovodstvu. Pokrajinsko rukovodstvo je izveštaj pomenutih delegata dostavilo CK KPJ i VŠ preko štaba Durmitorskog PO-a.[134] U isto vreme i drug Milutin je dobio jedno pismo od njih u kome ga obaveštavaju o svom položaju i situaciji u Sloveniji i Hrvatskoj. Delegat CK KPJ i VŠ kod štaba Durmitorskog PO Moša Pijade poslao je ovaj izveštaj Vrhovnom komandantu 9. marta 1942. godine, mada je Vrhovni komandant taj izveštaj već bio dobio preko Sarajeva.[135]

Navedeni i bezbrojni drugi konkretni primeri očito pokazuju da nije bilo situacija koje bi onemogućile uspostavljanje i održavanje potrebnih veza kod štabova, komandi i rukovodilaca, ako bismo imali pravilan stav i jasnu predstavu o ulozi, značaju i doprinosu koji veza može dati ustanku. To potvrđuju i brojna iskustva iz ratne prakse, kao, na primer, za vreme napada na Pljevlja, decembra 1941. godine, i borbenih dejstava oko Kolašina, prvih meseci ustanka 1941. godine.

Početkom oktobra 1941. godine, Vrhovni komandant je dostavio naređenje GŠ Crne Gore da uputi 2.500—3.000 boraca u zapadnu Srbiju, ali je ovo naređenje, zbog slabih i neredovnih veza, Glavni štab Crne Gore primio sa zakašnjenjem od 20 dana. U duhu ovog naređenja GŠ je, 20 novembra 1941. godine izvestio Vrhovnog komandanta o formiranju „Crnogorskog NOP odreda za operacije u Sandžaku“ i o svome planu da prethodno sa

[133] Kurir koji je doneo pismo uhapšen je na Cetinju i ta veza više nije postojala (Zbornik III/3, dok. 135).

[134] Pismo GŠ Crne Gore Vrhovnom štabu od 3. III 1942. godine.

[135] Iz pisma Vrhovnog komandanta VŠ Moši Pijade:

„Primio sam danas tvoje pismo i druge materijale. Što se tiče pisma od Bevca i Lole ono nam je stiglo pre 12 dana direktnim putem preko Sarajeva (Zbornik II/3, dok. 36).

ovim odredom napadne i zauzme Pljevlja.[136] Ceneći da bi napad na Pljevlja bio frontalan, težak i preuranjen, pa, prema tome, riskantan i neizvestan, Vrhovni komandant je, odmah posle prijema izveštaja od Glavnog štaba i Crnogorskog odreda o nameravanom napadu pokušao da ga u poslednjem trenutku spreči. Stoga je uputio člana Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak Voja Lekovića u štab Crnogorskog odreda sa nalogom da se napad obustavi. Ali, Leković je, na žalost, stigao prekasno, kada su bataljoni već bili u napadu.[137] Tako je intervencija Vrhovnog komandanta zakasnila, zbog neredovnih veza GŠ Crne Gore sa Vrhovnim štabom i neblagovremeno dostavljenih izveštaja o pripremama za napad.[138]

Pored toga, Vrhovni komandant je i delegatu VŠ Ivanu Milutinoviću, još pre njegovog odlaska iz VS za Crnu Goru, u drugoj polovini novembra 1941. godine, nekoliko puta usmeno predočavao da bi napad na Pljevlja bio težak i preuranjen, pa, prema tome, i neuspešan.

Pored slabe i neredovne veze sa VŠ, GŠ Crne Gore nije imao nikakve veze ni sa štabom Cronogorskog NOP odreda za vreme samog napada na Pljevlja. Isto tako, za sve vreme borbe nije postojala nikakva veza između štaba odreda i štabova bataljona, zatim međusobna veza štabova bataljona, kao i štabova bataljona sa svojim četama. Tako su sve jedinice bile prepuštene same sebi.[139] i to protiv dobro utvrđenog i tehnički i brojno nadmoćnijeg neprijatelja.

Krajem februara 1942. godine, jače četničke snage otpočele su borbena dejstva protiv partizanskih snaga u širem rejonu Kolašina. S obzirom na posebnu važnost odbrane slobodne teritor'je durmitorskog sreza, a posebno Zabljaka koji se tada morao držati po svaku cenu, VŠ je, u nedostatku redovnih veza sa GŠ Crne Gore, naredio Štabu Durmitorskog odreda da se mobilišu sve

[136] Zbornik III/l, dok. 65.

[137] Batrić Jovanović, n.d., str. 387.

[138] „Stab Crnogorskog NOP odreda izvestio je VŠ 29. XI 1941. god. da je stigao u Sandžak“ (B. Jovanović, n.d., str. 367).

[139] Danilo Jauković: „Uz dvadesetogodišnjicu ustanka naroda Jugoslavije“, „Vojno Delo“, br. 10—11/1961; Batrić Jovanović, n.d., str. 359—393.

moguće snage i stvori jaka udarna grupa za razbijanje četničkih snaga kao i da se specijalnim kuririma VŠ dostavljaju što češće izveštaji o situaciji u Crnoj Gori.[140]

U duhu ovog naređenja, štab Durmitorskog odreda je, krajem februara 1942. godine, formirao „Istočni sektor sinjajevinski", sastava Drobnjački, Uskočki i Jezersko-šaranski bataljon, a pored toga u ovim borbama angažovani su i: Komski odred, delovi Nikšićkog, Lovćenskog i Bjelopoljskog odreda i delovi 1. proleterske brigade. Pored Sinjajevinskog sektora u ovim borbama su jednovremeno obrazovani i „Sektor Kolašin", „Sektor Kolašin—Mojkovac", „Sektor Vratio—Tara" i druge formacije.

Borbenim dejstvima jedinica na pojedinim sektorima i rej onima komandovali su i rukovodili posebni operativni štabovi i komande, čiji su se sastavi često menjali, kao, na primer, štabovi Durmitorskog i Komskog odreda, pojedini delegati GŠ Crne Gore i delegat VŠ pri Crnoj Gori, pa čak i pojedini rukovodioci, sa slabim, neredovnim ili nikakvim međusobnim vezama i neredovnim vezama sa GŠ Crne Gore i Vrhovnim štabom. Zbog toga je dolazilo do mnogih usamljenih napada bez ikakvog sadejstva i koordinacije (akcija po vremenu i prostoru) sa susednim jedinicama i bez saglasnosti pretpostavljenog štaba. Tako je, na primer, 3. marta 1942. godine, Sinjajevinski sektor, u duhu dobijenog naređenja od štaba Durmitorskog odreda, a da ne bi dozvolio prodor četničkih snaga na teritoriju durmitorskog sreza, preduzeo dejstva u rej onu s. Lipova, a bataljon „Aleksa Đilas" i druge snage na desnoj obali reke Tare, i to bez ikakve međusobne veze i sadejstva.

Istovremeno štab Durmitorskog odreda je izvestio VŠ da mu, zbog slabe i neredovne veze, situacija u kolašinskom srezu nije jasna Zbog toga je naredio štabu sektora da uspostavi vezu sa delegatom GŠ Crne Gore i sa svim susednim jedinicama, a delegatu GŠ Crne Gore, u posebnom pismu podvukao neophodnost obrazovanja jedinstvene komande za sve jedinice u širem rejonu

[140] Zbornik III/2, dok. 104.

Kolašina i za uspostavljanje i održavanje sigurne i neprekidne veze sa njima i između njih.

Zbog posebnog značaja durmitorskog i kolašinskog sreza, kao i severnog dela slobodne teritorije Crne Gore, VŠ se u to vreme posebno i neposredno angažovao i mnogobrojnim naređenjima, direktivama i uputstvima usmeravao organizovanje i izvođenje borbenih dejstava partizanskih snaga Crne Gore protiv okupatora i pojačanog četničkog pokreta. Pri tome se VS osobito angažovao na uspostavljanju i održavanju redovne, brze i sigurne veze na svim nivoima.[141]

Radi boljeg i pravilnijeg organizovanja komandovanja, rukovođenja i veze na Kolašinskom sektoru, Vrhovni štab je 16. marta 1942. godine, preko štaba Durmitorskog odreda, naredio štabu Sinjajevinskog sektora da preko Mojkovca uspostavi sigurnu i neposrednu vezu sa sandžačkim snagama ili da ih stavi pod svoju komandu, da bi se ostvarilo jednovremeno i objedinjeno dejstvo. Glavni štab Crne Gore je, prema ovom naređenju, imao da objedini komandu nad svim trupama oko Kolašina, tj. da Operativni štab Kolašinskog sektora stavi sve jedinice pod jednu komandu i sa njima uspostavi redovne i neposredne veze. I ovde je posebno naglašeno da je slaba povezanost glavni neprijatelj naših snaga oko Kolašina, koje broje 2.100 partizana, ali „rascepkanih na male sektore i bez vojničke prevage na ma kojoj tački“.[142]

U svom uputstvu od 17. aprila 1942. godine Vrhovni štab je ukazao svome delegatu u Crnoj Gori da je neuspeh na Kolašinskom sektoru u prvom redu posledica nedovoljno organizovanog i efikasnog komandovanja i rukovođenja i slabih i neredovnih veza na svim nivoima komandovanja i rukovođenja. Tu, pored ostalog, kaže da je oko Kolašina bilo stvoreno nekoliko rukovodstava, pa je posle neuspeha nastao pravi haos. „Pojavili su se u raznim ulogama: delegati, predstavnici, komande, šta-

[141] 6. aprila 1942. Vrhovni štab je neposredno izdao naređenje štabovima Durmitorskog i Komskog odreda za reorganizaciju snaga na sektoru Kolašin—Moj kovač i uputstvo za vođenje borbe protiv četnika (Zbornik III/3, dok. 6).

[142] Zbornik III/2, dok. 164.

bovi". Stoga je VŠ bio prinuđen da, na osnovu podataka koje je imao, izda 6. aprila zapovest jer se nije mogla čekati nadležnost Crnogorskog štaba, koji je imao vrlo slabu vezu sa ovim srezom. Mada je ta zapovest izda ta bez preciznih podataka, kaže dalje, ona je bila potpuno realna, a ostale detalje trebalo je prilagoditi konkretnim prilikama. Na kraju se naglašava da se u ratu situac je trenutno menjaju i da treba raditi onako kako je najbolje u datom momentu, odbacujući „krut, šablonski i birokratski način komandovanja."[143]

Brojne intervencije i neposredna pomoć CK KPJ i VS slanjem delegata, direktiva, uputstava, naređenja i drugih vojnih i partijskih materijala, umnogome su pomogle Pokrajinskom rukovodstvu Crne Gore, tako da je već prvih meseci 1942. godine došlo do preloma i preokreta u stilu, metodu i načinu rada Pokrajinskog rukovodstva o sv'm pitanjima i do konsolidacije i pravilnog usmeravanja i razvoja oslobodilačke borbe i revolucije na teritoriji Crne Gore. Umesto partizanskih jedinica, organizovanih na seoskoj, opštinskoj i brastvenčko-plemenskoj osnovi, formirani su partizanski odredi sa odgovarajućim štabovima i komandama, a u sastavu odreda mob Ine udarne i omladinske jedinice (bataljoni i čete), od kojih su već u prvoj polovini 1942. godine formirane proleterske brigade. Usvojen je partizanski način ratovanja, organizovane su, uspostavljene i održavane veze na svim nivoima komandovanja i rukovođenja, organizovane su pozadinske komande i ustanove, obrazovani su narodnooslobodilački odbori, kao privremeni organi nove narodne vlasti, itd.

Osnovni elementi komandovanja rukovođenja i veze u Crnoj Gori prikazani su na šemi 8 u prilogu.

Veze *u Srbiji*

Za razliku, na primer, od Crne Gore, čije rukovodstvo ustanka nije imalo nikakve veze sa CK KPJ i VS sve do pred kraj 1941. godine, Pokrajinsko rukovodstvo

[143] Zbornik III/3, dok. 24.

Srbije imalo je sve do kraja novembra 1941. godine sa njima sigurne i neprekidne veze, zahvaljujući, u prvom redu, okolnostima što su se sedišta i centri veze CK KPJ i VS nalazili na teritoriji Srbije.

Boravak na teritoriji Srbije i redovne kurirske veze kao i lični kontakti sa pokrajinskim vojnim i političkim rukovodstvom u toku 1941. godine, omogućili su da Centralni komitet, Vrhovni štab i Vrhovni komandant stalno ut ču na rad pokrajinskog rukovodstva, a time i na neposredno usmeravanje i razvoj oružanog ustanka u partijskim, političkim, vojnim i drugim pitanjima. Posebno su imali uticaja u organizovanju i postupnom razvoju oružanih jedinica i odgovarajućeg organizovanja, stila i metoda komandovanja, rukovođenja i veze, kao osnovnih elemenata oslobodilačke borbe i revoluc'je. Stoga je jedna od glavnih karakteristika oružanog ustanka u Srbiji bila njegov organizovaniji, postupniji, pravilniji, brži i uspešniji početak, tok i razvoj nego u drugim pokrajinama. Ta bogata iskustva iz ustanka u Srbiji poslužila su CK KPJ i VS na Savetovanju u Stolicama kao osnovni materijal za svestranu analizu dotadašnjeg toka i razvoja ustanka i donošenje zaključaka i odluka za dalji razvoj oružanih snaga i borbe prema jedinstvenim načelima i koncepcijama u svim pokrajinama Jugoslavije.

Prerastajući u sve veće i krupnije oružane akcije, ustanak u Srbiji se brzo razvio u opštenarodni uz istovremeni i postupni razvoj borbenih grupa i malih partizanskih odreda i njihovo prerastanje u krupne vojne jedinice sa svoj m štabovima i komandama. Umesto ustanova i organa stare vlasti, koje su se od prvog dana ustanka potpuno stavile na raspolaganje okupatoru, formirani su narodnooslobodilački odbori, kao prvi privremeni organi nove narodne vlasti. Uporedo sa oružan'm dejstvima partizanskih jedinica, partijske organizacije u okupiranim gradovima i selima organizovale su i izvodile brojne sabotaže, diverzije i druge akcije.

I tako su već do 7. jula 1941. godine formirani: Valjevski, Posavsko—kosmajski, 1. i 2. šumadijski odred, do sredine jula još i: Užički, Čačanski i Mačvanski PO, a do kraja avgusta u Srbiji je formiran ukupno 21 parti-

zanski odred.[114] Glavni štab i Centralni komitet imali su redovne kurirske veze sa ovim odredima.

Organizovani na teritorijalnom principu, partizanski odredi su u početnom periodu ustanka dejstvovali pod rukovodstvom okružnih i sreskih komiteta, a kasnije pod rukovodstvom svojih štabova i komandi. Njihove formacije su bile jednostavne, bez komore, sa lakim naoružanjem i zato su jedinice bile vrlo pokretljive i sposobne za brze i iznenadne akcije. U nedostatku civilne i pozadinske vlasti, štabovi i komande partizanskih odreda su u prvim danima ustanka rešavali na svojim teritorij ama sva pitanja iz organizovanja i vođenja oslobodilačke borbe: komandovanje jedinicama u toku borbenih dejstava i u drugim akcijama; razbijanje okupatorske i kvislinške vlasti i formiranje prvih narodnooslobodilačkih odbora (NOO-a), organizovanje pozadinskih vojnih organa (komandi mesta, partizanskih straža, sanitetskih ustanova, magacina i skladišta i dr.), kontrola pozadine i dr. Sve ovo i drugi poslovi štabova i komandi partizanskih odreda usložavali su organizovanje, uspostavljanje i održavanje potrebnih partijskih i vojnih veza, koje su imale da štabovima i komandama jedinica i partijskim organima obezbede efikasno i neprekidno rukovođenje u svim pitanjima njihovog života i rada.

Organizovane su partijske i posebne vojne veze, a Pokrajinski komitet naredio je okružnim komitetima da

[144] Pero Morača: „Jugoslavija 1941.“, str. 101. U istom delu, str. 221, između ostalog, kaže: „Od 18. septembra do 1. oktobra bili su oslobođeni: Arilje, Čajetina, Užice, Požega, Ušće, Rača, Gornji Milanovac, Čačak i druga mesta. Partizanski odredi brzo su jačali. Njihovo brojno stanje dostizalo je do 1500 pa i 2000 boraca. U mnogim mestima njihovi štabovi donosili su odluke o opštoj mobilizaciji koji se nisu zasnivali na prinudi, već na borbenom raspoloženju naroda. Polet oslobodilačke borbe zahvatio je i druge oblasti Srbije, posebno njen jug. Stvorena su oslobođena područja oko Jastrepca, Pas jače, Kukavice, Ozrena i Svrljiške planine. Krajem septembra izvršen je napad na nemački garnizon u Kruševcu. Tada su partizanske snage u Srbiji bile formirane u 23 odreda sa oko 14.000 boraca i kontrolisale su oko dve trećine njene teritorije. Takav polet oružane borbe i njeni rezultati omogućili su intenzivnu delatnost na stvaranju organa narodne vlasti i masovnih borbenih organizacija, što će početkom oktobra dobiti najšire razmere...“

se „odredski kuriri drže sasvim odvojeno od partijskih“ i da se izboru kurira i njihovom moralnom i stručnom uzdizanju posveti posebna pažnja.

Partijske veze

S obzirom na uslove i specifičnosti u kojima je pokrenut, početni period ustanka u Srbiji bio je, kao i u drugim pokrajinama zemlje, težak i izuzetno složen i u pogledu rukovođenja partijskom i vojnom linijom i u pogledu organizovanja, uspostavljanja i održavanja najneophodnijih veza između svih rukovodstava. Posle konsolidacije rukovođenja na svim nivoima, rad pokrajinskog rukovodstva, kao i nižih partijskih organa i organizacija na terenu, svodio se, pre svega, na organizovanje i uspostavljanje veza, od čijeg je redovnog i sigurnog funkcionisanja u velikoj meri zavisio i uspeh partijskog rada na pokretanju i razvoju ustanka. Stoga su partijska rukovodstva još u toku pripremnog perioda posvetila posebnu pažnju organizovanju i uspostavljanju jedinstvenog sistema ilegalnih partijskih kurirskih veza, preko kojih su niža partijska rukovodstva redovno dostavljala Pokrajinskom komitetu u Beogradu iscrpne izveštaje o svemu. Ovi izveštaj i su u Beogradu predavani, na određenim mestima (punktovima veze) i u određeno vreme, posebnim kuririma, koji su ih dalje prenosili u ilegalno sedište pokrajinskog rukovodstva. Isti kuriri su za svoja rukovodstva primali direktive, uputstva, razne partijske i vojne materijale i druga saopštenja i poruke CK KPJ, G5 NOPOJ i PK Srbije.

Odmah posle prijema odluke Centralnog komiteta KPJ i Glavnog štaba NOPOJ o pokretanju oružanog ustanka, Pokrajinski komitet je pristupio organizovanju komandovanja i rukovođenja i njihovom prilagođavanju uslovima oružane borbe. U tom cilju je, krajem juna 1941. godine, obrazovao Sekretarijat Pokrajinskog komiteta, kao uže operativno telo koje je imalo ulogu stalnog rukovodećeg centra za politički i organizacioni rad na pokretanju oružanog ustanka sa sedištem u Beogradu.[145]

[145] Pero Morača, n.d., str. 169.

Pored toga, i niža partijska rukovodstva su popunjena do punog sastava, a formirane su i nove partijske organizacije u mnogim mestima.[146] Jednovremeno prišlo se i dopuni i učvršćivanju postojećih kao i uspostavljanju novih kurirskih veza i veza ličnim kontaktom.

Dok je sedište CK KPJ u VŠ bilo u Beogradu, PK Srbije održavao je sa njima neposredne kurirske veze i veze ličnim kontaktom, redovnim dostavljanjem izveštaja o vojno-političkoj situaciji i razvoju oružanog ustanka u svim krajevima Srbije, a od njih je dobijao direktive, uputstva, partijske i druge materijale za rad, obaveštenja 0 toku i razvoju oružane borbe u drugim pokrajinama Jugoslavije, kao i o vojno-političkoj situaciji saveznika 1 sveta uopšte.

Posle okupacije, a naročito od trenutka kada je otpočeo oružani ustanak, okupator je preduzeo masovna hapšenja, mučenja i streljanja, u prvom redu članova partijskih rukovodstava i članova Partije uopšte, angažujući za to nemačke vojne vlasti, nemačku i kvislinšku policiju, kvislinški državni aparat, žandarmeriju, sreske načelnike, predstavnike opština i dr. Da bi u takvoj situaciji zaštitio svoje članove i omogućio im rad, Pokrajinski komitet ih je razmestio u ilegalne stanove na celoj teritoriji Beograda, s tim što je, radi kolektivnog rešavanja konkretnih zadataka, organizovao povremene sastanke grupa ili celog sastava i to u različito vreme i na raznim mestima, primenjujući za to posebne i sigurne konspirativne mere. Uz to, PK je raspolagao i „Tehnikom" u čijem su sastavu bili i kuriri, koji su na posebnim punktovima za vezu predavali i primali materijal, naređenja, izveštaje i druga saopštenja. S obzirom na raspored (dislociranost) svojih članova, punktova veze, tehnike i drugih elemenata, PK je organizovao i uspostavio potrebnu mrežu unutrašnjih kurirskih veza pomoću javki.

[146] Neposredno pred početak ustanka na teritoriji Srbije bilo je 15 okružnih komiteta (OK): u Beogradu, Aranđelovcu, Čačku, Kragujevcu, Kraljevu, Kruševcu, Leskocu, Nišu, Požarevcu, Sapcu, Užicu, Valjevu, Vranju, Zaječaru i pomoravskom okrugu (Dr Jovan Marjanović: „Ustanak i NOP u Srbiji 1941.", str. 94—97).

U ovako složenom periodu, kada je trebalo preći na početno i konkretno organizovanje oružanih jedinica i njihovih štabova i komandi, primeniti najpogodniju formu i način izvođenja borbenih dejstava, kada je trebalo aktivirati i sve ostale elemente oslobodilačke borbe i revolucije protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača i saradnika, kurirske veze, usled svoje sporosti, nisu ni približno mogle zadovoljiti sve potrebe komandovanja i rukovođenja. No, problem nedostatka sigurnih i po kapacitetu dovoljnih tehničkih sredstava veze, kao i pomenuti nedostatak kurirskih veza, Pokrajinski komitet je rešio na jednostavan, vrlo efikasan i u ovom periodu jedino mogućan način. U okružne komitete poslao je svoje članove, koji su bili potpuno upoznati sa usvojenom koncepcijom oslobodilačke borbe i revolucije i koji su raspolagali velikim iskustvima iz dugogodišnjeg ilegalnog rada i borbe. Na taj način veze PK sa okružnim komitetima bile su približno isto tako efikasne i kvalitetne kao što su veze ličnim kontaktom. Članovi PK pri okružnim komitetima imali su ulogu i svojstvo instruktora sa širokim ovlašćenjem i punom odgovornošću za svoj rad i odluke u duhu usvojenih koncepcija NOR-a i revolucije. U suštini, ovakvim rasporedom i angažovanjem svojih članova, PK se, kao jedinstveno rukovodeće političko i partijsko telo Srbije, funkcionalno nalazio u svom glavnom sedištu u Beogradu i u sedištima OK-a, praktično po celoj teritoriji Srbije.[147]

Preko instruktora, Pokrajinski komitet nije obezbedio neposredne veze samo sa nižim partijskim rukovodstvima, a preko njih i sa partijskim organizacijama na terenu, nego i sa štabovima odreda i sa Glavnim štabom Srbije, jer su okružni komiteti bili obavezni da štabove svojih odreda i GŠ redovno upoznaju sa direktivama, partijskim i drugim materijalima Pokrajinskog komiteta, i da u svojim izveštaj ima obaveštavaju i o vojnim pitanjima.[148]

[147] PK Srbije poslao je svoje instruktore u sledeće okružne komitete: Kruševački — Mirka Tomića, Niški i Leskovački — Vasilija Buhu, Požarevački — Momu Markovića, Pomoravski — Petra Stambolića, Valjevski — Miloša Minića i Zaječarski — Dobrivoja Radosavljevića (Dr. Jovan Marjanović, n.đ., str. 95—97).

[148] Zbornik I/l, dok. 3.

Pored toga, partijskim vezama i kanalima slati su i vojni izveštaj i na svim nivoima komandovanja, kad god vojne kurirske veze nisu funkcionisale. Na taj način su partijski instruktori pružali neposrednu i znatnu pomoć nižim partijskim rukovodstvima i partijskim organizacijama u njihovom radu i znatno doprinosili organizovanju PO-a i pokretanju i izvođenju prvih borbenih akcija. U tome su se borbenim iskustvima posebno isticali borci španskog građanskog rata.

Pošto je od organizovanja i funkcionisanja partijske tehnike, čiji je osnovni elemenat bila veza, u velikoj meri zavisio uspeh partijskog rada u jedinicama i na terenu, a time i organizovanje oružanog ustanka, to su okružna i druga partijska rukovodstva izgradila svoje sisteme veza, kao produžetak partijskih veza Pokrajinskog rukovodstva. Time je obezbeđeno jedinstveno partijsko rukovođenje od Pokrajinskog komiteta do partijskih i skojevskih organizacija u selima i gradovima i u partizanskim jedinicama. Na taj način Partija je, formiranjem vojnih komiteta i vojnih komisija pri svim partijskim rukovodstvima, potpuno prilagodila svoj rad uslovima oružanog ustanka.

Posle prijema direktive za oružani ustanak, okružna partijska rukovodstva su premestila svoja sedišta sa tehnikom iz gradova na teren u obližnja sela i šume, odakle su rukovodila oružanim ustankom.

Okružni komiteti su u skladu sa direktivom CK KPJ i GŠ NOPOJ za pokretanje oružanog ustanka na mnogobrojnim sastancima, širim savetovanjima, a u nekim slučajevima i okružnim partijskim konferencijama, uz prisustvo delegata i instruktora Pokrajinskog partijskog rukovodstva, pristupili rešavanju konkretnih prioritetnih zadataka, kao što su: formiranje partizanskih odreda i njihovih štabova i komandi od dotadašnjih oružanih borbenih grupa i desetina; organizovanje i uspostavljanje potrebnih partijskih i vojnih veza; određivanje ciljeva napada i načina izvođenja oružanih akcija i dr. Na taj način KPJ je, preko svojih partijskih rukovodećih organa i partijskih i skojevskih organizacija, preuzela organizatorsku, pokretačku i rukovodeću ulogu u oružanom ustanku i oslobodilačkoj borbi.

Angažujući se na formiranju partizanskih odreda i izvođenju oružanih akcija, kao najvažnijim pitanjima, pojedina okružna i sreska partijska rukovodstva su često, a naročito u početnom periodu ustanka, menjala svoja sedišta krećući se zajedno sa štabovima partizanskih odreda. Ovo je otežavalo održavanje sigurnih i neprekidnih veza, a time i efikasnost rukovođenja i uticaj Partije na širenje i učvršćivanja ustanka. Zbog toga je PK, u svojim pismenim uputstvima od avgusta 1941. posebno naglasio da okružni komiteti ne treba da se kreću zajedno sa partizanskim odredima, već da moraju biti u punom sastavu u svom sedištu, odakle mogu najlakše održavati vezu, a time i rukovoditi partijskim organizacijama na terenu i u odredima.[149]

Neka okružna i mesna partijska rukovodstva su tako postupila kad su krajem novembra i početkom decembra 1941. partizanski odredi napuštali slobodnu teritoriju zapadne Srbije. Međutim, neka rukovodstva se nisu toga pridržavala, o čemu drug Tito u svom delu „Borba za oslobođenje Jugoslavije," kaže:

U Srbiji su neke partijske organizacije učinile tu pogrešku što su skoro čitava okružna i mjesna rukovodstva polazila sa partizanskim jedinicama, a na terenu nije ostao niko, tako da su neki djelovi srpskih pokrajina ostali bez partijskih rukovodstava. To se do sada teško odrazilo na masovni rad i uticaj Partije, kada su odredi morali napustiti izvjesnu teritoriju. Držeći izvjesne oslobođene teritorije, drugovi su sav svoj rad, pa i učlanjenje i izgradnju novih članova iz dotičnih mjesta, postavili na legalnu bazu, što je bilo skroz pogrešno. Sa gubitkom oslobođene teritorije, mi smo izgubili i naše partijsko uporište odnosno partijske organizacije, jer su se svi kompromitirani drugovi morali povući sa odredima, a oni koji su slučajno ostali, bili su neminovno pohvatani od neprijatelja ..."

Okružni komiteti su organizovali i održavah neposredne veze sa: Pokrajinskim komitetom, područnim sreskim i mesnim partijskim rukovodstvima, a preko njih i sa skojevskim, pozadinskim i društveno-političkim organizacijama na svojoj teritoriji; zatim sa partijskim organizacijama i štabovima partizanskih odreda na svojim teritorij ama; sa susednim okružnim komitetima, kao i sa

[149] **Zbornik I/l, dok. 11.**

Glavnim štabom NOPO Srbije, kad god su to potrebe zahtevale i mogućnosti dozvoljavale, s obzirom na međusobnu udaljenost i druge uslove, načelno, ove veze na određenim relacijama održavane su redovnim i istim kuririma, koji su dobro poznavali teren na pravcima kretanja, kao i sve teškoće i opasnosti na koje mogu eventualno naići i kako se u takvim slučajevima snaći.

U povratku kuriri su redovno prenosili odgovore Pokrajinskog komiteta na izveštaje koje su mu predali kao i uputstva za dalji rad o vojnim, političkim, partijskim i drugim pitanjima. Inače izveštaje nisu predavali neposredno članovima partijskih rukovodstava u njihovim sedištima, već posebnim kuririma na javkama i punktovima veze, koji su dalje obavljali kurirske dužnosti do sedišta rukovodstava. Pri tom su, pored osnovnih javki i punktova, redovno određivani i rezervni, tj. mogućnost sastanka kurira i u drugo vreme i na drugom mestu. Ovo načelo konspiracije primenjivano je radi bezbednosti života i rada partijskih rukovodilaca u uslovima vrlo organizovane i stroge kontrole kretanja i posebno preduzetih mera okupatorske i kvislinške policije i drugih organa njihove vlasti za otkrivanje i hvatanje kurira. Na potpuno istim principima organizovani su „kanali veze" za izlaske novih boraca iz gradova i njihovo uključenje u partizanske jedinice.

Partijska rukovodstva su razmenjivala međusobno podatke o svojim javkama i punktovima veze, kao što su: marš-ruta kretanja, mesta javki i punktova i vreme dolaska i odlaska sa njih, znaci raspoznavanja (odziv i lozinka) i dr. Na primer, OK Aranđelovac u pismu upućenom PK Srbije od 21. aprila 1941. godine kaže: „Poslaćemo vam nekoliko javki u razna mesta na našem terenu, na koja se mogu obraćati vaši kuriri bez obzira na vreme".[150] OK Kragujevac, izveštavajući 11. jula 1941. godine PK Srbije, o planu prebacivanja novih boraca iz Beograda i povremenim punktovima za prihvatanje sve do mesta opredeljenja, kaže:

„Šaljemo vam vodiča sa kosmajskog terena koji tamo stiže 15. jula 1941. godine u 15 časova u ulici koju ste nam javili (Gornji

[150] **Arhiv CK Srbije — PKS, dok. 140.**

deo Zlatiborske ulice do Crvenog krsta). On će imati zavijen kažiprst leve ruke. Vaš drug će mu prići i pitati; ‚Da li znaš gde se nalazi pijaca Kalenića Guvno?', a on će mu odgovoriti: ‚Čini mi se da je na Dorćolu[1]. Rezervni sastanak sa istom javkom u petak 17. VII 1941. godine. Predložili smo vam vezu preko Mladenovca preko koga bi održavali vezu sa nama i Kosmajcima, a da starog kurira zadržimo kao rezervu. Šaljemo vam javku za dva druga iz valjevskog kraja. Mi smo uhvatili vezu sa njima, ali za svaki slučaj pošaljite im i vi vašu javku".[151]

Radi organizovanja kanala veze za prebacivanje novih boraca iz Beograda u Kosmajski partizanski odred, Sresko partijsko rukovodstvo Kosmaja je 16. aprila 1942. trebalo od Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju da mu pošalje javku u okolini Beograda, odakle će ih do odreda dovesti vodiči kosmajskog rukovodstva, a, isto tako, da pošalju lozinku i vreme dolaska vodiča.[152]

Da bi se održala što veća konspiracija u pogledu marš-ruta i kanala kurirskih veza, preko kojih su iz gradova upućivani novi borci i dostavljani razni materijali u partizanske jedinice, mesta na marš-ruti, kanali--punktovi i javke kao prihvatne stanice, obeležavani su brojevima umesto punih naziva. Tako se u pismu upućenom Pokrajinskom komitetu Srbije od 26. novembra 1941, pored ostalog, kaže:

Šaljemo vam dva najbolja i najsigurnija punkta: 11 sa lozinkom „Molim vas da li je ovde izbeglička familija Jove Vranješevića"? — „Jove ima, ali mi je to prezime nepoznato" i 12 sa lozinkom „Molim vas da li se ovde nalazi piljar Vlaja Gavrić"? „Ne, jedan Vlaja piljar nalazi se u 3". Oba punkta nalaze se u 13, a izlazna stanica je u 14. Na oba punkta mogu drugovi stizati svakodnevno a najzgodniji je dan petak, pijačni dan u 14.[153]

Kada okružna rukovodstva nisu sama mogla uspostaviti međusobne veze, to im je, na njihov zahtev, obezbeđivalo pokrajinsko rukovodstvo, koje je uvek imalo redovne veze sa svim okružnim rukovodstvima.

Okružni komiteti su organizovali neposredne kurirske veze sa područnim sreskim i mesnim partijskim rukovodstvima i organizacijama, i sa štabovima i komandama

[151] Arhiv CK Srbije PKS, 154.
[152] Isto, 110.
[153] Zbornik 1/20, dok. 28.

partizanskih jedinica (odreda, bataljona i četa) na svojim teritorijama, preko njihovih partijskih i skojevskih organizacija. Ove veze održavali su borci krećući se na terenu najčešće peške, dok su se za veze sa Pokrajinskim komitetom koristili i nekompromitovani drugovi i drugarice, koji su se služili i transportnim prevoznim sredstvima javnog saobraćaja sa lažnim ličnim i putnim ispravama. Pored toga, članovi okružnih i mesnih komiteta obilazili su partijske organizacije u jedinicama i na terenu i tako sa njima održavali lične kontakte.[154]

Najudaljeniji okružni komiteti održavali su kurirske veze sa PK i posrednim putem — preko drugih OK, preko posebno organizovanih partijskih povereništava za rukovođenje i održavanje veze sa više okružnih rukovodstava ili preko kurirskih stanica za razmenu pošte,[155] postavljenih na najpogodnijim mestima. Na njima su kuriri PK i OK razmenjivali direktive, uputstva, izveštaje, partijske materijale i druga saopštenja i poruke.

Okružni komiteti su, neposredno ili preko kurira, rukovodili štabovima onih partizanskih odreda sa kojima Glavni štab Srbije nije za duže ili kraće vreme uspeo da uspostavi nikakvu neposrednu vezu vojnom linijom. U takvim slučajevima je u sastav štaba odreda određivan jedan član OK, koji je svojom funkcijom bio i neposredna veza između OK i štaba i političkog komesara odreda, ili da član OK bude sekretar partijske organizacije u odredu.[156]

Okružni komiteti su, najzad, u skladu sa potrebama i mogućnostima, održavali vezu i neposredno sa Glavnim štabom Srbije, čime je postignuta integracija i uzajamno korišćenje partijskih i vojnih kurirskih veza. U tom cilju Pokrajinski komitet je obavezao okružna partijska rukovodstva da redovno upoznaju Glavni štab NOP odreda Srbije, kojem su bili potčinjeni i obavezni da sva njegova

[154] Arhiv CK Srbije, PKS 114.

[165] Isto, 21.

[158] U pismu PK Okružnom komitetu i instruktoru Požarevačkog odreda od 3. XII 1941, pored ostalog, kaže se: „Vi ćete morati, ako ne direktno a ono preko kurira, da rukovodite partizanskim odredom“ (Zbornik I/I, dok. 26).

naređenja po vojnoj liniji izvršavaju. Pored toga, Komitet je stavio u zadatak svim odredima da obavezno uspostavljaju kurirske veze i sa štabovima susednih partizanskih odreda radi uzajamne pomoći, sadejstva i izmene borbenih iskustava.[157]

Premeštanje sedišta CK KPJ i VŠ iz Beograda na oslobođenu teritoriju, u drugoj polovini septembra 1941. godine, uslovilo je manju reorganizaciju sistema rukovođenja partijskog komiteta, a u vezi s tim i odgovarajuće promene u sistemu njegovih partijskih veza. Od tada je Sekretarijat PK, koji je ostao u Beogradu, neposredno rukovodio i održavao veze sa partijskim rukovodstvima i jedinicama u Beogradu, južnoj i istočnoj Srbiji i delom u Šumadiji, kao i veze sa CK KPJ i VŠ, dok je sekretar PK Srbije iz sedišta CK KPJ i VŠ direktno rukovodio i neposredno održavao veze sa nižim partijskim rukovodstvima na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije i većeg dela Šumadije. Sekretar PK Srbije bio je istovremeno i član CK KPJ i VŠ i nalazio se u njihovom sedištu.

Pod pritiskom brojno i tehnički neuporedivo nadmoćnijih okupatorskih i kvislinških snaga, glavnina partizanskih snaga u Srbiji je, po odluci Vrhovnog štaba, krajem novembra i početkom decembra 1941. preduzela povlačenje na teritoriju Sandžaka, gde se spojila sa partizanskim snagama Sandžaka, Crne Gore, Hercegovine i istočne Bosne. Tako je stvorena velika i jedinstvena slobodna teritorija sa centrom u Foči, koja je prvih meseci 1942. bila sedište CK KPJ i VŠ.

Kada su glavnina partizanskih snaga iz zapadne Srbije, CK KPJ, VŠ i većina OK, kao i gotovo ceo GŠ Srbije, u decembru 1941. i prvih meseci 1942. godine privremeno napustili teritoriju zapadne Srbije, Sekretarijat Pokrajinskog komiteta sa našao u vrlo teškoj i složenoj situaciji u pogledu daljeg rukovođenja NOP-om. Posebno je bilo teško održavanje veza, zbog teških represalija, pojedinačnih i masovnih hapšenja i zavođenja najstrože kontrole kretanja na ponovo okupiranoj teritoriji. U takvim uslovima, veze su bile poremećene i otežane, a na pojedinim

[167] Zbornik I/I, dok. 3.

relacijama za duže ili kraće i onemogućene, naročito na teritoriji zapadne Srbije i Šumadije. Teškoće su, pored ostalog, bile i zbog toga što je u toku 1942. došlo do vrlo čestih premeštanja rukovodstva NOP Srbije na svojoj teritoriji, a CK KPJ i VS na teritorij ama Sandžaka, Crne Gore, istočne i zapadne Bosne, Bosanske krajine i Hrvatske, nemajući mogućnosti da se međusobno blagovremeno obaveštavaju o mestu i vremenu premeštanja. Uz to se stalno povećavala dužina kretanja kurira, čije su marš--rute prolazile preko više okupacionih zona, podeljenih veštačkim granicama, koje su okupatorske nemačke, bugarske, talijanske i kvislinške oružane snage, policija i upravne vlasti posebno kontrolisale. Kuriri su se gotovo redovno kretali planinskim i besputnim terenima, u najviše slučajeva bez mogućnosti da koriste bilo kakva prevozna sredstva. Uz to morali su se provlačiti između čestih zaseda i redovno probijati kroz organizovani i posednuti front neprijatelja.

Radi oživljavanja i daljeg razvoja oružane borbe pred Pokrajinski komitet postavili su se, pored dotadašnjih, krupni vojni, partijski i politički zadaci, kao što su: reorganizacija i popuna PO, koji su u celini ili delimično ostali na teritoriji Srbije; širenje i dalji razvoj oružane borbe u istočnoj i južnoj Srbiji iz kojih se PO nisu povlačili; mobilizacija narodnih masa za formiranje novih PO i usmeravanje njihovih borbenih dejstava; obnavljanje, popuna i formiranje novih OK, SK, MK i partijskih organizacija u jedinicama i na terenu; obnavljanje i formiranje novih narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenim i neoslobođenim teritorij ama i dr.

Osnovni problemi PK bili su organizovanje rukovođenja i komandovanja partizanskim jedinicama i terenskim partijskim rukovodstvima i organizacijama kao i uspostavljanje veza sa štabovima PO i nižim partijskim rukovodstvima na celoj teritoriji Srbije. Pored toga, PK je u decembru 1941. godine[158] dobio zadatak da obrazuje „tehnički punkt“ za održavanje veze i sa rukovodstvima NOP-a u svim pokrajinama Jugoslavije. Stoga je u svom

[158] Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, str. 167 (dalje Hronologija).

sedištu u Beogradu obrazovao Centar veze sa zadatkom da organizuje, uspostavi i održava veze sa CK KPJ, VS, GŠ Srbije, štabovima partizanskih odreda koji nisu imali veze sa GŠ Srbije, nižim partijskim rukovodstvima i instruktorima na celoj teritoriji Srbije, vojnim i političkim rukovodstvima Vojvodine, Srema, Makedonije, Kosova i Metohije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije i sa partijskim rukovodstvom Komunističke partije Bugarske i Albanije.

Dok su se CK KPJ i VŠ nalazili na teritoriji Sandžaka, istočne Bosne i Crne Gore, PK je sa njima uspostavio neposrednu kurirsku vezu kao i posrednu preko štaba Valjevskog partizanskog odreda, Štaba za istočnu Bosnu i nekih partizanskih odreda na ovoj teritoriji, a početkom 1942. i preko Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve u Zagrebu. Na sličan način su centralni komiteti i Vrhovni štab dostavljali svoje direktive, uputstva i druga saopštenja političkom i vojnom rukovodstvu Srbije.

Zbog velikog međusobnog rastojanja i ostalih teških i složenih uslova održavanja veze u ovom periodu, osnovna karakteristika i u vojnom i u partijskim rukovodstvima bila je puna inicijativa i sloboda odlučivanja i direktivno rukovođenje i komandovanje nižih rukovodstava, uz punu odgovornost u duhu koncepcije NOR-a. Pri tome su direktive viših, kao i izveštaji nižih rukovodstava bili sveobuhvatni, sa detaljnim uputstvima i važili su za duži period, a po mnogim vojnim, političkim i drugim pitanjima razvoja oslobodilačke borbe i revolucije i do kraja rata. Ovakav način komandovanja i rukovođenja, efikasno je primenjivan u uslovima sporih i ne uvek sigurnih kurirskih veza kao i nedostatka brzih savremenih tehničkih sredstava veze. A to je moglo zahvaljujući idejnoj povezanosti, iskustvu, snalažljivosti i požrtvovanju, u prvom redu partijskog rukovodećeg i ostalog kadra.

Radi ilustracije, navodi se u celosti jedan od najpotpunijih i najadekvatnijih primera — naređenje Vrhovnog komandanta NOPOJ druga Tita, od 8. januara 1942. godine, Glavnom štabu NOP odreda Srbije u vezi sa reorganizacijom, radom i zadacima PO u Srbiji i održavanjem

veze na svim nivoima komandovanja i rukovođenja partijskom i vojnom linijom:

Upoznali smo se sa vašim pismom upućenim Glavnom štabu za Bosnu i Hercegovinu. Pružamo vam sledeće direktive za rad:

Organizujte odrede, vojnički ih dobro učvrstite i očistite od kolebljivih elemenata.

Pojavljujte se sa odredima pred masama i politički radite. Ovo je naročito potrebno tamo gde je stanovništvo pretrpelo teror i gde se organizuje reakcija.

Ne upuštati se u frontalne teške borbe sa okupatorom, već vršiti prepade po komunikacijama sa težnjom da se dođe do što više oružja i municije. Dočekivati neprijateljske kaznene ekspedicije jer će vam to doneti veliki politički prestiž.

Četničke bande čistiti i uništavati gde god se pojave. Te bande treba potisnuti u one krajeve odakle neće moći širiti svoj uticaj. Morate sprečiti stvaranje četničkih uporišta svugde naročito u Zapadnoj Srbiji, predeo: Zvornik—Valjevo—Užice—Bajina Bašta. U povoljnom momentu sa te prostorije možemo preduzeti snažno dejstvo i ka istoku i ka zapadu.

Vaši odredi moraju biti oprezni i uvek gotovi za borbu. Neprijatelj vas ne sme iznenaditi. Razvijte izviđačku i obaveštajnu službu pomoću koje ćete doći do većih rezultata.

Za sada vaše uporište treba da bude u oblasti Sokolska planina—Medvednik. Tu treba da se nalazi i Glavni štab za Srbiju. Na tom terenu morate razvijati naročito politički rad i uticaj među zaostalim stanovništvom. Energičnim radom morate suzbiti svaki četnički uticaj na tom sektoru.

U pogledu grupisanja snaga ovako ćete postupiti:

I — 1) Podrinski odred neka stvori uporište u predelu: Cer planina—Vlašić planina. Sa ove prostorije neka dejstvuje ka Vladimircima, Sapcu, Mačvi, Lešnici, Loznici i Zavlaki.

2) Odredi sveštenika Vlade Zečevića i poručnika Martinovića neka stvore uporište u predelu: Boran ja—Jagodnja—Sokolska planina i neka dejstvuju ka Zavlači, Loznici, Zvorniku i na putu Zvornik—Ljubovija.[159]

Ova dva odreda moraju tesno sarađivati, naročito u predelu doline Jadra. Za ova dva odreda, naročito kada se omasove, treba formirati jedno operativno rukovodstvo. To rukovodstvo treba da uskladi njihovo dejstvo. Ne sme se dozvoliti da neprijatelj usredsredi dejstvo ka predelu jednoga odreda, a da drugi ne olakša situaciju napadnutoga. Ovim grupnim rukovodstvima pored vojničkog rukovođenja operacijama stavljati u zadatak i politički rad na terenu. Za ovo im dodeljivati pogodna lica.

[159] Ovi odredi ušli su u sastav Valjevskog odreda, koji se 8. marta 1942. godine prebacio preko Drine u Bosnu, gde su ga prihvatile jedinice Proleterske udarne grupe 1. i 2. proleterske NOÜ brigade.

II — 1) Valjevski odred neka stvori uporište u predelu: Medvednik—Jablanik—Maljen (zaključno). Sa ovog uporišta neka proširi svoje dejstvo ka Valjevu i oko Valjeva, đejstvujući na putevima: Osečina—Pecka—Ljubovija; Ljubovija—Rogačica; Osečina—Kamenica—Valjevo; zatim na sva tri puta koji od Valjeva izvode na planinski masiv: Jablanik—Povlen—Maljen.

U slučaju potrebe odred može poslati deo snaga, oko dve čete, ka Jautini da sadejstvuje Posavskom odredu. Dakle, odred treba da obuhvati Valjevsku kotlinu sa juga, zapada i severo--zapada. Sa ojačanjem odreda sveštenika Vlade Zečevića i poručnika Martinovića i put Osečina—Pecka—Ljubovija može se prepustiti njima. Za sada preko je potrebno da sva tri već pomenuta odreda usredsrede svoja dejstva ka Jadarskoj dolini nastojeći da u njoj oslobode pojedine varoši, napr. Krupanj, Pecku itd., zašto treba proceniti uslove i mogućnosti na licu mesta. Dakle, čim Podrinski i odredi Zečevića i Martinovića budu ojačani, Valjevski odred prenosi težište ka Valjevu.

2) Posavski odred treba da stvori uporište u rejonu Jautina—Blizanski visovi—Slovac i da odavde proširi dejstvo ka Valjevu sadejstvujući Valjevskom odredu, Kolubari i Savi, đejstvujući na komunikaciji: Valjevo—Divci—Slovac—Ub—Obrenovac. Prema potrebi, Valjevski odred prebaciće kod Jautine izvesne delove za neposrednu saradnju sa Posavskim odredom i neposredno dejstvo na komunikaciji Osečina—Kamenica—Valjevo.

3) U rejonu Suvobora treba formirati Suvoborski (ili mu dati kakvo drugo ime) odred u koji bi ušao dosadašnji Kolubarski bataljon kao i sve ostalo ljudstvo sa terena. Vrlo je važno ovde stvoriti čvrsto partizansko uporište, zato raščistiti teren od četničke klike Draže Mihajlovića. Ovaj odred treba da dejstvuje ka Mionici, Ljigu, Lazarevcu, Gornjem Milanovcu, i dok se ne ojača Cačanski odred ka čačku.

Za ova tri odreda treba formirati jedno vojno rukovodstvo. (Smatramo da neće biti teško komandovanje ovim trima odredima, jer predviđamo da će Valjevski odred, posle uspešnih operacija, svoje levo krilo oko Pecke prebaciti direktno u Valjevsku kotlinu, a tada je potrebno jedinstveno komanđovanje svima delovima u Kolubarskoj kotlini, obuhvatajući je sa svih strana).

III — 1) Užički odred najbolje je da stvori uporište na južnim padinama Maljen—Povljen planine, a može se dozvoliti da stvori uporište i u predelu Tare planine ili Zlatibora. Sa ovih uporišta treba da obuhvati Užice i Požegu. Vrlo je važno da ovaj odred sasredi dejstvo na komunikaciji Dobrun—Užice i tako spreči nadiranje Nedićevaca u Bosnu. Dakle, odred treba da dejstvuje na svim komunikacijama koje se stiču u Užice i to kako sa severa tako i sa zapada i s juga.

2) Cačanski odred treba da stvori uporište u Jelici planini—Dragačevu. Cim se ojača treba svoje delove da prebaci na južne padine Suvobora i tako da obuhvati Cačansku i Požešku kotlinu. Dakle, odred treba da dejstvuje na komunikacije koje vode u Cačak.

Za ova dva odreda treba ustanoviti jedno operativno rukovodstvo. Ovo rukovodstvo mora stajati tesno u vezi sa Glavnim Sandžačkim štabom, kome je naređeno da dejstvuje ka Bijelom Brdu, Zlatiboru i Ivanjici, a zatim da prodire i ka dolini Ibra. Odredi treba da zauzmu Požegu a zatim će ubrzo pasti i Užice.

IV — 1) U predelu Rudnika treba da se nalazi Šumadijski odred. Sa ovoga uporišta odred ima da razvija dejstvo ka Aranđelovcu, Natalincima, Kragujevcu i G. Milanovcu. Pri dejstvu na komunikaciji Aranđelovac—Rudnik—G. Milanovac treba da se poveže sa Suvoborskim odredom. Kada se Suvoborski odred dovoljno ojača, onda će Šumadijski odred moći upraviti svoje dejstvo ka istoku — Kragujevcu. Odred treba preko Morave da se poveže sa partizanskim delovima u istočnoj Srbiji.

2) U predelu: Crni Vrh—Juhor—Gledićke planine—Kotlenik formirati jedan odred Kragujevački. Iz ovoga ugla on bi mogao odlično dejstvovati ka Kragujevcu, čačku, Kraljevu, Kruševcu, Jagodini. Oslonac ima u navedenim planinama. Preko ovog odreda mogle bi se uspostaviti sigurne i brze veze sa delovima u istočnoj Srbiji. Dakle, na ovom sektoru formirati odred po svaku cenu.

3) U predelu Venčac, Bukulja, Kosmaj, Avala treba formirati jedan odred koji bi imao za zadatak da dejstvuje na prostoru: Lazarevac—Aranđelovac—Rača pa ka severu između Morave, Dunava, Save i Kolubare.

Ova tri odreda bi sačinjavali Sumadijsku operativnu grupu koja bi povezala dejstva u čitavoj Sumadiji.

Ako za sada postoji u Sumadiji samo Šumadijski odred onda njegove snage raspodeliti za dejstvo po važnim sektorima. Ali odmah nastojati da se po izloženom formiraju tri odreda.

V — 1) Dobro bi bilo da se u okolini Kopaonika formira odred koji bi dejstvovao u zahvatu: Ibra, Zapadne i Južne Morave i Kosova Polja. Na taj način u sadejstvu ostalih operativnih grupa, bile bi ozbiljno ugrožene sve komunikacije u slivu Ibra i obeju Morava.

VI — 1) U istočnoj Srbiji treba obavezno formirati tri operativna područja — rukovodstva:

Prvo, počevši sa severa, do Rtnja planine, obuhvatajući Moravsku i Timočku dolinu.

Drugo, od Rtnja do Suve planine, obuhvatajući dolinu Nišave i kotline Knjaževac i Soko Banja.

Treće, od Suve planine do reke Pčinje.

Za sve ove tri grupe može se odrediti jedno operativno rukovodstvo koje bi bilo u okolini Rtnja. Ono bi bilo manje-više samostalno, jer je ovaj deo Srbije odvojen od ostalog i teško je za njih održavati vezu.

Nastojte da što pre formirate navedene odrede i grupna rukovodstva. To je polazna osnova za naš pravilan budući razvoj borbe. Ako za sada u pojedinim navedenim terenskim oblastima ne postoje odredi, vi morate tamo prebaciti pojedine grupe sa ostalih sektora. Oko tih grupa, koje predstavljaju jezgra, formi-

raće se naši novi partizanski odredi. Nijedna geografska oblast u Srbiji ne sme ostati bez naših partizanskih odreda, kao što se to do sada dešavalo. I pored vremenskih i terenskih teškoća ove zime treba energično raditi, te da nas događaji ne preduhitre i ne nađu nespremnim, što bi bio zločin. Vi vidite da morate posvetiti veliku pažnju istočnoj Srbiji i predelu Kopaonika. Tamo se obavezno moraju formirati i obrazovati partizanski odredi.

Situacija u oblasti Kosova Polja nije nam poznata. I tamo bi trebalo formirati jedan partizanski odred. Morate preduzeti sve da i to ostvarite.

Navedeni odredi i grupe dobivaju direktive za rad za jedan duži period, sa tim grupama nemoguće je brzo opštiti zbog teškog terena i sporog održavanja veze. Zbog toga se ostavlja starešinama tih formacija puna inicijativa za rad. Susedne formacije moraju međusobno održavati čvrstu vezu. Opšti zadaci svih ovih odreda i grupa jesu:

1) Temeljito rušenje svih komunikacija i telegrafsko-telefonskih veza. Saznajemo da Nemci iz Srbije izvoze olupine ratnog materijala koji prerađuju i šalju na front. Taj saobraćaj treba sprečiti ili ukočiti. Sa više truda i volje mogu se bez ikakvih žrtava rušiti pruge i putevi. Za ovo koristiti noći.

2) Na svim putevima postavljati zasede nanoseći neprijatelju gubitke. Pri tome nastojati da se zapleni što više oružja, municije i opreme.

3) Dočekivati i suzbijati neprijateljske kaznene ekspedicije.

4) U geografskim oblastima iskidati veze između varoši, praviti zasede, ne dozvoliti snabdevanje varoši, a i na taj način što će se sprečiti komuniciranje, a ne mrtvom blokadom varoši, pa nakon toga varoši uzeti noćnim prepadima. Osvojene varoši ne štititi frontalnom odbranom, nego presecanjem puteva i zasedama.

5) Čišćenje terena od četnika i suzbijanje njihove propagande.

6) Likvidacija petokolonaša, špijuna i svih onih koji razbijaju narodnooslobodilačku bobru. Sva pokretna dobra ovakvih lica treba zapleniti u korist narodnooslobodilačke borbe.

7) Razvijati jaku propagandu, naročito u zaostalim krajevima. U ovom cilju ići sa četama i vodovima na konferencije. Sa partizanskim odeljenjima prolaziti kroz naselja, naročito ona koja su reakcionarna. Predviđati kulturne priredbe.

8) Sprečavati pljačke, otimačine i ko se u ovome uhvati javno ga streljati.

9) U izvršenju ovih zadataka, odredi se moraju potpomagati. Kada jedan odred izvrši zadatak na svojoj teritoriji onda potpomaže susedima.

10) Pri izvršenju ovih zadataka uvek se starati da naturimo neprijatelju borbu tamo gde mi želimo. To znači da treba uvek imati inicijativu u akcijama. Ne mogu se izvući koristi iz borbe koju nam neprijatelj natura. Takve borbe pretvaraju se u fron-

tove koje mi sa slabijim naoružanjem i malobrojnim snagama ne možemo izdržati.

Vojnički razvoj događaja na Istočnom frontu i politički upliv u masama jasno govore da moramo imati inicijativu u rukama i biti na čelu tih krupnih događaja. Ali treba neumorno i energično raditi.

Pored održavanja veze i uzajamnog rada između odreda u Srbiji morate budno pratiti razvoj događaja i kod ostalih naroda Jugoslavije. To može nalagati da glavna dejstva upravite i sjedinite sa ostalim pokrajinama u cilju: stvaranja sigurnog zaleđa, mobilisanja masa, itd.

Vezu sa nama ovako održavati: Podrinjski odred treba da na sektoru Bijeljina—Loznica uhvati vezu preko Drine sa našim Majevičkim partizanskim odredom. Taj će odred uhvatiti vezu sa nama preko Ozrenskog partizanskog odreda. Veza na sektoru između Ljubovije i Rogatice nije sigurna, jer četnici hvataju naše partizane. Važne izveštaje uvek slati po direktnim kuririma i duplom vezom.

Inače, situacija se razvija svukuda u našu korist:

1) U Sloveniji lepo napreduju partizanske akcije. Tamo postoje samo partizani.

2) U Hrvatskoj isto tako partizanske akcije uzimaju šireg zamaha. U Lici ima nešto četnika.

3) U Crnoj Gori naši imaju sve u rukama; nastoje da suzbiju četnički uticaj u pravcu Foče i Goražda kao i prodiranje četnika prema Hercegovini.

4) U Hercegovini partizanske akcije su vrlo žive, čak se bore i sa zaplenjenim tenkovima.

5) Situacija kod brigada i u Bosni je sledeća:

Posle našeg rastanka sa drugom Mirkom u Radojinji mi smo produžili reorganizaciju naših partizanskih jedinica, sa kojima smo odmah otpočeli borbu sa Talijanima i zajedno sa sandžačkim četama osvojili Novu Varoš. U Novoj Varoši nastavlja se dalja reorganizacija srpskih partizanskih četa koje su dolazile iz Srbije iz raznih pravaca. Došao je veliki deo Užičkog odreda, Kragujevačkog odreda, kao i jedan deo Sumadijskog i Cačanskog odreda. Od tih reorganizovanih jedinica stvorili smo tri bataljona od najboljih boraca koji su ušli u Proletersku brigadu. Ta 3 bataljona broje oko 700 ljudi. Od ostalih četa sa oko 1.000 ljudi stvorili smo 5 bataljona koji su imali zadatak da odlaze postepeno u Srbiju i da privremeno pomažu sandžačke čete čisteći teren od italijanskih i četničkih bandi.

Oko 16. XII Vrhovni štab je krenuo sa 3 bataljona u pravcu Rudoga, gde se sastao sa 2 bataljona crnogorskih partizana koji su bili određeni da uđu u sastav brigade. Rudo su bili očistili Crnogorci od četnika. Tu je formalno stvorena brigada, u koju su ušli sledeći bataljoni iz Srbije: Kragujevački, Kraljevački, Sumadijski sa jednom užičkom i posavskom četom, Crnogorski: I i II bataljon sa preko 300 partizana. Naknadno je uključen u sastav brigade i jedan Kosmajski bataljon koji se još nalazi na terenu u Sandžaku. Brigada je dobila naziv I proleterska nar.-oslob. udarna brigada.

U Rudom su nas napali Italijani i četnici. Ne znajući naše snage oni su se nadali da će nas brzo savladati i uništiti. Na Rudo su krenuli sa tri pravca: od Priboja dolinom Lima, jedna kolona, od Bijelih Brda druga, i od Višegrada — treća. Nakon dvadeset-četiri-časovne borbe bile su prve dve kolone razbijene i odbačene natrag a treća kolona, — od Višegrada bila je opkoljena i potpuno uništena.

Zarobljeno je: 4 oficira, 4 podoficira, 103 vojnika. Zaplenjeno: 9 puškomitraljeza sa 3500 metaka, 3 teška mitraljeza sa 4000 metaka, 2 teška bacača sa 120 bombi, 3 laka bacača sa 90 bombi, 600 ručnih bombi, 75 pušaka sa 4000 metaka, 2 radio-stanice, nešto sanitetskog materijala, sprema za 150 tal. vojnika, 70.000 din. u raznim valutama. Streljali smo 3 oficira, 3 podoficira, 2 četnika koji su predvodili Italijane i jednog špijuna.

Naš dolazak u Bosnu imao je za cilj da spreči razornu akciju četnika koju su oni razvili posle nemačke ofanzive u Srbiji. Hi smo krenuli preko Međeđe i Rogatice i došli na Romaniju. Naš dolazak bio je 12-ti čas. Tu smo našli sledeću situaciju:

U bosanskim partizanskim odredima nastalo je masovno previranje usled četničke propagande i prelaženja na stranu četnika. Prelazile su čitave čete i bataljoni. Naši drugovi bili su nemoćni da to spreče, a uzrok tome leži u slabom političkom radu za čitavo vreme nar.-oslob. borbe u Bosni. Bosanski partizani bitno se razlikuju od naših srpskih partizana jer su to mahom neupućeni seljaci koji su pošli u borbu spontano da brane svoja ognjišta od strahovitog terora. Dolazak Brigade učinio je tome kraj. Pojava brigade imala je ogromnog moralnog dejstva a za četnike je to bila bomba iz vedrog neba. U Bosni je već pre ofanzive, a naročito posle nemačke ofanzive navrvio veliki broj raznog četničkog ološa iz Srbije koji je u Srbiji radio u interesu okupatora pa posle došao u Bosnu da ponovi to isto. Mi imamo mnogo materijala u ruci iz koga se jasno vidi neverovatno izdajnička uloga svih četničkih vođa od Pećanca, Dangića, pa do Todorovića i D. Mihajlovića. Oni su se danas svi ujedinili u Bosni protiv nas i otvoreno sarađuju sa okupatorima, dobijaju od Nedića, Nemaca i Italijana municiju i oružje i pripremaju se da nas napadnu. Dangić, koji je Dražin čovek, dolazio je u Beograd po instrukcije, a u Bosni priprema teren za dolazak Nedićevaca. On sabotira i onu odluku Jugoslovenske vlade u Londonu po kojoj se lišava Nedić i ostali oficiri čina zbog saradnje sa okupatorom. Nedića u Bosni svi četnici proglašuju za najvećeg srpskog rodoljuba, koji će osloboditi Bosnu.

Za vreme povlačenja naših drugova iz Srbije u Bosnu preko Višegrada i dr[ugih] mesta bili su od strane Kamenka (Kamenko Jeftić, četnički komandant u istočnoj Bosni) i drfugih] četničkih bandi razoružavani i većim delom predavani u ruke Nemaca. Između ostalih je kod Višegrada uhvaćen sa ženom i još sa nekim drugaricama Dr Levi, koji je onda predat Nemcima u Užice zajedno sa ostalima.

Četničke bande koje su došle iz Srbije razvile su u Bosni u pozadini nezapamćeno pljačkanje, palenje i ubijanje musliman-

skog življa. Oni su sa svojom propagandom povukli jedan dobar deo u pljačku, kao i one partizane koji su prešli njima. Muslimanski živalj u Bosni je primio našu brigadu kao spasioca od strašnog terora. Četnici ne ubijaju ustaše Muslimane jer se svi oni manje-višе nalaze pod zaštitom okupatora i na sigurnom mestu, već oni ubijaju sasvim nedužno muslimansko stanovništvo. Mi smo preduzeli protiv pljačkaša i razbojnika najoštrije mere i streljamo ih kad ih uhvatimo.

Zadatak naše brigade je u prvom redu da popunimo onu prazninu na položajima koja je nastala posle odlaska nekih partiz. jedinica u pozadinu i na stranu četnika. U drugom redu Proleterska brigada ima zadatak da učvršćuje politički naš položaj u pozadini, spreči pljačke i paljevine, odnosno zaštiti stanovništvo od raznih bandi.

Pojava Proleterske brigade uznemirila je četnike. Oni su već počeli da nam prete, ali je njihova snaga u Bosni vrlo malena i pri pokušaju da nas napadnu mi ćemo ih bez svakoga oklevanja uništiti. Mi sada razoružavamo one četničke jedinice koje su bile pre partizanske a sada vršljaju u pozadini, bave se pljačkom.

Opšta situacija za nas je u Bosni vrlo povoljna. Nas je sa radošću primilo ne samo muslimansko stanovništvo, kao spasioce, već i srpsko stanovništvo koje takođe trpi zulume četnika i u svojoj ogromnoj većini ne odobrava progone muslimana. Kako se vidi, zadaci Proleterske brigade su veliki i važni i mi smo uvereni da će ih ona sa uspehom izvršiti.

Mi smo za sada stvorili Prvu proletersku brigadu, ali mi nameravamo stvoriti više proleterskih brigada u raznim pokrajinama, koje će biti sposobne da izvrše ne samo one zadatke koji se danas stavljaju pred nas nego i one u drugoj etapi borbe. Prema tome stavljamo i pred vas zadatak da već sada stvarate čvrste jedinice od najboljih radničkih i seljačkih elemenata koji će u danom momentu moći da uđu u proleterske brigade. Kada izvršite te pripreme, saopštite nam, jer bez našeg odobrenja te brigade se ne smeju stvarati.

Napominjemo da u ovu I Proletersku brigadu sada dolaze neke bosanske i hrvatske jedinice, tako da to bude, ne samo jedna jaka udarna sila, već i simbol pravog narodnog jedinstva Jugoslavije u borbi za svoje oslobođenje.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

8. I 1942. god. Tito[160]

M.P.

S obzirom na to da su se VŠ i CK KPJ tada prostorno mnogo udaljile od GS i PK Srbije i izgubili mogućnost čestih i potpunijih veza, to je Vrhovni komandant ovim naređenjem, koje je u suštini jedna dugoročna i sveobuhvatna direktiva, obavezao na borbenu i svaku drugu

i«» Zbornik II/2, dok. 9.

aktivnost i dao tako precizna uputstva i savete, da su bile nemoguće krupnije greške i propusti. Ovom metodu VK je pribegao zato što u to vreme nije imao drugih boljih mogućnosti. Zahvaljujući baš ovoj direktivi (a bilo ih je još) u Srbiji se, i pored kasnije izrazito teških situacija, nisu dešavale veće greške.

Na isti način i CK KPJ je još 14. decembra 1941. godine dostavio direktivu PK Srbije u vezi sa situacijom na njenoj teritoriji posle prve neprijateljske ofanzive. U njoj se svestrano analizira vojno-politička situacija u Srbiji i daju zadaci za dalji rad.

Da bi se postigla potpuna bezbednost i sigurno uspostavljanje i održavanje redovnih veza sa pokrajinskim partizanskim i vojnim rukovodstvima u Srbiji, CK KPJ i VS su organizovali ovu vezu svojim sredstvima i snagama i to istovremeno preko više posrednika na terenski i vremenski različitim relacijama, na kojima su kuriri koristili razna prevozna i prenosna sredstva. Tako je, 27. januara 1942. god., CK KPJ dostavio direktivu Pokrajinskom komitetu za Srbiju jednovremeno preko štaba Valjevskog odreda, preko Organizacionog sekretarijata za neoslobođene krajeve u Zagrebu i preko rukovodstava NOP-a u Sremu. U ovoj direktivi se daju PK detaljni i konkretni zadaci i uputstva za rad na organizaciji rukovođenja, komandovanja i veza. Tu se posebno naglašava da se neodložno uspostavi veza okružnih komiteta u istočnoj Srbiji i PK za Makedoniju i koordinira rad po svim zajedničkim pitanjima; da se u Makedoniju prenesu iskustva iz partizanske borbe i da im se pruži pomoć u organizovanju partizanskih odreda i akcija gde za to postoje uslovi. S obzirom na to da je u to vreme u Makedoniji bilo goruće i pitanje kadrova, trebalo je da im se i u tome pritekne u pomoć, da im se pošalje jedan broj „veštih partizana i dobrih partijaca“.

Veze Pokrajinskog komiteta sa nižim partijskim rukovodstvima, koja su posle povlačenja partizanskih snaga iz Srbije ostala na svojim teritorij ama, odmah su obnovljene, dopunjene i usavršene, a i veza sa novoformiranim partijskim rukovodstvima i organizacijama na terenu, a time i sa selima i gradovima, odakle su redovno dobij ana

obaveštenja o stanju, radu i namerama neprijatelja i kvislinga, organizovane su i uspostavljene odmah posle njihovog formiranja.

Usled velike udaljenosti i stalnih akcija krupnih okupatorskih i četničkih oružanih snaga na teritorij ama južne i istočne Srbije, kao i činjenice da GS Srbije nije u toku 1942. uspeo da uspostavi neposredno redovne i sigurne veze sa štabovima partizanskih odreda u ovim krajevima — održavanje neposrednih kurirskih veza PK sa OK u ovim krajevima Srbije bilo je vrlo otežano neredovno, sporo i nesigurno. Stoga je PK, u duhu direktive CK KPJ i Vrhovnog komandanta, u januaru 1942. formirao Pokrajinsko partijsko povereništvo za istočnu i južnu Srbiju (PP) sa sedištem na terenu niškog okruga i osnovnim zadatkom da organizuje i uspostavi kurirske veze i veze ličnim kontaktom (obilaskom OK i PO od strane pojedinih članova pomenutog povereništva) sa PK Srbije u Beogradu, okružnim komitetima na terenu, a preko njih i sa štabovima PO, sem sa OK Požarevac koji je održavao neposredne veze sa PK; zatim sa GS Srbije; sa Oblasnim komitetom Kosova i Metohije i sa PK KPJ za Makedoniju.[161]

Formiranjem povereništva i uspostavljanjem navedenih veza, kao i obostranih redovnih kurirskih veza između Beograda i Niša, obezbeđeno je da PK za Srbiju efikasnije i sigurnije rukovodi radom OK i borbenim dejstvima partizanskih odreda a time i da uspešno usmerava razvoj oslobodilačke borbe u južnoj i istočnoj Srbiji.

S tim u vezi je Pokrajinski komitet za Srbiju, 17. februara 1942. godine, izdao direktivu Partijskom povereništvu za južnu i istočnu Srbiju, kojom mu je odredio zadatke a odnose se na komandovanje, rukovođenje i vezu.

Pošto Glavni štab Srbije, koji je bio prilično oslabljen, nije uspeo da organizuje i uspostavi neposredne veze sa partizanskim jedinicama u južnoj i istočnoj Srbiji, Pokrajinski komitet je insistirao da GŠ održava veze sa

[161] Po direktivi PK KPJ za Srbiju formirano je 25. februara 1942. u Nišu Povereništvo PK KPJ za Niš, za okruge Niš, Leskovac i Zaječar (Hronologija, str. 206).

partizanskim odredima pomenutih krajeva posredno preko njega (PK). U tom cilju zahtevao je da Glavni štab svoje direktive, naređenja, uputstva i druge vojne materijale dostavlja PK, a on će ih sa svojim partijskim i drugim materijalima dostavljati nižim partijskim rukovodstvima (okružnim i sreskim komitetima), koji će ih dalje uručivati neposredno štabovima svojih partizanskih odreda. To je pogodno i radi koordinacije političkog i vojnog rada odgovarajućih rukovodećih foruma.[162]

Posebne su bile teškoće uspostavljanja i održavanja sigurne i redovne kurirske veze Pokrajinskog komiteta iz Beograda i Partijskog povereništva u Nišu sa okružnim i sreskim komitetima i partizanskim odredima južne i istočne Srbije, pored ostalog, zbog velike međusobne udaljenosti, nesigurnog i sporog kretanja kurira i njihove velike izloženosti da padnu u ruke neprijatelja.

Pokrajinsko partijsko povereništvo u Nišu, u svom izveštaju PK Srbije od 29. marta 1942. godine, o problemima održavanja veze sa Okružnim komitetima i partizanskim odredima, između ostalog kaže:

> Na razne načine smo pokušali da uspostavimo vezu sa partizanskim odredima. Prošle nedelje smo bili uspostavili vezu sa Jastrebarskim i Ozrenskim odredom, al su uhapšeni drugovi preko kojih smo uspostavili vezu i sada ponovo pokušavamo na drugi način. Iz Makedonije nema kurira još.[163]

A u izveštaju PK od 20. aprila 1942. isto povereništvo navodi da sa: „Partizanskim odredima niškog okruga, kao i sa Zaječarskim odredom, ima vezu, ali da veza sa Makedonijom ne funkcioniše zbog teškog stanja u leskovačkom kraju".

Zbog navedenih i drugih teškoća dešavalo se da su veze na pojedinim relacijama komandovanja i rukovođenja bile danima, a nekad i mesecima prekinute. To je imalo za posledicu da PK i Povereništvo u Nišu nisu bih u mogućnosti da redovno prate vojno-političku situaciju ni da okružnim komitetima i partizanskim odredima pružaju redovnu i efikasnu pomoć.

[162] Zbornik 1/3, dok. 45.
[183] Arhiv CK Srbije PKS, 101.

Tako je u martu 1942. neprijatelj uspeo da sa neuporedivo nadmoćnijim snagama okruži partizanske snage u širem rejonu Jablanice. Da bi se izbegle nesrazmerne žrtve, a i radi preduzimanja oružanih akcija na drugim terenima pod povoljnijim uslovima, partizanske snage Jablaničkog, Leskovačkog i drugih odreda preduzele su privremeno povlačenje na planinu Pasjaču, gde se koncentrisalo oko 1.500 boraca. Namera je bila dalji pokret ka Toplici i Kopaoniku i drugim mestima na ovom pravcu. Međutim, štabovi odreda su na Pasjači primili direktivu Vrhovnog štaba kojom je, još prilikom svog povlačenja iz Srbije, krajem novembra 1941. godine, naređeno da se svi partizanski odredi vrate na svoje teritorije. Nemajući veze ni sa jednim višim vojnim ili političkim rukovodstvom (GŠ, PK ili PP u Nišu) štabovi Leskovačkog, Jablaničkog i Topličkog odreda, shvatajući usko direktivu VS, izdatu pre više od 3 meseca i ne proveravajući dovoljno mogućnost njenog uspešnog izvršenja, s obzirom na konkretne uslove borbenih dej stava, odustali su od svog plana i pristupili izvršavanju direktive probojem neprijateljskog obruča radi povratka u Jablanicu koja je bila posednuta jakim neprijateljskim snagama. Zbog toga je došlo do određenih privremenih neuspeha.[164]

Ovaj, i drugi primeri, očito pokazuju važnost sigurne i neprekidne veze i posledice njenog neredovnog i nesigurnog funkcionisanja, a naročito u kritičnijim situacijama. Ali, i pored nedostatka redovnih i sigurnih veza nižih partijskih rukovodstava i štabova partizanskih odreda sa višim rukovodstvima, oslobodilačka borba se u južnoj i istočnoj Srbiji, uzev u celini, permanentno i kontinualno razvijala, zahvaljujući visokoj svesti, idejnoj vezi, snalažljivosti i požrtvovan ju rukovodećeg i borač-

[1,4] „Da smo imali iskustva ili da je u toj situaciji postojala veza sa nekim od višh rukovodstava NOP-a, od snaga, koje su se tada nalazle na Pasjači i u Toplici mogli smo formirati najmanje dve brigade koje ne bi bile vezane za određene terene, a da ipak ostanu jezgra dovoljno jaka za sva tri odreda: Toplički, Jablanički i Leskovački, koji su mogli ostati na svojim terenima...“ kaže za ovaj postupak štabova partizanskih snaga marta 1942. na Pasjači“, Dr Milivoje Perović u delu „Srbija u NOB“, str. XXV.

kog sastava odreda i nižih partijskih rukovodstava kao i njihovoj neraskidivoj povezanosti sa narodom.

U ovom periodu CK KPJ i VS nisu mogli iz objektivnih razloga da uspostave neposrednu vezu sa rukovodstvom Makedonije. Stoga su u svojim mnogobrojnim direktivama i naređenjima Pokrajinskom komitetu Srbiju isticah važnost i njegovu obavezu da sa Makedonijom uspostavi što čvršću vezu i time obezbedi posredne veze CK KPJ i VŠ sa Pokrajinskim komitetom i Glavnim štabom Makedonije, omogući sadejstvo i koordinaciju borbenih dejstava srpskih i makedonskih partizanskih oružanih snaga i partijskih organa i organizacija. Ovo je bilo važno i radi pružanja pomoći i prenošenja bogatih iskustava o organizacijskim, vojnim, partijskim i drugim pitanjima oslobodilačke borbe u Srbiji i drugim krajevima Jugoslavije. Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju je uspostavio posredne kurirske veze sa pokrajinskim rukovodstvom Makedonije, preko partijskog povereništva u Nišu i preko' okružnih partijskih rukovodstava istočne Srbije (Niša, Leskovca i Vranja), a povremeno i preko Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju i njegovih nižih partijskih rukovodstava.

U svom izveštaj u Pokrajinskom komitetu Srbije, od 18. januara 1942. godine, o radu partijske i vojne organizacije na terenu niškog okruga, OK Niš, između ostalog, kaže:

Primili smo vaše pismo i poruku CK. Isto to i za Makedoniju i već poslali u Leskovac da im pošalju.

Naši iz Topličkog odreda dobili su javku za Glavni štab preko Rasinskog (Kruševačkog) odreda. Oni su hteli da šalju posebnog kurira. Mi smo ga zadržali da bi vas pitali imate li vezu sa Glavnim štabom i da li je potrebno da uspostavimo redovnu vezu (pored svih teškoća putovanja) i sa Glavnim štabom kad inače vas izveštavamo o svemu što se dešava u našim odredima. Javite nam.

Od svih materijala šaljemo bar po jedan primerak za Makedoniju, Kosovo i Metohiju, Kruševac i Kraljevo. Skupljamo leve i šaljemo za Makedoniju. Ranije poslato pismo za Makedoniju otišlo je.[184]

[164] Zbornik 1/3, dok. 7.

U svom nešto kasnijem izveštaju PK Srbije od 26. januara 1942. godine, isti OK Niš, između ostalog, piše: „Šaljemo vam našu okružnicu u dva pisma iz Makedonije. Veza sa Makedonijom je učvršćena i redovna“.[165]
O problemima održavanja veze sa Glavnim štabom Srbije, sa PK KPJ za Makedoniju i Oblasnim komitetom za Kosovo i Metohiju, u istom izveštaju kaže se da će poslati kurira za Glavni štab, ali da će zbog velike daljine, biti potrebno dosta dok se vrati, zatim zahteva da se šalje javka na koju treba kurir da dođe za vezu sa Glavnim štabom, zatim da su pismo Centralnog komiteta KPJ „proradili i poslali ga za Makedoniju i Kosovo i Metohiju, kao i za Kruševac i Kraljevo“.[168]

Pored OK Niš, vezu sa Oblasnim komitetom za Kosovo i Metohiju uspostavio je i održavao OK Leskovac preko mesnih partijskih organizacija u Kruševcu, Kraljevu i drugim mestima, kao i preko Rasinskog i drugih partizanskih odreda.[167]

Preko ovih kurirskih kanala za vezu sa partijskim rukovodstvom Makedonije održavana je i veza sa rukovodstvom Komunističke partije Bugarske.[168]

Vojne veze

Odmah posle prijema odluke CK KPJ i GŠ NOPOJ o pokretanju oružane borbe protiv okupatora, Pokrajinsko vojno-političko rukovodstvo Srbije pristupilo je reorganizovanju dotadašnjeg sistema komanđovanja i rukovođenja i organizacije i uspostavljanja vojnih veza na svim nivoima. Umesto vojnih komiteta i vojnih komisija, koji su u pripremnom periodu ustanka bili obrazovani pri svim partijskim rukovodstvima, formirani su novoizabrani vojni štabovi gotovo svuda i na svim nivo-

[165] Arhiv CK Srbije PKS, 56.
[166] Isto, 54.
[167] Isto, 81.
les Okružni komitet za Leskovac u svom izveštaju PK Srbije od 13. februara 1942. godine, između ostalog, kaže: „Već tri nedelje nije došao kurir iz Makeđon je. Sada je prekinuta veza i sa Bugarima“ (Arhiv CK Srbije PKS, 71).

ima komandovanja i rukovođenja. Tako su formirani Glavni štab NOP odreda za Srbiju, Glavni štab NOP odreda za Vojvodinu, Glavni štab NOP odreda za Srem, štabovi partizanskih odreda i komande četa. Na Kosovu i Metohiji rukovodio je, u toku 1941. i 1942. godine, Oblasni komitet ove oblasti svim političkim, vojnim i drugim pitanjima oružane borbe, a tek krajem oktobra 1942. godine formiran je Privremeni glavni štab NOP i DV za Kosovo i Metohiju.[169]

Novoizabrani članovi vojnih štabova najvećim delom su bili iz sastava ranijih vojnih komiteta i vojnih komisija i okružnih partijskih i sreskih rukovodstava. Glavni štab Srbije bio je neposredno potčinjen GS NOPOJ, odnosno vrhovnom štabu Jugoslavije, a njemu svi partizanski odredi na teritoriji Srbije. Međutim, pokrajinsko i niža partijska rukovodstva rukovodili su, kao što smo izneli oružanom borbom u onim mestima i rejonima, gde u početku usatnka nisu bili još formirani partizanski odredi, kao i onim odredima, sa kojima Glavni štab Srbije nije uspeo da uspostavi neposrednu vezu. To pokazuje da su partijske i skojevske organizacije, od početka ustanka, imale glavnu i rukovodeću ulogu u pokretanju i izvođenju oružane borbe. Inače, neposredno rukovođenje oružanim borbenim dejstvima, odmah posle pokretanja ustanka, preuzeli su štabovi partizanskih odreda i komande četa.

Početni period oružanog ustanka obilovao je mnogim problemima, od kojih su neki bili veoma značajni. To je period kada je dotadašnji rad partijskog i vojnog rukovodstva trebalo iz pripremnog perioda ustanka prevesti na uslove oružane borbe. Trebalo je od mnogobrojnih udarnih i borbenih grupa i desetina formirati krupnije partizanske oružane jedinice — partizanske odrede; od sabotaža i diverzija trebalo je preći na krupnija borbena dejstva i operacije i na prerastanje ustanka u narodnooslobodilački rat, primenjujući partizansko ratovanje kao najpogodniji način oružane borbe. Trebalo je stvarati slobodne teritorije kao baze za dalje širenje i

[1,9] Hronologija, str. 63, 180 i 258 i Pero Morača: „Jugoslavija 1941“. str. 421.

svestraniji razvoj ustanka i oslobodilačke borbe, rušiti staru a u toku rata kvislinšku vlast i umesto nje stvarati novu narodnu, organizovati komandovanje i rukovođenje, odnosno formirati štabove i komande jedinica odgovarajućeg sastava, i organizovati i uspostaviti sigurne i neprekidne veze između njih. Veze su, kao što je već više puta naglašeno, bile jedan od osnovnih elemenata za obezbeđenje organizovanog, sistematskog i planskog razvoja ustanka u skladu sa koncepcijom oslobodilačke borbe i revolucije.

Navedeni i drugi uslovi, kao i nedovoljna iskustva mladog partizanskog kadra u organizovanju i izvođenju novog načina ratovanja, neminovno su zahtevali brze i efikasne intervencije, a time i sigurne, brze i neprekidne veze dovoljnog kapaciteta na svim nivoima komandovanja i rukovođenja. Ove potrebe kurirske veze nisu mogle potpuno da zadovolje. Stoga je GŠ Srbije, kao i ostala niža vojna rukovodstva, prilagodio metod rukovođenja ovim složenim uslovima organizovanja, uspostavljanja i održavanja veze.

Sastav štabova partizanskih odreda bio je različit — prilagođavan je potrebama, mogućnostima i stepenu razvoja jedinica.[170] Zajedničko za sve štabove bio je kolektivno rukovođenje i postojanje političkog komesara, ravnopravnog u pogledu prava, obaveza i odgovornosti sa komandantom i, drugo, korišćenje partijskih i vojnih veza kao funkcionalno jedinstvenog sistema veza za rad o vojnim, političkim, partijskim i svim drugim pitanjima. Bih su vrlo mobilni i operativni, pojedinačno, grupno ili kolektivno stalno angažovani na obezbeđenju kurirskih veza i veza ličnim kontaktima; administraciju su sveli na najneophodniju meru, odnosno na najneophodnije pisane borbene dokumente. Uglavnom su koristili samo kratka borbena naređenja, izveštaje i opširnije direktive i uputstva trajnije vrednosti, ostavljajući potčinjenima punu inicijativu i slobodu za donošenje kon-

[170] Sastav Glavnog štaba Srbije 1941. bio je: Sreten Zujović, komandant i članovi: Filip Kljaj ć, Branko Krsmanović, Nikola Grulović i Rodoljub Colaković (dr Jovan Marjanović „Ustanak u NOP u Srbiji 1941“, str. 84).

kretnih odluka i njihovo izvršenje, što je išlo u prilog boljem i efikasnijem rešavanju problema veza na svim nivoima komandovanja i rukovođenja.

Posle prijema direktiva i uputstava od GS NOPOJ i razrade jedinstvenih stavova za pokretanje oružane borbe, Glavni štab Srbije izašao je na teritoriju Sumadije već oko 8. jula 1941. godine. Time je u velikoj meri poboljšao uslove za održavanje redovnih kurirskih veza kao i veza ličnim kontaktima i obezbedio neposrednije rukovođenje i mogućnost pružanja neposredne i svestrane pomoći još nedovoljno iskusnim štabovima i komandama partizanskih jedinica, što je bilo od ogromne važnosti za njihov rad.

Karakteristika načina rukovođenja i održavanja veze Glavnog štaba bila je upućivanje pojedinih svojih članova u obilazak štabova i komandi partizanskih jedinica, a posle toga povremeni sastanci svih članova štaba, na kojima su analizirani izveštaji o radu i stanju pojedinih partizanskih odreda i njihovih štabova, uopštavana iskustva i u vidu uputstva i direktiva prenošena odredima preko kurirskih veza i prilikom ponovnih obilazaka pojedinih jedinica. Komandantu GS NOPOJ redovno je dostavljan izveštaj o stanju svih odreda i razvoju ustanka u Srbiji. U isto vreme izrađivani su i planovi daljeg rada Glavnog štaba, u kojima su prostorno i vremenski precizirani zadaci svakog člana i Glavnog štaba kao kolektivnog i jedinstvenog vojnog rukovodstva Srbije.

Glavni štab Srbije je imao u svom sastavu grupu stalnih kurira, koji nisu bili kompromitovani i mogli su se, sa lažnim ispravama, kretati po celoj Srbiji, koristeći, pri tom i transportna sredstva javnog saobraćaja. Oni su bili upoznati sa mestima rasporeda štabova odreda, javkama koje su postojale u svim selima i gradovima, kao i sa mestom i vremenom sledećeg sastanka svih članova Glavnog štaba. Održavali su kurirske veze sa: Glavnim štabom NOPOJ u Beogradu jedanput nedeljno, a i sa svim štabovima partizanskih odreda i sa partijskim rukovodstvima u selima i gradovima prema potrebi. Pored toga, ovi kuriri su bili vodiči članovima Glavnog štaba prilikom njihovog odlaska u štabove odreda i po-

vratka u mesto sastajanja GS, obezbeđivali im stanove i omogućavali sastanke sa rukovodstvima partijskih i drugih organizacija NOP-a, u selima i gradovima, a obavljali su i sve druge poslove radi što boljih uslova rada pojedinih članova i štaba kao celine.[171]

Po izlasku iz Beograda i obilasku štaba Kosmajskog i Posavskog partizanskog odreda u s. Parcanima i partizanskih jedinica na planini Rudniku i u okolini Topole, članovi Glavnog štaba su u Aranđelovcu, 14. jula 1941. godine, održali svoj prvi sastanak,[172] na kome su usvojeni jedinstveni stavovi za učvršćivanje već formiranih partizanskih odreda, formiranje novih odreda, uz neposrednu i svestranu pomoć pojedinih članova Glavnog štaba. Na ovaj način Aranđelovac je bio komandno mesto i centar veze Glavnog štaba sve dok nije uočena opasnost da ga okupatorska i domaća policija može otkriti zbog svakodnevnog dolaska i odlaska kurira za vezu sa GŠ NOPOJ i štabovima partizanskih odreda.

Još dok se nalazio u Aranđelovcu, Glavni štab Srbije, primio je, jula 1941. godine, po kuriru direktivu Vrhovnog komandanta, kojom se naređuje: da se izvode svakodnevne oružane akcije i zaplenjuje što više oružja i municije, da se neprekidno mobilišu novi borci na dobrovoljnoj osnovi i od njih obrazuju novi odredi, da se izvode zajednička, istovremena i koordinirana borbena dejstva sa više partizanskih jedinica, da se ustanak započne u zapadnoj Srbiji, koja će poslužiti kao baza za njegovo razvijanje u drugim krajevima Srbije i time stvore uslovi da oružana borbena dejstva u Srbiji što pre prerastu u opštenarodni oružani ustanak i dr.[173]

U skladu sa ovom direktivom Vrhovnog komandanta, Glavni štab Srbije je razradio Plan razvoja oružanog ustanka i po kuririma ih preko članova Glavnog štaba odmah dostavio štabovima partizanskih odreda i partij-

[171] Rodoljub Čolaković „Zapisi iz oslobodilačkog rata“, knj. I, izdanje „Prosvete“, Beograd 1956, str. 265.

[172] Isto, str. 35.

[173] Isto, 60.

skim rukovodstvima na terenu. Ovaj plan je po tuno ostvaren u julu i avgustu 1941. godine.[174]

Zbog opasnosti otkrivanja komandnog mesta i centra veze u Aranđelovcu, Glavni štab Srbije je, krajem jula 1941. godine, bio prinuđen da se premesti na teritoriji Kragujevačkog i Pomoravskog partizanskog odreda, odakle je pomoću kurirske veze i ličnim kontaktom rukovodio partizanskim odredima, i to, zahvajujući dotadašnjim iskustvima, uspešnije nego do tada. Tako je od opštih direktiva i uputstava, koji su se prvih dana ustanka najviše odnosili na organizacijsko-mobilizacijska pitanja, formiranje i rad štabova i jedinica, Glavni štab prešao na konkretnija borbena naređenja i zahtevao da mu se dostavljaju potpuniji izveštaji o borbenim dejstvima i radu štabova i komandi partizanskih jedinica. Glavni štab Srbije je uz to, preko redovnih i sigurnih kurirskih veza i ličnim kontaktom, upućivao mladi kadar partizanskih jedinica u sva pitanja razvoja ustanka. U tom cilju je, avgusta 1941. godine, pored ostalog, izdao svim partizanskim odredima naređenje za organizacijsko sređivanje odreda i šta bi trebalo da sadrže izveštaji štabova odreda. Tu se, između ostalog, kaže:

Dosadašnji izveštaji bili su opšti, površni i nepotpuni, pa zato sada šaljite izveštaje po sledećem:

1. — Jačina odreda (porast),
2. — Naoružanje i razvoj istog,
3. — Izvori snabdevanja i način logorovanja,
4. — Finansiranje.
5. — Dosadašnje akcije (karakter, datum, mesto, gubici neprijatelja i naši, broj učesnika, vreme trajanja),
6. — Kritički osvrt na vođenje akcija,

[174] „Na osnovu te direkt've napravili smo plan naše delatnosti. Rešeno je da Crni (Sreten Žujović) i Grulović ostanu na Kosmaju, a Fića (Filip Kljajić) i ja“ kaže Rodoljub Čolaković, „s kurirom Valjevskog odreda, studentom Milivojem Radosavljevićem koji je došao s noć da odemo u Valjevski odred kuda će za nama doći i Branko Krsmanović, čim se vrati iz Pomoravlja. Kad stigne Branko, povezaćemo odrede Valjevski, Užički i Cačanski i. koordinirajući njihove akcije, započeti čišćenje teritorije. Prvo ćemo napasti garnizon u Krupnju, a onda u Valjevu i ostalim gradovima Srbije“. (Vojna Enciklopedija, sveska 9, str. 137; Rodoljub Čolaković, n.d., str. 62).

7. — Sastav odreda, kadrovi, moral, higijena, političko-propagandni rad,

8. — Rad partijskih organizacija,

9. — Podaci o poginulim partizanima (lični podaci, ko je bio član partije i biografija, mesto i okolnost pod kojom je poginuo),

10. — Podaci likvidiranih neprijatelja ili zarobljenih Nemaca (lični podaci).

Podatke pod 7 daje politički komesar, a podatke pod 8 sekretar partijske organizacije odreda (poverljivo).[175]

Veze štabova partizanskih odreda sa četama, kasnije sa batalj onima, održavane su na isti način kao između Glavnog štaba Srbije i partizanskih odreda — pomoću kurira a vrlo često ličnim kontaktima, odlaskom članova štaba odreda u komande četa (kasnije bataljona). Komande četa, odnosno štabovi bataljona, imali su svoje „tehnike" u čijem sastavu su bili kuriri za vezu sa pretpostavljenim, potčinjenim i susedima, kao i prijemni radio-aparat za hvatanje vesti radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" i drugih emisionih radio-stanica, u prvom redu savezničkih. Radio-vesti su umnožavane i dostavljane potčinjenim jedinicama i stanovništvu najbližih sela i gradova. Pored toga, odredi, čete i batalj oni su održavali kurirsku vezu sa najbližom terenskom partijskom organizacijom, i sa pozadinskim vojnim organima, organima narodne vlasti (NOO-ima) i drugim društveno-političkim organima i organizacijama najbližih naseljenih mesta. Time su održavane veze i sa stanovništvom u celini, od koga su dobij ana dragocena obaveštenja o stanju i namerama okupatorskih i kvislinških jedinica i njihove vlasti, i drugi potrebni podaci.

Rodoljub Ćolaković, koji je, kao član Glavnog štaba Srbije, jula 1941. godine, obilazio Valjevski partizanski odred, kaže:

Tada je Valjevski PO bio brojno jači od svih odreda u Srbiji. Imao je 220 boraca koji su bili podeljeni u tri čete: Kolubarsku, Azbukovačku i Podgorsku. Cete su bile prilično udaljene jedna od druge, ali su stalno preko kurira održavale vezu sa Štabom. Posle sastanka Štaba otišao sam u četnu „tehniku", koja se nalazila pod jednom bukvom. Seo sam pokraj radio-aparata i s borcima slušao emisije Moskve. Bio je to poziv Slovenima da se dižu na oružje. Posmatrao sam borce za vreme emisije. Njihova lica bila su ozbiljna i ozarena ponosom.[176]

[175] Zbornik 1/20, dok. 5.

[176] Čolaković, n.d., str. 67 i 80.

Zahvaljujući neposrednom rukovođenju CK KPJ i GŠ NOPOJ, a posebno komandanta GŠ NOPOJ, druga Tita, snažnije se ispoljila organizatorska i rukovodeća uloga GŠ i PK Srbije. U tome su jednu od osnovnih uloga odigrale sigurne i neprekidne kuriske i druge veze između ovih rukovodstava kao i veze sa štabovima partizanskih odreda i rukovodstvima partijskih organa u jedinicama i na terenu. Zahvaljujući, u prvom redu, ovoj činjenici oružani ustanak se u Srbiji planski, postepeno i relativno brzo razvio. Tako je komandant Glavnog štaba Srbije mogao, 2. avgusta 1941. godine, poslati izveštaj komandantu GŠ NOPOJ da su partizanski odredi na teritoriji Srbije konačno formirani, da je sa njima uspostavljena redovna i sigurna veza, kao i to da će se u najskorije vreme obezbediti i njihova neposredna međusobna veza; da nastaje etapa njihovog odlučnog i koordiniranog dejstva krupnih razmera, pod neposrednim rukovodstvom njihovih štabova i komandi, da su time stvoreni svi potrebni uslovi za prerastanje dotadašnjih izolovanih borbenih akcija u opštenarodni ustanak i za stvaranje slobodne teritorije.[177]

Dotadašnja iskustva su jasno pokazala da su organizaciona struktura i izvođenje borbenih dejstava na teritorijalnom principu, bez sadejstva i zajedničkih koordiniranih krupnijih akcija i operacija istovremeno sa više partizanskih odreda — prevaziđeni. U vezi s tim, GŠ Srbije je 17. septembra 1941. godine na teritoriji Kragujevačkog odreda, u s. Dulani, održao savetovanje sa partijskim i vojnim rukovodiocima partizanskih odreda u Šumadiji, Pomoravlju i zapadnoj Srbiji.[178] Savetovanju su prisustvovali članovi Glavnog štaba Srbije i komandanti i komesari 1. i 2. šumadijskog, Čačanskog, Užičkog, Kragujevačkog i Kraljevačkog partizanskog odreda, i komandiri Beličke i Paraćinske čete Pomoravskog odreda.

Među osnovnim nedostacima, koje je trebalo novim organizacionim i drugim merama prevazići, bili su: organizovanje PO i izvođenje njihovih oružanih akcija na

[177] Zbornik 1/20, dok. 3 i 6, Pero Morača n.d., str. 177.

[178] Pero Morača, n.d., str. 220, Čolaković, n.d., 246, dr J. Marjanović, n.d., 222.

teritorijalnom principu, bez ikakvih veza između štabova odreda, kao i nedovoljnih veza između komandi četa pojedinih odreda, koje su najčešće međusobno bile na većim rastojanjima. U ovakvim uslovima rukovođenja i veza nije u dovoljno meri postojalo operativno ni taktičko sadejstvo, koord·nacija rada i borbenih dejstava, niti neposredna izmena iskustava između odreda, a često ni između četa pojedinih odreda. Stoga su glavne odluke savetovanja bile: da se u sastavu odreda postepeno formiraju bataljoni i nj'hovi štabovi; da se između susednih odreda održavaju neposredne kurirske i druge veze i obezbeđi sadejstvo i koordinacija u oružanim i drugim akcijama. Na primer, Čačanski i Užički PO dobili su zadatak da zajedničkim dejstvima zauzmu Požegu; Pomoravski i 2. šumadijski da izvrše napad na Paraćin i Jagodinu, 1. šumadijski da pomaže Posavskom i Valjevskom, itd. Pored toga, svakom odredu su dati borbeni zadaci u narednom periodu (stvaranje slobodne teritorije, osnivanje narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenim i kontrolisanim teritorij ama i dr).

Ovo savetovanje dalo je nov impuls razvoju NOB u Srbiji. Do kraja septembra 1941. godine u mnogim partizanskim odredima fornrrani su bataljoni, između kojih je uspostavljena redovna kurirska veza kao i veza povremenim ličnim kontaktima štabova. Time su obezbeđeni sadejstvo i koordinacija susednih partizanskih odreda pri jednovremenim napadima na neprijateljske garnizone i stvaranje velike i međusobne povezane slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji, Sumadiji i dolini Zapadne Morave, u južnoj i istočnoj Srbiji, koja je poslužila kao baza za dalje širenje ustanka ne samo u Srbiji već i u celoj Jugoslaviji.[179]

Navedeni i drugi krupni uspesi oružane borbe u Srbiji postignuti su zahvaljujući u prvom redu redovnim i sigurnim vezama između GS NOPOJ, CK KPJ i GS Srbije kao i između GS Srbije i partizanskih odreda u Sumadiji, Pomora viju i zapadnoj Srbiji. To je omogućilo neposredan i stalan uticaj komandanta GS

[179] „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945", str. 62 i 63. Pero Morača, n.d., str. 220 i 221 i dr J. Marjanović, n.d., str. 238—245 i 257—258.

NOPOJ na rad GŠ Srbije, kao i GŠ Srbije na rad štabova partizanskih odreda, tako da se oslobod lačka borba u Srbiji od samog početka razvijala planski, postepeno, organizovano i relativno brzo i služila je kao primer u rešavanju svih vojnih, političkih i drugih problema oružane borbe i za druge pokrajine Jugoslavije.

U duhu ideje i direktive GŠ NOPOJ da se stvori slobodna teritorija u zapadnoj Srbiji, Glavni štab Srbije je, u toku 1941. godine, usmerio težište rada na

Pokretanje i razvoj oružane borbe u zapadnoj Srbiji, umadiji i u Pomoravlju. Angažujući se potpuno na rešavanju problema ustanka u ovim krajevima, Glavni štab Srbije, u toku 1941. godine nije uspeo da uspostavi nikakve direktne veze sa štabovima partizanskih odreda u istočnoj i južnoj Srbiji, tako da se oružana borba u ovim krajevima razvijala izolovano bez njegovog uticaja i korišćenja bogatih iskustava iz borbe na teritoriji zapadne Srbije i Šumadije. Štaviše Glavni štab Srbije nije sa štabovima partizanskih odreda u istočnoj i južnoj Srbiji održavao veze ni posredno, preko Pokrajinskog kom'teta u Beogradu, za šta su postojali uslovi i mogućnosti. Stoga je ovo jedan od uzroka što se oružana borba u ovim krajevima razvijala nešto sporije.

U ovim uslovima PK Srbije je, kao što smo videli, preuzeo rukovođenje oružanom borbom i njeno usmeravanje u ovim krajevima i vojnim pitanjima preko svojih partijskih veza sa okružnim partijskim rukovodstvima. Uspostavljanje i održavanje ovih partijskih veza bilo je mnogo teže, nesigumije i složenije nego veza sa rukovodstvima na teritoriji Šumadije i zapadne Srbije, zbog njihove udaljenosti i stroge kontrole vrlo jakim snagama okupatora i četnika. Stoga su bile sporije i neredovn'je. Ali, zahvaljujući inicijativi, požrtvovanju i snalažljivosti iskusnog partijskog rukovodećeg kadra na terenu i pomoći koje im je svojim direktivima i uputstvima pružao Pokrajinski komitet, oslobodilačka borba se i u ovim krajevima permanentno i uspešno razvijala, a naročito u 1942. godini.

Krajem novembra 1941, kao što je napred izneto, zajedno sa glavninom partizanskih snaga, CK KPJ i VŠ iz Užica se povukao u Sandžak i veći deo Glavnog štaba

Srbije. Usled toga su nastale posebne teškoće u pogledu komandovanja, rukovođenja i veze. Tako se Glavni štab Srbije, u prvoj polovini 1942. godine, iz objektivnih razloga nije uspeo da afirmiše kao čvrsto, jedinstveno i efikasno rukovodstvo NOP-a na teritoriji Srbije,[180] jer se samo delom nalaz'o na njenoj teritoriji. Stoga je u ovakvoj situaciji Pokrajinski komitet, sa sedištem u Beogradu, preuzeo, pored rukovođenja partijskim i političkim problemima NOP-a, i rukovođenje svim vojnim pitanjima oružane borbe i na teritoriji zapadne Srbije i Sumadije.

Osnovni elementi komandovanja, rukovođenja i veze u Srbiji, u toku 1941. i 1942. godine, prikazani su na šemi broj 9. u prilogu.

Veze u Bosni i Hercegovini

Nečuveni teror, zverstva i masovni ustaški progoni srpskog stanovništva i komunista u Bosni i Hercegovini poremetili su funkcionisanje postojećih ilegalnih partijskih veza u toj meri da su one već prvih dana oružane borbe prestale funkcionisati ili su održavane s velikim teškoćama i neredovno. U takvim uslovima PK BiH je

[180] Dr J. Marjanović, n.d., str. 386, između ostalog kaže: „Tokom novembra 1941. bio je prestao da funkcioniše Glavni štab partizanskih odreda za Srbiju. 2ujović i Kljajić ranjeni su u borbama. Branko Krsmanović je još ranije poginuo. Čolaković je posle Savetovanja u Stolicama prešao u istočnu Bosnu na drugi zadatak, a Grulović je prešao na rad u Glavni narodnooslobodilački odbor za Srbiju. Zato je Vrhovni štab imenovao novi Glavni štab za Srbiju u sastavu: Mirko Tomić, Petar Stambolić, Milenko Kušić i Radivoje Jovanović Bradonja". U „Hronologiji naroda Jugoslavije" na str. 297 stoji: „Iz Zagreba član Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve Ivo Lola Ribar uputio u Beograd direktivno pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju: upoznaje ga sa ocenom i zaključcima CK KPJ i VS NOP i DV Jugoslavije
0 vojno-političkoj situaciji, perspektivama borbe i narednim zadacima, traži predlog za reorganizaciju GS NOP odreda za Srbiju. VS NOP i DV Jugoslavije reorganizovao je GS NOP odreda Srbije. Za komandanta je određen Radivoje Jovanović, koji je imenovan
1 za člana VŠ NOP i DV Jugoslavije".

uputio svoje delegate u pojedine oblasti[181] da, u duhu osnovnih koncepcija oslobodilačke borbe i revolucije, neposredno rukovode pokretanjem i razvojem oružanog ustanka i organizovanjem vojnih jedinica. Međutim, sa izbijanjem ustanka u pojedinim krajevima, formiranjem ustaničkih frontova, presecanjem komunikacija i poremećajem ranijeg sistema veza, oblasnim rukovodećim centrima i njihovim područnim lokalnim rukovodstvima je preostalo da samoinicijativno deluju u skladu sa konkretnim situacijama i u duhu opštih koncepcija oslobodilačke borbe.

Relativno nedovoljna razvijenost organizacione strukture Partije, prekidi i paralisanje ilegalnih partijskih veza za vreme rata na mnogim relacijama rukovođenja, objektivne teškoće i složenost rada u uslovima okupacije, kao i subjektivne slabosti pojedinih partijskih rukovodstava u radu na obnavljanju i učvršćivanju paralisanih i uspostavljanju novih veza, otežavali su rukovođenje Pokrajinskog i drugih partijskih rukovodstava u pripremama, pokretanju i izvođenju oružane borbe na teritoriji Bosne i Hercegovine. Uoči rata 1941. godine organizacijsko-formacijska struktura Partije u ovoj pokrajini bila je: Pokraj nski komitet u Sarajevu, partijska rukovodstva u Mostaru, Banjaluci i Tuzli, koja su u pripremnom periodu ustanka preuzela funkcije oblasnih rukovodstava i 15 mesnih komiteta u većim naseljenim mestima. Pri tome je bilo dosta rejona u kojima nisu uopšte postojale partijske organizacije.

U duhu odluka i zaključaka Savetovanja u Stolicama o jedinstvenoj vojnoj i političkoj organizaciji i izgradnji rukovodećih organa oružane borbe i revolucije u svim krajevima Jugoslavije, pristupilo se na teritoriji Bosne i Hercegovine formiranju okružnih komiteta i reorganizaciji postojećih oružanih snaga, i to obrazovanjem PO, čije su se teritorije poklapale sa teritorijama OK.[182]

[181] U Bosansku krajinu upućen je Đuro Pucar, u tuzlansku oblast Uglješa Danilović i u Hercegovinu Avdo Humo (Pero Morača, n.đ., 266.)

[182] Pero Morača: „Problem rukovođenja ustankom u BiH 1941. godine“ (časopis „Pregled“ br. 12 od decembra 1941) i „Organizacijska delatnost KPJ na pripremama i pokretanju ustanka u BiH 1941. godine“ od Zdravka Antonovića (isti časopis).

Na osnovu odluka Majskog savetovanja Centralnog komiteta KPJ u Zagrebu, Pokrajinski komitet Bosne i Hercegovine je organizaciju rukovođenja i veza prilagođavao uslovima okupacije. Formirani su vojni komiteti pri svim partijskim rukovodstvima koji su izvršili sve pripreme za pokretanje oružane borbe, a kad je ona otpočela prerasli su u vojna rukovodstva i štabove različitih sastava i naziva.

U ovakvim uslovima rukovođenja i veze, CK KPJ i GŠ NOPOJ šalju, početkom jula 1941. god·ne, svog delegata pri PK B:H Svetozara Vukmanovića Tempa da tom rukovodstvu prenese odluku o pokretanju oružane borbe, pruži neposrednu pomoć u pokretanju i izvođenju oružane borbe na teritoriji Bosne i Hercegovine. Pri tome imao je i da obezbedi što bolje i redovni je veze između pokrajinskog rukovodstva NOP-a i CK KPJ i GŠ NOPOJ, kao i veze sa nižim vojnim štabovima i partijskim rukovodstvima na terenu.

Na sastanku Pokrajinskog komiteta. 13. jula 1941. godine, na kome je delegat Tempo preneo odluku Centralnog komiteta o pokretanju oružane borbe, izvršena je detaljna analiza vojno-pol·tičke situacije i priprema za ustanak na teritoriji Bosne i Hercegovine. Pri tome je razrađen i plan oružanih akcija, određeni su rejoni gde će se formirati part zanski odredi i organizovano rukovođenje, komandovanje i veze pokrajinskog vojnog rukovodstva. Pored Štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu, odlučeno je da se oforme i oblasni štabovi za Hercegovinu, za Bosansku krajinu i za sarajevsku i tuzlansku oblast,[183] koji će rukovoditi oružanom borbom na svojim teritorij ama pod neposrednim rukovodstvom Pokraj'nskog vojnog rukovodstva.

Na isti način kao i Centralni komitet, postupio je i Pokrajinski komitet za Bosnu i Hercegovinu, upućujući svoje delegate i instruktore u oblasna partijska i vojna rukovodstva.

[183] U drugoj polovini jula 1941. godine formirana su oblasna vojna rukovodstva za Sarajevsku oblast sa sedištem na Romaniji, za tuzlansku oblast sa sedištem u Sekoviću i za Hercegovinu, čiji su članovi 17. jula izašli iz Mostara na severne padine pl. Veleža ali su bili prinuđeni da se vrate (Hronologija, str. 52 i 53).

Kurirske veze oblasnih sa pokrajinskim rukovodstvom, bile su povremene, spore i nesigurne[184] i nisu potpuno zadovoljile potrebe komandovanja i efikasnog rukovođenja u uslovima tada vrlo dinamične situacije u vezi sa masovnim razvojem oružane borbe u ovim oblastima. Ovakvo stanje veza bilo je naročito karakteristično u početnom periodu ustanka, a posebno veza sa oblasnim rukovodstvima Bosanske krajine i Hercegovine. Tome su, pored ostalog, doprineli velika međusobna rastojanja, boravak oblasnih rukovodstava u okupiranim gradovima i mnoge druge objektivne teškoće.

Mnogo nepovoljnije stanje bilo je u organizovanju i održavanju veze oblasnih rukovodstava sa nižim vojnim rukovodstvima na terenu, gde je krajem jula oružani ustanak bio u punom razmahu. Tako, Svetozar Vukmanović Tempo, u svojim „Memoarima", između ostalog, kaže da su veze sa partizanskim odredima oko Drvara, Jajca i Mrkonjić — Grada uspostavljene tek početkom septembra, što znači da Stab za Bosansku krajinu nije imao veze sa odredima niti sa Glavnim štabom Hrvatske više od mesec dana. Pored toga, on navodi da je Pokrajinsko rukovodstvo BiH saznalo o pokretanju i razvoju ustanka u Bosanskoj krajini i iz pričanja putnika, koji su svojim privatnim poslovima dolazili iz Drvara i Prijedora u Sarajevo, pa je i ovo bila neka povremena veza sa rukovodstvom ustanka Bosanske krajine.[185]

Računajući na to da će se ustanak razvijati postepeni je sedišta Pokrajinskog i oblasnih partijskih i vojnih rukovodstava ostala su u okupiranim gradovima — Sarajevu, Tuzli, Banjaluci i Mostaru. Smatrali su da će iz

[184] O tome svedoče i izveštaji delegata PK iz Banjaluke Đure Pucara upućivani u avgustu PK BiH, Zbornik IV/1, dok. 22—23 u 58.)

[183] O slabo organizovanim vezama govori se i u „Pregledu stvaranja Bosansko-hercegovačkih jedinica NOVJ", od Abdulaha Sarajlića, gde se, između ostalog, kaže: „Jedan od najvećih slabosti u prvim danima ustanka u Hercegovini (juna, jula, pa i avgusta) bila je slaba organizovanost i nepostojanje veza između ustaničkih grupa i nedostatak zajedničke komande svih ustaničkih snaga. Ali, ako nije bila vojna, bila je partijska organizacija odnosno članovi Partije u četama koji su bili idejno vezani".

tih mesta moći obezbediti vojne i partijske kurirske veze sa komandama jedinica i partijskim rukovodstvima i organizacijama na terenu. Međutim, zbog masovnog ustanka u pojedinim krajevima, poremećen je raniji sistem kurirskih veza, tako da do kraja avgusta rukovodstva nisu uspela da uspostave veze sa pojedinim ustaničkim rejonima. (Prvi izveštaj iz Drvara, tada najjačeg ustaničkog rej ona u Bosanskoj krajini, koji je primio delegat PK u Banjaluci, pisan je tek 2. septembra 1941. godine;[186] prvi izveštaj sa terena Tuzlanske oblasti primljen je u Tuzli tek 30. avgusta 1941. godine,[187] a prvi izveštaj iz istočne Hercegovine stigao je u Mostar tek u septembru 1941. godine.)[188]

Na taj način štabovi oblasnih rukovodstava nisu, u početnom periodu ustanka, imali neposredniji uticaj na izgrađivanje vojne i političke organizacije i na razvoj ustanka na svojim teritorijama. Najveći teret u tom pogledu pao je na niža, lokalna vojna i partijska rukovodstva na terenu. No, i pored slabih ili najčešće nikakvih veza sa oblasnim rukovodstvima, niža i lokalna vojna i partijska rukovodstva na terenu su — zahvaljujući samoinicijativi, snalažljivosti i poznavanju osnovnih koncepcija oslobodilačke borbe, iznete u zaključcima Majskog savetovanja i u drugim primljenim direktivama i uputstvima — uspešno rešavala sva pitanja organizovanja oružanih snaga, primene najpogodnijih načina borbenih dejstava, organizovanja komandovanja i rukovođenja, kao i uspostavljanja i održavanja kurirskih veza sa potčinjenim i susednim jedinicama, komandama i štabovima; organizovanja i uređenja oslobođene teritorije i drugim pitanjima razvoja oružane borbe.

Neposredno posle okupacije, veze između PK i partijskih organizacija u Bosanskoj krajini bile su vrlo slabe i uglavnom su se svodile na povremene i individualne kontakte i slanje propagandnog materijala iz Sarajeva. Ali, ova slabost, se nije ozbiljnije odrazila, zahvaljujući sposobnim kadrovima, koji su samoinicijativno radili

[186] Zbornik IV/'l, str. 168—177.
[187] Isto, dok. 109.
[188] Isto, dok. 72.

na pokretanju ustanka, mobilizaciji masa, prikupljanju oružja i drugim poslovima koji su vezani za pripremu ustanka. Za komuniste Bosanske krajine materijali sa Majskog savetovanja u Zagrebu predstavljali su dragocene dokumente, iz kojih su sagledali politiku KPJ i izvukli konkretna uputstva za rad na terenu.[189]

Najslabije veze u početnom periodu ustanka bile su Pokrajinskog komiteta sa Oblasnim komitetom za Bosansku krajinu, a isto tako i Oblasnog štaba sa potčinjenim štabovima,[190] i to dobrim delom i zbog subjektivnih slabosti oblasnih rukovodstava. U ovakvoj situaciji potčinjene komande i štabovi su samoinicijativno, sopstvenim snagama i sredstvima pokušavali da uspostave kurirske veze sa svojim oblasnim rukovodstvom. To potvrđuju brojni dokumenti, od kojih se, ilustracije radi, navodi izveštaj komandanta Drvarske brigade (Ljuba Babica — prim. M. Ć.) od septembra 1941. godine, upućen Oblasnom komitetu za Bosansku krajinu. Tu se, između ostalog, kaže:

Ja nisam jednom pokušao da uspostavim vezu, to sam pokušao još tri puta. Dva puta su se moji kuriri vratili od samog mosta, jer nisu mogli dalje prodreti. Kad im nije uspelo da na tu stranu prođu, ja sam uputio dva druga preko Sipo va za Kadinu Vodu, jer sam verovao da ću nekoga tamo pronaći. Ta dva druga tražili su ljude punih 12 dana uzaludno, bili su nad samom Banja Lukom, iako se u sam grad nisu spuštali... Međutim, na drugim stranama, mi smo odmah pohvatali vezu. Sa Dalmatinskom partijskom organizacijom uspostavili smo vezu odmah prvih dana. Ta je veza stalna. Od Dalmatinske partijske organizacije dobili smo neka obaveštenja i uputstva koji su njima stajali na raspoloženju. Zatim uspostavili smo vezu sa Likom. Najvažnije je što smo uspostavili, nazad 15 dana, vezu sa CK Hrvatske preko njihovog delegata (Marka Oreškovića — prim. M. C.). Ta veza kao i sve druge mnogo su mi pomogle, te smo mogli savladati sve one zadatke koji su stajali pred nama. Primili smo uglavnom sve publikacije koje su u zadnje vreme izlazile. Dobili smo i pismo koje je drug Tito uputio drugu Tempu, a ovaj Tebi (preko Jezera kod Jajca).

Na osnovu našeg ispravnog rada do sada i naših uspeha, naš Stab gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu preuzeo

[189] Zdravko Antonić: „Organizacijska delatnost KPJ na pripremama i pokretanju ustanka u BiH 1941.“ časopis „Pregled“, br. 12/71, str. 618.

[190] Abdulah Sarajlić: „Pregled stvaranja Bosansko-hercegovačkih jedinica NOVJ“, str. 47.

je rukovodstvo gerilskim odredima na oslobođenoj teritoriji Bosne i Like. Na osnovu uputstva delegata CK KPJ za Hrvatsku[191] mi smo pristupili reorganizaciji naših gerilskih odreda (GO) stvarajući jedinstvenu komandu i organizovanje bataljona na pojedinim sektorima. Danas mi imamo 8 bataljona, drugi su u toku formiranja, svakim bataljonom rukovodi štab bataljona; bataljon je podeljen na čete, čete na vodove, a vodovi na desetine. Stab bataljona sastavljen je od; komandanta, političkog sekretara i operativnog oficira, a štab čete od komandira, političkog sekretara i zamenika. Na taj način stvorena je „Brigada Nacionalno-oslobodilačkih gerilskih odreda za Bosnu i Liku". Stab brigade rukovodi svim operacijama i svim bataljonima, kao i do sada još neorganizovanim gerilskim odredima.

Naš front proteže se od Petrovca (I bat.) — Kulen-Vakufa, (II bat.) — iznad D. Lapca, (III bat.) — Lička grupa (Gračac, Zrmanja IV bat.) — Kninska krajina (V bat.) — Dinarski front (VI bat.) — Grahovski front (od Risovca do Uništa, VII bat.) — Livanjski front (od Uništa do Staretine — tu je polubataljon — i Glamočki front (VIII bat.). Tu se naš front nadovezuje sa Jajačkim frontom i Ključkim. Sa tim frontom stajali smo do sada u vezi i davali smo im uputstva za rad. Stajali smo u vezi i sada stojimo sa G.O. u Sanskom srezu, Bos. Krupskom i Bos. Novskom. Davali smo im pomoć i u materijalu, a naročito u uputstvima za rad. Te se veze vrlo teško održavaju zbog velike udaljenosti. Mi smo se povezali sa Ličanima. Tamo rade odgovorni drugovi i sa njima imamo vezu. U Dalmaciji stvoreno je nekoliko odreda, koji doduše, još nisu izvršili neke važnije zadatke, bar prema izveštaju koga sam primio.[182]

Navedene i druge slabosti u organizovanju i uspostavljanju veza između rukovodstava NOP svih stepena na teritoriji BiH, uslovile su raznoobraznost i bogatstvo formi u izgradnji vojnih i političkih osnova ustanka, organizovanju i nazivima oružanih jedinica, različite oblike i intenzitet oružan h akcija i druge specifičnosti ustanka u pojedinim oblastima, pa čak i u rejonima iste oblasti. To je plod inicijative rukovodstva i specifičnosti za pojedine oblasti, što je za Bosnu i Hercegovinu bilo karakteristično sve do donošenja odluka na Savetovanju Centralnog komiteta KPJ i VŠ u Stolicama. Pri tome je stalno vršena reorganizacija u pogledu sastava i organizacijsko-formacijske strukture partijskih organa i organizacije oružanih jedinica i njihovih rukovodstava

[191] Odnosi se na Marka Oreškovića, koga je kao svog delegata CK KPJ za Hrvatsku poslao u Liku.

[192] Zbornik IV/1, dok. 77.

(komandi, štabova, vojnih rukovodstava pojedinih sektora, regi ona i si.), organizacije komandovanja, rukovođenja i veze na svim stepenima komandovanja i rukovođenja, kao i u pogledu izgradnje nove narodne vlasti sa rukovodeom organima, uređenja slobodnih teritorija i dr. Time je stalno izgrađivana i usavršavana vojna i politička organizacija oružanog ustanka i njegovo brzo prerastanje u opštenarodni oslobodilački rat.

U pripremnom periodu i u toku ustanka do Savetovanja u Stolicama (26. septembra 1941.) u Bosanskoj krajini su postojali: pripremne, udarne i diverzantske grupe, kao prve vojne formacije, gerilski odredi i grupe gerilskih odreda; vojni sektori pojedinih većih naseljenih mesta i njihovih okolina; partizanske čete i bataljoni i dr. Oružani ustanak je najpre i naiveći stepen razvitka dostigao u Drvaru i njegovoj okolini, gde je još avgusta 1941. godine formirana Partizanska brigada sa svojim štabom, koja je imala 8 bataljona od po nekoliko četa. Cak je, u prvoj polovini oktobra, na savetovanju vojnog rukovodstva za Bosansku krajinu u Lušici Palanci (kod Sanskog Mosta), doneta odluka da se Stab NOP odreda preimenuje u „Stab Krajiške divizije“, a sve jedinice u Bosanskoj krajini reorganizuju u čete i bataljone, objedinjene u tri brigade. Prva brigada je obuhvatala teritoriju između Sane, Une i Dalmacije, Druga brigada severno od linije Prijedor — Banja-luka, a Treća brigada ostali deo zapadne i srednje Bosne. Ove i druge brigade zamišljene su kao teritorijalne jedinice, slično partizanskim odredima i zato njihova organizacija i namena nemaju nikakve veze sa brigadama koje je kasnije formirao VS. Ali, ubrzo posle ovoga savetovanja, primljeni su odluka i zaključci sa Savetovanja u Stolicama o jedinstvenoj organizaciji oružanih snaga i svih drugih elemenata oslobodilačke borbe i revolucije u svim krajevima Jugoslavije, pa je Stab Krajiške divizije „ubrzo rasformiran, a Oblasni komitet, u čijem je sastavu bio i član GS BiH, Osman Karabegović, preuzeo je i rukovođenje oružanim snagama“.

Ustanak u Hercegovini počeo je pre nego u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine sa izrazi ti j im specifič-

nostima vojne i političke organizacije i načina izvođenja borbenih i drugih akcija. Najpre su formirane ustaničke čete kao specifični oblik narodne vojske. Zbog nepostojanja jednstvenog vojnog i političkog rukovodstva i međusobnih vojnih i partijskih veza, što je predstavljalo jednu od osnovnih slabosti i nedostataka u prvim danima ustanka, ove čete su bile nedovoljno organizaciono učvršćene i orijentisane prvenstveno na odbranu svojih sela i zbegova, bez dovoljne međusobne veze, saradnje i sadejstva u izvođenju borbenih dejstava. U ovako teškoj i složenoj situaciji članovi Partije su se samoinicijativno uključili u sastav ustaničkih jedinica, usmer avaj ući ih na rušenje komunikacija, PTT — linija, TT — uređaja u poštama i drugih objekata kao i na ofanzivna dejstva protiv okupatorskih i kvislinških oružanih snaga i njihovih organa vlasti.

Međutim, iako nije bilo vojnih veza sa višim rukovodstvom, postojala je idejna veza, naročito među članovima Partije raspoređenim u pojedine jedinice, koji su svojim radom mnogo doprineli organizacionom učvršćivanju jedinica i bržem razvoju ustanka u duhu koncepcije Centralnog komiteta KPJ i VS.

Na sastanku Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu, održanom 16. jula 1941. godine u Mostaru, kome je prisustvovao i delegat PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu, preneta je odluka Centralnog komiteta za dizanje ustanka, razrađen plan za raspored kadrova i formiran Oblasni štab za Hercegovinu, koji je sutradan, sa grupom od 18 članova Partije, izašao iz Mostara na severne padine Veleža. Međutim, uspeo je da se probije u Hercegovinu samo jedan član rukovodstva Miro Popara, a ostali su se vratili. On je u drugoj polovini jula 1941. godine stigao u istočnu Hercegovinu i kao član Oblasnog komiteta odmah uspostavio vezu sa članovima Partije u ustaničkim jedinicama i pristupio usmeravanju izgradnje vojne i političke organizacije ustanka i njegovom razvoju u skladu sa koncepcijom oslobodilačke borbe i revolucije.[193]

[193] Hronologija, str. 53.

Pošto se Oblasni vojni štab, formiran jula 1941. godine, nije mogao probiti iz Mostara i pošto su veze između PK i GŠ BiH istočne Hercegovine bile vrlo slabe, nesigurne i neredovne, a naročito prvih meseci ustanka, kada je došlo do njegove staganacije i oseke, PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu je, početkom septembra 1941, uputio u Hercegovinu svog člana Uglješu Danilovića sa grupom bivših španskih boraca radi preduzimanja mere za efikasnije angažovanje Partije u izgrađivanju vojne i političke organizacije ustanka i organizacije uspostavljanja veza na svim nivoima komanđovanja i rukovođenja.

U radu na organizacionom učvršćivanju ustaničkih jedinica, najpre su u partizanskim četama formirani gerilski odredi, a odmah potom pristupilo se postepenom i sukcesivnom formiranju bataljona sa štabovima i komandama, tako da je do kraja 1941. godine, u Hercegovini formirano deset partizanskih bataljona.[194] Pored toga, u 1942. godini, pristup lo se formiranju udarnih i pokretnih bataljona. Štabovi bataljona su organizovali i uspostavili redovne kurirske veze sa svojim neposredno potčinjen'm jedinicama, kao i sa susednim bataljonima radi obezbeđenja sadejstva i koordinacije rada i izvođenja zajedničkih borbenih dejstava (na primer, napad na ustaško uporište Borač i dr).

Naredbom o formiranju Bosansko-hercegovačke brigade, pored organizacijsko-formacijske strukture njenog Voda za vezu, regulisana su i osnovna načela i principi organizovanja, uspostavljanja i održavanja veze na svim nivoima komanđovanja i rukovođenja u brigadi. Tako su štabovi bataljona imali da svojim snagama i sredstvima uspostave i održavaju kurirske veze sa štabom brigade kao pretpostavljenom komandom i štabovima susednih bataljona, a komande četa bile su dužne da obezbede veze sa štabovima svojih bataljona, neposredno potčinjenim jedinicama i sa komandama susednih

194 Formirani su sleđeći bataljoni: „Neves njska puška“, „Nedeljko Cabrinović“, „Luka Vukalović“, „Vladimir Gaćinović“, dva b-lećka, Stolački, Gatački, Sitnički, „6. jun“ i Konjički bataljon (Abdulah Sarajlić: „Pregled stvaranja Bosanskohercegovačkih jedinica NOVJ“, str. 19).

četa. Pri tome su potčinjene jedinice imale da štabu brigade svakodnevno dostavljaju izveštaje. Štabovima bataljona je nagovešteno da će dobiti „Uputstvo za obuku i brzoj borbenoj signalizaciji“ radi signalnih veza u nižim jedinicama, gde to uslovi i mogućnosti budu dozvoljavali.[195]

Ova brigada je oktobra 1941. godine reorganizovana u Kalinovački partizanski odred, koji je prilikom formiranja imao u svom sastavu Igmanski batalj on sa 4 čete, Kijevski sa 3 čete, Trebenički sa 4 čete i 1. udarni batalj on u Trnovu. Štab Kalinovačkog PO održavao je kurirske veze sa svojim bataljonima i sa Vrhovnim štabom od oktobra 1941. godine.[196] Međutim, kad se rukovodstvo ustanka Hercegovine, sredinom oktobra 1941, upoznalo sa odlukama Savetovanja u Stolicama, umesto štaba Hercegovačke brigade obrazovan je štab Hercegovačkog NOP odreda kao najviše i jedinstveno vojno rukovodstvo. Odred je u početku imao 3 bataljona: Prvi (srez Nevesinje), Drugi (srez Bileće i Stolac) i Treći (srez Trebinje i Ljubinje). U sastav ovih i kasnije formiranih bataljona uključila se većina učesnika iz prethodnih ustaničkih borbi.[197]

Uporedo sa formiranjem oružanih jedinica, rešavano je i pitanje s'stema komandovanja, rukovođenja, i veza. Radi saradnje i sadejstva sa crnogorskim jedinicama formiran je, početkom januara 1942, Operativni štab za istočnu Hercegovinu.

Povećan broj partizanskh jedinica i njihova velika međusobna udaljenost, otežavali su uspostavljanje i održavanje redovnih i sigurnih međusobnih kurirskih veza, a time i uticaj na rad i borbena đejstva pojedinih jedinica. Stoga je Operativni štab, početkom 1942, odlučio da se od svih bataljona na teritoriji Hercegovine formiraju Severnohercegovački i Južnohercegovački partizanski odred. Do kraja 1942. godine formirana su i 4 udarna bata-

[195] Zbornik IV/1, dok 95.

[198] Zbornik IV/2. dok 4.

[197] Oslobodilački rat, knj. I, 152; Hercegovina u NOB, 184—187; Izveštaj štaba Hercegovačkog PO od oktobra i ujedno pismo bore ma i komandirima četa od oktobra (Pero Morača: „Jugoslavija 1941“, str. 627 i 628).

ljona, koji su bili pod neposrednom komandom Operativnog štaba koji je sa njima održavao neposredne kurirske veze.[198]

Slabe i neredovne veze sa Pokrajinskim komitetom i Glavnim štabom BiH, kao i sa neposredno potčinjenim jedinicama i partijskim organ.ma i organizacijama i u toku 1942. godine, uslovili su u radu rukovodstva NOP-a u Hercegovini izvesna odstupanja od osnovnih koncepcija razvoja oslobodilačke borbe i revolucije. Stoga su Centralni komitet i Vrhovni štab uputili rukovodstvu NOP-a u Hercegovini kao instruktora svog člana Milentija Popovića da pomogne u organizovanju i razvoju oružane borbe, a posebno u komandovanju, rukovođenju i uspostavljanju i održavanju redovnih i sigurnih veza sa pretpostavljenim rukovodstvom potčinjenim jedinicama i partijskim organima i organizacijama na terenu. Pored toga, u VS su samoinicijativno, a i na poziv, povremeno dolazili pojedini rukovodioci NOP-a Hercegovine, podnosili iscrpne izveštaj e i primili direktive i uput" stva o svim pitanjima oružane borbe. Na taj način je povremena veza sa Vrhovnim štabom ličnim kontaktom dala neocenjive koristi.

Uspostavljanje i održavanje veze između pokrajinskog i oblasnih rukovodstava, a naročito rukovodstava Bosanske krajine i istočne Hercegovine, bili su, pored ostalog, otežani i zbog boravka svih rukovodstava, u početnom periodu ustanka, u oblasnim centrima — Sarajevu, Banjaluci i Mostaru, predviđajući da će se ustanak postepeni je razvijati. Zbog toga pojedina uputstva Pokrajinskog rukovodstva iz Sarajeva za organizaciju oružanih snaga nisu stigla do svojih ustaničkih rej ona. Pored ostalog tim uputstvima bilo je predviđeno, da se PO-i povežu u čete, čje bi komande bile neposredno potčinjene oblasnim štabovima.[199]

[198] U sastavu Sevemohercegovačkog odreda bili su bataljoni: „Nevesinjska puška“, Gatački, „Bišina“, „6 juni“, 3, 4. i^ 5. udarni bataljon i bataljon „Petar Radović“, a u sastavu Južnohercegovačkog odreda bataljoni: „Vladimir Gaćinović“, Stolački, Sitnički, Ljubinski, Bilećki, „Luka Vukalović“, Šumski: 1 2, 6, 7. i 8. udarni bataljon i Konjički bataljon.

[199] Zbornik IV/1, dok 22—28.

Inače ustanak u istočnoj Bosni se u početnom periodu, do realizacije odluka Savetovanja u Stolicama, razvijao slično kao i u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine, samo postepeni je i sa manje specifičnosti i oscilacija, zbog boljih i redovnijih veza u ovom kraju Bosne. Tako je na Romaniji, krajem jula 1941. godine, formirana partizanska četa sa 6 odreda, koji su raspoređeni na ćelom području Romanije radi oružanih akc ja i političkog rada u narodu. Pokrajinski rukovodeći centar i Oblasni štab sarajevske oblasti su, zbog boljih međusobnih veza i veza sa part zanskim jedinicama i partijskim organima i organizacijama na terenu, neposredni je uticali na razvitak vojne organizacije u sarajevskoj oblasti, pa su tu, u drugoj polov ni avgusta, formirana tri bataljona, sa svojim štabovima, a u Gujevima bilo je predviđeno da se formira i četa za vezu.

Usled brzog razvoja ustanka, omasovljenja i povećanja broja partizanskih jedin ca i stvaranja prostrane oslobođene teritorije,[200] bilo je otežano efikasno rukovođenje, komandovanje i održavanje veze iz jednog centra. Stoga je, krajem avgusta i početkom septembra, na inicijativu pokrajinskog rukovodstva bilo predviđeno da se, po uzoru na Drvarsku brigadu, formiraju štabovi Bosanske i Hercegovačke brigade na teritor-jalnom principu, koje bi uspostavile kurirske veze sa svojim bataljonima i neposredno rukovodile radom njihovih štabova. Međutim, form ran je samo Stab Hercegovačke brigade, zbog toga što je već bila avizirana reorganizacija oružanih snaga i organizovanja komandovanja, rukovođenja i veze u svim krajevima Jugoslavije na jedinstven m osnovama i principima, u skladu sa odlukama CK KPJ i VS na Savetovanju u Stolicama. Do pomenutih odluka u Stolicama, organizovanje oružan h snaga i pozadine, organizovanje komandovanja, rukovođenja i veze, imala su razne forme u pojedinim oblastima BiH, u prvom redu zbog neredovnih i nesigurnih veza. No, i pored toga, veze su u suštin; i po ciljevima bilo vrlo slične ili iste, zahvaljujući samoinicijativi lokalnih rukovodstava koja su ra-

[200] Oslobođeni su: Han —* Pijesak, Vlasen ca, Sokolac, Bratunac, Srebrenica, Drinjača, Doboj, Maglaj, Usora, Gračanica i dr.

dila u skladu sa osnovnom linijom KPJ za pokretanje, izvođenje i razvoj oslobodilačke borbe i revolucije.

Reorganizacijom partizanskih jedinica sarajevske oblasti formirana su 3 bataljona, i to: Romanijski sa Mokranjskom, Romanijskom, Pračanskom, Glasinačkom, i Kopitskom četom: Trebevički, sa Poljanskom, Kijevskom i Rogo jskom četom i Semizovački bataljon sa Semizovačkom, Rakovičkom, Igmanskom i Vareškom četom. U izveštaju se još navodi da su sa svim bataljonima uspostavljene kurirske veze.[201]

Uviđajući da štabovi bataljona i komande četa još ne shvataju dovoljno važnost veze za uspešno rukovođenje i razvoj ustanka, štab sarajevske oblasti je, 22. jula 1941. godine, premestio svoje sedište iz Sarajeva na Romaniju i, 4. septembra 1941. godine, izdao štabovima bataljona i komandama četa naređenje u kome se, pored ostalog, kaže:

„Veza nije još tako sigurna, brza i stalna. Izveštaji nepotpuni a mnogo puta nisu tačni. Da se ustanovi stalno kur rsko osobije i to od najboljih partizana. Da izveštaji, po mogućnosti, budu pismeni, jasni i pregledni. Da svaki izveštaj sadrž čas kada je pisan, ko piše (štab taj i taj), kome se piše (štabu, komandiru tome i tome). Da se izveštaj stavi u omot, da na omotu p še ime kurira koji ga nosi i vreme za koje treba kurir da preda izveštaj. Komandant bataljona trebalo bi da izradi ključ (šifru) za podatke i poverljive stvari“.[202]

Radi reaTzacije odluka Savetovanja u Stolicama, Glavni štab Bosne i Hercegovine je, 19. oktobra 1941. godine, izdao saopštenje svim partizanskim jedinicama o organizacijsko-formacijskoj strukturi part'zanskih jedinica, (po uzoru na Srbiju, gde je ustanak dostigao najviši stepen razvitka); o obrazovanju okružnih kom teta, narodnooslobodilačkih odbora i drugih organizacija, kao i o organizovanju komandovanja, rukovođenja i veze na sv·m stepenima i dr. Smatrajući da je uspostavljanje i održavanje veze sa svim jedinicama i područnim partijskim organima i organizacijama jedan od najvažnijih

[201] Izveštaj štaba sarajevske oblasti od 22. avgusta 1941. pokrajinskom rukovodstvu (zbornik IV/1, dok 28).

[202] Zbornik IV/1, dok 86 i 89.

zadataka, u pomenutom saopštenju se kaže da je sigurna veza između četa, bataljona i štabova odreda, kao i između štabova odreda i Glavnog štaba neophodan uslov za konkretno rukovođenje operacijama koje dobivaju sve širi karakter, da se za kurire biraju „ljudi smeli, promućurni, koji će umeti da se probiju i kroz neprijateljske redove i koji će biti kadri i da umru, a da ne izdaju“ ... Zatim kaže da izveštaji treba da sadrže podatke o stanju ljudstva, političkom radu na terenu, naoružanju, finansijskom stanju, kratak osvrt na izvedene akcije, imena poginulih partizana i dr. Tako se reguliše ko, kada, kako i sa kojim snagama i sredstvima veze treba da organizuje, uspostavi i održava kurirske i druge veze.

Formiranjem partizanskih odreda i njihovih štabova, prestali su da postoje oblasni vojni štabovi i štabovi brigada, a viša vojna i politička rukovodstva (GŠ, PK, oblasni komiteti) premestili su svoja sedišta iz okupiranih centara na oslobođene teritorije i u rejone ustaničkih žarišta. Time su stvoreni bolji uslovi za uspostavljanje redovnih i sigurnih veza i efikasnije rukovođenje štabova borbenim dejstvima neposredno potčinjenih partizanskih odreda. Istovremeno sa formiranjem krupnih partizanskih odreda njihovih štabova obrazovani su i okružni konrteti, čije su se teritorije poklapale sa teritorij ama partizanskih odreda. Na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji pristupio se formiranju narodnooslobodilačkih odbora, kao organa nove narodne vlasti. Time nastaje proces stvaranja krupnih partizanskih odreda sa batalj onima i štabovima, tako da su u narednom periodu formirani partizanski odredi u svim oblastima Bosne i Hercegovine, na istom principu.[203]

[203] U istočnoj Bosni formirani su: Romanijski, Kal novački, Birčanski, Ozrenski, Majevački, Odred „Zvijezda“ i dr. U Bosanskoj krajini: 1. PO u Podgrmeču, 2 PO na Kozari, 3. PO na teritorij Janja i Pljeva i centralne Bosne a kasnije reorganizacijom ovih odreda još i: 5. i 6. krajiški odred; U Hercegovini Hercegovački NOP odred početkom 1942. godine, Južnohercegovački i Severnohercegovački NOP odred).

Veze u Sloveniji

Pored vojne i partijske organizacije za pokretanje i razvoj oslobod'lačke borbe i revolucije, koje su bile organizovane i radile na istim principima kao u ostal·m pokrajinama Jugoslavije, u Sloveniji je, odmah u početku ustanka, na inicijativu i pod rukovodstvom KP Slovenije, organizovana Osvobodilna fronta (OF). Bila je to široka i jedinstvena politička i borbena osnova oslobodilačke borbe, u pogledu rukovođenja i veze posebno karakteristična u odnosu na ostale pokrajine Jugoslavije.

Osvobodilna fronta i borbena organizacija, imala je svoj Izvršni odbor (IO) kao najviši rukovodeći organ i okružne, rejonske i terenske odbore, kao i niže rukovodeće organe. Na trećem zasedanju 16. septembra 1941. god·ne Vrhovni plenum OF konstituisao se u Slovenski narodnooslobodilački odbor (SNOO), kao najviši predstav' nički organ i organ nove revoluc·onarne vlasti, a niži rukovodeći organi, koji su u početku bili poltički, preuzeli su i funkciju organa nove narodne vlasti na svojim terenima.

Odlukom Izvršnog odbora OF i Glavnog štaba Slovenije obrazovan je u okviru OF specifičan oblik masovne vojne organizacije oslobodilačkog pokreta Slovenije — Narodna zaštita (NZ), kao poseban vid oružanih snaga i drugi sastavni deo NOV Slovenije pod neposrednom komandom Glavnog štaba Slovenije. Do kraja 1941. godine, NZ je organizovana u desetine i vodove, a u zimu 1941/1942. i u proleće 1942. u čete i bataljone jačine oko 10.000 pripadnika. Ove jedinice organizovane u gradovima na teritorijalnom i pro·zvođnom (u okviru uličnih i rejonskih odbora OF, odnosno u ustanovama, školama i preduzećima), a po selima na teritorijalnom principu. Osnovni zadaci NZ su zaštita stanovništva od okupatora i izvođenje sabotaža, diverzija i oružanih akcija, č'me je, pored ostalog, postala značajan faktor u mobilizaciji boraca za oružanu borbu protiv okupatora i najmasovniji izvor za popunu i formiranje novih partizanskih jedinica.[204]

[204] Vojna enciklopedija sv. 8 i drugi materijali.

Do početka oružane borbe u Sloveniji su postojali sledeći partijski organi i organizacije: Centralni komitet KPS i okružni komiteti: Ljubljana sa 16 rejona, Notranjsko, Novo Mesto, Grosuplje, Kočevje, Bela Krajina, Jesenice (sa rejonima: Jesenice, Bled, Radovljice), Kranj (sa rejonima: Tržič, Kranj i Skofja Loka), Kamnik (sa rejonima: Kamnik i Domžale), Maribor, Ptuj, Murska Sobota, Celje, Trbovlje. Pored toga, bile su pratijske organizacije u Krškom, Rogaškoj Slatini, Prenavljama i Dravogradu.[205] Zbog nemogućnosti da CK i GS Slovenije neposredno održavaju vezu i rukovode oružanom borbom u nemačkoj okupacionoj zoni, ovaj su zadatak preuzeli na sebe Pokrajinski komitet KPS za Štajersku i Pokrajinsko povereništvo CKS za Gorenjsko, koji su u svojstvu pokrajinsk'h vojnih štabova izvršili sve pripreme za oružani ustanak. Oni su u početnom periodu (do februara 1942) i rukovod li njegovim izvođenjem, u skladu sa direktivama i uputstvima CK i GŠ Slovenije, a u Ljubljanskoj pokrajini, oružanom borbom su rukovodili neposredno GS i CKS.

Broj i jačina formiranih partizanskih jedinica zaostajali su za stvarnom političkom snagom Partije i OF i u okviru nje Narodne zaštte, jer su do kraja 1941. godine formirana četiri partizanska bataljona (1. i 2. štajerski, Krimski i Gorenjski) i nekoliko samostalnih partizanskih četa. Ali i ova snaga je zajedno sa mnogobrojnim i masovn m jedinicama NZ, postigla znate uspehe u borbi protiv okupatora, kao i u stalnom omasovljenju i razvoju oslobodilačke borbe. Među uspesima posebno se ističe odlaganje Hitlerove odluke o prisajedinjenju Štajerske i Koruške Trećem Rajhu. U duhu direktiva Vrhovnog komandanta za dalje učvršćivanje i razvoj oslobodilačke borbe u Sloveniji, GŠ Sloven:je je, početkom 1942. godine, formirao pokrajinska vojna rukovodstva za ljubljansku pokrajinu, Gorenjsko i Štajersku i početkom aprila 1942. godine pristupio reorganizaciji partizanskih snaga. Od postojećih četa i bataljona formirani su partizanski odredi, a kasnije su formirane grupe partizanskih odreda i nj hovi štabovi (Prva grupa za Gorenjsko, Dru-

[205] Zbornik IV/1, dok 13 i 14.

ga za Štajersku i Treća za Dolenjsko i Notranjsko), kada su uk'nuti pokrajinski štabovi.

U skladu sa iznetim organizovanjem oružanih snaga, organa i organizacija Partije i OF, kao i sa načinom njihovog rukovođenja, organizovane su i uspostavljene kurirske i druge veze za potrebe rukovođenja, CK, GŠ i OF Slovenije. Osnovni princip organizacije i načina održavanja ovih veza bili su kao i u drugim pokrajinama Jugoslavije, s tim što su njihova organizacija i funkcionisanje — u pogledu sigurnosti, neprekidnosti, efikasnosti i tajnosti — bile na mnogo višem nivou nego u drugim pokrajinama zemlje.

U Sloveniji je, pored redovnih kurirskih veza između partizanskih jedinica, postojala centralizovana teritorijalna organizacija kurirskih veza pod neposrednim rukovodstvom Glavnog štaba Slovenije. To je bila široka mreža relejnih stanica tzv. „tačaka veze" (TV), koja je obuhvatala čitavu Slovencu, uključujući i teritoriju koju je neprijatelj neposredno kontrolisao. Kurirske stanice (TV) koje su bile u najstrožoj konspiraciji raspoređene su u svim pravcima na međusobnom rastojanju oko 50 km, a služ'le su za održavanje veze između GŠ Slovenije i štabova partizanskih jedinica u pokrajinama Štajerskoj, Primorskoj, Gorenjskoj i Dolenjskoj. Za njihova mesta znao je ograničen broj ljudi, bez obzira da li su bile locirane na slobodnoj ili okupiranoj teritoriji. Tačke za vezu sačinjavale su grupe od 10 do 15 kurira, probranih boraca, gotovo isključivo članova KPJ i SKOJ-a, naoružanih pretežno automatskim oružjem i bombama. No, i pored toga, terenski vodovi su izbegavali borbu, jer im ona nije bila osnovni cilj.

U izveštaj u referenta za vezu GŠ Slovenije od 5. novembra 1942.[206] o organizovanju relejnih stanica, pored ostaloga, kaže se:

Za održavanje veze između štabova, a isto tako i između političkih organa, organizovan je sistem relejnih stanica...
Veze između stanica i pojedinih štabova (odnosno OK) uspostavljao je samo određeni član stanice. Čim jedinica stigne u područje stanice, dužnost joj je da potraži vezu sa štabom i da se dogovori sa njim zbog javke. Štab treba da obavesti stanicu da

[206] **Zbornik V/4, dok 79.**

mu se u određenim danima (na pr'mer, dva puta nedeljno) javi u svrhu prenosa eventualne pošte. On treba da obavesti stanicu i o tome da li se kod njega slučajno nalazi komisija, štab ili neki član GSS, kako bi stanica znala predati za njih određenu poštu. Štab sa svoje strane nalazi vezu sa stan com preko jedinice koja se nalazi na tom području (odnosno preko OK), koji imaju već i onako svoje javke sa njom. Jedinice same, prema pravilima konspiracije, nemaju neposrednu vezu sa njom. Prilikom odabiranja partizana odnosno terenaca za stanicu uvek sam traž o pomoć od sekretara odreda, odnosno brigade, tako da je, kako po svemu izgleda izbor najbolji. Gde je trebalo da se poslužim izborom čiju potpunu pouzdanost nisam potpuno uspeo da proverim, uspostavio sam provizornu stan·cu, čije ću pojedince, prilikom druge posete prema potrebi da promenim, ali većinom su svi bili kandidati partije Poneke uspostavljene stanice već su počele sa izgradnjom zimskih podzemnih skloništa. Stanica kod Hmeljnika (TV Hmeljnik) izgradila je za tamošnju tehniku odličan bunker...

Potrebno je da što pre odem u obilazak svih stanica i tom pr'likom zadržao bih se kod svake stanice po nekol ko dana da bih konačno odredio ekipu i pomogao pri izgradnji. Što je potrebno za zimsko snabdevanje ljudstva, opremu odnosno obuću, pokušaću da dobijem delimično sa terena, delimično iz Ljubljane kanalima, za koje sam se usput interesovao...

U ranije citiranoj Naredbi broj II štab III grupe PO-a Slovenije od 30. maja 1942. godine,[207] iznete su smemice o organizovanju veze kojih su se morale pridržavati sve partizanske jedinice u Sloveniji.

Pravilnikom Narodne zaštite i naređenjem GŠ Slovenije od 23. aprila 1942. godine[208] regulisano je da se za potrebe rukovođenja organa OF i njihovom saradnjom sa odgovarajućim štabovima i komandama partizanskih jedinica i njihovim organima i organizacijama na terenu uspostave odgovarajuće kurirske veze u skladu sa orga nizovanjem i sistemom komandovanja i rukovođenja jedinicama Narodne zaštite. Ove kurirske veze su bile organizovane po vertikalnoj liniji na svim stepenima rukovođenja OF, počev od Izvršnog odbora, odnosno Slovenskog narodnooslobodilačkog odbora (SNOO), do najnižih rukovodećih organa — terenskih odbora i organizacija. Pored toga, rukovodeći organi OF na svim nivoima organizovali su i uspostavili kurirske veze sa svojim organizacijama i jedinicama NZ, partijskim rukovodstvi-

[207] Zbom k V/2, dok 120.
[208] Isto, dok 57.

ma i štabovima i komandama partizanskih jedinica na svojim terenima. Na ovaj način, partijske i vojne veze OF, organizovane i uspostavljene po vertikalnim linijama rukovođenja, kao i međusobne veze između partijskih organa, vojnih štabova i komandi i rukovodećih organa OF, funkcionalno su predstavljale jed·nstveni sistem veza, koje su obezbeđivale punu koordinaciju, saradnju i jedinstveno kao i neposredno rukovođenje Partije na svim nivoima i u svim pitanjima oslobodilačke borbe i revolucije u Sloveniji.

O primeni i korišćenju radio-veze u propagandne svrhe i za održavanje veze sa vojnim i partijskim rukovodstvima NOP-a na terenu i rukovodstvima Osvobo dilne fronte (OF), najveću aktivnost, organizovanost i uspeh pokazalo je rukovodstvo NOP-a Slovenije. Sve do maja 1942. godine sedište CK i GŠ Slovenije bila je Ljubljana,[209] odakle su jedinstveno rukovodili organizacijom, pokretanjem i izvođenjem NOP-a i oružane borbe na teritoriji cele Slovenije.

Rukovodstvo OF takođe se nalazilo u Ljubljani sa širokom mrežom svojih terenskih organizacija — uličnih i rejonskih odbora i organa Narodne zaštite — u gradu i van njega. U avgustu 1941. godine obrazovana je Služba obaveštavanja i bezbednosti, koja je bila masovna i vrlo aktivna u prikupljanju podataka o okupatoru i domaćim izdajnicima, hapšenju i saslušavanju saradnika kao i likvidiranju okupatorskih agenata. Ona je, isto tako, razoružavala okupatorske vojnike i spasavala pripadnike NOP-a iz zatvora, logora i zatvoreničkih bolnica u Ljubljani. Kao sedište Centralnog komiteta Slovenije (CKS) i ostal'h rukovodstava NOP-a, Ljubljana je bila centar partijske tehnike, u čijem su sastavu i nadležnosti, između ostalog, bile ilegalne štamparije sa bogatom izdavačkom delatnošću i Centar veze sa masovnom i dobro organizovanom kurirskom vezom. Tako je ilegalnim kuririma, preko široko razvijene mreže kurirskih kanala, javki, tajn h stanova i skloništa, obezbeđivala sve potrebne veze za prenos naređenja, direktiva, uputstava, izveštaj a, svih publikacija izdavačke delatnosti i drugih sa-

[209] „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945“, knj. I, str. 107, 165 i 166.

opštenja, kao i kurirske i druge veze sa svim krajevima Slovenije.

Zbog potpune blokade Ljubljane (grad je bio opasan bodljikavom žicom, na njegovoj periferiji izgrađeni su dobro naoružani bunkeri i ograničen broj izlaza i ulaza u grad) ograničenog i kontrolisanog kretanja po gradu i uvođenje policijskog časa, zatim zbog masovnog terora i hapšenja stanovništva i drugih opsežnih mera policij skih i drugih organa, bilo je otežano kretanje kurira, od kojih su neki pali u ruke okupatora i domaće kv slinške vlasti. U tako teškoj i složenoj situaciji održavanja kurirskih veza u gradu i sa rukovodstvima na terenu, a time i organizovanja i izvršenje svih akcija i rukovođenja, obrazovan je na inicijativu CKS „Radio-sektor“,[210] sa osnovnim zadatkom da organizuje izradu i rad emisione radio-stanice, kao efikasnog sredstva za propagandu i obaveštavanje vojnih i partijskih rukovodstava i stanovn'štva o uspesima partizanskih jedinica i razvoju oslobodilačke borbe na teritoriji Slovenije i drugih pokrajina Jugoslavije, kao i za izradu primo-predajnih radio-uređaja za održavanje radio-veze između štabova i komandi oružanih jedinica. Isto tako, imala je da montira radio-telegrafsku stanicu za vezu sa Kominternom, vladom Sovjetskog Saveza i Crvenom armijom, i da organizuje kurs za obuku izvesnog broja radio-telegrafista.

Izrađena emisiona radio-stanica, popularno je nazvana „Kričač“, sa izvorima napajanja iz akumulatora i suvih baterija, bila je 9W i imala je siguran domet do 40 km, a pod povoljnim atmosferskim i drugim uslovima rada i do 500 km, tako da se čula i u Beogradu, pa čak i u Severnoj Africi.[211]

Stanica je davala emisije u periodu od početka novembra 1941. do 5. aprila 1942. godine na talasnoj đu-

[210] „Ustanak naroda Jugoslavije“ knj. I str. 716—720; Narodna armija“ od 2. marta 1962. godine; Vojnotehnički glasnik, br. 4/1959. god. str. 286 i dr.

[2,1] Ona je, sakrivena u samom dvorištu nemačkog Gestapoa, emitovala tekst pozdrava slovenačkih partizana, Centralnog ko-m teta i Glavnog štaba Slovenije drugu Titu i novoformiranoj brigadi proletera“.

žini do 27 m i to svakog ponedeljka, srede i subote od 19,45 do 20,000 časova.

Okupatori su odmah preduzeli mnoge stručno dobro organizovane mere da pronađu radio-stanicu ili onemoguće njen rad. Obrazovane su posebne stručne ek pe snabdevene savremenim radio-goniometrima i radio-preda jnicima jake snage za ometanje. Pošto goniometrima i ometačima nisu uspeli, pristupili su ukidanju struje u pojed.nim rej on'ma grada, zat m su merili snagu prijema stanice na pojedinim mestima, pa kad i to nije uspelo, oduzeli su radio-prijemnike od građana.

Organizacijski i praktično radio-sektor je bio odvo jen od sv h drug h mnogobrojnih organizacija NOP-a, koje su dejstvovale u Ljubljani. Time je, pored ostalog, bila obezbeđena konspiracija i bezbednost rada ovog sektora do najvećeg stepena.

Stanica je sedamnaest puta menjala radno mesto. Za njeno mesto i način rada znao je ograničen broj ljudi, koji nisu smeli raditi ni u jednoj drugoj organizaciji NOP-a, koje su dejstvovale ne samo u gradu nego i van njega. Za vreme rada stanice, na ulici — ispred zgrade u kojoj je radila stanica — stražario je obaveštajac koji je zelenom svetlošću davao znak opasnosti, a crvenom znak neposredne opasnosti. Pored toga, M loš Brelih je, po nalogu Partije i Radio-sektora, bio u službi talijanske emisione radio-stanice i redovno obaveštavao o svim preduzetim i nameravanim merama okupatora za pronalaženje mesta stanice. Za vreme prenosa stanica se rastavljala na tri dela: mikrofon i predajnik, modulator i kablovi i antena, koji su posebno prenošeni u korpama sa narrrrnicama i na druge konspirativne načine.

Oduzimanjem radioprijemnika od građana i svakodnevnim radom emis one radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ iz okoline Moskve, prestala je potreba rada emisione stanice „Krčač“, pa je ona, početkom aprila 1942, preneta na slobodnu teritoriju i u kasnijem periodu upotrebljena za održavanje veze GŠ Slovenije sa Vrhovnim štabom NOV i POJ.

Veze u Makedoniji

Pripreme, pokretanje i izvođenje oružanog ustanka u Makedoniji, a naročito u početnom periodu, vršene su u specif-čnim i mnogo težim i složenijim uslovima nego u drugim pokrajinama Jugoslavije. S jedne strane, makedonski narod je morao organizovati i vod ti borbu protiv nemačkih, bugarskih i talijanskih okupatora, a, s dru ge, morao se istovremeno boriti za savlađivanje nac onalističkih, šovinističkih i kontrarevolucionarnih stavova Bugarske radničke partije, koje je sprovodila preko većine članova tadašnjeg pokrajinskog partijskog rukovodstva na čelu sa njegovim sekretarom Metodijem Šatorovom Sarlom.

Dok je Centralni komitet KPJ, odmah po završetku kratkotrajnog aprilskog rata, preduzeo organizacione i druge vojne i pohtičke mere za pripremu, pokretanje i izvođenje oružanog ustanka svih naroda Jugoslavije protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača i saradn.ka, i u tom cilju na Majskom savetovanju 1941. godine u Zagrebu doneo zaključak i o zadacima makedonske partijske organizacije (da organizuje narodne mase u oružanu borbu protiv pripajanja i podele Makedonije, a za njeno naiconalno i socijalno oslobođenje i nezavisnost), sekretar tadašnjeg Pokraj nskog rukovodstva ne samo da nije došao na ovo savetovanje kao što su to učinili predstavnici partijskih rukovodstava svih drugih pokrajina Jugoslavije, već je i prekinuo svaku vezu sa KPJ, koja je inače redovno postojala sve do početka rata. To je znatno otežalo upoznavanje makedonskog naroda sa ciljevima oslobodilačke borbe kao i sprovođenje pr prema za oružani ustanak u Makedoniji. Pri tome je tadašnji sekretar Pokrajinskog komiteta Makedonije priključio makedonsku partijsku organizaciju Bugarskoj radničkoj partiji i uspostavio sa njom čvrste i neposredne veze radi izvršenja njenih direktiva, koje su bile u otvorenoj konfrontaciji idejama i koncepcijama CK KPJ i VS o svim pitanjima oslobodilačke borbe i revoluc'je naroda Jugoslavije. Zauzeo je i sprovodio kontrarevolucionarni, antipartijski, oportunistički i saboterski stav u vezi sa oslobodilačkom borbom i revolucijom naroda

Jugoslavije. Stoga su Centralni komitet i VS bili prinuđeni da preduzmu posebne napore i mere, i to, u prvom redu, za konsolidaciju partijske organizacije Makedonije i usmeravanja njene aktivnosti na oružanu borbu, a, isto tako, i kada su bili u pitanju komandovanje, rukovođenje i veze — osnovnih faktora za uspešno pokretanje i razvoj oslobodilačke borbe i revolucije, zajedno sa ostalim narodima Jugoslavije i pod jedinstvenim rukovodstvom CK KPJ, VS i druga Tita.

O stanju u makedonskoj partijskoj organizaciji, vezama Vrhovnog štaba sa Glavnim štabom Makedonije i drugom biće reči kasnije.

Veze u Vojvodini

Ustanak u Vojvod·ni je pokrenut i razvijao se u posebno teškim i složenim uslovima komandovanja, rukovođenja i uspostavljanja i održavanja veze sa CK KPJ i GS NOPOJ, sa područnim partijskim rukovodstvima i potčinjenim partizanskim jedinicama kao i sa rukovodstvima NOP-a u drugim pokrajinama Jugoslavije. Teškoće su prvenstveno bile zbog pod eie teritorije pokrajine na tri okupac'one zone sa veštačkim državnim granicama, zatim zbog nepovoljnog geografsko-topografskog sklopa zemljišta ispresecanog velikim i teško prelaznim rekama — Dunavom, Tisom i njihovim pritokama i kanalima, dalje usled potpunog uključivanja i vrlo aktivne i efikasne saradnje celokupne nemačke i dela mađarske manjine sa okupator ma u borbi protiv pripadnika i simpatizera oslobodilačke borbe, prvenstveno i najviše protiv komun'sta, Srba i Jevreja uopšte.

U Banatu neposredno posle okupacije, nije bilo toliko masovnog terora i progona stanovništva, pa je izgledalo da u njemu postoje bolji uslovi komandovanja, rukovođenja i održavanja veza na svim nivoima rukovođenja, a time i kontinuiranog rada na pripremama, pokretanju i izvođenju oružane borbe. Uz to, još za vreme ilegalnog rada KPJ, između CK KPJ i pokrajinskih rukovodstava u Banatu, bila je uspostavljena ilegalna kurirska veza preko Pančeva, gde je organizovana ku-

rirska stanica (etapna kurirska stanica) za međusobnu razmenu pošte. Od CK KPJ u Beogradu do Pančeva poštu su prenosili ilegalni kuriri Centralnog komiteta, a od Pančeva do partijskih rukovodstava Vojvodine njihovi kuriri.[212] Stoga je PK KPJ za Vojvodinu još u maju 1941. godine premestio svoje sedište iz Novog Sada u Zrenjanin, gde je krajem juna 1941. god'ne umesto Vojnog komiteta obrazovan Štab odreda za Vojvodinu.[213]

Međutim, Štab nije uspeo da se afirmiše i dejstvuje kao operativno vojno rukovodstvo NOP-a Vojvodine, jer su odmah na početku borbe likvidirana čitava rukovodstva za pojedine okruge u Vojvođ'ni. Zbog toga je oružanom borbom u Vojvodini u sušt ni rukovodio Pokrajinski komitet, preko okružnih komiteta, pošto ni oblasni komiteti za Srem, Banat i Bačku nisu uspeli da se afirmišu kao čvrsta i jedinstvena rukovodstva na svojim terenima.

Neposredno posle prijema odluke CK KPJ i GŠ NOPOJ o pokretanju oružane borbe, Pokrajinski komitet se isključivo posvetio stvaranju što većeg broja partizanskih odreda i insistirao na njihovoj masovnoj i širokoj borbenoj aktivnosti. Na ovakvu orijentaciju PK Vojvodine je „presudno uticalo uverenje u brzi završetak rata, u skoru pobedu Sovjetskog Saveza".[214] Tako je, prvih dana ustanka, formirao u Vojvodini 12 odreda[215],

[212] Đ. Momčilović u svom radu „Vojvodina u NOB"; kaže „U pripremnom periodu izgrađene su mnoge veze, kurirski kanali i javke. Svoje kurire mao je PK, a i ostali komiteti. PK Vojvodine održavao je veze sa PK Srbijom odnosno CK KPJ preko Đure Jovanovića, koji je bio u Beogradu. Jovanović je bio na vezi sa Svetozarom Vukmanovićem-Tempom, a na strani PK sa Gordanom Ivačković-Cmom. Posle Tempa došla je na vezu Milada Rajter. Posebnu vezu sa Bačkom imao je PK Vojvodine iz Zrenjanina. Preostale organizacije i članovi komiteta, kao i borci PO-a već od kraja 1941. godine izgubili su svoje redovne veze sa PK a i vezu preko Pančeva sa CK KPJ. U maju 1942. više nije bilo veza između partizana i komunista Severnog i Južnog Banata".

[213] Komandant štaba bio je Danilo Grujić, a politički komesar Svetozar Marković Toza (VE, br. 10, str. 664).

[214] P. Morača, „Jugoslavija 1941". str. 433.

[215] U Banatu: Aleksandrovački, Mokrinski, Kikindski, Melnički, Kumanački, Karađorđevački, Petrovgradsko-štajiševski,

koji su, naročito u Banatu i Bačkoj, već u toku jula i avgusta izveli masovne i brojne sabotaže, diverzije, prepade i si. Međut.m, nemačke snage u Vojvodini, pojačane snagama 704. i 714. divizije iz Srbije, i uz potpunu saradnju izdajnika cele nemačke i dela mađarske manjine, uspele su da mnoge odrede rastroje ili im nametnu defanzivnu borbu, u kojima su trpeli znatne gubitke i gab li inicijativu, a preživeli borci prelazili u ilegalnost. Tako su, početkom avgusta, od preostalih boraca svih partizanskih odreda u Banatu, formirana 3 odreda, koji su sredinom septembra spojeni u jedan Severobanatski odred. Zbog nemogućnosti da se stabilizuje u Banatu, ovaj odred je početkom oktobra 1941. pokušao da se prebaci preko Tise u Srem i preko Dunava u Srbiju, jer su tada u ovim pokrajinama postojali bolji uslovi za razvoj oružane borbe. Međutim, ovaj pokušaj nije uspeo zbog nepostojanja veza Pokraj nskog rukovodstva Vojvodine sa CK KPJ i GŠ NOPOJ, kao ni sa PK Srbije i rukovodstvom NOP u Sremu. Zato je odlučeno da se borci razmeste u manjim grupama po selima kod pristalica narodnooslobodilačkog pokreta.[216] Pored oružanog dejstva protiv PO okupator je, istovremeno uz punu i efikasnu saradnju domać h izdajnika nemačke i mađarske narodnosti, preduzeo i izvršio teror i odmazdu masovnim hapšenjem i streljanjem, naročito u Banatu i Bačkoj. Tom prilikom je većina partijskih organizacija na svim nivoima desetkovana ili razbijena, a rad mnogih part·jskih rukovodstava takođe na svim nivoima, uključujući i Pokrajinski komitet, paralisao. Ostavši bez partijskih veza preživeli komunisti su se povukli u duboku ilegalnost.[217]

Dragutinovački i Prvi južnobanatski u Bačkoj: Šajkaški i u Sremu: Fruškogorski i Podunavski, a u toku 1942. godine i Posavski partizanski odred (Ve 10, str. 665).

216 pero Morača „Jugoslavija 1941.“, str. 421—435 i Žarko Atanacković „Vojvodina u borbi 1941—1945“, str. 27—33 i „Vojvodina 1941“, str. 33, 39—40 i 167.

217 „Vojvodina 1941“, str. 72, 152, 159, 227, 235—244, 312—329, Žarko Atanackov ć, n. d., str. 37—39; Pismo PK KPJ za Vojvodinu Okružnom komitetu KPJ za Srem od 17. XII 1941. (Zbornik 1/2, dok 26.).

Iz jednog kasnijeg izveštaj a PK Vojvodine CK KPJ od 10. X 1942. godine vidi se da je od oko 400 članova KPJ u Bačkoj i Baranji uhapšeno ili poginulo oko 350.[218]

U Bačkoj i Baranji najviše uspeha su imale organizacije KPJ u Novom Sadu u Sajkaškoj, gde je formiran Sajkaški odred. Ali, na sličan način i iz ist·h razloga njihova borbena aktivnost je već u početku bila paralisana, pa do stvaranja PO-a i izvođenja oružanih akcija nije ni došlo.

Do pokretanja i izvođenja oružanog ustanka u Vojvodini na izneti način kao do njegovog privremenog zastoja, naročito u Bačkoj, Baranji i Banatu, došlo je zbog slabosti pokrajinskih rukovodstava, u prvom redu o organizovanju komandovanja i rukovođenju, a posebno o problem ma uspostavljanja i održavanja veza. To je uslovilo da se rad pokrajinskih rukovodstava teško prilagođavao novim uslovima, nastalim okupacijom, a ni u proceni situacije nije bilo ni potrebne realnosti (trajanje rata i dr.).

U odnosu na Banat, Bačku i Baranju, u Sremu je počela nešto kasnije da se stvara šira organ·zaciona osnova za pokretanje oružanih akcija, i to sa temeljnim pripremama, boljom organizacijom i prilagođavanjem rada svih rukovodećih organa uslovima okupacije, geografsko-topografskom sklopu zemljišta, mogućnost'ma i drugim uslovima konkretne situacije. Posebna pažnja pridavana je komandovanju i rukovođenju, kao i organizovanju i uspostavljanju potrebnih veza. Tako je krajem 1941. formiran GŠ NOP za Srem, koji je aprila 1942. godine preimenovan u Stab NOPO za Srem. Aprila iste godine formiran je Posavski PO, jula Fruškogorski i Podunavski PO, a u drugoj polovini 1942. godine, od svih jedinica u Sremu formiran je 3. odred III operativne

[2,8] Zbornik I/6_ dok 143—158; Pero Morača, n. d. na str. 427 kaže: „Do kraja septembra i prvih dana oktobra otkriveni su ili pohapšeni gotovo svi rukovodeći komunisti, a neki od nj h su poginuli u sukobima s okupatorskim jedinicama. Pali su Radivoje Čipranov i Ivan V jaglavin, članovi Sekretarijata PK KPJ za Vojvodinu, organizatori borbe u Bačkoj i Baranji". Izginuli su ili pohapšeni izuzev jednog svi članovi PK SKOJ-a za Vojvodinu u Bačkoj i Baranj . Krajem septembra rad sva tri okružna komiteta KPJ u Bačkoj i Baranji bio je paralisan.

zone Hrvatske, sastava 4 bataljona i samostalna Bosutska četa.

Usled sve većih teškoća za uspostavljanje i održavanje neposrednih kurirskih veza sa okružnim komitetima i njihovih međusobnih veza, PK Vojvodine je, u novembru 1941. godine, izvrš.o širu decentralizaciju komandovanja i rukovođenja, dajući nižim partijskim i vojnim rukovodstvima slobodu u odlučivanju i izvršenju zadataka o svim pitanjima daljeg razvoja oružane borbe, u skladu sa mogućnostima i konkretnom vojno-politxkom situacijom na terenu. U tom cilju PK Vojvodine se podelio u dve grupe (dela), jedna je rukovodila u Banatu, a druga u Bačkoj i Baranji, dok je u Sremu oružanim ustankom rukovodio OK KPJ za Srem, sa kojim PK nije uspeo da uspostavi vezu.[220] Pored toga, PK je bio prinuđen da članove biroa zaduži da neposredno rukovode radom pojedinih okružnih komiteta. Grupa PK u Banatu, na čelu sa sekretarom Pokrajinskog komiteta Žarkom Zrenjaninom, imala je, između ostalog, da organizuje, uspostavi i održava kurirske veze sa CK KPJ i GŠ NOPOJ i sa Pokraj nskim komitetom Srbije u Beogradu preko Pančeva, zat m sa delom PK Vojvodine u Bačkoj i Baranji; sa OK i Štabom NOP odreda u Sremu i sa nižim partijskim i vojnim rukovodstvima i partijskim organizacijama na ter toriji Banata. Grupa u Bačkoj i Baranji da organizuje i održava kurirske veze sa PK Vojvodine, Okružnim komitetom i Štabom NOP odreda u Sremu, a preko njih i sa Centralnim komitetom KPJ i GŠ NOPOJ; sa PK Srbije i sa niž·m partijskim organima i organizacijama na teritoriji Bačke i Baranje.

Uviđajući značaj i ulogu veze kao jednog od najvažnijih, a često i presudnih faktora za uspešan razvoj oslobodilačke borbe, PK je zadužio članove svog Biroa da preko kurirskih veza neposredno rukovode pojedinim okružnim komitetima, a komandanta GŠ Vojvodine Gru-

[220] „Od 15 članova PK u Banatu je bilo 9, u Bačkoj i Baranji 4, a u Sremu 2. Na čelu dela PK u Banatu bio je sekretar PK Žarko Zrenjanin, a na čelu dela u Bačkoj i Baranji organizacioni sekretar PK Svetozar Marković — Toza". (P. Morača „Jugoslavija 1941", str. 434.).

jića i njegovog zamenika Žarka Turinskog koji je stalno bio sa PK, da lično organizuju i rukovode obaveštajnom službom i uspostavljanjem i održavanjem kur'rskih veza PK sa CK KPJ i GŠ NOPOJ i sa nižim vojnim i partijskim rukovodstvima na teritoriji Vojvodine. Ali, uprkos svih preduzetih mera, navedene objektivne teškoće u pogledu uspostavljanja i održavanja veza i rukovođenja u Vojvodini pokazale su se gotovo nesavladivim, jer su tom prilikom učinjeni krupni organizacijski, tehnički i drugi propusti (neprilagođavanje rada novim ' specifičn m uslovima, nedovoljna konspirat·vnost koja bi bila osnovni uslov za uspešno uspostavljanje i održavanje veza i dr.).

Zbog slabih, nesigurnih i neredovnih veza Pokrajinskog rukovodstva oslobodilačka borba u Vojvodini razvijala se bez redovnog i dovoljnog ut·caja CK KPJ i GŠ NOPOJ i bez međusobnih veza rukovodstava u Sremu, Banatu i Bačkoj.

U izveštaju PK KPJ za Vojvodinu od 2. septembra 1941. godine Centralnom komitetu KPJ o stanju partijske i vojne organizacije, o pitanju veze, između ostalog, kaže da je obaveštajna i kurirska služba slaba, a poslednjih dana „nikakva", da su „nova provala i besna hajka u gradu i nekim selima", hapšenje naj skusnijih partijaca, ljudi oko Partije, potpuno opustošenje Kikinde, panika u narodu i jednom delu članstva, prouzrokovali privremene propuste i slabosti u obaveštajnoj i kurirskoj službi, pa je i PK ostajao bez podataka o tačnoj situaciji u pokraj ni. Uz sekretarijat PK (pol'tički i organizacioni sekretar i još jedan član Biroa) stalno su se nalazili komandanti Pokrajinskog štaba[221] partizanskih odreda i njegov zamenik i sekretar OK. Zbog hapšenja dobrih partijaca i funkcionera MK, komandant je i dalje ru-

[221] Neposredno posle sastanka PK KPJ za Vojvodinu od 22. jula 1941. godine form ran je Štab NOP odreda za Vojvodinu. Štab su sačinjavali: Komandant Danilo Grujić, komesar Svetozar Marković Toza i zamenik komandanta Žarko Turinski. Ovaj štab n je delovao kao operativno rukovodstvo, jer su odmah na početku oružane borbe počele provale u partijske organizacije tako da su likvidirana čitava rukovodstva za pojedine okruge u Vojvodini.

kovodio obaveštajnom i kurirskom službom — kaže se u istom izveštaju od 2. septembra 1941.

U istom izveštaju PK kaže da iz Bačke nemaju nikakav partijski izveštaj već dva meseca, da su poslali kao pojačanje jednog člana Biroa i sa njim utvrdili vezu, ali bez rezultata, da su i „četvrti put poslali čoveka", jer tri puta nije uspeo n'koga da pronađe — dvaput zbog provale u etapnom mestu u Bačkoj, a treći put „zbog skrivanja drugova u Novom Sadu pred traganjem policije".

Najzad se o stanju u Sremu kaže da je OK prešao u drugo mesto, da imaju „dva odreda od po pet ljudi", da akcije nisu vodili zbog „ciglane" („ciglana" znači akcija za oslobođenje zatvorenika iz kaznione u Sremskoj Mitrovici — prim. M. C.) i da partijski aktivi „nisu naročito okrnjeni.[222]

Veze na Kosovu i Metohiji

Sa okupacijom nastali su u ovoj oblasti izuzetno teški, složeni i nepovoljni uslovi u pripremanju, ookretanju i izvođenju oružane borbe. Pri tome je nedostatak redovnih i s gurnih veza sa Centralnim komitetom KPJ i VS, sa rukovodstvima NOP-a susednih pokrajina i unutar oblasti, predstavljao Oblasnom rukovodstvu jednu od najvećih teškoća i prepreka u organizovanju i stvaranju vojne i političke organizacije za oružanu borbu na teritoriji ove oblasti. Naime, ovi nedostaci i teškoće su se veoma negativno odrazile na pripreme, vreme i način pokretanja, izvođenje, intenzitet i širinu oružane borbe.

Tako je tek početkom jula 1941. godine, pri oblasnom partijskom rukovodstvu obrazovan Vojni kom·tet, koji je rukovođ o pripremama za ustanak i odmah u julu formirao prve diverzantske grupe i desetine,[223] a tek novembra 1942. formiran je Privremeni glavni štab NOP odreda za Kosovo i Metohiju.[224]

[222] Zbornik 1/2, dok 26.
[22S] VE sv. 4. str. 781.
[224] Zbornik 1/19, dok. 29.

Iz bojazni da bi oružana borba na Kosovu i Metohiji mogla primiti karakter masovnih međusobn h sukoba i obračuna (okupatori su glavni pravac svoje delatnosti usmerili na iskorišćavanje zatečenih nacionalnih protivrečnosti), kao i zbog nedostatka veze sa Centralnim komitetom, Oblasni kom tet je stao na stanovište da se na teritoriji Kosova i Metohije pristupi formiranju PO sa specifičnom organizacijskom i formacijskom strukturom i specifičnom taktikom nj hovih dejstava o svim pitanjima NOP-a. Smatrao je da još nisu sazreli uslovi za stvaranje partizanskih odreda i pokretanje oružanih akcija, kako je to bilo u drugim pokrajinama zemlje.

Ta specifičnost sastojala se, između ostalog, u stvaranju „pozadinske vojne organ zacije", tj. u uključivanju ljudstva u pripremne vojne desetine i odrede, u kojima bi se organizovao politički rad i obuka u rukovanju oružjem i sprovodile druge neophodne pripreme.[225]

S tim u vezi obrazovani su partizanski odredi, koji su se, s obzirom na organizacijsku strukturu, zadatke i način njihovih izvršavanja — nazivali „pozadinski" ili „konsp rativni" odredi sa mogućnostima brzog prerastanja u mobilne jedinice za izvršenje i većih oružanih akcija, odnosno za priključenje nekom operativnom odredu kada sa njim uspostavi operativnu i taktičku vezu. Ovi odredi nisu napuštali svoje teritorije, njihovo ljudstvo je stalno sprovodilo vojnu obuku i pripreme za oružanu borbu i intenzivno politički delovalo među stanovništvom svih narodnosti. Iz njihovih sastava formirane su udarne i d verzantske grupe i desetine, koje su neprekidno izvodile diverzantske i druge akcije.

Od mnogobrojnih diverzantskih jedinica koje su obrazovane već u julu 1941. godine, oktobra 1941. godine formiran je prvi partizanski odred pod nazivom Metohijski NOP odred, koji je u svom sastavu imao pet bataljona (Pođerinjački, Patrijarš'jski, Bistričko-dečanski, Vitomirički i Dobruški), od kojih su nek\ pored diverzantsk'h akcija, izvodili i krupnije oružane akcije protiv okupatora i kvislinšk·h snaga. Istina, jula 1941. godine formiran je, od rudara iz Trepče i šumskih rad-

[225] P. Morača „Jugoslavija 1941", str. 436—446.

nika, Kopaonički PO, koji je, kao mobilna partizanska jedinica, izvod o oružane akcije i van teritorije Kosova i Metohije. U suštini rad Oblasnog komiteta u toku 1941. i 1942. godine pretežno je imao karakter priprema za oružanu borbu.

U svim izveštajima i partijskim dokumentima u toku 1941. i 1942. godne Oblasni komitet je posebno naglašavao i podvlačio problem nedostatka sigurnih i redovnih veza sa Centralnim komitetom i VŠ, kao i posled ce toga za procenu situacije, zauzimanje stavova, donošenje odluka i način njihove realizacije. Tako, u svom izveštaju CK KPJ, od 21. avgusta 1942. godine, iznoseći političke prilike i organizaciono stanje u proteklom periodu, između ostalog, kaže:

Veliki nedostatak nemanja veze sa vama. Zato mogućnost da se greši, a da se te greške ne v de i da se ne ispravljaju... Po vojnoj liniji mi smo rad-li i (vršili) pripreme, kad su svuda otpočele partizanske borbe. Mi smo stali na stanovište da stvaranje partizanskog odreda n je se moglo ostvariti, jer bi odmah bio uništen a u njega bi morali da bacimo i ono dobrih kadrova što smo imali, tako bi partijska organizacija bila uništena.

M, smo se povezali i sa Makedonijom. Bio je jedan član PK-a.[226] Tamo je situacija bila neverovatno teška. Bile su stalne i uzastopne provale.

Da naglasim, kako nama tako i Makedoniji i Alban ji jeste nužno da odmah pomognete uputstvima i ljudima, jer vi imate ljude koji su se istakli kao vojni i politički rukovodioci.

Početkom juna mi smo poslali preko Jablaničkog odreda jedno pismo za vas. Naš partijski materijal ne možemo sada slati, njega ćemo naknadno.[227]

Iz direktive sekretara Centralnog konrteta KPJ druga Tita, od 22. septembra 1942. godine, vide se pogrešni stavovi Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju. Tu se, između ostalog, kaže:

Primili smo vašu rezoluciju sa partijskog Savetovanja i pismo Crnog od 23. III 1942. godine. Čitajući rezoluciju sa vašeg Savetovanja konstatovali smo da su izvesne stvari nepravilno postavljene, ali da su vaši zaključci u osnovi pravilni. Iz materi-

226 Verovatno je to bio narodni heroj Kuzman Josifovski Pitu. On se u to vreme nalazio u zapadnoj Makedon ji koja je bila pod ital'janskom okupacijom. Održavao je vezu sa Oblasnim komitetom KPJ za Kosovo i Metohiju" (Zbornik 1/19, dok 21).

227 Zbornik 1/19, dok 21.

jala koje vam šaljemo vi ćete videti dosadašnja iskustva koje smo stekli u toku ove šesnajestomesečne NOB-e. Vaša formulacija o Rezoluciji da su PO-i „oružana sila Partije“ je skroz netačna i pogrešna, jer PO-i jesu oružana sila naroda, tj. njegove NOV pod rukovodećom ulogom Partije. Na koncu vas upozoravamo da treba stalno da slušate našu radio-stanicu „Slobodna Jugoslavija“, koja daje 4 emisije dnevno, i to: u 6,10 ujutro zmeđu 40 i 41 m talasne dužine, u 7 sati na istoj talasnoj dužini, u 15,5 časova na 25 m talasne dužine i uveče u 19,35 časova između 40 i 41 m talasne dužine.. .[228]

Posle uspostavljanja sigurnije i redovni je veze sa CK KPJ i VŠ, sa rukovodstvima NOP-a susednih pokrajina, i veza unutar oblasti, zatim na osnovu do tada izvršene konsolidacije partijske organizac.je, i izvršenih priprema vojnom linijom i dr. Oblasni komitet je, u drugoj polovini 1942. godine, pristupio stvaranju i formiranju mobilnih i operativnih PO sa odgovarajućim štabovima i komandama.[229] Prišlo se izvođenju oružanih akcija protiv okupatora i kvislinških snaga i partizanskom načinu ratovanja u duhu vojne i političke koncepcije oslobodilačke borbe i revolucije naroda Jugoslavije. U drugoj polovini 1942. godine formirani su Šarplaninski NOP odred, NOP odred „Zejnel Ajdini“ i druge manje partizanske jedinice.[230] Ova i druge činjenice pokazuju da se NOB na Kosovu i Metohiji — i pored vel kih objektivnih i specifičnih teškoća i subjektivn'h slabosti i propusta, a naročito o problemima rukovođenja, komandovanja i veze — u toku 1941. i 1942. godine neprek dno razvijala i sve više dobij ala masovne razmere. Ovo je postignuto zbog, u prvom redu, pravilne orijentacije i politike KPJ, revolucionarnosti, samoinicijative i odanosti svih partijsk'h rukovodećih organa i organ zacija idejama i koncepcijama CKJ i VŠ o ciljevima, pokretanju i načinu izvođenja i razvoja oslobodilačke borbe i revolucije naroda Jugoslavije.

[228] Zbornik II/6, dok 58.
[229] VE sv. 6 str. 672.
[230] Zbornik i/19, dok 19.

VEZE VRHOVNOG ŠTABA

Još na Petoj zemaljskoj konferenciji, oktobra 1940. godine, pri CK KPJ je formirana Vojna komisija radi vojnih priprema za odbranu zemlje od preteče fašističke agresije. Odmah u početku rata, 10. aprila 1941. godine na sednici CK KPJ u Zagrebu obrazovan je i Vojni komitet pod predsedništvom generalnog sekretara KPJ Josipa Broza Tita, sa zadatkom da izvrši neposredne pripreme oružanog ustanka. Posle vojnih priprema, neposredno pred oružani ustanak, CK KPJ je 27. juna 1941. formirao u Beogradu Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (GŠ NOPOJ), čiji je komandant Josip Broz Tito. Dalja reorganizacija GŠ NOPOJ sprovođena je sukcesivno i u skladu sa potrebama rukovođenja i razvoja NOB i oružanih partizanskih snaga. Tako je na Savetovanju u Stolicama, 26. septembra 1941, GŠ NOPOJ promenio naziv u Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (VŠ NOPOJ) sredinom januara 1942. godine u Vrhovni štab narođnooslobodilačke dobrovoljačke vojske Jugoslavije (VŠ NOP i DVJ), a od novembra 1942. godine u naziv Vrhovni štab narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (CŠ NOV i POJ). Najzad, 1. marta 1945. reorganizovan je u Generalštab Jugoslovenske armije, kao neposredni organ Povereništva narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije. Na istim i sličnim princip ma formirana su i vojna rukovodstva svih pokrajina. Organizacija komandovanja i rukovođenja VŠ, glavnih nacionalnih štabova i štabova

pojedinih jedinica u NOR prikazana je na šemi u prilogu broj IO.[231]

Sastav VS, njegova organizaciona struktura, sistem i metod komandovanja i rukovođenja i dr. prilagođavani su specif-čnim uslovima i zahtevima oslobodilačke borbe i revoluc je kao i formi partizanskog načina ratovanja.

Jedan od osnovnih razloga za premeštanje sedišta centralnog vojno-političkog rukovodstva na čelu sa drugom Titom iz Zagreba u Beograd, bio je taj, što su uslovi i mogućnosti za organizovanje, uspostavljanje i održavanje boljih i sigurnijih veza, a time i uslovi za neposredni je i efikasnije rukovođenje radom nacionalnih, pokrajinskih i drugih rukovodstava i organizacija na pripremama, pokretanju, izvođenju i razvoju oružane borbe, bili bolji i siguniji iz Beograda.[232]

Stoga je, u prvoj polovini maja 1941. godine, generalni sekretar CK KPJ i predsednik Vojnog komiteta, drug Tito, prešao u Beograd, koristeći transportna sredstva javnog saobraćaja sa lažnim 1 čnim i putnim ispravama, izrađenim u partijskoj „tehnici" partijske organizacije u Zagrebu. U pratnji druga Tita bio je jedan kurir, koji je imao sve potrebne podatke o javkama u Zemunu i Beogradu (njihove adrese, način sporazumevanja i dr.).

Po dolasku u Beograd def'nitivno je oformljen Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, u čiji sastav su ušli članovi Politbiroa CK KPJ, na čelu sa drugom Titom kao komandantom. Među prvim i osnovnim zadacima GŠ NOPOJ bili su: razmeštaj, metod rada i rukovođenja pojed:nih članova i GŠ kao celine; smeštaj, aktiviranje i način rađa štamparija, jav-

[231] VE, sv. 10, str. 695.

[232] Josip Broz Tito: „Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije" str 48: „Na dan ulaska Nemaca u Zagreb, CK KPJ je na svojoj sednici rešio da se većina članova CK prob je peške u Bosnu, Crnu Goru, Srbiju i Sloveniju radi preuzimanja u svoje ruke rada oko priprema Partije i naroda na ustanak. Kasnije se utvrdilo da su svi drugovi, uprkos ogromnim teškoćama došli na svoja mesta. Bilo je rešeno da se obrazuje Vojni komitet, na čelu sa sekretarom CK. Politbiro CK KPJ odredio je Beograd za svoje sedište, odatle je bilo lakše rukovoditi i pripremama u svim oblast ma".

lei, punktova veze, mesta sastanka GŠ, CK KPJ, CK SKOJ-a, PK Srbije i dr; organizacija i uspostavljanje unutrašnjih veza na užoj i široj teritoriji Beograda i između pojedinih rukovodstava, članova i svih elemenata komandovanja i rukovođenja, i uspostavljanje spoljnih veza sa nacionalnim i pokrajinskim rukovodstv ma i sa partijskim rukovodstvima, organizacijama i štabovima partizanskih jedinica na teritoriji Srbije, čijim je radom neposredno rukovodio CK KPJ i GŠ NOPOJ za vreme dok je sedište CK i GŠ bilo u Beogradu.

Uslovi i mogućnosti razmeštaja i rada komandanta i članova GŠ i ostalih mnogobrojn h part jskih organa i organizacija, i uspostavljanje i održavanje unutrašnjih i spoljnih veza, bili su vanredno teški i komplikovani, s obzirom na to da je Beograd bio glavni garnizon oružanih snaga okupatora i sedište glavne vojne, civilne i specijalne policije okupatora i kvislinške uprave.

U ovakvim uslovima, a na osnovu dugogodišnjeg iskustva ilegalnog rada i borbe Partije, izvršen je odgovarajući razmeštaj komadanta i članova GŠ i CK KPJ, partijskih organa i organizacija i borbenih udarnih grupa na užoj i široj teritoriji Beograda i drugih pomoćnih organa i organizacija komandovanja i rukovođenja, koji su im obezbeđivali neprekidan i intenzivan rad u komandovanju i rukovođenju i u izvođenju borbenih, diverzantskih i drugih akcija. U skladu sa ovim, a oslanjajući se na dugogodišnja iskustva ilegalne borbe Partije, organizovana je i uspostavljena unutrašnja i spoljna veza. Pri tome su se organizacija razmeštaja, metod i stil komandovanja i održavanja veza odlikovali Jedinstvenom orig·nalnošću i najvišem stepenom d'scipline, operativnosti, konspiracije koji su obezbeđivali intezivan kontinualan i relativno bezbedan život, rad i izvršavanje svih tekućih zadataka.

Drug Tito, komandant GŠ, po dolasku u Beograd smestio se u jednu usamljenu vilu na Dedinju u Novoj ulici. Odatle je rukovodio oružanim ustankom sve do 16. septembra 1941, kada su GŠ i CK KPJ premestili svoje komandno i rukovodeće mesto na oslobođenu teritoriju u zapadnoj Srb·ji, a kasnije na teritoriju Sandžaka, istočne Bosne, Hercegovine, Crne Gore i zapadne

Bosne, krećući se sa jedinicama koje su izvodile krupne vojne operacije.

Gestapo i specijalna okupatorska i kvislinška policija nisu mogli ni slutiti da bi se komandant GŠ NOPOJ i generalni sekretar KPJ mogao nalaziti uopšte u Beogradu, a najmanje u ovom njegovom rejonu. U kući na Dedinju nalazilo se sklonište, a u njemu radio-prijemnik preko kojeg je Vrhovni komandant pratio situaciju na savezničkim frontovima i vojnopolitičku situaciju u zemlji i svetu uopšte, tu su se nalazili i pisaća mašina, geografske karte Jugoslavije i drugi neophodan inventar za pisanje naređenja, direktiva, uputstava i još neki partijski i vojni materijali. Na sličan način regulisan je i razmeštaj članova GŠ NOPOJ, CK KPJ, CK SKOJ-a i drugih partijskih organa, organizacija i elemenata komandovanja, rukovođenja i veza, s tim što je predviđeno da se članovi pomenutih rukovodstava pojedinačno smeste i rade u ilegalnim boravištima, da se ulicama kreću samo kad je neophodno, da organizuju međusobne unutrašnje kur rske veze i da, na raznim mestima i u razno vreme održavaju povremene sastanke radi kolektivnog rada i donošenja važnih i trajnih odluka, zaključaka, rezolucija, direktiva, uputstava i dr.[233]

U toku 1941. i 1942. godine Vrhovni štab, štabovi pokrajina i jedinica imali su relativno mali broj članova. Svodeći administraciju na najnužnije osnovne dokumente, štabovi su bili izvanredno mobilni i operativni.

Do kraja 1942. godine uz Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita u sastavu VŠ bili su: članovi Politbiroa SKJ[234] i nekoliko vojnih rukovodilaca u svojstvu načelnika VŠ i njegovih pomoćnika[235] sa najnužnijim štapskim aparatom: „tehnikom“ koja je u svom sastavu imala organe za pismeno oformljenje direktiva, naređenja, uputstava i drugih vojnih i partijskih materijala,

[233] V. Dedijer, n. d., str. 275

[234] Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Ivan Milutinović, Milovan Đilas, Ivo Ribar Lola, Moša Pijade, Sreten Zujović, Vladimir Popović i Svetozar Vukmanović Tempo (VE, sv. 10, str. 697).

235 Arso Jovanović, Velimir Terzić, Pavle Ilić i dr. (VE, sv. 10, str. 697).

tehnička sredstva veze sa posadom i kurire za njihovo dostavljanje nižim štabovima i partijskim rukovodstvima; komorom i zaštitnom jedinicom VS. Od početka maja 1942. godine, sastav VŠ proš.ren je pridavanjem određenih rukovodilaca iz glavnih pokrajinskih i operativnih štabova i iz štabova pojedinih odreda.[236]

Na ovaj način članovi Vrhovnog štaba su bili u suštini raspoređeni i na teritoriji gotovo cele Jugoslavije, što je u velikoj meri ublaž lo ogromne teškoće organizovanja, uspostavljanja i održavanja veze CK KPJ i VS sa rukovodstvima pokrajina i time obezbedilo centralizovano, jedinstveno i neposrednije rukovođenje političkim i vojnim pitanjima.

U skladu sa razvojem NOB i sa stvaranjem slobodnih teritorija izvršena je u drugoj polovini 1942. godine reorganizacija VS, obrazovanjem sedam odseka sa sekcijama i jednom komisijom (operativni, obaveštajni, vojno-sudski, odsek za vojne vlasti u pozadini, tehnički i sanitetski odsek i komisija za borbu protiv špijuna i pete kolone).

Za razliku od drugih štabova, u VŠ je funkcija Vrhovnog komandanta NOV i PO i generalnog sekretara KP bila sasređena u ličnosti Josipa Broza Tita, čime je na efikasan način, preko partijskih i vojnih veza, objedinjeno komandovanje i rukovođenje u svim vojnim, političkim i drugim pitanj ma oslobodilačke borbe i revoluc:je. Do stvaranja NOV, poslednjih meseci 1942. godine, VŠ je rukovodio narodnooslobodilačkom borbom na čitavoj ter'toriji Jugoslavije preko nacionaln:h, pokrajinskih, oblasnih i operativnih štabova i štabova brigada, a u izvesnim situacijama, naročito u prvoj godini rata, komandovao je i neposredno štabovima pojed:nih odreda, pa i bataljona, koji su izvoď'li borbena dejstva na užoj teritoriji na kojoj se nalazio VŠ.

?36 peko Dapčević, Savo Orović, Sava Kovačević, Radivoje Jovanović, Vlado Zečević Rade Hamović, Vojislav Đok'ć, Ivan Rukavina. Uglieša Dan lović, Petar Drapšin, a od avgusta 1942. god. Franc Leskošek i Ivan Maček (VE, sv. 10, str. 697).

Idejne veze

Krupni i obimni zadaci rukovođenja i komando vanja VŠ i NOR, neminovno su zahtevali postojanje sigurnih, neprekidnih i brzih veza, primenom sv-h tehničkih i drugih sredstava. U toku 1941. i 1942. godine kurirske veze su b le osnovni i u suštini jedino mogući način održavanja veze, dok se veza tehn'čkim sredstvima — žična i radio — koristila samo povremeno i u vrlo ograničenom obimu, a naročito radio-veza. Međutim, zbog vrlo dugačkih relacija, nemogućnosti redovnog korišćenja prevoznih sredstava, tešk h terenskih i vremenskih uslova, kretanja kurira preko teritorija posednutih okupatorskim i kvislinškim snagama, i drugih teškoća, kurirske veze su bile spore i nisu mogle potpuno da zadovolje potrebe komandovanja i rukovođenja. Kako je već spomenuto, ovu osnovnu i krupnu slabost kurirsk h veza, VŠ je u velikoj meri nadoknadio prliagođavanjem načina i metoda rukovođenja i rada uopšte i uspostavljanjem i održavanjem veze i na druge načine, kao što su: idejna veza, slanje delegata u nacionalne i pokrajinske štabove i partijska rukovodstva, poseban nač'n rasporeda i angažovanja članova VŠ i CK KPJ, form'ranje privremenih vojnih i partijskih rukovodstava (štabova operativnih grupa, sekretarijata i si.) za izvršenje konkretn h zadataka; savetovanja, sastanci i konferencije, obilasci štabova potčinjenih jedinica na položajima u toku borbenih dejstava i druge mere i postupci o kojima je već bilo reči.

Oslanjajući se na bogata iskustva revolucionarne borbe i rukovođenja u predratnom periodu, borci, vojne starešine i partijski rukovodioci su blagovremeno upoznati sa: vojn·m i polit'čkim ciljevima, metoda i načinom izvođenja oslobodilačke borbe, kao i sa osnovnim načelima komandovanja, rukovođenja i veze, i dr. To idejno jedinstvo, visoka moralno-politička svest, duboka i beskompromisna mržnja nepr jatelja, svesna i revolucionarna odanost idejama oslobodilačke borbe i revolucije i bezgranično poverenje boračkog i starešinskog sastava i svih pripadnika NOP u Vrhovnom vojno-političkom rukovodstvu na čelu sa Vrhovnim komandantom,

predstavljali su osnovne elemente jednog posebnog načina veze — idejne veze. Bitne karakteristike ove veze su: nemogućnost njenog ometanja od strane neprijatelja nikakvim sredstvima ni postupcima i nezavisnost njenog funkcionisanja od međusobne udaljenosti štabova, od zemljišnih, vremenskih, atmosferskih i drugih uslova, koji inače negativno utiču na mogućnost održavanja i funkcionisanja kurirskih veza i veza tehničkim sredstvima. Njeno postojanje je bilo podložno isključivo uticaju subjektivnih slabosti i nedostataka u radu samo nekih rukovod-laca i štabova, što je u praksi bilo rede i privremeno.

Idejna veza u NOR-u bila je vrlo značajna, a u izvesnim periodima NOR-a i na pojedinim relacijama rukovođenja odigrala je presudnu ulogu, naročito u toku 1941. pa i 1942. godine. Tako su, na primer, neposredno posle okupacije, veze između PK Bosne i Hercegovine i partijskih organizac ja u Bosanskoj krajini bile vrlo slabe i uglavnom su se svodile na individualne kontakte i slanje propagandnog materijala iz Sarajeva. Međutim, slabost se nije ozb ljnije odrazila, jer je tamo bilo sposobnih kadrova, koji su se snašli u novim uslovima i samoin'cijativno radili na mobilizaciji masa, prikupljanju oružja i drug m poslovima vezanim za pr'preme ustanka. Za komuniste Bosanske krajine materijali Majskog savetovanja u Zagrebu predstavljali su dragocene dokumente iz kojih su sagledali politiku KPJ i iz toga izvukli konkretna uputstva za rad na terenu.[237]

Zahvaljujući idejnoj vezi, namere i odluke Vrhovnog štaba su gotovo redovno bile ostvarivane i u onim periodima kad je VŠ, zbog neprijateljskih ofanziva, za kraće ili duže vreme ostajao bez neposredne veze sa nacionalnim, pokrajinskim i drugim rukovođstv·ma, jer su navedena rukovodstva znala da, držeći se osnovnih koncepcija oslobodilačke borbe i revolucije, donose pravilne i odgovarajuće odluke u skladu sa potrebama, mogućnostima i konkretnim vojno-polit·čkim situacijama. Stoga je idejna veza bila jedan od najsigurnijih i najmoćnij h

[237] Zdravko Antonić: „Organizaciona delatnost KPJ na pripremama i pokretanju ustanka u Bosni i Hercegovini 1941“, „Pregled“, br. 12/1971.

činilaca sistema veza za potpuno i neprekidno obezbeđenje rukovodeće uloge VŠ u organizovanju i izvođenju naše oslobodilačke borbe i revolucije kao i u rukovođenju oružanim partizanskim snagama na velikim međusobnim rastojanjima.

Tako je, zahvaljujući jedinstvenom shvatanju cilja, načina, formi i metoda organizovanja i izvođenja oslobodilačke oružane borbe i revolucije od strane boračkog i starešinskog sastava partizanskih snaga i naroda, kao i shvatanju naređenja, uputstava, partijskih i drugih materijala i saopštenja vrhovnog vojnog i političkog rukovodstva — idejna veza bila jedan od osnovnih činilaca koji je, u nedostatku drugih vrsta neposrednih ili posrednih veza, obezbeđivao koordinaciju rada i sve vrste sadejstva — strategijskog, operativnog i taktičkog — i u organizovanju i u izvođenju borbenih dejstava.

Inače, strategijsko sadejstvo normalno je ostvarivano direktivama VŠ i njegovim delegatima, koji su povremeno upućivani u nacionalna, pokrajinska i druga niža rukovodstva; operativno — najčešće planom operacija, kojima su usklađivana dejstva pojedinih jedinica prema cilju, mestu i vremenu, a taktičko na osnovu ličnog kontakta i pismenih i usmenih zapovesti i naređenja. Ali, u slučajevima nedostatka materijalnih veza, rukovodstva su često donosila samostalne odluke, pa čak u određenim situacijama i suprotne dobijenim naređenjima od strane pretpostavljenog i višeg štaba, da bi sadejstvovala susedima i dejstvovala u skladu sa konkretnim situacijama.

Određivanje i izgradnja političke i vojne doktrne i donošenje odluka najvažnijim i najkrupnijim pitanjima i problemima oslobodilačke borbe i revolucije, iziskivalo je strogu centralizaciju komandovanja i rukovođenja od vrhovnog vojnog i političkog rukovodstva i posebno Vrhovnog komandanta, a njena realizacija od strane nižih štabova — u uslovima partizanskog načina ratovanja — široku decentralizaciju. U uslovima ovakvog načina komandovanja i rukovođenja, samoinicijativa, snalažljivost i samostalnost u donošenju i realizaciji odluka razvile su se do takvog stepena da su postale svojstvo svih komandi, štabova, starešina, pa i boraca i bile osnova na kojoj

se izgrađivao sistem komandovanja i rukovođenja u NOR-u. Ovakva praksa je ublažavala nedostatke neprekidnih, sigurnih i brz.h veza.

Unutrašnje kurirske veze

Sve do prelaska u Sandžak, krajem novembra 1941. godine, Vrhovni komandant je imao, iz svojih sedišta u Beogradu i Užicu, neposredne, sigurne, neprekidne i relativno brze kurirske veze i veze ličnim kontaktom sa pokrajinskim rukovodstvom NOP-a u Srbiji, što nije bio slučaj sa vezama između VS i vojno-političkih rukovodstava drug h pokrajina, s obzirom na njihovu udaljenost od sedišta VS i na druge teškoće i probleme u održavanju veze na ov m relacijama komandovanja i rukovođenja. Ovako kvalitetne veze su obezbedile Vrhovnom komandantu i CK KPJ neposredno, sigurno i efikasno komandovanje i rukovođenje i stalan uticaj na razvoj oružanog ustanka u Srbiji, pa zbog toga predstavlja jedan od osnovnih faktora koji je obezbedio da, kao što je rečeno, oružani ustanak u Srbiji od početka ima izrazito organizovaniji razvoj oslobodilačke borbe i revolucije, nego ma u kojoj pokrajini Jugoslavije. Ta organizovanost, pored ostalog, ogleda se u planskom, postepenom i stalnom prerastanju malih PO u krupne i vojnički dobro organizovane vojne jedinice, koje su od prvog dana formiranja u svom sastavu imale bataljone, čete, vodove i desetine sa svojim štabovima i komandama; one su se ogledale i u stalnom prerastanju sitnijih oružanih akcija u sve krupn ja borbena dejstva i operacije, koje su omogućile da se do kraja 1941. godine oružani ustanak razvije u opštenarodni i pristupi obrazovanju nove narodne vlasti u formi NOO.

Napuštanjem Srb[1]'je i prelaskom u Sandžak, veze VŠ sa rukovodstvom NOP-a u Srbiji bile su, najviše iz objektivnih razloga, slab je, neredovni je i nesigurni je, to se negativno odrazilo na razvoj oslobodilačke borbe u Srbiji. To se, pored ostalog, vidi i iz izveštaja člana GŠ Srbije Mirka Tomića Vrhovnom štabu, krajem marta 1942. godine, u kome se kaže:

Od vas smo dobili kurire samo krajem januara 1942. godine. Mi smo slali kur re vama često puta, ali su, kol ko smo obavešteni, svi pohvatani. Sa vama nismo mogli održavati vezu po vašem predlogu u pismu, koje ste uputili GŠ-u, jer je reakcija na toj teritoriji, preko koje je trebala da ide veza, bila vrlo jaka. Usled tako rđave veze smo mnogo pretrpeli a mislim da je i to važan razlog što je partizanski pokret u zapadnoj Srbiji i Sumadiji za sada ugušen.[238]

Zbog nečuvenog terora i aktivnosti okupatorske i kvislinške policije i ograničene mogućnosti kretanja po gradu, kod Tita u Beogradu dolazili su isključivo kuriri, koji su održavali vezu preko mnogobrojnih „ilegalnih punktova za vezu“ i koji su organizacijski i funkcionalno služili kao „kurirske stanice za razmenu pošte“ (direktiva, naređenja, uputstava, izveštaj a i drugih saopštenja i ilegalnog partijskog i drugog materijala).

Pored ovih kurirskih stanica (punktova za vezu), kurirska veza se održavala i preko „javki“, koje su u suštini predstavljale mesta za sastanke pojedinih ilegalaca radi uspostavljanja ličnih sastanaka pojedinih rukovodilaca i drug h pripadnika NOP-a koji su izvršavali određene i specijalne zadatke; zatim za prijem i predaju raznih saopštenja, poruka i si., za obezbeđenje ilegalnog stana, davanje i primanje raznih podataka o neprijtelju i kvislin'zma i dr.

Kurirske stanice „punktovi za vezu“ načelno su se nalazile na otvorenom prostoru i na pomenutim mestima, kao što su: pijace, trgovi, parkovi, prometne ul'ce i si. a mesta za javke u ilegalnim stanovima, trgovačkim i drugim radnjama, kioscima za prodaju novina, cigareta i dr.

Organizovanju unutrašnjih kurirskih veza poklonjena je posebna pažnja i ona je izvršena na vrlo originalan, jednostavan ali efikasan nač'n, koji je omogućavao njihovo sigurno, neprekidno i relativno bezbedno funkc ^nišan je, i pored razn·h prepreka, teškoća i za kurire stalne i smrtne opasnosti na svakom mestu. „Tehnike“ partijskih organa imale su, pored ostalog, i da organizuju i održavaju redovne kurirske veze sa višim part jskim forumom i sa svojim područnim organima i organ'zacijama, kao i sa štabovima i komandama partizanskih je-

[238] **Zbornik 1/3, dok. 567.**

dinica koje su se nalazile na njihovim teritorijama. Stoga su sve partijske tehnike redovno imale u svom sastavu i svoje kurire.

Pokrajinski komitet za Srbiju izradio je čitav sistem veza sa okružnim komitet ma, koji su slali svoje kurire sa izveštajima u Beograd gde su ovi na posebnim punktovima predavali i primali ilegalni materijal i razne poruke. Isto tako, svi okružni komiteti su još pre nočetka ustanka imali svoje „tehnike", tj. sredstva za umnožavanje propagandnog materijala, a kasn je će i mnogi sreski komiteti, štabovi partizanskih odreda i narodnooslobodilački odbori stvarati svoje „tehnike".

Kolika je pažnja poklonjena partijskoj „tehnici" vidi se iz mnogih direktiva, zaključaka, savetovanja i sednica rukovodstava svih nivoa. Tako se, u zaključcima Majskog savetovanja 1941. godine u Zagrebu, za organizaciju i rad partijske „tehnike", između ostalog, kaže i sledeće:" . . . Tehniku treba da organizuju i vode najozbiljniji partijci. .. *Badava su sve direktive i odluke ako se pravovremeno ne dostave kome treba".*[239]

Organizacija unutrašnjih kurirskih veza obezbeđivala je sledeće stalne i neprekidne veze: komandanta GŠ NOPOJ i generalnog sekretara CK KPJ druga Tita pojedinačno sa svim članovima GŠ i CK KPJ, sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Srbiju, CK SKOJ-a Jugoslavije i sa drugim organima, organizacjama i elementima komandovanja i rukovođenja; zatim međusobne veze članova GŠ NOPOJ i CK KPJ; sa CK SKOJ-a Jugoslavije, PK Srbije, štamparijom i drugim organima partijske tehnke CK KPJ i sa partijskim organima i organizacijama na teritor ji razmeštaja GŠ i CK KPJ, tj. uže i šire teritorije Beograda. Ona je dalje obezbeđivala veze PK KPJ za Srbiju sa CK KPJ, PK SKOJ-a Srbije, mesnim i rejonskim komitetima partijske organizacije Beograda, partijskom „tehnikom" i dr.; veze mesnog i rejonskog komiteta sa PK Srb je, rukovodstvima svojih područnih partijskih organizacija, borbenim i udarnim grupama i dr.

Osnovni uslov organizacije i funkcionisanja unutrašnjih kurirskih veza GŠ NOPOJ, CK KPJ i drugih rukovodstava bio je najstroža konspirativnost njihovog organizovanja i realizacije. U tom cilju, na svakoj relaciji

[239] Dr. J. Marjanović, n. d., str. 62.

komanđovanja i međusobne saradnje postojali su posebni kuriri, koji ostale relacije nisu poznavali. Tako jedan isti kurir nije održavao celokupnu neposrednu vezu između pojedinih rukovodstava ili njihovih članova već su to činila dva kurira, koji su se na tačno određenom mestu i u tačno određeno vreme sastajali i tu izvršili razmenu pismenih ili usmenih poruka i saopštenja. Kuriri su na tim mestima, tj. „punktovima veze“ i „javkama“ u razmeni saopštenja i poruka obavezno izmenjivali ugovorene lozinke, pa čak i kada su se lično dobro poznavali. Prema tome, svaki je kurir znao samo od koga nosi saopštenje, ali nije znao kome i gde se ono dostavlja, niti se smeo za to interesovati. Na ovaj način je bila isključena svaka mogućnost da okupatorske i kvislinške vlasti otkriju partijsku i vojnu organizaciju komanđovanja i rukovođenja oružanim ustankom iz Beograda.

Ostale osnovne karakteristike unutrašnjih kurirskih veza bile su: bezgranična odanost kurira idejama i rukovodstvu ustanka, izvršavanje zadataka uz stalnu životnu opasnost, visoka svest i disciplina i najveći stepen tačnosti izvršavanja zadatka, postojanje relativno velikog broja kurira, stalnost i neprekidnost funkcionisanja kurirskih veza na svim relacijama i dr. Za kurire su određivani još nekompromitovani ili manje kompromitovani članovi Partije i skojevci.

Kuriri su prenosili pismene i usmene poruke i saopštenja. Pismena saopštenja su pisana na tankom papiru da se u slučaju potrebe mogu progutati. Kretali su se peške, gradskim prevoznim sredstvima i biciklima. Pored pismenih i usmenih poruka, prenosili su i oružje (pištolje, bombe i drugi materijal). Preko njih su organizovani sastanci pojedinih rukovodstava, odnosno oni su prenosili poruke za sastanke i pratili pojedine rukovodioce do mesta sastanaka.

U vezi sa nekim karakteristikama održavanja unutrašnjih kurirskih veza Glavnog štaba NOPO i Centralnog komiteta KPJ navodimo izjave nekih učesnika:

Jedan broj nas koji je održavao kurirske veze bio je izolovan od sv h drugih. Bilo je ograničeno kretanje po Beogradu. Mi smo imale rejon kretanja do Slavije. Prema Terazijama ni-

smo imale pristup. Dedinje —I Slavi ja, to je teren gde se i CK kretao. Koga smo ranije poznavale sada nismo smele. Trebale smo biti što više izolovane, nekompromitovane. Oblačile smo se što smo mogle bolje, čak smo raspolagale i sa šeširima. Pošto smo se kretale po gradu morale smo biti pristojno i lepo obučene. Uglavnom nosile smo pismene poruke. To su bile male cedulji-ce, koje smo nosile u njedr ma a razmenjivali bi ih na pijaci — Senjačkoj pijaci. U korpu u kojoj bi nosile namirnice prilikom susreta neprimetno bi spuštale poruke u ruke kurira, koji bi to dalje nosio .. .[240]

O načinu održavanja kurirskih veza između članova CK KPJ, koji su se nalazili u Beogradu, u izjavama se, između ostalog, kaže: da je to bio isti sistem, da su kuriri koristili neke tajne oznake, novine ili dr., da im je prilikom predaje odnosno prijema pošte zakazivan sastanak na drugom mestu, da su sastanci uglavnom bili oko Kalenića pijace ili Južnog bulevara, da je, zatim, kroz pola sata, zakazivan sastanak istom tom broju drugova (njih 6—7) i oko 3 sata, kaže, obavi se ceo taj posao. Tu je bilo vrlo često i usmenih poruka.

Kurirske veze komandanta GŠ NOPOJ sa članovima GŠ i CK KPJ bile su u Beogradu organizovane, prvih meseci ustanka 1941. prema sledećem. U bivšoj Rumunskoj ulici br. 6 (sada Užičkoj) uspostavljena je kurirska stanica sa određenim brojem kurira. Zadatak ove stanice bio je da od posebnih kurira prima naređenja, direktive, saopštenja i ostale materijale, koje je komandant GŠ NOPOJ drug Tito upućivao članovima GŠ NOPOJ i CK KPJ i da ih na određenim mestima (punktovima i javkama veze), u tačno određeno vreme, preda drugim kuririma, koji su ih dalje prenosili i uručivali kome treba. Istovremeno, kuriri su na istim mestima primali i izveštaj e i druge materijale članova GŠ NOPOJ CK KPJ i drugih rukovodstava i predavali ih na svojoj stanici posebnim kuririma, koji su ih prenosili drugu Titu. Ovakvom originalnom i jednostavnom organizacijom unutrašnjih kurirskih veza osigurana je najveća mogućna bezbednost,

[240] Izjave Zine Bjelić-Penezić, Mileve Planojević, Lule i Milade Rajter, koje su, prvih meseci 1941. godine obavljale kurirske dužnosti na teritoriji Beograda. Izjave su date 15. februara 1961. u Institutu za istoriju radničkog pokreta naroda Jugoslavije.

neprekidnost i konspirativnost komandovanj a i rukovođenja komandanta i članova GS NOPOJ, kao i CK KPJ i njegovih članova.

Na sličan način i na istim principima organizovane su i funkcionisale kurirske veze ostalih rukovodstava beogradske partijske organizacije (Mesnog komiteta, rejonskih komiteta i dr.).

Glavni štab NOPOJ i CK KPJ kao i ostala viša partijska i vojna rukovodstva u NOR-u imali su i svoje štamparije na oslobođenim i neoslobođenim teritorijama. U suštini, štamparije su bile organi viših štabova i partijskih rukovodstava za oformljenje, umnožavanje i dostavljanje kome treba partijskih i vojnih materijala o političkim, partijskim, vojnim i drugim pitanjima oslobodilačke oružane borbe i revolucije. Štamparije GŠ NOPOJ i CK KPJ bile su raspoređene i radile u posebno uređenim prostorijama ilegalnih stanova, koje okupatorska i kvislinška policija nisu mogle otkriti.[241]

Za raspodelu i ekspediciju štampanih i umnoženih materijala postojala je posebna organizacija (distributivni centri) kojom je rukovodio jedan član CKJ, kao i posebne kurirske veze koje su bile deo sistema unutrašnjih kurirskih veza GŠ NOPOJ i CK KPJ. Ovi centri raspodele i ekspedicije postojah su posebno za grad Beograd i posebno za pokrajine na celoj teritoriji zemlje. Ljudstvo centra nije znalo mesto i način rada štamparije, niti ljudstvo štamparija mesta centara i način njihovog rada. Isto tako, i kuriri svih relacija bili su potpuno izolovani i međusobno se nisu poznavali.

Ovakvom organizacijom rasporeda i rada štamparija, centara za raspodelu i ekspediciju i kurirskih veza postig-

[241] „Prva partizanska štamparija CK KPJ radila je u Beogradu od 1. VIII 1941. do 31. VIII 1943. god. u kući na Banjičkom vencu (sada Muzej ilegalnih štamparija). Kuća na Banjičkom vencu bila je specijalno izgrađena za partizarrke štamparije po uputstvima CK. Štamparija se nalazila u podrumu zgrade u koji se ulazilo tajnim ulazom iz jedne od soba. Bila je tako dobro kamuflirana da je beogradska policija nije uspela otkriti ni pored nekoliko racija, a izolirana tako da se zvuk mašina nije čuo u ostalim prostorijama kuće. Krajem avgusta 1943. redakcija štamparije se iselila iz kuće jer su se u nju, kao i u okolne, uselili nemački oficiri“ (Ve, sv. 6, str. 658).

nuta je najviše moguća konspirativnost i bezbednost, koje •su komandantu GS NOPOJ i CK KPJ obezbedili efikasno i kontinuelno rukovođenje oružanim ustankom i revolucijom u svim pokrajinama zemlje. Organizacija i način funkcionisanja unutrašnjih kurirskih veza komandanta i GŠ NOPOJ i CK KPJ za vreme njihovog boravka u Beogradu, šematski su prikazani na šemi u prilogu broj 11.

Spoljne kurirske veze

Spoljne kurirske veze GŠ NOPOJ i CK KPJ bile su potpuno odvojene od njihovih unutrašnjih kurirskih veza u Beogradu, ali su funkcionalno sa njima sačinjavale jedinstven sistem. Kuriri pokrajinskih i drugih rukovodstava predavali su izveštaje posebnim kuririma unutrašnjih veza i istovremeno od njih primali naređenja, direktive, uputstva i druge materijale GŠ NOPOJ i CK KPJ na posebnim krajnjim kurirskim stanicama („punktovima veze i javkama") na teritoriji Beograda. Kuriri spoljnih i unutrašnjih veza najčešće se međusobno nisu poznavali, pa su se prilikom primo-predaje saopštenja (izveštaja, direktiva i dr.) obavezno prethodno legitimisali (odzivom i lozinkom).

Veze ličnim kontaktom

Održavanje veze ličnim kontaktom u početnom periodu oružane borbe bila je redovna praksa štabova svih stepena u svim pokrajinama. Cak i Vrhovni komandant i njegovi saradnici, članovi VŠ, često su ostvarivali vezu sa potčinjenim štabovima ličnim kontaktom obilazeći jedinice na položajima, radi posredne pomoći njihovim štabovima, davanja određenih uputstava i usklađivanja njihovih borbenih dejstava. Njihovo prisustvo na položajima, a posebno Vrhovnog komandanta, ulivalo je boračkom i komandnom sastavu sigurnost i samopouzdanje. Ovakav način rukovođenja i održavanja veze ličnim kontaktom od strane Vrhovnog komandanta i članova VŠ,

vrlo često je primenjivan naročito u 1942. i kasnije. Na taj način VŠ je uvek bio u središtu zbivanja, na poprištima krupnih operacija ili na mestima sa kojih je mogao na jneposredni je da rukovodi operacijama i da efikasno utiče na tok događaja.

U pripremnom periodu, tj. sve do donošenja odluke o pokretanju oružane borbe, rad GŠ NOPOJ i CK KPJ, kao i ostalih partijskih i vojnih rukovodstava svodio se, pre svega, na organizovanje i izgradnju sistema i metoda komandovanja i rukovođenja i na obnavljanje i učvršćivanje postojećih i uspostavljanje novih veza, čime je obezbeđeno organizovano i plansko pokretanje, tok i izvođenje oružanog ustanka u svim krajevima Jugoslavije.[242]

Tako su GŠ NOPOJ i CK KPJ imali iz Beograda neposredne ili posredne kurirske veze i veze preko svojih delegata sa svim nacionalnim i pokrajinskim i drugim rukovodstvima, preko kojih su izdavana konkretna naređenja, direktive i vojna uputstva za akcije i organizaciju partizanskih odreda.[243]

[242] U izveštaju komandanta GŠ NOPOJ i generalnog sekretara CKJ koji je, početkom juna 1941. godine, upućen Komintemi, između ostalog, kaže se: „Partija je kroz čitavo vreme kratkog ali haotičnog rata sačuvala kontinuitet u svom radu i međusobne veze. Bvi partijski forumi, od CK do najnižih partijskih foruma, ostali su uglavnom čitavi i vrše svoje funkcije“ (Arhiv CKJ, br. 407).

[243] Josip Broz Tito „Vojna djela“, knj. I, str. 17 kaže: „Bez obzira na to što je Jugoslavija podeljena među imperijalistima i što su stvorene nove granice, KPJ je ostala jedinstvena a CKJ rukovodio nesmetano svim oblastima okupirane zemlje i imao redovne veze sa tim oblastima“.

ORGANIZACIONI SEKRETARIJAT CK KPJ I VŠ ZA NEOSLOBOĐENE KRAJEVE

Usled gubitka slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji, stalnih borbi i pojačanog terora okupatorskih i kvislinških oružanih snaga i vlasti, izvanredno su se povećale teškoće komanđovanja, rukovođenja i održavanja veze CKJ i Vrhovnog štaba sa Pokrajinskim komitetom Srbije, a time i sa pokrajinskim i vojnim rukovodstvima Makedonije, Vojvodine, Hrvatske, Slovenije i oblasnim rukovodstvom za Kosovo i Metohiju, jer su do tada CKJ i VS sa ovim rukovodstvima najviše održavali veze preko PK Srbije. Ove teškoće u održavanju pomenutih veza padaju baš u vreme kada su u dotada postignutom stepenu razvitka oružanog ustanka naroda Jugoslavije uočeni izvesni problemi, koji su zahtevali blagovremena i jedinstvena rešenja vojnih, političkih i drugih pitanja daljeg razvoja oslobodilačke borbe i revolucije naroda Jugoslavije.

Našavši se pred problemom kako obezbediti kontinuitet veza, a time i kontinuitet rukovođenja i komandovanja i daljeg razvoja oslobodilačke borbe u svim pokrajinama Jugoslavije, CKJ i VŠ su procenili da je, zbog velike međusobne udaljenosti i teških uslova kretanja kurira delom preko slobodnih teritorija, a većim delom preko okupiranih, van gradova i daleko od komunikacija, održavanje neposrednih veza CK KPJ i VŠ kuririma sa rukovodstvima NOP-a u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji, Vojvodini, Makedoniji, Kosovu i Metohiji, veoma otežano, sporo i nesigurno. Razmatrajući ovaj problem na sednici CK KPJ 7. decembra u s. Drenovi (između Nove Varoši

i Prijepolja) i na savetovanju Vrhovnog štaba 25. decembra 1941. godine u Rogatici, CK KPJ i VS su zaključili da je održavanje veze sa rukovodstvima Hrvatske i Slovenije, a preko njih i sa rukovodstvima Srbije, Vojvodine, Makedonije i Kosova i Metohije, sigurnije, brže i efikasnije korišćenjem redovnih sredstava javnog saobraćaja pomoću ilegalnih kurira snabdevenih lažnim ličnim i putnim ispravama. Stoga je vrhovno vojno-političko rukovodstvo Jugoslavije, na čelu sa drugom Titom, odlučilo da se obrazuje Organizacioni sekretarijat za neoslobođene krajeve sa sedištem u Zagrebu. To je u suštini predstavljalo istaknuto ili pomoćno komandno mesto sa svim funkcijama Vrhovnog štaba.

Na ovakvu odluku uticala je i stalna opasnost za opstanak vrhovnog rukovodstva, jer je ono neprestano bilo u središtima borbe, na najopasnijim mestima i, tako reći, u prvim borbenim redovima. Pored toga, okupatorske i kvislinške oružane snage i vlasti stalno su preduzimali opsežne vojne i druge akcije i mere za uništenje vrhovnog vojno-političkog rukovodstva, u prvom redu Vrhovnog komandanta druga Tita.

U sastavu Sekretarijata određeni su članovi Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba Ivo Lola Ribar i Edvard Kardelj, koji su se iz istočne Bosne prebacili peške do Sarajeva, a odatle im je sarajevska partijska organizacija obezbedila lažne lične i putne isprave za putovanje vozom do Zagreba. Da bi bili bezbedni, članovi sekretarijata su odvojeno putovali u Zagreb, gde je Ivo Lola Ribar stigao 8. januara 1942, a nekoliko dana kasnije i Edvard Kardelj. Oni su poneli direktive i uputstva CK KPJ i VS, upućene na rukovodstva Hrvatske, Slovenije i Srbije. Bile su to vrlo značajne direktive o mnogim veoma važnim pitanjima. U njima su, između ostalog, objašnjeni događaji koji su se odigrali u Srbiji u toku velike nedavno završene neprijateljske ofanzive, kao i povod i suština sukoba sa Dražom Mihailovićem. Vrhovni komandant je u tim direktivama istakao da je do sukoba, u stvari, došlo zbog kontrarevolucionarnog rada i zavere izbegličke vlade i međunarodne i domaće buržoazije protiv oslobodilačke borbe i revolucije u zemlji. U vezi s tim

i sa vojno-političkom situacijom u zemlji, u direktivama su istaknuti zadaci u „sadašnjoj i budućoj etapi borbe“, onako kako su ih Centralni komitet i Vrhovni štab postavili na nedavnim sednicama u Drenovi i u Rogatici. Naglašena je potreba formiranja proleterskih jedinica i obaveza da se pojača rad partijskih organa i organizacija među domobranskim jedinicama, kako bi se još više podstaklo previranje koje se među njima osećalo; da se raskrinkava Maček i da se radi na pridobijanju pristalica Hrvatske seljačke stranke za NOP, itd.[244]

Na putu iz istočne Bosne u Zagreb članovi sekretarijata zadržali su se kraće vreme u Sarajevu, odakle su, preko sigurnih i redovnih kurirskih veza, dostavili Vrhovnom komandantu nekoliko pismenih izveštaj a o vojno--političkoj situaciji, stanju, radu i namerama okupatora i kvislinga i dr. Tako Ivo Lola Ribar, u svom izveštaj u Vrhovnom komandantu od 7. januara, iznosi stanje partizanskih jedinica u Mokrom, Vučjoj Luci i Crepoljskom i o opštoj mobilizaciji u Pavelićevoj NDH. Kaže da je iako za sada još u nešto „kamufliranoj“ formi proglašena „opšta mobilizacija“, napominjući da se sve više oseća nezadovoljstvo, kako kod Muslimana tako i kod Hrvata i da će to u hrvatskoj vojsci „ako budemo znali da održimo veze dobiti forme masovnog dezerterstva“. Govoreći o vezi, napomenuo je da je potrebno konspirativni je i čvršće „obezbediti kanal koji vas veže ovamo“, da je on odlučan ali je „razrešen gore po četama, čak i među četnicima“.[245]

I Kardelj je poslao iz Sarajeva, 15. januara 1942, Vrhovnom komandantu iscrpne pismene izveštaje o pripremama neprijatelja za II ofanzivu i njegovim snagama koje bi u njoj učestvovale.

Sarajevska partijska organizacija je inače bila tranzitna veza za prebacivanje rukovodećih kadrova i kurira Vrhovnog štaba, a, isto tako, i stecište je posebnih kurirskih veza sa pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine.- Imala je posebne ilegalne kurirske kanale sa pojedinim

[241] Zbornik II/2, dok. 83, 84, 93 i 130, V/3, dok. 2 u VI/2, dok. 5.

[245] Zbornik II/2, dok. 92.

delovima slobodne teritorije B i H kojima su upućivani novi borci i materijal.[248]

U odluci o obrazovanju Organizacionog sekretarijata bilo je predviđeno da se kasnije, u skladu sa potrebama i njegovim učvršćivanjem, proširi potrebnim brojem članova, delegata i instruktora CK KPJ i VS, ali do proširenja nije došlo zbog prelaska Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba sa proleterskim brigadama na teritoriju zapadne Bosne, Bosanske krajine i Hrvatske, krajem prve polovine 1942. godine. Time su znatno poboljšani uslovi komandovanja, rukovođenja i uspostavljanja i održavanja neposrednih kurirskih i drugih veza između Vrhovnog štaba i glavnih i drugih nižih štabova Hrvatske i Slovenije, a preko njih i veze sa rukovodstvima drugih pokrajina.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine, ustaška policija je uspela da izvrši delimičnu provalu partijske organizacije u Zagrebu i Sarajevu, kojom je prilikom otkriven rad „partijske tehnike" („Tehničkog punkta"), koja je, pored ostalog, imala zadatak organizovanja, uspostavljanja i održavanja veze. Stoga su ovom provalom naneti ozbiljni udarci i gubici rukovodećem kadru i partijskom članstvu i privremeno paralisane veze iz Zagreba sa Sarajevom, Beogradom i Ljubljanom.

Član sekretarijata Ivo Lola Ribar ostao je u Zagrebu, a Kardelj je nakon kraćeg zadržavanja, zbog posledica provale u Zagrebu, prešao u Ljubljanu i tu se stalno nalazio u CK KP Slovenije i Glavnom štabu Slovenije. Tu je bio i Izvršni odbor Osvobodilne fronte Slovenije. Drugovi Lola i Kardelj su međusobno uspostavili i održavali stalne, redovne i sigurne kurirske vojne i partijske veze na dva kanala — terensku kurirskim patrolama, preko štabova partizanskih jedinica i partijskih organa na terenu i vezu ilegalnim kuririma koji su koristili sredstva javnog saobraćaja između Zagreba i Ljubljane. Ovim

[246] Na ovim zadacima radile su desetine članova Partije i SKOJ-a, među kojima i legendarni kuriri: Đovojdžija Mustafa, Morie Salom Moco, Ado Hadžić, Nikola Kolumbić Saka, Hidojet Galošević, Božo Pejinović, Mirko Sojić, Maljić Laci — albanski emigrant („U okupiranom Sarajevu", str. 153).

kanalima veze su Centralni komitet, Glavni štab Slovenije i drug Kardelj redovno dostavljali izveštaje o vojno-političkoj situaciji i razvoju oslobodilačke borbe u Sloveniji, koje je Ivo Lola Ribar preko Sarajeva dostavljao Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu u Foči.

Osnovni zadatak ovog sekretarijata bio je da organizuje, uspostavi i održava neposredne, sigurne i redovne kurirske veze sa CK KPJ za Hrvatsku, GŠ Hrvatske i operativnim partijskim rukovodstvima pri CKH, CK KPJ i GŠ Slovenije; sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Srbiju a preko njega i sa PK Makedonije i Vojvodine, okružnim partijskim i vojnim rukovodstvom Srema, oblasnim partijskim i vojnim rukovodstvom Kosova i Metohije i sa rukovodstvima komunističkih partija susednih zemalja — Italije, Mađarske, Francuske, Bugarske, Albanije i Grčke.

Do dolaska članova Sekretarijata u Zagreb radio-telegrafista ilegalne radio-stanice, održavao je radio-vezu sa Kominternom, a preko nje i sa vladom SSSR-a i spoljnim svetom. U njegov rad nisu imali neposrednog i dovoljnog uvida ni CK KPJ i VŠ, ni partijska i vojna rukovodstva Hrvatske i Slovenije. Zbog lošeg iskustva u pogledu ekspeditivnosti i neobjektivnog obaveštavanja Kominteme o razvoju oslobodilačke borbe u Hrvatskoj i Jugoslaviji uopšte, članovi Sekretarijata su imali poseban zadatak da obezbede neposredan uvid i kontrolu nad radio-vezom sa Kominternom kao i brži i ekspeditivniji radio-saobraćaj sa Rađio-centrom na tlu Sovjetskog Saveza. Ovo je u punoj meri i ostvareno.

Članovi Sekretarijata su imali široka ovlašćenja da u ime Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog komandanta, a u skladu sa direktivama i uputstvima, preduzimaju sve potrebne mere po pitanjima oslobodilačke borbe i revolucije. Stoga su oni, zavisno od funkcionisanja njihovih veza sa CK KPJ i Vrhovnim komandantom, često samoinicijativno zauzimali stavove i donosili, u ime CKJ i Vrhovnog komandanta, odluke po problemima dalje izgradnje oružanih snaga i izvođenja oslobodilačke borbe i revolucije, koje su u vidu direktiva i uputstava dostavljali rukovodstvima navedenih pokrajina na izvršenje. Pri

tome su, kad god je to bilo moguće, tražili saglasnost od Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog komandanta i redovno ih obaveštavali o svom radu i razvoju oslobodilačke borbe na teritorijama onih pokrajina sa čijim rukovodstvima su uspostavili i održavali kurirske veze ili veze ličnim kontaktom.

Obaveštavajući neke članove Vrhovnog štaba o upućivanju Edvarda Kardelj a i Ive Lole Ribara u Zagreb Vrhovni komandant, u pismu od 8. februara 1942. između ostalog, kaže: „Na nekoliko dana pre ofanzive (odnosi se na drugu neprijateljsku ofanzivu — prim. M.C.), koju su okupatori u društvu sa ustašama i četnicima pripremili i preduzeli protiv nas u Bosni, rešili smo da drugovi Beve[247] i Fišer[248] odu u Zagreb, te u slučaju da mi zapadnemo u nezgodne prilike prihvate poslove CK. Oni će i inače obavljati jedan dobar deo rukovodstva.. .“ Dalje kaže da je njihov odlazak dobro došao i zbog hapšenja Rada Končara Brke, sekretara CK KPJ za Hrvatsku, da je zbog hapšenja nekih rukovodećih drugova u Sloveniji (Miha Marinko, Tone Tomšič i dr.) tamo upućen Ivan Maček, kao i da je, zbog slabih i neredovnih veza sa Pokrajinskim rukovodstvom Makedonije, a radi neposredne pomoći u daljem razvoju oslobodilačke borbe i revolucije naroda Makedonije, tamo upućen Dobrivoje Radosavljević Bobi, kao predstavnik CK KPJ na partijski rad pri PK Makedonije. ..... Njegovim dolaskom partijska organizacija u Makedoniji biće u mogućnosti da bar donekle savlada teškoće koje stoje pred njom, i u pogledu zadataka koji su joj danas postavljeni, i u pogledu likvidacije i poslednjih ostataka frakcionaštva, do koga je doveo Sarlo svojim zločinačkim i štetočinskim radom“, kaže na kraju.[249]

Odmah po dolasku u Zagreb članovi sekretarijata su uspostavili neposredne i redovne kurirske veze sa Centralnim komitetima i Glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, predali im direktive i uputstva CK KPJ i VS koje su sa sobom doneli i detaljno ih informisali o dota-

[247] Edvard Kardelj.
[248] Ivo Lola Ribar.
[249] Zbornik II/2, dok. 162.

dašnjim uspesima i perspektivi razvoja oslobodilačke borbe i revolucije u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Makedoniji, Vojvodini, Sremu i na Kosovu i Metohiji.[250]

Pošto je kurirska veza između Zagreba i Beograda preko Zemuna, uspostavljena još u pripremnom periodu oružane borbe, funkcionisala sigurno i redovno u toku 1941. i 1942. godine, to su je članovi sekretarijata odmah po dolasku u Zagreb nesmetano koristili i preko nje uspostavili vezu sa PK Srbije u Beogradu, a preko njega i sa rukovodstvima NOP-a Makedonije, Vojvodine, Srema i Kosova i Metohije. Tako je Ivo Lola Ribar, kad je stigao u Zagreb, tamo zatekao izveštaje PK Srbije i već četvrtog dana po dolasku uputio pismo predstavniku PK Srbije u Beogradu, u kome ga obaveštava o svojoj novoj funkciji i načinu održavanja međusobnih veza istim kanalom preko Zemuna i to redovno jedanput nedeljno. Pri tome kaže da će se tim kanalom preko Zagreba održavati i veza sa Centralnim komitetom KPJ. Što se tiče Vojvodine, kaže da PK Srbije pokuša da uhvati vezu sa Žarkom Zrenjaninom Učom i dr.

U kasnijem pismu pomenutog sekretarijata u Zagrebu upućenom 22. februara 1942. godine predstavniku PK KPJ za Srbiju u Beogradu, u kome se govori o ishodu Druge neprijateljske ofanzive, situaciji u Hrvatskoj i Sloveniji i načinu održavanja ilegalne veze, kaže se da je iz Beograda primio pismo od 7, 14. i 19. februara, zajedno sa dva pisamceta za Lolu. To očito i ubedljivo pokazuje sigurnost, neprekidnost i brzinu njihovih međusobnih kurirskih veza. U pomenutom pismu sekretarijata, kaže se, između ostalog, da se njihov kurir koji je nosio pisamce za predstavnika PK Srbije ukrstio sa donosiocem pomenutih pisama iz Beograda.[251] Govoreći o drugoj neprijateljskoj ofanzivi u istočnoj Bosni, u pismu se dalje objašnjava da je Centralni komitet KPJ predvideo ovu nemačku ofanzivu, kao i to da će ona znatno otežati i usporavati

[250] Zbornik V/3, dok. 19; Arhiv RP br. 21911.

[251] Iz Beograda u Zagreb poštu je donosila kurirka Elza Meterli (ona je u Zagreb odnela sva ona pisma koja se spominju u prethodnoj rečenici), a iz Zagreba u Beograd poštu je nosila kurirka Marica Zastavniković.

vezu Vrhovnog štaba sa pokrajinskim centrima i partijskim organizacijama neoslobođenih krajeva. Zbog toga je još pre of anzi ve odlučio da „stvori svoj pomenuti Organizacioni sekretarijat (na neoslobođenoj teritoriji) koji će obezbediti rukovodstvo partijskim organizacijama u celoj zemlji i moći da drži sve veze... "

Dalje se govori o spomenutoj provali u Zagrebu, koja je počela u decembru 1941. pre dolaska Ive Lole Ribara i Kardelja a koja je još u toku. Kaže da je „uzela opasne razmere zahvaljujući izdaji nekolicine ljudi, naročito iz bivše tehnike (Milan Hupert, Marija Sevtić Ankica itd.)" Pošto su zbog provale bile prekinute i veze Sekretarijata, on je zajedno sa Centralnim komitetom KPJ za Hrvatsku preduzeo veoma radikalne mere „radi zaustavljanja provale". Iz Zagreba su uklonjeni svi ugroženi drugovi a i sam Vlada Popović i Andrija Hebrang Fali „moraće za neko vreme preneti svoje sedište u neki hrvatski oslobođeni rejon, jer im je ovde postalo prevruće". U takvim uslovima sekretarijat je preduzeo „izgradnju potpuno odvojenog aparata za veze i sve ostalo, sa novim ljudima, adresama itd." Zbog toga je Lola u ime sekretarijata preporučio predstavniku PK Srbije u Beogradu da pazi na kanal koji je u vezi sa njima u Zagrebu, napominjući da su primili novu javku u Beogradu i da će idući put i oni poslati svoju. Dotle, kaže da važi „ova na koju je došao tvoj kurir, a slažemo se s tobom da posle ta veza ostane kao rezervna, da se ne bi dogodilo opet da dođe do dužeg prekida veze među nama". Iznoseći situaciju u Hrvatskoj, na kraju pisma se kaže: „Javljaj nam se redovno i što češće. Sledećeg kurira pošalji još istim putem kao i ovog".[252]

Svoje redovne i vanredne izveštaje o vojno-političkoj situaciji u Srbiji, Makedoniji, Vojvodini, Sremu i sa Kosova i Metohije, PK Srbije je redovno dostavljao kuririma Organizacionom sekretarijatu za neoslobođene krajeve u Zagrebu, koji ih je posebnim kuririma dostavljao članovima Pokrajinskog rukovodstva BiH u Sarajevu, a od Sarajeva do CK KPJ i Vrhovnog štaba izveštaje i mate-

[262] Zbornik *1112,* dok. 199.

rijale prenosili su kuriri Vrhovnog štaba i PK i GS BiH. To se, između ostalog, vidi i iz pisma člana CK KPJ i VŠ[253] predstavniku PK Srbije u Beogradu od 27. januara 1942. godine, u kome se, pored ostalog, kaže: „... Svi materijali stigli su nam na vreme, pa izgleda da je ovaj način održavanja veze dobar i dalje moguć. No, i pored toga, a u vezi sa čestim promenama koje se u našem radu dešavaju, treba nastojati i biti uporan u pronalaženju novih sigurnih i proverenih načina održavanja veza. Kod toga rukovoditi se i brzinom uspostavljanja veze i dostavljanja materijala, pa makar isti išao preko više punktova istovremeno. To je i naša praksa u poslednje vreme i neka vas ne iznenadi ako isti materijal dobijete sa više strana... Nastojte da umnožite Bilten i razašaljite ga po čitavoj Srbiji, Vojvodini i Makedoniji.. ."[254]

Organizacioni sekretarijat nije samo posredovao o prenošenju izveštaja PK Srbije Vrhovnom štabu i CK KPJ, već je, kad god su to potrebe i situacija nalagale, samoinicijativno slao PK Srbije svoje direktive, uputstva i partijske materijale radi usmeravanja i pravilnog rešavanja svih problema daljeg razvoja oslobodilačke borbe i revolucije u Srbiji, Makedoniji, Vojvodini, Sremu i Kosovu i Metohiji.

Pored redovnog održavanja kurirskih veza, sekretarijat je povremeno održavao veze ličnim kontaktom, odlaskom pojedinih njegovih članova u sedišta pokrajinskih rukovodstava gde je pružao neposrednu pomoć u rešavanju važnijih tekućih problema i planiranju daljeg razvoja oslobodilačke borbe i revolucije u pojedinim pokrajinama. Tako je, na primer, član sekretarijata Ivo Lola Ribar, sredinom jula 1942. godine, održao u Zemunu sastanak sa članovima PK KPJ za Srbiju, na kome je razmatrana vojno-politička situacija u Srbiji i stanje partijskih organizacija; obrazovan privremeni Biro PK KPJ za Srbiju, sa sedištem u Beogradu, i GS NOP odreda za Srbiju; ponovo uspostavljen PK SKOJ-a; rešeno da se pokrene list „Glas jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta za Srbiju", da se nastavi učvršćivanje partijskih

[253] Aleksandra Rankovića.
[354] Zbornik II/2, dok. 130.

organizacija, da se učvrste postojeći NOP odredi i priđe formiranju jezgara novih NOP odreda; da se pojača i proširi kampanja protiv Draže Mihailovića i uvećaju napori za povezivanje sa rodoljubivim elementima.[255]

Pored davanja konkretnih uputstava za rešavanje pojedinih pitanja razvoja oslobodilačke borbe u pojedinim pokrajinama, sekretarijat je redovno obaveštavao rukovodstva nekih pokrajina o toku, uspesima i iskustvima oslobodilačke borbe drugih pokrajina. Ova obaveštenja sekretarijat je dostavljao pokrajinskim rukovodstvima preko kurira, a i preko emisija Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija". Tako je Ivo Lola Ribar obavestio 1. avgusta 1942. godine Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju o ustaško-četničko-okupatorskoj sprezi u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta i dostavio uputstvo o najvažnijim zadacima Pokrajinskog komiteta u vezi s tim. Tu se, između ostalog, kaže da pitanje o četničko-ustaškom savezu protiv NOP-a smatra naročito važnim za dalji rad na raskrinkavanju četnika svih vrsta u Srbiji, koji su (u prvom redu Draža i njegovi) na svom navodno „antiustaštvu" i „srpstvu" stvarali osnovni deo svoje masovne baze u Bosni, Hercegovini, pa i u samoj Srbiji; da se o četničkoj izdaji nije razvila dovoljna propaganda, uglavnom zbog toga što se nije raspolagalo konkretnim materijalima i dokumentima koje su imali oni u sekretarijatu i CK KPJ. U daljem tekstu obaveštenja izneti su konkretni četnički i ustaški dokumenti. Zatim kaže da je preduzeo mere da „Slobodna Jugoslavija" više govori o odredima i borbama u Srbiji i da je zato potrebno da im uvek šalju konkretne podatke o akcijama; dalje, posebno naglašava potrebu da se popularišu izveštaji Vrhovnog štaba o borbama u celoj zemlji, koje daje svakog dana „Slobodna Jugoslavija". Na kraju govori o svom dolasku u Zemun.

Na sličan način članovi Organizacionog sekretarijata su organizovali, uspostavili i održavali kurirske veze i veze ličnim kontaktom i sa vojnim i političkim rukovodstvima Slovenije, Hrvatske, Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Cak su jedanput, kao što smo videli, uspostavili

[255] „Hronologija", str. 298.

vezu i sa rukovodstvom NOP-a Crne Gore preko Dubrovnika i Cetinja i tom prilikom su pismeno detaljno informisali Pokrajinsko rukovodstvo Crne Gore o toku, uspesima i razvoju oslobodilačke borbe i revolucije u pokrajinama sa čijim su rukovodstvima uspostavili i održavali kurirske i druge veze.

Pored održavanja redovnih kurirskih veza sa rukovodstvima pokrajina, članovi sekretarijata su preuzeli i neposredno rukovođenje radom ilegalne radio-stanice, koja je do tada bila jedina radio-veza sa Radio-centrom na tlu Sovjetskog Saveza, a time i sa Komintemom, vladom i Crvenom armijom Sovjetskog Saveza i Radio-stanicom „Slobodna Jugoslavija". Time su otklonjeni dotadašnji propusti i nedostaci u radu ove stanice, i u pogledu ekspeditivnosti i u pogledu pravilnog, istinitog i objektivnog obaveštavanja i informisanja o ciljevima, toku, uspesima i razvoju oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, s jedne, i izdaji i potpunoj saradnji ustaša, četnika i drugih kvislinga u borbi protiv NOV i PO Jugoslavije, s druge strane. Od tada je počela snažna afirmacija oslobodilačke borbe i revolucije naroda Jugoslavije kod svih članova antihitlerovske koalicije i u svetu uopšte, kao jedinog pokreta u Jugoslaviji koji vodi beskompromisnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika u svim pokrajinama zemlje.

Članovi sekretarijata su uspostavili i održavali veze i sa rukovodstvima komunističkih partija susednih zemalja, i to Ivo Lola Ribar sa rukovodstvima KP Bugarske, Albanije i Grčke, preko Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju u Beogradu, i Edvard Kardelj sa rukovodstvom KP Italije, a preko njega i sa rukovodstvom KP Francuske. Pored toga bilo je pokušaja da se uspostavi veza i sa rukovodstvom KP Mađarske.

Pored toga, članovi Organizacionog sekretarijata su uspešno i brzo organizovali i uspostavili svoje posebne kurirske veze sa CK KPJ i Vrhovnim štabom i rukovodstvom Hrvatske, Slovenije i Srbije. One su bile potpuno nezavisne od kurirskih veza Centralnog komiteta i drugih vojnih i političkih rukovodstava u Zagrebu i na teritoriji Hrvatske. Na taj način onemogućene su sve mere ustaške policije da otkrije rad sekretarijata, a u isto vreme obezbeđene su re-

dovne i sigurne veze sa Centralnim komitetom KPJ, Vrhovnim štabom i rukovodstvima Hrvatske, Slovenije, Srbije i drugih pokrajina preko Beograda, Ljubljane, Sarajeva i drugih mesta.[256]

Samo pet dana posle dolaska u Zagreb Ivo Lola Ribar je, 12. januara 1942, poslao izveštaj Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu, u kome se ,između ostalog, kaže da su putovali dobro i bez ikakvih smetnji i da se po dolasku u Zagreb odmah vezao sa Vladom Popovićem i Hebrangom, kao i da su pisma CK KPJ, koja su poneli, upućena u Ljubljanu i Beograd. Dalje izveštava da su odmah preuzeli slanje radio-izveštaja Komin terni, da ova veza dobro funkcioniše i da su predali „sve najosnovnije stvari" — o aerodromu na Zabljaku na koji je trebalo da slete sovjetski avioni, o ofanzivi na Užice, neke nove činjenice o Draži Mihailoviću i engleskoj misiji koja je bila kod njega, itd. U izveštaju se zatim kaže da su u Kominterni već primili posiate podatke o stanju u zemlji, da će Lola, čekajući nove depeše druga Tita, dati Kominterni „samo par osnovnih činjenica o borbama i akcijama iz pojedinih pokrajina", koje je izvadio iz izveštaja poslatog CK KPJ i Vrhovnom štabu i da će, kao što je dogovoreno, na sve depeše potpisivati „Starog".

U vezi sa predlogom CK Bugarske o dolasku njihovog delegata na razgovor sa drugom Titom ili sa delegatom CK KPJ Lola kaže da bi se po njegovom mišljenju moglo urediti „da njihov delegat, ako može, dođe ovamo, pa da na osnovu naših uputstava govorimo sa njim Vlado i Andrija i ja, ili da dođe bar do Zemuna gde bih mu mogao otići u susret. Odgovorite mi po ovome".[257] Vrhovni ko-

Detaljnije se vidi i iz velikog broja sačuvanih ratnih dokumenata.

[257] Delegat CK KPJ pri CK KPJ za Hrvatsku Vladimir Popović, izveštava, 21. decembra 1941. godine, CK KPJ da su drugovi u Beogradu preko Makedonije primili pismo od Centralnog komiteta KP Bugarske — upućeno našem Centralnom komitetu. U njemu su iznete prilike u Makedoniji, izjava CK KP Bugarske da prihvataju kontakt sa CK KPJ i predlog da se njihov predstavnik sastane sa drugom Titom ili predstavnikom CK KPJ. Na ovo pismo odgovorio je predstavnik PK Srbije u Beogradu — Blagoje Nešković — PK Makedonije, da za neko vreme drug Tito ne može doći na sastanak, napominjući da će predstavnik CK KPJ doći na sa-

mandant, drug Tito, u obaveštenju od 4. februara Kardelju i Ribaru o krahu druge neprijateljske ofanzive i raspadanju četničkih jedinica u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i Sandžaku, pored ostalog, kaže: . Ja se slažem s tim da se Lola sastane sa onim Bugarinom koji je hteo da se vidi sa mnom i da sa njime udesi sve stvari po pitanju Makedonije i po pitanju saradnje između naših familija (komunističkih partija)".[258]

Obaveštavajući Vrhovnog komandanta o urednom funkcionisanju veza sekretarijata sa rukovodstvima pokrajina i sa Kominternom, Lola u svom izveštaju, od 21. februara 1942, pita da li je primljen njihov „materijal od 15. II" koji su poslali istovremeno preko „dva puta: preko Tempa i Milutina".[259] Dalje, kaže da sa velikom mukom „podižu sopstveni aparat za veze", da kubure sa stanovima, ali da su uspeli da im redovno funkcionišu veze sa Ljubljanom, Beogradom i Sarajevom.

Već 17. marta 1942. godine Lola je dostavio Vrhovnom komandantu detaljan izveštaj o vojno-političkoj situaciji i razvoju oslobodilačke borbe i revolucije u Hrvatskoj, Dalmaciji, Sloveniji i Srbiji,[260] a Edvard Kardelj takođe opširan i iscrpan izveštaj o vojno-političkoj situaciji u Sloveniji.[261]

Na osnovu navedenih i drugih izveštaja Organizacionog sekretarijata i razvoja oslobodilačke borbe u svim pokrajinama Jugoslavije, Vrhovni komandant je istim i drugim kanalima kurirskih veza redovno dostavljao članovima sekretarijata konkretna naređenja, direktive, obaveštenja i uputstva za dalji rad. Tako im je 16. februara 1942. godine dostavio obaveštenje o neuspehu druge neprijateljske ofanzive i direktivu za čišćenje tehničkog aparata pri CK KPJ

stanak sa predstavnicima CK Bugarske, čim se za to ukažu mogućnosti (Zbornik II/2, dok. 66).

[258] Zbornik II/2, dok. 152.

[259] Ovaj izveštaj dostavljen je Vrhovnom komandantu redovnim kurirskim kanalom Zagreb—Sarajevo—Foča, i po posebnom kuriru na relaciji Zagreb—Dubrovnik—Cetinje—PK Crne Gore (koji je u to vreme bio u s. Piperima kod Titograda) — Stab Durmitorskog odreda na Žabljaku — Foča. Vrhovni komandant je primio ovaj izveštaj preko oba kurirska kanala.

[260] Zbornik II/3, dok. 58.

[261] Isto, dok. 99.

za Hrvatsku i za izdavanje proglasa bugarskim vojnicima u Srbiji.[262]

U vezi sa otkrivanjem nekih javki u Zagrebu i Sarajevu i kurira koji su prenosili saopštenja na ovoj relaciji,[263] Vrhovni komandant u ovom obaveštenju naređuje da se odmah preduzmu odgovarajuće mere za normalno funkcionisanje kurirskog kanala na ovoj relaciji. U vezi s tim kaže:

Još uvek nema nikakvog odgovora od nas, što znači da niste imali dobrih veza sa Sarajevom. Tempo me je izvestio da je krivicom iz Zagreba došlo do provale kurira i nekih javki. Morate nastojati svim silama da takvu bezobraznu aljkavost pojedinih ljudi i iz tehnike uklonite, a po konkretnom slučaju da povedete istragu i krivce kaznite. Kako se to moglo dogoditi da kurir dolazi na stan i da ga tamo dočekuju agenti? Tamo kod vas treba temeljito pročistiti tehniku i na taj posao odrediti sigurne i pouzdane ljude. U sadašnjoj situaciji mi se ne možemo oslanjati na razne kolebljive elemente na tome poslu, jer nam to može prouzrokovati nedoglednih posledica.

Posle ove intervencije Vrhovnog komandanta, kurirski kanal na relaciji Zagreb—Sarajevo je ponovo aktiviran i kurirska veza je redovno i sigurno funkcionisala u toku cele 1942. godine. O tome u izveštaju Vrhovnom komandantu od 21. februara 1942. godine, Ivo Lola Ribar, između ostalog, kaže: „Ovde se provala nikako ne zaustavlja. Bili smo prinuđeni od našeg zadnjeg pisma preduzeti još radikalnije mere: uklanjamo iz Zagreba sve ugrožene kadrove, podižemo aparat gotovo iznova. Vladu i Fatija šaljemo ovih dana u oslobođene rejone jer im je položaj neodrživ a mesto njih ostavićemo za sada samo jednog poverenika Hrvatskog Čaće (CK KP Hrvatske — prim. M. C.). To su teške mere ali jedine s kojima se može stati na kraj celoj ovoj stvari".[264]

[262] Zbornik II/2, dok. 183.

[263] U tehnici CK KP Hrvatske radila je Ankica Sertić Cincipinka, koja je bila zadužena i da rastura ilegalni materijal. Posle hapšenja postala je ustaški špijun i odala sve poznate joj veze, pa i dve sa Sarajevom: jednu u trgovačkoj radnji Maltara, člana KPJ, i drugu u stanu inženjera Vukovića (Zbornik II/2, dok. 200, fusnota 7).

[264] Zbornik II/2, dok. 196.

U pismu članovima Organizacionog sekretarijata, od 23. februara 1942. godine Vrhovni komandant ih obaveštava o vojno-političkoj situaciji u pokrajinama sa kojima održava neposrednu vezu i daje uputstva za dalji rad sekretarijata na uspostavljanju redovnih veza i na daljem razvoju oslobodilačke borbe u pokrajinama sa čijim rukovodstvima sekretarijat održava neposredne veze. Pri tome Vrhovni komandant objašnjava da veze sa CK KPJ nisu nimalo teže nego što su bile ranije, da je to jedino „donekle poremetila provala iz Zagreba" i da je dobro što je sekretarijat tu vezu uspostavio odvojeno od tehnike KPH. Dalje se u pomenutom pismu vrhovnog komandanta kaže:

Ja sam zamišljao to tako da do svih provala tamo dolazi iz aljkavosti i nekonspiracije. Ja mislim da je već vreme da se jedanput u Hrvatskoj počne malo ozbiljnije gledati na konspiraciju u tehnici jer je prosto sramota da uspesi neprijatelja proizilaze baš uvek krivicom naših ljudi. Tamo treba postaviti za rukovodioca tehnikom ozbiljnijeg čoveka, partijca sigurnog i proverenog, koji će organizovati tehniku tako da neće znati svaki sve nego samo konkretno ono na čemu radi. Slažem se s tim kako ste vi privremeno postavili rukovodstvo KPH... jer nam je odviše mnogo kadrova već uništeno u Hrvatskoj...

... Sasma ste pravilno postavili pred KPJ zadatak da je pitanje mobilizacije u Hrvatskoj najvažnije pitanje, podvlačim: najvažnije u svakom pogledu. Hrvatski vojnici ne smeju biti Hitlerovo oružje u borbi protiv Sovjetskog Saveza, ne smeju biti oružje u ruci protiv partizanskih odreda. Treba u svim dokumentima KPJ neprekidno i uporno podvlačiti kolika sramota bi se time nanela hrvatskom narodu, kada bi se on dao i dalje voditi u borbu ma bilo gde protiv onih koji nose narodima slobodu.[265]

Govoreći dalje o situaciji u Srbiji Vrhovni komandant kaže da im je pre četiri dana ponovo stigao iz Srbije kurir od Mirka Tomića, člana GŠ Srbije, sa izveštaj em o neprekidnim, žestokim „borbama sa Nedićevim i Pećančevim bandama kao i sa Nemcima u okolini Valjeva, odnosno na masivu Mačkov kamen — Medvednik — Maljen". Kaže da će uskoro sa njima u Srbiji uspostaviti češće veze i nastojati da se tamo prebaci izvestan broj rukovodećeg kadra. Mirko piše da oni imaju vezu skoro sa svim odredima u

[265] Uporno sprovodeći direktive druga Tita, Partija je uspela „da onemogući Pavelićevoj kvislinškoj vladi stvaranje značajnijih vojnih formacija za borbu protiv Sovjetskog Saveza ...").

Srbiji... „Mi smo i preko ovih naših veza uputili nekoliko pisama u Beograd."

Sto se tiče Crne Gore Vrhovni komandant kaže da je tamo situacija vrlo dobra, da se moral naroda posle neuspeha kod Pljevalja ponovo podigao i da su crnogorski partizanski odredi „tako reći gospodari čitave Crne Gore, osim dva-tri grada". A za razvoj oslobodilačke borbe u Sloveniji Vrhovni komandant u pismu kaže „da ih vrlo veseli što se stvar narodnooslobodilačke borbe u Sloveniji tako povoljno razvija" i da je dobro što su tamo počeli tako energično sa likvidacijom petokolonaških elemenata i dražinovaca, koji žele da izazovu građanski rat.[266]

Svoje poslednje i opširno pismo iz Zagreba Ivo Lola Ribar je uputio Vrhovnom komandantu, 17. marta 1942. godine, neposredno pred svoj povratak u Vrhovni štab. U njemu je iscrpno izneo vojno-političku situaciju u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji, Vojvodini i posebno u Dalmaciji. Uz ovo pismo priložen je i najnoviji izveštaj Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju iz Beograda od 7. marta 1942. godine.[267]

I pored nastojanja da i dalje ostane u Zagrebu, Lola ga je morao napustiti, zbog nečuvenog terora i rigorozne kontrole okupatorskih i ustaških vlasti. On je preko Sarajeva otputovao u Foču u Vrhovni štab gde je stigao 2. aprila 1942. godine, čime je privremeno prestao da funkcioniše Organizacioni sekretarijat CK KPJ i VS za neoslobođene krajeve. Nešto kasnije i radio-telegrafista ilegalne radio-stanice je prešao iz Zagreba u Sloveniju, odakle je ponovo uspostavio i održavao radio-vezu sa Radio-centrom na tlu Sovjetskog Saveza pod neposrednom kontrolom i rukovodstvom člana CK KPJ i VS Edvarda Kardelja.

Drugi član Organizacinog sekretarijata Edvard Kardelj ostao je i dalje u Sloveniji, u Centralnom komitetu i Glavnom štabu i redovno dostavljao Vrhovnom štabu opširne i iscrpne izveštaje o vojno-političkoj situaciji i razvoju NOB u Sloveniji i o radio-vezama sa Komintemom, vladom Sovjetskog Saveza i emisionom Radio-stanicom „Slobodna

[2*6] Zbornik II/2, dok. 101.

[267] Ovo pismo PK Srbije nije sačuvano, ali se o njemu govori u drugim dokumentima (Zbornik IL/3, dok. 49, 58, 66, 90, 95 i 97).

Jugoslavija". On je preko partizanske veze bio i dalje u stalnom kontaktu sa CK KPJ i Glavnim štabom Hrvatske. Izveštaje je dostavljao kurirskim vezama CK KPJ za Sloveniju i GS Slovenije do punkta veze u Zagrebu i do sedišta CK KPJ za Hrvatsku i GS Hrvatske, sa kojima je uspostavio i održavao neposredne veze, a odatle su ih posebni kuriri CK i GS Hrvatske prenosili dalje, preko Sarajeva i drugim relacijama do Vrhovnog komandanta u Foči. U junu 1942. godine dostavio je izveštaj Vrhovnom komandantu neposredno kurirskom patrolom GS Slovenije, koja je pošla 8. juna i posle mesec dana, 10. jula, stigla u Vrhovni štab, koji se tada nalazio u Solakovoj Kuli — blizu Prozora.[268]

Jula 1942. godine ponovo je aktiviran Organizacioni sekretarijat za neoslobođene krajeve istog sastava, u istom sedištu sa istim zadacima, s tim što je težište rada sekretarijata bilo na uspostavljanju i održavanju veze sa Srbijom, Makedonijom i Kosovom i Metohijom i usmeravanju oslobodilačke borbe u ovim pokrajinama. Ovo zbog toga što su se u ovm peridu CK KPJ i Vrhovni štab nalazili pretežno na teritoriji zapadne Bosne i otuda imali sigurnije, brže i neposredne veze sa vojnim i političkim rukovodstvima Hrvatske, Dalmacije i Slovenije. Tako je Ivo Lola Ribar, početkom jula 1942. godine, ponovo došao u Zagreb i odatle uspostavio redovne kurirske veze i nastavio rad sa rukovodstvima pokrajina kao i u prethodnom periodu.

Odmah po dolasku u Zagreb dostavio je Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju iscrpno obaveštenje (od 5. jula) o razvoju vojno-političke situacije na području centralne oslobođene teritorije i odlukama CK KPJ i Vrhovnog štaba, a uz to i zahtev da PK obezbedi vezu sa rukovodstvom Makedonije. U tom izveštaju kaže da su zbog provale u Sarajevu „u maju i neprijateljske ofanzive na jugu", veze CK KPJ i VS sa Zagrebom bile neko vreme prekinute i da nisu imali podataka o stanju u Srbiji. U Zagrebu je

£68 vidi izveštaje Edvarda Kardelja od 5. aprila 1942. godine (Zbornik II/3, dok. 99); od 11. aprila 1942 (Zbornik II/3, dok. 140); od 23. aprila 1942 (Zbornik II/3, dok 163); od 18. maja 1942 (Zbornik II/4, dok. 60) i od 22. maja 1942 (Zbornik II/4, dok. 71) i dr.

zatekao poslednji izveštaj (od 24. juna) i druge materijale koje su poslali iz Srbije i Vojvodine.

U daljem izlaganju iznosi ocenu Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba o neprijateljskoj ofanzivi na centralnu oslobođenu zonu i ofanzivi (marš-manevru) grupe proleterskih brigada u Bosansku krajinu i zapadnu Bosnu pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba. Zatim govori o tadašnjoj vojno-političkoj situaciji, zadacima i novim organizacionim merama uopšte, a posebno u Srbiji o sastavu PK KPJ za Srbiju, reorganizacije Glavnog štaba Srbije i obrazovanja PK KPJ za Vojvodinu, s tim da za Banat i dalje ostane partijsko povereništvo. I na kraju, i u ovom pismu, kao u gotovo svima ranijima, posebno naglašava potrebu da PK Srbije odmah preduzme odgovarajuće mere za uspostavljanje i održavanje veze između Organizacionog sekretarijata, odnosno Vrhovnog štaba i CK KPJ i vojno-političkog rukovodstva Makedonije. To isto se naglašava i u Lolinom pismu od 19. avgusta Pokrajinskom komitetu Srbije, u kome doslovno kaže: „Imate li vesti iz Makedonije i Vojvodine: Molim vas da mi svakako o tome što je moguće opširnije javite".[289]

O problemu neredovnih veza u toku 1941. i 1942. godine, posebno veza sa Makedonijom, više puta je i Vrhovni komandant drug Tito lično intervenisao. Tako u uputstvu Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju od 22. septembra 1942. godine, između ostalog, kaže: da su od delegata KP Albanije Miladina Popovića saznali „da oni imaju vezu sa vama, kao i da se žalite na pomanjkanje veze sa našim drugovima u Srbiji". U veji s tim, u pomenutom uputstvu se kaže da su CK KPJ i VŠ nekoliko puta naređivali PK u Srbiji da se poveže sa pokrajinskim rukovodstvom Makedonije, da je određen Dobrivoje Radosavljević Bobi da kao' predstavnik CK KPJ dođe kod njih i da se poveže sa CK KP Bugarske.[270] Dalje govori da je od Komin teme dobij en direktan odgovor da se slaže sa nama o „našem stavu da

[289] Zbornik II/5, dok. 5 i 124.

[270] Dobrivoje Radosavljević Bobi uspeo je da se ilegalno prebaci u Makedoniju tek u drugoj polovini septembra 1942. godine, kada je novo rukovodstvo PK KPJ za Makedoniju ponovo uspostavilo veze sa PK Srbije i CK KPJ (Zbornik II/6, dok. 57 i VII/I, dok. 15).

PK Makedonije ostaje do daljnjeg pod našim rukovodstvom, odnosno u sklopu KPJ". Zatim se tu iznosi stav o saradnji sa CK KP Bugarske, o punoj slobodi inicijative PK KPJ za Makedoniju, o glavnim teškoćama i razlozima što im se potpunije nije mogla pružiti politička i materijalna pomoć („događaji koji su se zbivali u toku ove godine u Jugoslaviji, naša stalna pokretljivost usled vođenja zamašnih vojnih operacija protiv okupatora itd. jesu jedan od glavnih razloga. . ,[271]). U daljem tekstu uputstva, Vrhovni komandant je izneo vojno-političku situaciju i razvoj oslobodilačke borbe u Jugoslaviji, perspektivu njenog daljeg razvoja i u vezi sa tim postavio je pokrajinskom rukovodstvu Makedonije konkretne zadatke o organizacionim, vojnim, partijskim i drugim pitanjima izgradnje oružanih snaga i razvoja oslobodilačke borbe i revolucije, komandovanja, rukovođenja i veze na njihovoj teritoriji.

Slično uputstvo i direktivu Vrhovni komandant je istovremeno uputio i Oblasnom komitetu KPJ za Kosovo i Metohiju,[272] a isto tako i direktivu (od 23. oktobra) PK Srbije u pogledu oživljavanja partizanskog pokreta u Srbiji, stava prema izbegličkoj vladi i četnicima Draže Mihailovića i održavanja veze sa CK KPJ i VS, što je posebno podvučeno, rečima: „Nastoj po svaku cenu održavati vezu sa nama preko dosadašnjih veza, a mi ćemo nastojati da vam doturimo materijale čim se za to pruži prilika".[273]

Zbog slabih i neredovnih veza, Organizacioni sekretarijat je primio izveštaje, obaveštenja i partijske materijale od rukovodstava Vojvodine tek u drugoj polovini avgusta 1942. godine.[274]

[271] Zbornik II/6, dok. 57.
[272] Isto, dok. 58.
[273] Zbornik II/6, dok. 168.
[274] Tom prilikom primljeni su: pismo Svetozara Markovića iz Bačke OK za Srem od 20. maja, propratno pismo sekretara OK za Srem od 18. juna, izveštaj OK za Srem upućen preko Organizacionog sekretarijata Vrhovnom štabu i CK KPJ od 17. maja; partijske materijale „Ocena i zadaće" i „Svima članovima partije", kopiju pisma koje je PK Srbije uputio rukovodstvima Vojvodine 18. juna; samokritičku rezoluciju OK za Srem od 29. juna, izvestan broj obaveštenja o prilikama u Vojvodini i poslednjim akcijama partizanskih odreda u Sremu (Zbornik II/6, dok. 138).

Clan sekretarijata Ivo Lola Ribar ponovo je uspostavio i održavao neposredne i redovne kurirske veze sa centralnim komitetima i glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, od kojih je primao izveštaje, a njima dostavljao direktive, uputstva i razne vojne i partijske materijale CK KPJ, Vrhovnog štaba i samog Organizacionog sekretarijata. Tako je, 3. avgusta, dostavio Vrhovnom komandantu iscrpan izveštaj o vojno-političkoj situaciji i vezama sa rukovodstvima pokrajina. Kaže da su veze uspostavljene sa Srbijom, Vojvodinom, Kardeljom u Sloveniji, a tih dana i sa Glavnim štabom Hrvatske i da sve te veze funkcionišu.

U daljem tekstu izveštava o stanju i problemima borbe i revolucije u pojedinim krajevima — u Hrvatskoj (Lici, Kordunu, Baniji, Dalmaciji, Primorju, Hrvatskom Zagorju i drugim krajevima), u Srbiji, Vojvodini, Makedoniji, Sloveniji.[275]

Nema sumnje da je Organizacioni sekretarijat CK KPJ i Vrhovnog štaba za neoslobođene krajeve postigao, u toku 1941. godine, veoma značajne rezultate izvršavajući uspešno zadatke koje su mu CK KPJ, a posebno Vrhovni komandant postavili. Uspeo je da, uprkos stalnih i ozbiljnih teškoća, organizuje i uspostavi neposredne kurirske veze sa rukovodstvima NOP-a Hrvatske, Slovenije, Dalmacije i Srbije i posredne veze, preko PK Srbije u Beogradu, sa rukovodstvima NOP-a Vojvodine, Srema, Makedonije i Kosova i Metohije. Članovi sekretarijata ne samo da su prenosili direktive, uputstva, partijske, vojne i druge veoma značajne ratne dokumente CK KPJ i Vrhovnog štaba rukovodstvima navedenih pokrajina, a i njihove izveštaje dostavljali pomenutom najvišem rukovodstvu, već su i svojim direktivama, uputstvima i obaveštenjima tumačili politiku Partije i osnovne smernice narodnooslobodilačkog rata, rešavali aktuelne probleme daljeg razvoja oslobodilačke borbe i revolucije, zauzimali i iznosili stavove o svim tekućim i pitanjima perspektivne izgradnje oružanih snaga, borbenih dejstava i operacija, izgradnje nove narodne vlasti, o prenošenju borbenih i drugih iskustava. Ovakvim radom sekretarijat je pružio konkretnu i neposrednu pomoć rukovodstvima pokrajina, usmeravao razvoj oslobodilačke borbe i revolucije u duhu ideja i koncepcija CK KPJ, Vrhov-

[275] Zbornik II/5, dok. 69.

nog štaba i Vrhovnog komandanta i to u najtežem i najsloženijem periodu, kada su oslobodilačka borba i revolucija bili suočeni sa ozbiljnim i izvanrednim teškoćama, kada su se u njihov tok upleli složeni procesi kontrarevolucije i pokušaj okupatora i kvislinga u svim pokrajinama da nametnu građanski rat.

Pored toga, vrlo značajan je i udeo sekretarijata u povećanoj ekspeditivnosti i konsolidaciji radio-veze CK KPJ i Vrhovnog štaba sa Radio-centrom u širem rejonu Moskve, a time i njegova značajna pomoć u tome da istina o NOB i o pravom stanju u Jugoslaviji prodre u svet, da se uvidi ko se bori protiv okupatora, a ko sa njim sarađuje.

U suštini Organizacioni sekretarijat je funkcionalno predstavljao istaknuto ili pomoćno komandno mesto Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba i imao je osnovne uslove i da preuzme rukovodeću i komandnu ulogu u slučaju potrebe. Stoga rad i aktivnost sekretarijata, u prvom redu, o pitanjima komandovanja, rukovođenja, veze i usmeravanja razvoja oslobodilačke borbe i revolucije u navedenim pokrajinama, zauzima vrlo značajno mesto. Pri tom, treba imati u vidu i to da Vrhovni štab, radi neprekidnosti rukovođenja i komandovanja, nije nikada dozvoljavao da gro najvišeg rukovodećeg kadra bude duže na okupu na jednom mestu. Okupljali su se samo na značajnim savetovanjima, sastancima i zasedanjima, ali su tada preduzimane veoma opsežne mere borbenog obezbeđenja tajnosti i zaštite.

VEZE VRHOVNOG ŠTABA I CENTRALNOG KOMITETA KPJ SA POKRAJINSKIM RUKOVODSTVIMA

Glavni štab NOPOJ i CK KPJ uspeli su da iz svog sedišta u Beogradu organizuju, uspostave i održavaju obostrane kurirske veze i veze preko svojih delegata, instruktora i drugih predstavnika sa vojnim i partijskim rukovodstvima NOP-a svih pokrajina zemlje, sem sa rukovodstvom Crne Gore jer su veze sa ovom pokrajinom u toku 1941. godine bile sporije i neredovni je nego sa rukovodstvom NOP Srbije.

Veze sa rukovodstvom NOP Srbije

Boravak GŠ NOPOJ i CK KPJ a posebno druga Tita u Srbiji sve do kraja novembra 1941. godine, omogućio je, kao što smo videli ,organizovanje, uspostavljanje i održavanje neposrednih, redovnih i sigurnih partijskih i vojnih veza sa rukovodstvom ustanka Srbije, što nije bio slučaj sa rukovodstvima ostalih pokrajina Jugoslavije. Postojanje redovnih veza i sa partizanskim odredima i partijskim organizacijama omogućilo je GŠ NOPOJ i CK KPJ stalan uticaj i neposredno, tako reći svakodnevno, rukovođenje radom štabova i partijskih i rukovodećih organa na teritoriji Srbije u organizovanju, pokretanju i izvođenju oslobodilačke borbe i revolucije.

Ovo je, pored ostalog, omogućilo i GŠ NOPOJ i CK KPJ da izgrade celovitu taktiku partizanskog načina ratovanja i da u ratnoj praksi provere pravilnost koncepcije oslobodilačke borbe i revolucije u vezi sa njihovom organi-

zacijom i razvojem. Na osnovu svestrane analize različitog razvoja oružane borbe po formi i intenzitetu u pojedinim pokrajinama i stečenog iskustva u Srbiji, GS NOPOJ i Centralni komitet su učinili da se različitost, izvesne greške i odstupanja od koncepcija oružane borbe u pojedinim pokrajinama otklone i da rukovodstva pokrajina zauzmu pravilne stavove o borbi i revoluciji.

Počev još od polovine aprila 1941. godine, Biro i Sekretarijat Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju nalazili su se u Beogradu, gde su uspostavili i održavali redovne kurirske veze sa partijskim organima i organizacijama koje su im obezbedile sigurno i efikasno rukovođenje.

U pripremnom periodu i prvih meseci ustanka u Beogradu su bili i pokrajinska rukovodstva Partije i SKOJ-a Srbije, Mesni komitet, sedam rejonskih komiteta, partijske organizacije sa svojim rukovodstvima, ilegalne štamparije i dr.

Prioritetni zadatak partijskih rukovodstava na svim nivoima bio je rad na organizovanju i uspostavljanju kurirskih veza i veza ličnim kontaktom sa organizacijama i rukovodstvima, koje su omogućile prilagođavanje njihovog rada na pripremama, pokretanju i izvođenju oružane borbe protiv okupatora u novim uslovima — uslovima okupacije.[276]

Na sličan način je rešeno i pitanje komanđovanja, rukovođenja i veze vojnom linijom. Tako je, istih dana kada je formiran GS NOPOJ, obrazovan neposredno pred početak ustanka, Glavni štab partizanskih odreda za Srbiju, a formiranjem pojedinih partizanskih odreda istovremeno su formirani i njihovi štabovi i komande za neposredno rukovođenje oružanim akcijama.

U svom radu GS Srbije bio je vrlo mobilan i operativan, a naročito u rukovođenju, uspostavljanju i održavanju redovnih i neposrednih veza sa GS NOPOJ, CK KPJ i sa štabovima partizanskih odreda. U skladu sa direktiva-

[276] Dr Jovan Marjanović u n.d. „Ustanak u NOP u Srbiji 1941“, str. 54,govoreći o akcijama Partije i SKOJ-a, pored ostalog, kaže: „PK KPJ za Srbiju je vrlo brzo uspostavio veze sa organizacijama i obavio pomenuti zadatak. Pri tome je takođe nastavio rad u Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Srbiju, koji se povezao sa Skojevskim mesnim i okružnim komitetima ...“

ma i uputstvima GŠ NOPOJ i CKJ razradio je jedinstvene stavove i plan pokretanja i razvoja oružane borbe. Svi članovi su početkom jula 1941. godine napustili Beograd i stalno su se nalazili na terenu Pomoravlja, Šumadije i zapadne Srbije. Pored redovnih kurirskih veza, GŠ je uspostavio sa štabovima partizanskih odreda i veze ličnim kontaktom na taj način što su pojedini članovi obilazili partizanske odrede, radeći na njihovom učvršćivanju i usmeravanju dej stava.

Pored redovnih nedeljnih izveštaja, GŠ Srbije dostavljao je GŠ NOPOJ i vanredne, kad god je to situacija zahtevala i uslovi omogućavali. Međutim, usled saobraćajnih i drugih teškoća, a dobrim delom iz subjektivnih razloga, GŠ Srbije nije uspostavio veze sa partizanskim odredima istočne i južne Srbije, pa je oružanom borbom i radom štabova odreda u ovim krajevima, kao što je već izneto, rukovodio PK Srbije iz Beograda preko okružnih komiteta ovih krajeva. To se, u izvesnoj meri, negativno odrazilo na razvoj borbe u ovim krajevima. GŠ Srbije je 2. avgusta 1941. godine, pismeno izvestio druga Tita da nije uspostavio vezu sa partizanskim odredima u istočnoj i južnoj Srbiji, navodeći, pored ostalog, sledeće: „ Ne mogu za sada poslati nikoga u istočnu Srbiju (okolina Zaječara, kao ni u Leskovac i Niš). Neka PK preuzme, ako može sada, organizaciju ovih krajeva. Mi bismo to mogli učiniti tek kroz 15 dana.“[277]

Veze sa Glavnim štabom Hrvatske

Organizacija oružanih snaga i kvislinške vlasti NDH po uzoru na fašističke režime u Nemačkoj i Italiji uslovila je da se organizovanje komandovanja i uspostavljanje i održavanje potrebnih veza na svim nivoima, a tim i pokretanje i razvoj NOB u Hrvatskoj, odvijao pod vrlo teškim i složenim uslovima.

Još pre aprilskog rata, a posebno u prvim danima okupacije, KPH je pretrpela težak udarac hapšenjem i streljanjem velikog broja najistaknutijih partijskih rukovodi-

[277] Zbornik 1/20, dok. 3.

laća. Stoga je CK KPJ još u junu 1941. godine obrazovao pri CK KPH „Operativno partijsko rukovodstvo Hrvatske“ koje je imalo zadatak da neposredno i prvenstveno rešava i sva vojna pitanja rata i revolucije u Hrvatskoj.[278]

Operativno rukovodstvo je organizovalo i održavalo kurirske veze sa GS NOPOJ i CK KPJ, CK i GS Hrvatske, CK i GS Slovenije i Bosne i Hercegovine i sa nižim partijskim rukovodstvima i partijskim organizacijama na teritoriji Hrvatske — PK Dalmacije, okružnim, sreskim i mesnim komitetima i rukovodstvima partijskih organizacija u jedinicama i na terenu, partijskim povereništvom za Sloveniju, zagrebačku oblast i dr. Radi uspostavljanja sigurnijih, bržih i redovnijih veza, Operativno partijsko rukovodstvo je, u prvoj polovini 1942. godine, izašlo iz Zagreba i imalo svoje sedište na teritoriji Like, Korduna i Banije.

Glavni štab Hrvatske, prvih meseci ustanka 1941. godine imao je, kao što je rečeno, u svom sastavu svega tri člana, koji su stalno obilazili niža vojna i partijska rukovodstva na terenu i pružali im neposrednu i efikasnu pomoć u radu. Zbog ovakvog načina rukovođenja Glavni štab Hrvatske nije uspeo u ovom periodu da uspostavi neprekidne i redovne kurirske i druge veze sa nižim rukovodstvima, pa zbog toga ni da objedini rukovođenje i obezbedi koordinaciju borbenih dejstava svih oružanih snaga Hrvatske, što je negativno uticalo na masovnost, intenzitet i uspeh NOP Hrvatske.

Radi objedinjavanja komandovanja i rukovođenja vojnom linijom i obezbeđenja koordinacije borbenih dejstava svih oružanih snaga Hrvatske, po naređenju VŠ od 17. novembra 1941. godine, obrazovan je GŠH punijeg sastava.[279]

Istom naredbom regulisano je pitanje veza s potčinjenim jedinicama. U njoj se, između ostalog, kaže:

Komandant Kordunaškog PO, komanda za Liku, Komanda za Gorski Kotar i Primorje poslat će u GŠH po 2 naoružana i

278 pored određenog broja članova CK KP Hrvatske u sastav Operativnog partijskog rukovodstva pri CK KPH, ušao je i Vlado Popović kao predstavnik CK KPJ (VE, sv. 3, str. 642).

279 Sastav GSH bio je sledeći — komandant Adolf Steinberger, zamenik komandanta — Srećko Manola i članovi štaba: Canica Opačić, Vlado Cvetković i Veljko Kovačević (Zbornik V/2, dok. 12.).

svom spremom opremljena partizana kurira. Čim se uspostavi veza između ovog štaba i podređenih jedinica, slati će 10, 20 i zadnjeg u mesecu izveštaj o brojnom stanju, naoružanju, akcijama i organizaciji kao i izveštaje političkih komesara.[280]

Istovremeno GŠH je tada regulisao održavanje veze sa CK KPH preko komande Kordunaškog NOPO, jer nije imao mogućnosti uspostavljanja neposredne veze s njim. Kasnije GŠH je intenzivno radio na organizovanju komandovanja ,rukovođenja i veze kao jednom od prioritetnih i najvažnijih zadataka. Tako je uspeo da se, prvih meseci 1942. godine, afirmiše kao centralno i jedinstveno vojno rukovodstvo za sve oružane partizanske snage u Hrvatskoj.

U izveštaju sekretara Operativnog rukovodstva Vladimira Popovića Centralnom komitetu KPJ od 1. aprila 1942. godine o situaciji u Hrvatskoj, između ostalog, stoji:

Ü prošlom pismu sam javio da GŠH nije u potpunosti odgovorio svojim zadacima zbog toga što je u njemu bilo svega 3 druga. Drugovi su obilazeći pojedine krajeve ukazivali pomoć nižim štabovima, ali nisu bili u stanju uticati nt razvitak akcije šireg obima i na koordiniranje akcija mada je za to bilo mogućnosti jer su, mada nedovoljno čvrste, postale veze sa štabovima grupa. Štabovi grupa nisu do sada redovno slali izveštaje, tako da GŠH nije bio u stanju da daje konkretna uputstva za rad i akcije na pojedinim područjima. Štab je ipak uspeo steći autoritet prilikom obilaženja i ukazivanja pomoći, pa se nadamo da neće biti većih teškoća u savlađivanju dosadašnjih slabosti. Štab će biti kompletiran. Pored komandanta, komesara i operativnog oficira doći će obaveštajni oficir, oficir za vezu i još 2—3 oficira pri štabu. Šaljite nam izveštaje o borbenim akcijama čitave zemlje, kao i materijal za „Sič“ i „Vijesnik“[281].

Poslednjih meseci 1941. i u toku 1942. godine, GŠH je uspostavio i održavao i neposredne kurirske veze sa Centralnim komitetom KPJ za Hrvatsku i njegovim Operativnim rukovodstvom, a preko njih i sa Vrhovnim štabom NOPOJ i CK KPJ. U slučaju nemogućnosti održavanja ovih veza neposredno, GŠH ih je obezbeđivao posredno preko nižih partijskih rukovodstava i štabova i komandi jedinica, koje su imale mogućnosti da svojim snagama i

[280] Zbornik V/2, dok. 12.
[281] Zbornik V/4, dok. 1.

sredstvima obezbede ove veze.[282] Na taj način, kao i vezama preko instruktora i delegata ,obezbeđeno je jedinstveno i efikasno rukovođenje, a time i planski i organizovan razvoj oslobodilačke borbe i revolucije u Hrvatskoj, koje su imale sve osnovne karakteristike kao i oružani ustanci u ostalim pokrajinama.

Za vreme svog boravka u Beogradu VŠ NOPOJ i CK KPJ održavali su redovne kurirske veze sa vojnim i partijskim rukovodstvom Hrvatske preko Sreskog komiteta (koji je istovremeno bio i Mesni komitet) Partije u Zemunu, koji je PK Srbije formirao maja 1941. godine.

S obzirom na broj i važnost stalnih i povremenih veza, pri Sreskom komitetu u Zemunu je u suštini bio organizovan Centar veze, koji je funkcionisao za sve vreme rata i obezbeđivao redovne međusobne kurirske veze između Beograda, Zagreba i Srema. Pored toga, Centar veze Sreskog komiteta u Zemunu organizovao je i održavao kurirske veze još i na relacijama: Zemun — Bežanija — Surčin — — Jakovo, kao i veze do Batajnice, Novih i Starih Banovaca, Ugrinovaca i dr., sa zadatkom obezbeđenja veza GŠ NOPOJ i Centralnog komiteta sa rukovodstvima NOP-a u Vojvodini i štabovima i komandama partizanskih jedinica zapadne Srbije. Ove su veze služile i za prebacivanje ljudi, lekova i drugih potreba pokretu. Često su za održavanje ovih veza služili seljaci ,koji su pri povratku sa zemunske pijace prenosili razne vrste materijala, a pored toga sa njima su na slobodnu teritoriju upućivani kompromitovani rukovodeći drugovi i novi borci, koji su dobrovoljno stupili u redove partizanskih jedinica.

Radi sigurnijeg, bezbednijeg i uspešnijeg održavanja navedenih veza i rada na oslobodilačkoj borbi, MK Zemun je uspeo da uspostavi kontakte i veze sa pojedinim pripadnicima žandarmerije i drugih ustaških i okupatorskih civilnih i vojnih organa, preko kojih je dobijao razne dragocene podatke i izveštaje, čak i neke naredbe okupa-

[282] U naređenju GŠH komandantu Kordunaškog NOP odreda od 17. XI 1941. godine za organizaciju veza, između ostalog, kaže se: „Dopise za Zagreb šaljemo preko vas, jer još nije uspostavljena direktna veza. Preko vas odnosno Karlovca šaljemo dopise za Gorski Kotar i Primorje“.

torskih i kvislinških komandi u Zemunu i Beogradu, od kojih je neke dobivao i Vrhovni štab NOPOJ.[283]

Na relaciji Zemun — Beograd — Zemun kuriri su prenosili direktive, naređenja, uputstva, saopštenja i obaveštenja o toku i razvoju oružanog ustanka u Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji i Vojvodini, kao i druge pisane vojne i partijske materijale GS NOPOJ, CK KPJ, PK za Srbiju i MK beogradske partijske organizacije za vojna i partijska rukovodstva Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Srema i Vojvodine. Isto tako, prenosili su i izveštaje vojnih i partijskih rukovodstava ovih pokrajina upućenih GS NOPOJ i CK KPJ.

Ova veza bila je najkraća, ali i jedna od najtežih, najopasnijih i najkomplikovanijih. Kuriri su morali biti snabdeveni pasošima, lažnim putnim i ličnim ispravama, zbog prelaska granice između ondašnje NDH i Srbije, na kojoj su specijalna policija i drugi okupatorski i kvislinški organi uspostavili najstrožu kontrolu kretanja građana. Pored toga, preko ove veze su u pratnji kurira prelazili po specijalnim zadacima na jednu i drugu stranu mnogi naši najviši partijski i vojni rukovodioci.[284] Prelazili su i novi borci iz užeg i šireg rejona Beograda i drugih mesta, a upućivan je i razni materijal za štabove i partijske rukovodioce na terenu.[285]

Isto tako, na relaciji Zemun — Zagreb — Zemun kuriri su, koristeći javni saobraćaj vozom, prenosili dalje direktive, naređenja i ostale vojne i partijske materijale GŠ NOPOJ i CK za rukovodstva NOP Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine. Isti kuriri Centra veze u Zemunu,

[283] Jedna od najuspešnijih veza bila je preko žandarmerijskog narednika Vida Tulike. On je naročito 1943. i 1944. godine slao dragocene podatke i izveštaje. Počeo je skromno. Noću je krao pištolje svojim „kolegama“, a sutradan ih saslušavao i izricao odgovarajuće kazne. Već 1943. godine počeo je da donosi i originalne zapovesti neprijatelja za konkretne vojne akciie (Radivoje Golubović: „Rad partijske organizacije u Zemunu za vreme NOR“).

284 pored ostalih, preko ove veze prešao je iz Beograda za Hrvatsku dr Ivan Ribar, a Svetozar Vukmanović Tempo na putu iz Hrvatske za Makedoniju i dr.

[285] Ovom vezom prebačena je iz Beograda Okružnom komitetu KPJ za Srem jedna presa za štampanje kao i razni drugi materijali određenim jedinicama i rukovodstvima na terenu.

prilikom povratka iz Zagreba, kao i posebni kuriri CK KPH i Operativnog partijskog rukovodstva CK KPJ i CK KPH, prenosili su izveštaje vojnih i partijskih rukovodstava Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine za GŠ NOPOJ i CK KPJ.

Zbog važnosti ove kurirske veze komandant GŠ NOPOJ drug Tito lično je u svojim direktivama vojnim i partijskim rukovodstvima Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine postavljao posebne zadatke i davao uputstva za rad na njenom redovnom održavanju. Tako u svom uputstvu od avgusta 1941. godine, upućenom CK KPH o načinu organizovanja PO i obaveštenja o postignutim uspesima u Srbiji i Crnoj Gori, o vezi kaže:

Napominjemo vam da vi morate nama slati opširnije izveštaje o vašem radu i akcijama. To nam je potrebno iz više razloga: 1) Zbog toga da vam pomognemo savetima, 2) Zbog toga što nam je potreban materijal za naš Bilten Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. Mi sada počinjemo izdavati taj Bilten i vi ćete dobijati po jedan egzemplar na umnožavanje i rasparčavanje.[288]

A u svom naređenju od avgusta 1941. godine Štabu NOP odreda Hrvatske o problemima veze sa GŠ Hrvatske i GŠ Slovenije, drug Tito kaže:

S obzirom na to što nismo dobili vaš izveštaj ove nedelje, nećemo moći obuhvatiti Hrvatsku u Biltenu br. 3. Nedopustivo je da mi nemamo nikakvih izveštaja iz Slovenije o akcijama i partizanskim borbama ukoliko se one vode. Vi morate slati izveštaj svakih 8 dana. Sto se tiče Slovenije obavezujemo vas da obezbedite izveštaj otuda bar svakih 14 dana. Stab iz Like da se preko kurira poveže sa najbližim štabom u Bosni. Stoga pošaljite čoveka u Sarajevo da se poveže sa Tempom s kojim će sve to udesiti. Javite nam detaljno o raznim akcijama i borbama partizana u Hrvatskoj i Dalmaciji i kako stojite sa radom u vojsci (odnosi se na domobransku vojsku — prim. M. Ć.).

O borbama u Srbiji, Crnoj Gori, Vojvodini i Bosni javićemo vam sledeći put, donekle o njima ćete videti i iz Biltena. U Srbiji se partizanski pokret sve više pretvara u narodni ustanak. U mnogim okruzima partizani su gospodari. U Mačvi su razoružani svi žandari, ona je potpuno u rukama partizana, osim Sapca koji drže Nemci, ali se ne usuđuju izaći iz njega, već se nalaze kao opsednuti. Velike smetnje prave Ljotićevci koji sarađuju sa Nemcima.[287]

[286] Zbornik II/2, dok. 7.
[287] Zbornik III/2, dok. 8.

Preko ove veze su vojnom rukovodstvu Hrvatske, a preko njega i vojnom rukovodstvu Slovenije, redovno dostavljani bilteni VS NOPOJ, o toku, razvoju i iskustvima stečenim u ratu i revoluciji u ostalim pokrajinama, kao i konkretna uputstva za rad pomenutih rukovodstava.

Pored toga, komandant GS NOPOJ drug Tito je preko ove kurirske veze i preko CK KPH dostavljao ilegalnoj radio-stanici u Zagrebu poruke, obaveštenja i izveštaje o razvoju oslobodilačke borbe u Jugoslaviji, koji su preko ove radio-stanice neposredno predavani radio-centru u Moskvi za Kominternu, vladu i rukovodstvo Crvene armije Sovjetskog Saveza. U pismu druga Tita od 12. septembra 1941. sekretaru CKH o urednijem upućivanju materijala Komintemi, između ostalog, stoji:

Molim te (pismo je upućeno sekretaru CK KPJ za Hrvatsku Radu Končaru) da odmah pošalješ N. N.) (Odnosi se na ilegalnu radio-stanicu u Zagrebu, prim. M. **C.)** ove moje poruke za Dedu (Kominternu — prim. M. Ć.). Treba pitati N. N. da li šalje to sve i da li on uopšte može slati moje poruke. Ja iz radio emisije ne vidim da su doprle do njih moje vesti o našim borbama poslednjih dana. Ima mnogo važnih stvari da javim a to ide slabo.[288]

Veze sa rukovodstvom NOP Bosne i Hercegovine

U toku 1941. i 1942. godine sedišta pokrajinskog vojnog i političkog rukovodstva Bosne i Hercegovine nalazila su se na teritoriji istočne i centralne Bosne, a uz rukovodstvo se stalno nalazio i delegat Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba Svetozar Vukmanović Tempo. Kao što smo videli, odlukom o pokretanju oružanog ustanka, pored Štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine, koji je posle Savetovanja u Stolicama preimenovan u Glavni štab NOP odreda BiH, formirani su na ovoj teritoriji oblasni vojni štabovi za sarajevsku i tuzlansku oblast, čija su sedišta, u početnom periodu ustanka bila na Romaniji i u Šehovićima, a sedište Pokrajinskog komiteta i Štaba NOP odreda u Sarajevu.[289]

[288] Zbornik II/2, dok. 20.

[289] Zdravko Antonić „Organizacijska delatnost KPJ na pripremama i pokretanju ustanka u BiH“, govoreći o odlukama sed-

Odmah posle odlaska u Sarajevo i održane sednice PK, delegat Svetozar Vukmanović Tempo je, u ime pokrajinskog rukovodstva, uspostavio veze sa Centralnim komitetom KPJ i GŠ NOPOJ u Beogradu i već do kraja avgusta iste godine dostavio nekoliko izveštaj a o vojno-političkoj situaciji i pripremama za pokretanje i izvođenje ustanka u Bosni i Hercegovini. Pošto iz objektivnih razloga u ovom periodu nije bilo moguće organzovati vezu stalnim kuririma, izveštaji su dostavljani preko CK KPH u Zagrebu, sa kojim je Centralni komitet KPJ i GŠ NOPOJ još u pripremnom periodu ustanka uspostavio i održavao redovne kurirske veze, koristeći javna saobraćajna sredstva između Beograda i Zagreba. Pored toga, izveštaji iz Sarajeva dostavljani su CK KPJ i GŠ NOPOJ i preko putnika i izbeglica koji su iz Bosne išli za Beograd i Srbiju. S druge strane, i GŠ NOPOJ je organizovao stalnu kurirsku vezu sa rukovodstvom NOP odreda u Bosni i Hercegovini u Sarajevu, ali je njihov kurir na ovoj relaciji, krajem avgusta 1941. godine, pao u ruke neprijatelja, te je GŠ NOPOJ naložio svom delegatu pri Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu da kurirsku vezu između njih održava sopstvenim snagama i sredstvima. Putem ove veze, GŠ NOPOJ je, pored direktiva, uputstava i konkretnih naređenja, dostavljao Pokrajinskom rukovodstvu BiH i sve druge partijske i vojne materijale, među kojima i sve do tada izdate biltene VŠ.

nice PK KPJ BiH 13. jula 1941. godine u Sarajevu, između ostalog, navodi: „ ... PK je došao do zaključka da će se ustanak u BiH najuspešnije pokrenuti ako se u svim oblastima gde su već postojali oblasni vojni komiteti, sada formiraju oblasni vojni štabovi, i zato je na sednici odlučeno da se Oblasni vojni komiteti za Hercegovinu, Bosansku krajinu, Sarajevsku i Tuzlansku oblast pretvore u oblasne vojne štabove PO-a i da se istovremeno formira Oblasni vojni štab za Sarajevsku oblast. U želji da ostvari što bolju koordinaciju sa oblasnim komitetima odnosno vojnim štabovima pojedinih oblasti reorganizuje se i sam Vojni komitet: jedan broj članova dobiva instruktorske zadatke i odlazi na teren, a drugi deo ostaje u Sarajevu da objedinjava celokupni rad. Ovaj drugi deo PK naziva se kasnije u nekim dokumentima ‚Zemaljsko rukovodstvo ustanka[1] ili češće ‚Stab NOP odreda za BiH' i njega su sačinjavali, za vreme pokretanja ustanka: Svetozar Vukmanović Tempo, Iso Jovanović i Borisa Kovačević". (Časopis „Pregled", br. 12/71).

Preko ove veze je, u svojim direktivama i naređenjima komandant GŠ NOPOJ, drug Tito, postavljao pokrajinskim rukovodstvima Bosne i Hercegovine i Hrvatske konkretne zadatke u pogledu veza sa jedinicama i rukovodstvima na njihovim teritorij ama, njihovih međusobnih veza i veza sa CK KPJ i GŠ NOPOJ. A u naređenju od 9. septembra 1941. godine postavio je pomenutom delegatu pri Pokrajinskom komitetu da iz Sarajeva uputi jednog kurira u Crnu Goru radi uspostavljanja veze sa njenim rukovodstvom, koje sve do oktobra nije uspelo da uspostavi nikakvu vezu sa CK KPJ i GŠ NOPOJ.

Po sadržini, najveći broj direktiva i uputstava GŠ NOPOJ (VS), a naročito u početnom periodu oružane borbe, odnosio se na rešavanje pitanja komandovanja, rukovođenja i veze, što ilustruje i pismo Vrhovnog komandanta NOPOJ upućeno 9. septembra 1941. Pokrajinskom rukovodstvu BiH, u kome se, između ostalog, kaže:

Pišem ti vrlo kratko, jer mi okolnosti ne dopuštaju da ti podrobnije odgovorim na tvoja dva izveštaja i ono pismo koje si poslao drugovima u Zagreb, a ja odmah takođe primio. Iz tvojih izveštaja se vidi da ste tamo u Bosni dobro krenuli napred. Ja sam u ovom poslednjem broju Biltena naveo skoro sve važne akcije. Samo te molim da po mogućnosti, urediš tako da izveštaji o pojedinim akcijama budu uvek označeni datumima kada je to izvršeno.

Javio sam u Zagreb da se tamo povežu sa bosanskim odredom, a da komanda i sve ostalo stoji pod rukovodstvom bosanskog štaba i Partije. To važi do tog vremena kada se bude sastalo Glavno većanje Štaba sa izaslanicima iz svih oblasti (odnosi se na Savetovanje u Stolicama — prim. M. Ć.) i tačno utvrdilo kako plan operacije tako i kompetencije, raspodela teritorije i struktura vojnih formacija. U tu svrhu mi pozivamo za nekoliko dana to većanje i proširena sednica Ćaće (CK KPJ) da bi se spremili za jesenjsku kampanju. To će biti negde blizu Tebe, a gde to ćemo ti naknadno javiti, jer ćeš trebati da dođeš i ti sa još jednim iz Štaba i to treba da bude stručnjak. Nastoj da se povežeš sa drugovima iz Bosanske Krajine sa kojima stojite u slabim vezama, to je potrebno radi uspešnijih akcija. Osim toga, pošalji opet nekoga u Crnu Goru da uspostavi vezu sa Crnom Gorom. To je upravo neshvatljivo da od tih ljudi do danas nismo dobili ni jedne službene vesti. Iz Biltena br. 5 videćeš kakve su akcije i borbe partizana u Srbiji. Borbe se sve više šire. Inače, kako vidiš na severu ide dobro, ali će se rastegnuti rat.

Kurirka za vezu s Tobom je pala i mi smo sada u neprilici koga da šaljemo, udesi nekako ti za redovne veze sa nama.

Za odlazak za većanje trebaš biti spreman pa će i drugovi iz Zagreba doći pored tebe i onda ćete zajedno. Odredite jednu četu Tuzlanskog odreda koja mora da vam osigura prelaz preko vode.[290]

Premeštanjem sedišta CK KPJ i GŠ NOPOJ iz Beograda u drugoj polovini septembra 1941. godine, i njihovim boravkom u Užicu do kraja novembra 1941. godine, a potom na teritoriji Sandžaka, istočne Bosne i Crne Gore, do kraja juna 1942. godine, umnogome su poboljšani uslovi i mogućnosti uspostavljanja i održavanja neprekidne, brže i sigurnije obostrane veze stalnim kuririma između VŠ i Pokrajinskog rukovodstva BiH, a time i stalan i neposredan uticaj VŠ na rad pokrajinskog rukovodstva i usmeravanje oslobodilačke borbe i revolucije na teritoriji BiH. A to su omogućili:

— bogata iskustva stečena kroz uspešan razvoj oružane borbe naročito iskustva iz Srbije, i stvaranje slobodnih i međusobno povezanih teritorija u svim pokrajinama Jugoslavije;

— odluke i zaključci Savetovanja u Stolicama, zasnovani na jedinstvenim osnovama i principima za sve krajeve Jugoslavije: daljem organizacionom razvoju oružanih snaga i taktike njihovih borbenih dejstava; organizovanja komandovanja i rukovođenja u pogledu sastava, uloge i metoda rada komandi i štabova svih stepena; ulozi, značaju i načinu organizovanja, uspostavljanja i održavanja veze na svim stepenima komanđovanja i rukovođenja;

— u velikoj meri skraćeno međusobno rastojanje između sedišta VŠ i PK i GŠ BiH, a pogotovo kad su PK i GŠ BiH, početkom oktobra 1941. godine, a VŠ, krajem decembra 1941. godine, prešli na teritoriju istočne Bosne i dr.

Kad je VŠ prešao u Užice, teritorijalna povezanost oslobođene teritorije zapadne Srbije i istočne Bosne, omogućili su da se između VŠ i CK KPJ u Užicu i GŠ i PK BiH u istočnoj Bosni uspostavi obostrana, sigurna i neprekidna veza sa stalnim kuririma. To je VŠ i CK KPJ omogućilo potpuni uvid u situaciju, naročito na teritoriji istočne Bosne, i prenošenje iskustava iz Srbije.

290 Dedijer, n.d., str. 279 i 280.

Sigurnost i neprekidnost veze omogućili su da se, pored izveštaj a, direktiva, naređenja i uputstava Pokrajinskom rukovodstvu BiH redovno dostavljaju i drugi partijski i vojni materijali, kao što su: Bilten VŠ, „Borba“, organ CK KPJ, oružje, municija iz partizanske fabrike oružja u Užicu i dr.

U početnom periodu ustanka ,pa i u kasnijoj fazi njegovog razvitka u toku 1941. i 1942. godine, Pokrajinsko rukovodstvo BiH najviše se angažovalo na organizovanju, uspostavljanju i održavanju što sigurnijih veza sa CK KPJ i VŠ kao i sa oblasnim vojnim i partijskim rukovodstvima na teritoriji istočne Bosne, oblasnim rukovodstvima sarajevske i tuzlanske oblasti, a mnogo manje na uspostavljanju redovnih veza sa rukovodstvima Bosanske krajine i Hercegovine. Veza sa rukovodstvima ovih oblasti se zadovoljavala slanjem u njihov sastav delegata sa posebnim ovlašćenjem. Međutim, time nije mogao biti rešen problem veza i uspešnog rukovođenja ustankom u ovim oblastima. Stoga je Pokrajinsko rukovodstvo BiH imalo najmanje uvida i uticaja na razvoj ustanka u ovim oblastima, u kojima se on razvijao najdinamičnije i najintenzivnije. Pri tome, ni rukovodstva ovih oblasti nisu se, sa svoje strane, dovoljno angažovala da svojim snagama i sredstvima organizuju i uspostave redovne i sigurne veze sa Pokrajinskim rukovodstvom, kao ni sa nižim štabovima i partijskim organima i organizacijama na svojim teritorij ama. Tako su rukovodstva svih stepena radila najviše samoinicijativno, saobražavajući svoje akcije konkretnim uslovima.

Pokrajinski komitet i GŠ BiH su uspostavili i održavali čvršće, redovnije i neposrednije kurirske veze sa CK KPJ i VŠ, a naročito posle njihovog prelaska u Užice, a zatim u Sandžak, istočnu Bosnu i Crnu Goru, što je pružilo mnogo bolje uslove za neposredniji uticaj centralnog jugoslovenskog vojnog i političkog rukovodstva na razvoj borbe u Bosni i Hercegovini. Međutim, kurirske i druge veze sa oblasnim vojnim i političkim rukovodstvima, a naročito sa rukovodstvima Bosanske krajine i Hercegovine, bile su vrlo slabe i neredovne, pa su zbog toga u sistemu rukovođenja Pokrajinskog rukovodstva ostale i dalje slabosti, karakteristične iz perioda početka ustanka, a što je imalo

izvesnih posledica. Tako, na primer, još pri prenošenju odluka Savetovanja u Stolicama došlo je do izvesnih slabosti. U Bosanskoj krajini su u sastavu nekih partizanskih odreda, uprkos njihovoj brojnosti, formirane čete, pa je to ispravljeno tek početkom 1942. godine. Pored toga, neka rukovodstva u Bosanskoj krajini nisu bila dovoljno upoznata sa otvorenom saradnjom četnika sa okupatorom, pa su dolazila do izražaja i razna shvatanja i postupci strani politici KPJ.[2]«[1]

Zbog vrlo dinamičnog razvoja, posebnih teškoća i složenih uslova ustanka u istočnoj Bosni, krajem 1941. i početkom 1942. godine, PK i GŠ za BiH su bili potpuno angažovani zbivanjima u ovoj oblasti, što je dovelo do toga da u tom periodu ostanu gotovo bez ikakvih veza sa Bosanskom krajinom i Hercegovinom, čijim rukovodstvima su samo povremeno prenosili opšte stavove i direktive Centralni komitet KPJ i VŠ, koje su, zahvaljujući sigurnim vezama sa njima, redovno primali. Stoga se Pokrajinsko rukovodstvo BiH nije u ovoj etapi dovoljno afirmisalo kao stvarni rukovodeći centar NOP-a u BiH što su, pored subjektivnih, uslovile i objektivne okolnosti. Među njima se ističu: složenost uslova pod kojima se razvijao ustanak u borbi istovremeno protiv okupatora, četničkih i ustaško-domobranskih oružanih snaga; relativna nerazvijenost partijskih organizacija u svim krajevima; velika udaljenost između sedišta Pokrajinskog i oblasnih rukovodstava i dr.

Pored brojnih okupatorskih i ustaško-domobranskih snaga, na teritoriju istočne Bosne, krajem 1941. i početkom 1942. godine prebacile su se iz Srbije i znatne četničke snage. Njihove oružane, propagandne i druge akcije bile su usmerene na razbijanje jedinstva ustaničkih snaga i izolovanje uticaja KPJ, raspirivanje verskog i nacionalnog šovinizma, sa parolama: „Ne boriti se protiv okupatora dok ne sazru uslovi, nego protiv Muslimana, Hrvata i komunističke revolucije", što je sve vodilo pokretanju i razvoju bratoubilačke borbe.

Da bi ostvarili ove svoje kontrarevolucionarne ciljeve četnici su, pored ostalog, usmerili svoje akcije u prvom redu na ometanje i dezorganizaciju komandovanja i ruko-

[291] Morača. „Jugoslavija 1941", str. 626 i 633.

vođenja, odnosno ometanje uspostavljanja i održavanja kurirskih i drugih veza (vojnih i partijskih) između rukovodećih organa oslobodilačke borbe na svim stepenima komando vanj a i rukovođenja. U tu svrhu hvatali su i ubijali kurire i terenske ilegalne aktiviste i radnike, preduzimali posebne akcije za uništavanje komandi i štabova partizanskih jedinica i rukovodećih partijskih organa u naseljenim mestima i na terenu i izvodili oružane akcije protv partizanskih jedinica. Ove i druge akcije četnika, kao i borbena dejstva i operacije širih razmera okupatorskih i ustaško-domobranskih oružanih snaga, umanjili su efikasnost borbenih dejstava nekih partizanskih jedinica i stvorili nove teškoće u sistemu komandovanja i vezama. To je prouzrokovalo i privremenu stagnaciju u do tada vrlo dinamičnom i uspešnom razvoju ustanka na teritoriji istočne Bosne.

Vrhovni štab je, stoga, krajem 1941. godine, posvetio posebnu pažnju ovom delu Bosne, smatrajući da su odnosi prema četnicima jedan od ključnih problema ustanka, ozbiljna kočnica u borbi protiv okupatora. Stoga je doneo odluku da se sa tek formiranom 1. proleterskom brigadom prebaci u istočnu Bosnu i pruži neposrednu pomoć partizanskim jedinicama ove pokrajine u njihovom organizacionom učvršćivanju i omasovljavanju, u razobličavanju kontrarevolucionarnog karaktera četničkog pokreta i njegovu saradnju sa okupatorom i kvislinzima u borbi protiv NOP-a. Uočivši da dotadašnji sistem komandovanja i održavanja veze ne odgovara daljem razvoju ustanka, jer se više nije radilo o pokretanju oružane borbe, već o njenom daljem organizovanju, a posebno o pitanju rukovođenja i sigurnih veza na svim nivoima, VS je, po prelasku sa 1. proleterskom brigadom u istočnu Bosnu, održao nekoliko sastanaka sa vojnim i političkim rukovodstvima BiH, na kojima je odlučeno da se sistem komandovanja, rukovođenja i veze reorganizuje. Rešeno je da se formiraju posebni operativni štabovi za istočnu Bosnu, Bosansku krajinu i Hercegovinu, da se PK i GŠ za BiH popune do punog sastava i organizuje neposredna veza između Pokrajinskog rukovodstva Centralnog komiteta KPJ i VŠ, Pokrajinskog rukovodstva i operativnih štabova i oblasnih partijskih rukovodstava na terenu. Pored toga, VŠ je izdao direktivu i

uputstva Pokrajinskom i oblasnim rukovodstvima, da pristupe formiranju mobilnih četa i bataljona, a potom, u skladu sa potrebama i mogućnostima, formiranju brigada i njihovih štabova, koje u svom sastavu moraju obavezno imati i jedinicu veze, radi obezbeđenja kurirskih i drugih veza sa operativnim štabovima, susednim jedinicama i štabovima neposredno potčinjenih bataljona i drugih jedinica.[292]

Istovremeno operativnim štabovima dat je zadatak da uspostave neposrednu kurirsku vezu i sa rukovodstvima susednih pokrajina, i to: Operativni štab za Bosansku krajinu sa GŠ za Hrvatsku i rukovodstvom NOP-a Dalmacije, Operativni štab za istočnu Bosnu sa rukovodstvom NOP-a Srbije, Operativni štab za Hercegovinu sa GŠ i PK Crne Gore, što je sve i ostvareno.

Svojim prisustvom i borbenim dejstvima 1. proleterske brigade, u sadejstvu sa partizanskim odredima istočne Bosne, Vrhovni štab je pružio neposrednu pomoć u razbijanju četničkog pokreta i njegovog uticaja na razvoj NOP-a, kao i učvršćivanju partizanskih jedinica i daljoj izgradnji vojno-političke organizacije, a posebno kada je u pitanju komandovanje i veza. O tome VŠ i rukovodstva NOP-a u BiH izdali su brojna naređenja, direktive i uputstva.

U ranije pomenutom naređenju Vrhovnog komandanta, od 20. februara 1942. godine, Glavnom štabu BiH, između ostalog, stoji:

1. — Neophodno je potrebno da na svim sektorima stvorite pokretne, udarne jedinice, koje ne smeju biti vezane za svoja sela;

2. — Svi krajiški odredi treba da razvijaju veliku aktivnost. Oni treba da uhvate vezu sa istočnom Bosnom od Travnika ka Sarajevu; zatim preko Zavidovića i ka Ozrenu; sa Hrvatskom preko Une, a sa Dalmacijom preko Grabovskog sedla. Jačim dejstvima Krajiških odreda, neprijatelj neće moći da koncentriše snage u pravcu istočne Bosne, gde će se razviti žestoke borbe...

6. — Pitanju veze morate posvetiti veliku pažnju. Odredima treba slati politički materijal, razne vijesti, biltene, literaturu itd.

[292] U Bosanskoj krajini je 21. V 1942. formirana 1. krajiška brigada, a do kraja 1942. godine još 7 brigada. U prvoj polovini avgusta 1942. godine formirane su: 6. istočnobosanska brigada i 10. hercegovačka brigada. Sve su brigade imale svoje štabove, 3—4 bataljona i druge rodovske jedinice (VE, sv. 2, str. 65 i 66).

Isto tako od odreda treba tražiti izveštaje o svim vojno-političkim pitanjima na njihovoj teritoriji; borbama, rasporedu i jačini neprijatelja; mesta koja drži neprijatelj; verovatne namere neprijatelja. Dogodilo se aa su Talijani povukli iz Hercegovine dve divizije, a ni jeana jedinica nije o tome zvanično izvestiia. A to je krupno vojničko obavestenje koje interesuje i nas i naše saveznike.

Uglavnom, vi sada imate tri operativne grupe — Krajišku (tamo je poslat kao rukovodilac Košta Nad, da organizuje Operativni štab, tako da će se bolje rusovoditi operacijama), Istočne Bosne i Hercegovine. Dakle, tri pravca. No, kad god možete, odredima neposredno dostavljajte materijal ubrzavajući vezu na taj način. Nikad ne smete sve poslove kruto shvatiti i ići po nadležnosti zaobilaznim putem...

8. — Vezu s nama što češće održavati, stalnim kuririma. Pazite da kuriri ne padnu neprijatelju u ruke (kao oni u Sandžaku i vaši kod Igmana).

9. — Nastojte da Birčanski odred uhvati vezu sa našim srpskim odredima preko Drine. Svima operativnim grupama dostavite naređenje u smislu gore izloženoga. Hercegovačkoj grupi mi smo već naredili. Ona će se nama direktno obraćati i od nas će dobijati sva naređenja u duhu gore izloženoga. Drug Košta otišao je sa usmenim uputstvom. Stab istočne Bosne upoznat je sa gornjim naređenjem na konferenciji, samo vi morate nastojati da se sve ovo oživi.[iM]

Iz istočne Bosne Vrhovni štab se vratio u Foču, pošto su je oslobodile jedinice Durmitorskog odreda 20. januara 1942. godine, i u njoj ostao sve do 10. maja 1942. godine. Odatle je, za vreme druge neprijateljske ofanzive, neposredno i preko rukovodstva NOP BiH rukovodio borbenim dejstvima 1. proleterske brigade i partizanskim odredima istočne Bosne. U to vreme delegat CK KPJ pri PK BiH Svetozar Vukmanović Tempo nalazio se još u Sarajevu, dok su Pokrajinski komitet, Glavni štab i Operativni štab za istočnu Bosnu bili na terenu. Pošto su sve veze VS sa delegatom u Sarajevu i sa jedinicama 1. proleterske brigade koje su ostale na području Vareša i Romanije bile nekoliko dana prekinute, VŠ naređuje da se veze sa njima održavaju preko Kalinovačkog odreda. Pri tome, izveštaji koji se šalju istim putem ili, ukoliko bude moguće direktno u Foču, trebalo bi da sadrže podrobnije podatke o poslednjim merama neprijatelja i njegovoj brojnoj snazi,

[293] Josip Broz Tito, „Vojna djela“ knj. I, str. 60 i 62. i Zbornik II/2, dok. 191.

0 rezultatima mobilizacije i ishodu ofanzive. Uz pomenuto naređenje delegatu poslati su i najnoviji materijali i Bilten VS, broj 12—13, s tim da se odmah umnože i pošalju. „Naročito je važno da naše odluke o stvaranju NO dobrovoljačkih odreda dopru u ruke svih štabova i komandi“, kaže se na kraju u naređenju.

U ovakvoj vrlo dinamičnoj i složenoj situaciji, kakva je bila krajem 1941. i 1942. godine u istočnoj Bosni, došlo je u radu VŠ i drugih nižih rukovodstava do punog izražaja elastičnost u pogledu komandovanja, rukovođenja i veze, odbacujući sve krute šablone i nadležnosti. U tom smislu Vrhovni štab je izdavao naređenja i jedinicama 1 štabovima, koji su organizacijski bili u nadležnosti drugih rukovodstava, sa kojima oni u određenim situacijama nisu imali sigurne i neposredne veze.

Tako u naređenju od 22. januara 1942. godine VS poručuje Štabu Romanijskog odreda da ga hitno izvesti o vojnoj i političkoj situaciji na njegovom sektoru i da po svaku cenu organizuje redovnu vezu s njim, što je posebno važno i zbog toga što će Štab odreda dobij ati neposredno od Vrhovnog štaba ceo materijal za vojnički, politički i propagandni rad ne samo za svoj odred „nego i za drugove iz Pokrajinskog komiteta“. Na kraju naređenja kaže se da će VŠ biti na pravcu: s. Kamenica — s. Butovački — s. Boškovići — s. Gornji Bogovići — s. Jabuka — s. Mazlići.[294]

U ovom periodu održavale su neposredne kurirske veze sa Vrhovnim štabom još i sledeće jedinice: 1. proleterska brigada, Pračanski bataljon, Kraljevački bataljon 1. proleterske brigade i Zupopivski bataljon, pa je Vrhovni štab i ovim jedinicama neposredno izdavao slična naređenja i uputstva za organizovanje i način uspostavljanja i održavanja veze.

O međusobnim vezama Vrhovni štab je 13. februara 1942. izdao Operativnom štabu za istočnu Bosnu ova konkretna i precizna naređenja:

Pitanje kurirske službe vrlo slabo ide. Od sada ćete ovako postupati: Svakoga dana prvim jutarnjim vozom morate nam po-

[294] Zbornik IV/3, dok. 24.

slati vašeg kurira makar i nemali šta izveštavati. Taj isti kurir i istog dana vratiće vam naređenje od nas. Od ovoga reda i načina apsolutno ne smete odustati. Recite vašem kuriru da u kancelarijama treba da sačeka izveštaj za vas. Inače, vaši kuriri sve nam donose izveštaje preko neke pete osobe. Sem toga, svu našu poštu za Čajniče morate odmah sprovoditi.[295]

U naređenju VŠ od 31. marta 1942. godine Operativnom štabu za Bosansku krajinu o formiranju udarnih bataljona i omladinskih četa, učvršćivanju dobrovoljačkih i partizanskih jedinica i načina njihovog partizanskog ratovanja, daju se u pogledu komandovanja i veza posebni zadaci. Tu se, pored ostalog, kaže:

... 9. — Naročito je važno u današnjoj situaciji da potpomognete dejstvo u Hrvatskoj, gde partizanske akcije poprimaju živ karakter. Treba uspostaviti veze i uputiti delove za povezivanje glavnim pravcima:

— Jasenovac (dotle već dolaze naši delovi) Psunj pl.

— Pakrac, gde se već vode borbe,

— Do predela Bosanskog Novog ka Vojniću i Glini,

— Iz predela Grmeč pl. ka Korenici i Gospiću, zalazeći u pozadinu četničkim bandama oko Lapca i Srba.

Sa Hrvatskim štabom treba se sporazumevati o upućivanju delova naznačenim pravcima. Pored vojničke koristi, to bi imalo i politički značaj.

10. — Sa jedinicama istočne Bosne treba održavati veze u pravcu Ozrena i Zenice ...

12. — Veze između vašeg I i V odreda sa Dalmatinskim štabom vrlo su potrebne. Zato ih stvorite što pre ...

17. — Svakih 15 dana izveštavajte nas o vojno-političkoj situaciji kod v a s . . .

18. — Političke materijale koje dobijete širite ne samo među jedinicama nego i među stanovništvom. Putem proglasa, letaka, radio-vesti obaveštavajte redovno o razvoju događaja.[296]

Što se tiče veze između Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta BiH i rukovodstva NOP-a Hercegovine one su u toku 1941. i 1942. godine bile vrlo slabe i neredovne, što je svakako uticalo na pokretanje i razvoj oružane borbe u ovoj pokrajini. Ali, rukovodstvo NOP-a i štabovi i komande hercegovačkih partizanskih jedinica su samoinicijativno još u početnom periodu ustanka, uspostavili

[295] Zbornik IV/3, dok. 66.
[296] J. B. Tito „Vojna djela“, knj. I, str. 68—73.

čvrste i neposredne kurirske veze sa susednim komandama i štabovima crnogorskih partizanskih jedinica, a preko njih i sa rukovodstvom NOP-a Crne Gore od kojih su dobij ali razna objašnjenja, uputstva i si. o svim pitanjima vojne i političke organizacije oružanih snaga i njihove taktike borbenih dej stava i razvoju ustanka uopšte. Na ovaj način su se posredno upoznali sa osnovnim idejama, stavovima i odlukama CK KPJ i VŠ o koncepcijama oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije protiv okupatora i domaćih kvislinga.

Pored uspostavljanja i održavanja međusobnih kurirskih i drugih veza, oni su obrazovali i zajedničke štabove. Naime, radi obezbeđenja sadejstva, koordinacije rada, izvođenja zajedničkih borbenih dejstava i razmene iskustava, održano je 4. januara 1942. godine, u Lastvi (kod Trebinja) na inicijativu štaba Hercegovačkog NOP odreda, savetovanje predstavnika Hercegovačkog i Nikšićkog NOP odreda, na kome je odlučeno da se, radi zajedničke borbe protiv okupatora i četnika na graničnom sektoru, koordiniraju dejstva crnogorskih i hercegovačkih jedinica. U tom cilju formiran je i zajednički operativni štab pod nazivom „Privremeni operativni štab NOP odreda za Hercegovinu".[297]

Posle prelaska CK KPJ i VŠ iz Srbije u Sandžak, istočnu Bosnu i u Crnu Goru, obostrano je uspostavljena i održavana kurirska, a u nekim perodima i telefonska veza sa Operativnim štabom Hercegovine. Pored toga, ova je veza obezbeđivana i ličnim kontaktima prilikom dolaska rukovodilaca NOP-a Hercegovine u Vrhovni štab. Veza je uspostavljena i slanjem instruktora i delegata SKJ i VŠ pri Operativnom štabu Hercegovine.[298]

U pismu od 2. maja 1942. godine Operativnom štabu za Hercegovinu o pitanju veze, Vrhovni štab kaže da sa njim (Vrhovnim štabom) treba da održava tesnu kurirsku vezu, izveštavajući svakih 10 dana o proteklim događajima, a naročito detaljno o vojno-političkoj situaciji.

[297] „Hronologija", str. 191.

[298] Stab za Hercegovinu i južnu Dalmaciju je 7. V 1942. godine samoinicijativno predložio VŠ da dođe kod njega na savetovanje, što je VS i usvojio (Zbornik, II/4, dok. 16).

Za razliku od slabih i neredovnih veza sa oblasnim vojnim i političkim rukovodstvima, a naročito sa rukovodstvima Bosanske krajine i Hercegovine, rukovodstvo NOP-a BiH je uspostavilo i održavalo sigurne, relativno brze i neprekidne veze sa Vrhovnim štabom i CK KPJ, dok su njihova sedišta bila na teritorijama Sandžaka, istočne Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Ove veze su većinom održavane preko delegata CK KPJ i VS pri PK BiH, koji se u toku 1941. i prvih meseci 1942. godine nalazio u samom gradu Sarajevu, s tim što je, po potrebi i povremeno obilazio štabove, jedinice i partijske organe i organizacije na terenu radi pružanja neposredne pomoći u svim pitanjima oslobodilačke borbe.

U izveštaj u Vrhovnom komandantu od 12. februara 1942. godine, delegat CK KPJ i VS pri BiH, između ostalog, kaže:

Za Zagreb imamo 3 kurira koji mogu legalno uvek putovati, a i iz Zagreba su učvrstili vezu sa nama. Sada ostaje da učvrstimo vezu sa vama i to ćemo postići ovako: odrediti dva kurira, koji će isključivo nositi poštu za vas, i oni će naizmenično ići do Trnova i vraćati se natrag, i jedino će ići direktno do vas ako treba odmah da donese vaš odgovor. Vi ćete trebati da imate dva kurira u Trnovu, koji će nositi poštu do vas. Oni neće nositi materijal (odelo, namirnice i dr.), jer će se to transportovati preko vojnih odreda u gradu do Miljevića, a odatle da vi patrolama prihvatite materijal, a kad će materijal stizati u Miljeviće javljaćemo preko kurira.[299]

Tako su GŠ NOPOJ i CK KPJ, pod rukovodstvom druga Tita, iz Beograda održavali vezu sa nacionalnim, pokrajinskim i oblasnim rukovodstvima specijalnim kuririma i preko svojih delegata sve do polovine septembra 1941. godine, i na taj način rukovodili NOB u čitavoj Jugoslaviji. Pri tome je značajnu ulogu u sprovođenju osnovnih koncepcija oslobodilačke borbe i revolucije odigrala idejna veza između svih stepena vojnih i političkih rukovodstava.

Radeći pod izuzetno teškim i složenim uslovima okupacije i oružane borbe, a bez sigurnih i brzih veza savremenim radio i telefonskim sredstvima, Vrhovni štab —

299 Arhiv CKJ, r. br. 57.

tvorac koncepcije oružanog ustanka i oslobodilačke borbe, prilagođavao je ovim uslovima način i metod rukovođenja i shodno tome izgrađivao vojnu i političku organizaciju i organe nove narodne vlasti. On je, u početnom periodu rata, najčešće izdavao opšta uputstva, direktive i smernice pokretanju, izvođenju i razvoju oslobodilačke borbe i revolucije.

Tamo gde su CK KPJ i VŠ neposredno rukovodili ustankom, kao što je bio slučaj u Srbiji, on je od početka imao izrazito organizovaniji razvoj nego u onim pokrajinama koje su imale slabe i neredovne veze ih ih uopšte nisu imale sa GŠ NOPOJ i CK KPJ. Posledice toga najviše su došle do izražaja kod rukovodstva Crne Gore, Vojvodine i na Kosovu i Metohiji.

Jedan od prvih i najvažnijih pisanih opštih dokumenata o organizacionoj strukturi, zadacima i razvoju partizanskih odreda i načinu izvođenja njihovih borbenih dejstava (akcija i operacija) bio je Bilten, koji je VŠ redovno izdavao do kraja NOR-a. Bilteni su sadržavali naređenja, direktive i uputstva o organizaciji oružanih jedinica, načinu njihovog ratovanja, komentare o događajima u zemlji i inostranstvu, izveštaje o akcijama, operacijama i borbama u svim pokrajinama i krajevima Jugoslavije, sve značajnije odluke, naredbe i ukaze VŠ i druge vojne stručne probleme. Oni su preko kurirskih veza dostavljani nacionalnim, pokrajinskim i oblasnim vojnim rukovodstvima, koja su ih umnožavala u potrebnom broju primeraka i dostavljala svojim potčinjenim komandama i štabovima i partijskim organima i organizacijama. Vreme prijema Biltena od strane nacionalnih, pokrajinskih i oblasnih štabova zavisilo je od njihovih kurirskih veza sa Vrhovnim štabom. Tako je, na primer, Glavni štab Srbije primio prvi Bilten treći dan posle njegovog štampanja, odmah ga umnožio u 500 primeraka i dostavio svojim potčinjenim štabovima i komandama i nižim partijskim rukovodstvima a oni širokim masama građana i seljaka. S druge strane, Pokrajinsko rukovodstvo Crne Gore sve do novembra 1941. godine nije primalo biltene, a slično je bilo i sa rukovodstvima nekih pokrajina. Kao i u svim drugim borbenim dokumentima (naređenjima, direktiva-

ma, borbenim zapovestima i dr.), Vrhovni štab je i u biltenima poklanjao posebnu pažnju pitanjima organizovanja sistema komandovanja i veze na svim nivoima.

Veze sa Glavnim štabom Slovenije

Velika međusobna udaljenost, kretanje kurira sredstvima okupatorovog i kvislinškog javnog saobraćaja i njihov prelaz preko veštačkih „državnih" granica između Srbije i Hrvatske u Zemunu i između Hrvatske i Slovenije, zatim postojanje tri različita okupatorska sistema u Sloveniji (Talijani, Nemci i Mađari), geografski položaj Slovenije sa gustom mrežom železničkih, putnih i drugih komunikacija, koje su stalno osmatrane i kontrolisane od jakih okupatorskih i kvislinških oružanih snaga i specijalnih policijskih organa i druge nepovoljnosti, uslovili su da se kurirska veza između CK KPJ i GS NOPOJ, s jedne, i CK i GS Slovenije, s druge strane, održava posredno preko CK KPH u Zagrebu. Zbog toga je ona bila sporija i neredovni ja nego veza sa rukovodstvom NOP u Hrvatskoj. Uspostavljena je tek krajem avgusta 1941. godine.[300]

Međutim, neredovnost i sporost veze CK i GS Slovenije sa CK KPJ i komandantom GS NOPOJ u velikoj meri je ublažena time što se član Politbiroa CK KPJ i član VS drug Edvard Kardelj, sve do polovine septembra 1941. godine, nalazio delom u Sloveniji, a delom u Hrvatskoj. On je, preko kurirskih veza, a prvenstveno ličnim kontaktom, u duhu opštih koncepcija oslobodilačkog rata i konkretnih direktiva CK KPJ pružao neposrednu i efikasnu pomoć vojnim i partijskim rukovodstvima ovih pokrajina o svim pitanjima organizovanja oružanih snaga, pokretanja, načina izvođenja i perspektive razvoja oslobodilačke borbe i revolucije u ovim pokrajinama. O svom radu i o vojno-političkoj situaciji u Sloveniji i Hrvatskoj, redovno je kuririma preko CKH dostavljao izveštaje Centralnom komitetu KPJ i komandantu GS NOPOJ, drugu Titu.[301]

[300] Zbornik III/2, dok. 8.

[301] Vladimir Dedijer, u svom delu „Josip Broz Tito", prilozi za biografiju, str. 280—283, između ostalog kaže: „Značajno je da

Veze sa rukovodstvom NOP-a Vojvodine

Zbog slabe i neredovne veze sa rukovodstvom NOP-a Bačke i Baranje, Pokraj nski komitet Vojvodine je, krajem 1941. godine, poslao iz Banata u Bačku nekoliko svojih članova na čelu sa organizacionim sekretarom Svetozarom Markovićem Tozom koji su, radi obezbeđenja rukovođenja oslobodilačkom borbom u ovim oblastima, imali da organizuju i uspostave neposredne i redovne kurirske veze sa okružn m rukovodstvima ovih oblasti (u Novom Sadu, Somboru i Subotici), sa PK Vojvodine,, čije je sedište bilo u Banatu, sa Okružnim komitetom i štabom NOP odreda u Sremu, sa CK KPJ i GŠ NOPOJ i sa PK KPJ za Srbiju, čije je sedište bilo u Beogradu* Međutim, deo PK Vojvodine u Bačkoj uspeo je, tek 8. juna 1942. godine, da preko OK Srema, centra veze u Zemunu i PK Srbije u Beogradu pošalje svoj prvi izveštaj za CK KPJ i VŠ.[302] Iznoseći podatke o pokretanju i razvoju oružanog ustanka u Banatu, Bačkoi i Baranji, u izveštaju o problemima veze, između ostalog, stoji: da gotovo godinu dana nemaju stalan kontakt sa CK KPJ i VŠ i pored toga što je mnogo puta pokušavano da se dođe do direktne veze.

Navodeći dalje da nisu bili spremni za ovako tešku i nejednaku borbu i da im nije bila jasna „perspektiva o trajanju rata", kaže da su sve do septembra bili u Banatu, da su imali nameru da pređu u Srbiju i prevedu preko 100 partizana za koje je tamo bio veoma težak opstanak, da su stoga prešli u Bačku, ali nisu mogli dalje.

jè Kardelj, istog dana posle podne (22. juna 1941. godine, kada se u Beogradu u Molerovoj ulici, sastao Politbiro CK KPJ i pored ostaloga doneo odluku da se narodima Jugoslavije izda Proglas sa pozivom na oružanu borbu protiv okupatora — prim. M. Ć.), sazvao u Siški, kraj Ljubljane, sastanak CK KP Slovenije, u kući muzičara Filipa Bernarda i da su na obadva sastanka, u Beogradu i Ljubljani, donete gotovo istovetne odluke, ne samo u generalnim linijama, nego i u pojedinostima. Najbolji dokaz koliko je naša Partija bila jedinstvena, koliko je njena dotadašnja linija bila pravilna. Drug Tito bio je gotovo u stalnom kontaktu s Edvardom Kardeljom . . . " (Zbornik II/2, dok. 6).

[302] **Zbornik 1/20, dok. 35.**

Zbog nedostatka veze sa Vrhovnim štabom i pokrajinskim rukovodstvom Vojvodine, kao svojim v:š m i neposredno pretpostavljenim rukovodstvom, koje se nalazilo delom u Banatu, a delom u Bačkoj rukovodstvo NOP-a u Sremu je nastojalo da uspostavi i održava neposredne kurirske veze sa Centralnim komitetom KPJ i Vrhovnim štabom NOPOJ. Dok su se Centralni komitet i VS nalazili u Beogradu, rukovodstvo NOP Srema je održavalo veze sa njima preko pomenutog Centra veze u Zemunu, kao i preko pojed nih članova OK Srema, koji su prilikom dolaska u Beograd, podnosili iscrpne izveštaje Centralnom komitetu i VS o situaciji NOP u Sremu i primali naređenja, direktive, uputstva, partijske i druge materiale.

Međut m, odlaskom CK KPJ i VŠ iz Beograda i čestim premeštanjem njihovih sedišta u toku 1941. i 1942. godine na teritoriju zapadne Srbije, Sandžaka, istočne Bosne, Crne Gore i zapadne Bosne, ova veza se teško mogla održavati. Zbog toga se rukovodstvo NOP Srema i orijent·salo na uspostavljanje i održavanje kurrskih veza sa Sekretarijatom Pokrajinskog kom teta Srbije čije je sedište bilo u Beogradu, a preko njega se Centralnim komitetom i VŠ.

O tome se u izveštaju Okružnog komiteta Srema, Pokrajinskom komitetu Vojvodine, od 5. januara 1942. godine, pored ostalog, kaže:

Veza sa ćaćom (CK KPJ — prim. M. Ć.) prekinuta je pre tri meseca. Stalno smo radili i sada radimo na ponovnom povezivanju. Samo za poslednjih mesec dana putovali smo tri puta, a oni dva puta. Oni su isto odvojeno radili da se povežemo, ali bez rezultata, tek skoro bili smo u stanju učiniti nešto i tim putem ćemo poslati izveštaj. Materijal smo već ranije poslali, no ne znamo da li je Ćaća primio. U našem radu mnogo smo štete imali zbog nepostojanja veze.

Posle mnogobrojnih pokušaja, OK Srema je uspeo da uspostavi prvu neposrednu vezu sa CK KPJ i VŠ tek u januaru 1942. godine, kada je Boško Palkovljević Pinki peške preneo Vrhovnom štabu koji ie tada bio u istočnoj Bosni, iscrpan izveštaj o staniu u Vojvodini. U izveštaju Fruškogorskog PO, koii je VŠ takođe preneo kur'r Palkovljević, između ostalog, govori se da je Jusuf Tulić

Todor, član Biroa OK Srema [303] pogrešio što je dopustio da ljudi iz Fruškogorskog odreda[304] pređu u Srbiju i tamo zajedno sa njim ostanu, da se Tulić nije vratio i tako su ostali bez veze sa VŠ. Tu se dalje kaže da im je ta veza neophodna radi obaveštavanja o borbama u ostalim krajevima zemlje, osobito u Srbiji, kao i radi konkretnih zadataka, (da li da se za sada zadrže pri sitnijim sabotažama ili da dižu ustanak tamo gde može i dr.).

Po povratku kurir je doneo naređenje VŠ od 9. januara 1942. godine za štab Fruškogorskog NOP odreda, u kome su, pored obaveštenja o situaciji i razvoju oslobodilačke borbe u svim pokrajinama Jugoslavije, data detaljna uputstva za organizovanje PO u Vojvodini i način izvođenja njihovih borbenih dejstava i drugih akc'ja. Pri tome se posebno naglašava važnost temeljnog rušenja svih komunikacija i TT — linija, zaseda, sabotaža, izbegavanja frontalne borbe, propagandno-političkog rada, itd.[305]

Zbog slabih i neredovnih veza sremskih PO-a sa PK Vojvodine i rukovodstvima Banata i Bačke, Vrhovni štab je ovim naređenjem stav o sve sremske partizanske odrede pod komandu GŠ Hrvatske.

Centralni komitet KPJ za Hrvatsku je, zbog otežanih uslova održavanja veze Politbiroa CKH iz Zagreba sa partijskim i vojnim rukovodstvima na teritorijama Slavonije i zagrebačke oblasti obrazovao u maju 1942. godine posebna partijska rukovodstva za ove oblasti. Radi jačanja NOB i proširivanja oslobođene teritorije Slavon'je, CKH je u svom pismu od 8. maja 1942. godine Partijskom povereništvu za Slavoniju[306] posebno naglasio važnost održavanja sigurne i redovne veze sa rukovodstvima partizanskih snaga u Sremu, s tim što će se preko Fruškogorskog odreda povezati sa tamošnjim partijskim

303 Tulić je, krajem septembra 1941. godine, prešao iz Srema u Srbiju sa oslobođenim zatvorenicima, članovima KPJ iz kaznione u Sremskoj Mitrovici.

394 Odnosi se na borce koji su sprovodili i obezbeđivali oslobođenje zatvorenika iz kaznione Sremska Mitrovica.

305 Zbornik 11/2, dok. 96.

306 povereništvo su sačinjavali: Pa vie Gregorić, Karlo Mrazović, a kasnije i Grga Jankez.

rukovodstvom.[307] Pored toga, Štabu Fruškogorskog odreda stavljeno je u zadatak da naređenja i uputstva prenese ostalim rukovodstvima NOR-a u Vojvod ni i da sa njima uspostavi redovne veze. Međutim, Povereništvo za Slavoniju nije uspelo da uspostavi vezu sa OK Srema ni u junu 1942, godine.

U skladu s pomenutim naređenjem Vrhovnog štaba, štab NOP odreda za Srem je juna 1942. godine, izdao „Uputstvo za vođenje partizanskog rata", čime je prvi put konkretno i zvan čno regulisano pitanje rukovođenja partizanskim jedinicama u Sremu i način uspostavljanja i održavanja veze sa njima i između njih.[308] Uputstvo za vezu predviđa da se pri štabovima partizanskih odreda formiraju vodovi za vezu i da se organ:zuje obuka star ešina i boraca u održavanju veze — prvenstveno kurirske. Tu se, pored ostalog, kaže:

Što brža i sigurnija veza između četa, bataljona i štabova odreda, kao i između štabova odreda i GŠ-a je neophodan uslov za konkretno rukovođenje operacijama koje dobivaju sve širi karakter. Stoga je potrebno organizovati dobru kurirsku službu. Za kurire birati ljude smele, promućurne, koji će umeti da se probijaju kroz neprijateljske redove i koji će biti kadri i da umru a da ne izdaju.

S obzirom na to da već u drugoj polovini 1941. i u toku 1942. godine PK Vojvodine praktično nije postojao kao jedinstveno rukovodstvo NOP-a Vojvodine, a nije postojala međusobna kurirska ni druga veza 'između Banata, Bačke i Srema, rukovodstvo NOP odreda Srema (Okružni komitet i Štab odreda) se samo'n'cijativno, kao i na osnovu direktiva i uputstava CK KPJ i VŠ, orijentisalo na to da uspostavi i održava kurirske veze sa VŠ i CK KPJ. Zbog velike međusobne udaljenosti i drugih teškoća, uspostavljanje i neposredno održavanje ovih veza bilo je sporo i nes'gurno, pa su OK i Štab NOP odreda Srema, kao što smo videli, uspostavili i održavali veze sa Centralnim komitetom KPJ i VŠ, prvenstveno i najviše preko PK Srbije u Beogradu.

PK Srbije je, pored prenošenja direktiva, naređenja i drugih materijala Centralnog komiteta KPJ i VŠ, ruko-

[307] Zbornik V/2, dok. 18.
[308] Zbornik 1/6, dok. 29.

vodstvu Srema davao i konkretna uputstva, objašnjenja i odgovore na osnovu njegovih izveštaja. Pored toga, slao mu je i svoje direktive i uputstva namenjena i dostavljena rukovodstvima NOP-a u Srbiji, jer su događaji u svim pokrajinama Jugoslavije bili u tesnoj i uzročnoj vezi i izvodili se na osnovu jedinstvene vojne i političke koncepcije rata i revolucije VŠ i CKJ[300]. Naglašavajući potrebu uspostavljanja čvršćih međusobnih veza i obaveštavanja, PK Srbije, u svom pismu Okružnom komitetu Srema od 8. marta 1942, pored ostalog, kaže da je Mesnom kom'tetu za Zemun rečeno da i OK u Sremu šalje sve materijale koje oni štampaju i dobijaju. U daljem izlaganju PK Srb·je daje OK Srema konkretna uputstva 0 načinu njegovog održavanja veze sa Centralnim komitetom i VŠ, PK Srbije i Pokrajinskim povereništvom za Banat preko Centra veze u Zemunu, zahtevaiući da OK Srema pošalje svoju „javku" za Zemun i odredi kurire za prenos pošte od Zemuna do svog sed šta. Uz to napominje da pismo CK od 14. decembra 1941. godine, koje im je poslato treba da im osvetli protekle događaje i buduću perspektivu naše borbe u Sremu. Isto tako, poslato im je i pismo PK za Srbiju koje je upućeno i svim partijskim organizacijama i partizansk·m jedinicama u Srbiji. Oni treba da ga prorade i upute njihovoj partijskoj organizaciji u odredu na proradu i sprovođenje u život. Tu su sva iskustva Partije o partizanskim odredima u Srbiji.

I, najzad, CK KPJ i VŠ su, na osnovu izveštaja rukovodstva NOP-a u Vojvodini i izveštaja PK Srb'je, svojim brojnim direktivama i uputstvima intervenisali 1 pružali neposrednu pomoć u prvom redu u komandovanju, rukovođenju, vojnom i partijskom linijom i u uspostavljanju i održavanju redovn'h veza sa CK KPJ i VŠ i međusobn h veza između rukovodstava Vojvodine. Ove intervencije su vršili preko svog Organizacionog sekretarijata za neoslobođene krajeve sa sedištem u Zagrebu.[310]

[309] Pismo PK Srbije Okružnom komitetu Srema od 8. marta 1942. godine.

[310] Ivo Lola Ribar i Edvard Kardelj.

Usled nepostojanja jedinstvenog vojvođanskog rukovodstva i međusobnih veza između rukovodstva Srema, i Banata, Centralni komitet KPJ i VS su, svojim direktivama od marta i aprila 1942. godine, odlučili da se formira jedno partijsko povereništvo za Srem i Bačku sa sedištem u Sremu, a drugo za Banat sa sedištem u Banatu. Povereništvo za Srem i Bačku imalo je da uspostavi i održava kurirske veze sa CK KPJ, VŠ i PK Srbije preko Centra veze u Zemunu, a time i sa Povereništvom u Banatu, kao i sa svojim neposredno potčinjenim i područnim partizanskim odredima i part jskim organima i organizacijama na teritoriji Srema, Bačke i Baranje. Povereništvo pak za Banat sa PK Srbije u Beogradu, a preko njega i sa CK KPJ i VŠ i sa Povereništvom za Srem, kao i sa partizanskim odredima i partijskim organizacijama na svojoj teritoriji.[311] Pored toga, zbog spor h i relativno neredovnih kurirskih veza sa CK i VŠ, kao i zbog nepostojanja veze sa ostalim oblastima Vojvodine, VŠ je, kao što je izneto, početkom 1942. godine odlučio da rukovodstvo NOP-a Srema bude neposredno podređeno CKH i GŠH. U tom cilju naređeno je da OK Srema uspostavi vezu sa Povereništvom CKH za Slavoniju, a od dotadašnjih sremskih odreda (Fruškogorskog, Podunavskog i Posavskog) da se formira jedan odred i stavi pod neposrednu komandu Štaba III operativne zone (OZ) Hrvatske, kao njen treći PO. Međutim, Štab odreda je uspeo da uspostavi neposrednu kurirsku vezu sa Štabom III OZ Hrvatske tek avgusta 1942. godine (stigao je kurir Štaba odreda Milan Blagojević Zičar) i od tada je konačno izvršeno njegovo pretpotčin javan je GŠ Hrvatske.[312] Tako je Srem zaključno sa Zemunom potpao pod komandu Štaba III operativne zone. Da bi se veza mogla uspešno održavati, bilo je potrebno da Štab odreda pošalje 4 kurira koji će se stalno nalaziti pri Štabu III OZ.[313]

[311] Pisma Ive Lole Ribara PK Srbije od 15. III 1942. god., 17. III 1942. god., 3. VIII 1942. god. i dr. (Zbornik II/2, dok. 49 i 58 u II/5, dok. 5 i 69).

[312] Naređenje Štaba III OZ Hrvatske od avgusta 1942. god., štabu 3. NOP odreda za formiranje štabova i komandi i uputstva za rad štapskih oficira.

[313] Zbornik 1/6, dok. 41.

PK Srbije, u svom uputstvu od 19. aprila 1942. godine, kaže da OK Srema uspostavi i održava kurirske veze sa partizanskim odredima u istočnoj Bosni (na Majevici) radi koordiniranja akcija i saradnje u oslobodilačkoj borbi i revoluciji, kao i radi održavanja veze preko svojih odreda i odreda istočne Bosne sa Vrhovn m štabom. Pri tome je PK Srbije istakao da treba imati na umu sporost kurirskih veza sa VS ovim putem, jer je OK Srema pre dobij ao direktive CK KPJ i VŠ upućene preko PK Srbije, nego direktno kuririma od VS preko PO istočne Bosne i Srema. Stoga, po ovom pitanju PK Srbije u pomenutom Uputstvu OK-u Srema kaže da se nikakve direktive VŠ i CK KPJ „ne sprovode u odredu bez znanja, PK Srbije" pored ostalog i zbog toga što te direktive često putuju dugo vremena, a VŠ i CK KPJ u međuvremenu šalju nove direktive koje „preko nas st'gnu pre onih prvih koje bi dobili preko odreda, tako da može nastup ti zbrka".[314]

U svom pismu upućenom OK Srema od 15. avgusta 1942. godine, PK Srbije traži da mu se što češće šalju izveštaji o stanju partijskih organizacija, a pored toga i o đelatnosti PO kao i informacije o prilikama u Sremu, o teroru okupatora i otporu naroda, o radu izdajnika 0 odnosu raznih političkih grupacija prema okupatoru i NOB. Ovo mu je, kaže potrebno, pored ostalog i radi objavljivanja u vestima preko radio-stanice „Slobodna Jugoslavija".[315]

Početkom oktobra 1942. godine iz Bosne je prešla u Srem 6. istočnobosanska br gada. Posle zajedničkih borbi u Sremu rešeno je, zajedničkom odlukom štaba brigade 1 štaba 3. odreda III operativne zone Hrvatske, da 3. bataljon odreda uđe u formacijski sastav brgade, prebaci u istočnu Bosnu i nastavi zajedničke borbe. Štab odreda u istočnoj Bosni i 4. bataljon odreda, koij je ostao na teritoriji Srema, b li su neposredno potčinjeni Štabu III operativne zone Hrvatske sve do formiranja Glavnog štaba Vojvodine u prvoj polov'ni 1943. godine. U skladu sa ovakvom reorganizacijom komandovanja i rukovođenja Štab III operativne zone Hrvatske je uspostavio i

[314] Zbornik 1/6, dok. 17.
[315] Zbornik 1/6, dok. 39.

održavao neposredne kurirske veze sa Štabom 3. odreda u istočnoj Bosni, a preko njega i sa rukovodstvom NOP-a Bosne i Hercegovine, kao i sa Štabom 4. bataljona. Ovim je uspostavljena prva i neposredna taktičko-operativna i borbena veza između part zanskih oružanih snaga Bosne i Srema, što je omogućilo zavidne uspehe u borbi protiv okupatorskih i kvislinških snaga na teritoriji Bosne i Srema. Posle toga nastup'o je jedan od najznačajnijih perioda za razvoj NOP u Sremu — stvoreni su uslovi za formiranje vojvođanskih brigada, a kasnije i krupnijih jedinica — divizija i korpusa.

U direktivi Organizacionog sekretarijata CK KPJ i VŠ za neoslobođene krajeve od 25. jula 1942. godine, upućenoj rukovodstvima KPJ za Vojvodinu (organizacionom sekretaru PK Vojvodine koji se nalazio u Bačkoj, OK Srema i Povereništvu za Banat) data je detaljna i svestrana analiza razvoja NOB u Vojvodini i postavljeni naredni zadaci. Tu su, posebno naglašene subjektivne slabosti i nedostaci rukovodstva u komandovanju, rukovođenju i vezi, koji su bili osnovni uzrok velikih gubitaka rukovodećeg i boračkog kadra, razbijanja većeg broja PO u samom početku ustanka i privremene stagnacije razvoja oslobodilačke borbe u ovoj pokrajini. U direktivi se, između ostalog, kaže da su novi uslovi u kojima se našla Vojvodina posle porobljavanja Jugoslavije i rasparčavanja ove pokrajine na tri okupacione zone, osnovni uzrok što su se Partija i NOP skoro čitavu godinu dana razvijali zasebno u Sremu, Banatu i Bačkoj i to dugo vremena bez ikakve međusobne veze. Međutim, u direktivi se dalje kaže da bi bilo pogrešno takvo stanje pripisati isključivo uticaju ovih spoljnih, objektivnih okolnosti. Jer, „čitava naša zemlja je rasparčana i podeljena, stvoren je čitav niz umjetnih granica, koje je izukrštaju, i najrazličitijih teškoća, pa ipak je naša Partija bila u stanju da te teškoće savlađuje i obezbedi jedinstvo svoje linije" — kaže se u direktivi.

U direktivi se na kraju daje uputstvo za reorganizaciju komanđovanja, rukovođenja i veze, s tim da se obrazuje Privremeni PK kao jedinstveno rukovodstvo Vojvodine sa sedištem u Sremu, koje će uspostaviti i održavati kurirske veze sa CK KPJ i VŠ na dotadašnji na-

čin (preko PK Srbije i Centra veze u Zemunu), sa PK Srbije, neposredno i preko Zemuna, koji će mu stalno i neposredno ukazivati pomoć u oslobodilačkoj borbi i revoluciji, zat·m da se održavaju neposredne kurirske veze sa OK Srema i sa Partijskim povereništvom Banata i rukovodstvima u Bačkoj. Pored toga, Partijskom povereništvu za Banat stavljeno je u zadatak da preko Pančeva održava kurirske veze sa PK Srbije u Beogradu.

Tako je ovom direktivom rešeno pitanje komandovanja i rukovođenja u skladu sa tadašnjom konkretnom situacijom, potrebama i mogućnostima, a time je rešeno i pitanje veza. Na kraju, treba istaći da, ma koliko da su uslovi u Vojvodini bili teški i složeni, ipak, zahvaljujući inicijativi, snalažljivosti, požrtvovanju nižih partijsk·h i vojnih rukovodstava i idejnoj vezi, neprijatelju nije uspelo da spreči razvoj NOP-a i u ovoj pokrajini.

Veze sa Glavnim štabom Makedonije

Sredinom maja 1941. godine, Centralni komitet KPJ je uputio u Makedoniju Lazara Koliševskog, u svojstvu člana KP Makedonije sa zadatkom da makedonskoj partijskoj organizaciji prenese zaključke Majskog savetovanja i druge partijske materijale sa uputstvima za rad na pripremama oružanog ustanka i da organizuje, uspostavi i održava veze između PK Makedonije i CK KPJ.[316] U nemogućnosti da se uspostave kurirske ili druge veze, on je u pripremnom periodu i prvih dana oružane borbe nekoliko puta dolazio iz Skoplja u Beograd i l'čno podnosio izveštaje i iscrpne informar je o stanju u Makedoniji. Iz njih su CK KPJ i GS NOPOJ saznali da je partijska organizacija Makedonije priključena Bugarskoj radn čkoj Partiji i da je PK Makedonije prhvatio političku liniju njenog rukovodstva, koja je bila u potpunoj suprotnosti sa političkom linijom CK KPJ u vezi sa pripremama, izvođenjem i razvojem oslobodilačke borbe i revolur'je. To je, u to vreme, bila jedina veza sa rukovodstvom Makedonije.

[316] „Hronologija“, str. 37.

Zbog ovakvog stanja PK Makedonije sve do jula 1941. god'ne nije sprovodio pripreme za oružanu borbu u skladu sa zaključcima Majskog savetovanja i stavova u drugim partijskim i vojnim materijalima CK KPJ i GŠ NOPOJ. Međutim, izvestan broj partijskih organizacija na terenu (kumanovska, prilepska, skopska, veleška, kavadarska, bitoljska i dr.) uz pomoć članova KPJ Makedonije koji su poznavali i usvajali političku liniju Centralnog komiteta KPJ samoinicijativno su i mimo PK organizovali otpor protiv terora i represalija okupatora. Preduzeli su mnoštvo mera za pripremu makedonskog naroda za oružanu borbu (formiranje mesnih vojnih štabova i diverzantskih grupa, prikupljanje oružja, municije i dr.).

U ovako teškoj i složenoj situaciji u Makedoniji, CK KPJ i GŠ NOPOJ su brzo i energično reagovali i preduzeli, u prvom redu, mere za konsolidaciju makedonske partijske organizacije i za rešenje organizacionih i drugih pitanja rukovođenja, komandovanja i uspostavljanja veza sa pokrajinskim rukovodstvom. Pored toga, vrhovno vojno-političko rukovodstvo Jugoslavije je, telegramom preko ilegalne radio-stanice u Zagrebu, intervenisalo i u Komintern[1], koja je avgusta 1941. god'ne donela odluku da partijska organizacija Makedonije ostane u sastavu KPJ i da pod njenim rukovodstvom vodi oružanu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih satelita. O tome je CK KPJ direktivom obavestio pokrajinsko partijsko rukovodstvo Makedonije.[317]

Odmah posle prijema izveštaja o stanju partijske organizacije i vojno-političkoj situaciji u Makedoniji, Centralni komitet KPJ je, sredinom juna 1941. godine, odlučio da smeni tadašnji PKM, isključi njegove članove iz KPJ i obrazuje novo partijsko rukovodstvo na čelu sa Lazarom Koliševskim.[318] I tako je sredinom septembra 1941. godine formiran novi Pokrajinski komitet i Pokrajinski vojni štab Makedonije. Oni su odmah pristupili konsolidaciji i učvršćivanju partijske organizacije, intenzivnim priprema za početak oružanog ustanka, formiranju partizanskih odreda i njihovih štabova i ko-

[317] „Kronologija", str. 122.
[318] Isto, str. 51.

mandi,[319] i organizovanju i uspostavljanju kurirskih veza sa partizanskim odredima i partijskim organima i organizacijama na terenu. Radi neposredne pomoći i učvršćivanja veza sa Pokraj insk m rukovodstvom i partizanskim odredima, upućivani su instruktori PK u gotovo sva mesta Makedonije.

Tako su stvoreni osnovni uslovi za pokretanje i izvođenje oružanog ustanka u Makedoniji, koji je počeo 2. oktobra 1941. godine, napadom Prilepskog partizanskog odreda na pol cijsku stanicu, zatvor i poštu u Prilepu,[3-0] što je predstavljalo definitivnu i potpunu pobedu stavova Centralnog komiteta KPJ. Novoimenovani članovi PK Makedonije Lazar Koliševski i Mara Naceva, koji su odlučno bili na liniji CK KPJ samoinicijativno su, povremenim dolaskom u Beograd, obaveštavali CKJ 0 stanju u Makedoniji, a zatim, po povratku u Skoplje, prenosili njihove direktive i uputstva.

U ovakvoj situac ji nepostojanja nikakvih redovnih veza sa tadašnjim Pokrajinskim rukovodstvom partijske organizacije Makedonije, CK KPJ i VS su, krajem jula 1941. god ne, u Makedoniju uputili svog delegata Dragana Pavlovi ća sa ovlašćenjem i zadatkom da lično i angažovanjem rukovodećih komunista makedonske part'jske organizacije sprovede u delo njihove odluke i direktive i smeni tadašnje i formira novo pokrajinsko partijsko rukovodstvo; konsoliduje partijsku organizaciju na terenu; formira pokraj'nsko vojno rukovodstvo i partizanske jedinice sa njihovim štabovima i komandama; objasni antipartijski i kontrarevolucionarni stav i rad bivšeg pokrajinskog komiteta; priprem[5], pokrene i izvede oružanu borbu protiv okupatora i njegovih satelita u Makedoniji 1 dr.[321]

Delegatu je dat poseban zadatak da, u skladu sa potrebama i mogućnostima, organi zuje i uspostavi redovne

[319] U toku 1941. godine formirani su: Kumanovski, Prilepski „Dimitar Vlahov", Skopski, a u toku 1942. god. Bitoljski, Bitoljsko-prespanski „Damjan Gruev", Kruševski „Pitu Guli" i partizanski odred „Goce Delčev" (VE, sv. 6.).

[320] VE, sv. 5, str. 366.

[321] Zbornik VII/1, dok. 3; Boro Temelkovski: „Uslovi pod kojima se pripremao početak oružanog ustanka u Makedoniji", str. 137; Pero Morača „Jugoslavija 1941", str. 399.

kurirske i druge veze sa: CK KPJ i GS NOPOJ i sa štabovima i komandama partizanskih jedinica, kao i sa rukovodstvima partijskih organizacija na terenu. Pri izvršavanju ovog zadatka delegat je naišao na posebne teškoće, jer mu smenjeni sekretar PKM Sarlo nije hteo dati nikakve podatke o dotadašnjoj organizaciji i načinu uspostavljanja i održavanja veze sa CK KPJ, partijskim i vojnim rukovodstvima susednih pokrajina i partijskih organizacija na terenu, kao što su: imena i zadaci kurira za održavanje veze na pojedinim relacijama; adrese ilegaln h stanova u pojedinim mestima koje su služile kao javke; ugovorene znake za međusobno „legitimisanje" kurira; partijsku tehn·ku za pisanje i umnožavanje izveštaj a, direktiva i uputstava, kao i izradu lažnih ličnih i putnih isprava za kurire i instruktore koji su upućivani u pojedine organ[5] zaci je na terenu u cilju pomoći i učvršćenju veza sa njima itd. Dragan Pavlović, poverenik CKJ za Makedoniju, sastao se sa Pokrajinskim komitetom Makedonije drugog dana po dolasku u Skoplje i detaljno se upoznao sa stanjem u Makedoniji. U svom izveštaju CK-u i GŠ-u NOPOJ od 28. VIII 1941. o stanju partijske organizacije u Makedoniji i izdajničkom radu sekretara PKM, između ostalog, kaže: „Napominjem da sam tri dana po dolasku poslao preko Vranja izveštaj, ali usleđ iznenadnog velikog hapšenja u Vranju i prekida veza sa Leskovcem, izveštaj nije stigao što sam tek u Leskovcu saznao. Držao sam da ste ga primili. Poslati kurira bilo je vrlo teško."

On dalje navodi da je sekretar Sarlo (Šatorov) sa još dva člana Pokrajinskog komiteta Makedonije odbio đa prizna odluku o isključenju iz KPJ i da partijsku organizaciju Makedonije preda novoformiranom rukovodstvu PK i delegatu CK pri njemu.[322] Stoga su novi PKM i delegat CK bili prinuđeni da sve ove probleme organizacije kao i uspostavljanja i održavanja kurirskih veza na svim relacijama ponovo i brzo reše. U nemogućnosti uspostavljanja neposrednih kurirskih veza sa Centralnim komitetom PKJ i GŠ NOPOJ, zbog relat'vno velike međusobne udaljenosti i drugih objektivnih teškoća, PKM

[322] Hronologija, str. 72.

i delegat Centralnog komiteta pri njemu ostvarili su ovu vezu, kao što je već izneto, preko kurirskih kanala PK Srbije za vezu, sa Partijskim povereništvom (PP) i okružnim komitetima u Nišu, Leskovcu i Vranju, gde su uzajamno razmenjeni pismeni dokumenti i usmene poruke i saopštenja između kurira PK Srbije, i PK Makedonije. O tome u Uputstvu PK Srbije od 10. avgusta 1941. godine, članu PKS i PK Niš i Leskovac za rad na formiranju PO u južnoj Srbiji i njihovim dejstvima, u pitanju učvršćivanja veza sa PKM, kaže se:

Utvrdite vezu sa Makedonijom i kad nešto dođe otuda, ne žalite truda i novaca da neko odmah dođe ovamo. Taj zadatak pripada drugovima u Leskovcu.

Ponovo insistiramo na što čvršćem i češćem kontaktu. Šaljite redovan izveštaj o svom radu.

Sa svakim dokumentom obavezno upoznajte drugove iz Štaba Glavne komande (partizanskih odreda u Srbiji (misli se na Glavni štab NOPO za Srbiju), kojoj ste apsolutno potčinjeni i sve njene naredbe o vojnom delu imate obavezno sprovoditi. Tražite od Štaba komande da nam odmah pošalje tri do pet iskusnih partizana.[323]

Iz izveštaja OK Niš od 29. avgusta 1941. gođ'ne vidi se da je delegat CK KPJ i VS pri PK Makedonije, pored kurirske veze, održavao i lični kontakt sa PK Srbije i partijskim organima južne Srbije. U tom izveštaju se, između ostalog, kaže: „Po pitanju Makedonije ja sam se u Leskovcu našao sa dugačkim (odnosi se na delegata CKJ pri PKM Dragana Pavlovića) drugom koji je došao otuda. On će vam usmeno podneti izveštaj o svemu što je tamo b'lo i kako je. Njemu je u Nišu takođe podnešen usmeni izveštaj o stanju narodne pomoći kod nas".[324]

Okružni komitet KPJ za Niš, u svojim pismima od 18. i 26. januara 1942. godme, PK Srbije, između ostalog, kaže da je veza sa Makedonijom učvršćena i da je pismo, koje je ranije preko Niša poslato za Makedoniju otišlo.

I pored toga što je ova veza često, za kraće ili duže vreme prekidana,[325] zbog stalnih borbi, pojačanog terora

[323] Zbornik IX/1, dok. 1.

[324] Zbornik NOR-a, tom I—2—15.

[325] U izveštaju Okružnog komiteta Leskovac od 13. II 1942. godine o vezi sa rukovodstvom Makedonije, kaže se: „Već tri

i stalne kontrole svakog kretanja, ipak je zadovoljila osnovne potrebe i kontinuitet rukovođenja oslobodilačkom borbom u Makedoniji od strane Centralnog komiteta KPJ i VŠ. Sporost i neredovnost kurirskih veza u ovakvim i sličn'm situacijama su u velikoj meri ublažavane detaljnim direktivama i uputstvima za rad na organizovanju oslobodilačke borbe i revolucije za tekući i duži period, a u nekim osnovnim i važnim zadacima i do kraja rata. Na sličan način su dostavljani i izveštaji koji su sadržavali iscrpna obaveštenja o prethodnom dužem ili kraćem periodu, o namerama i budućim zadacima, kao i o mogućnostima i načinu njihovog izvršenja. Pored toga, zbog specifičnog karaktera NOR-a i posebnih teškoća pokretanja i izvođenja oružane borbe u Makedoniji, kao i zbog sporih i neredovn'h veza, CK KPJ i VS su, još od prvih dana ustanka, imali pri Pokrajinskom rukovodstvu Makedonije svoje predstavnike u svojstvu poverenika, instruktora i delegata. Raspolažući bogatim iskustvima ilegalnog rada u predratnom perodu i poznajući vojne, političke i partijske koncepcije Centralnog komiteta i VŠ, oni su, u okviru datih im širih ovlašćenja, znatno doprineli uspešnom sprovođenju direktiva, naređenja, uputstava ovih najviših vojno-političkih foruma 0 svim pitanjima rukovođenja, komanđovanja i veze. Oni su, isto tako, kroz iscrpne izveštaje upoznavali CK KPJ 1 VŠ o stanju u Makedoniji, toku i razvoju oružane borbe.[326]

Pošto je na mesto smenjenog PK Makedonije sa sekretarom na čelu, formirano novo pokrajinsko rukovodstvo, Centralni komitet KPJ i Vrhovni komandant NOPOJ su mu, u drugoj polovini 1941, uputili preko svog delegata Dragana Pavlovića, sledeću direktivu:

nedelje nije došao kurir iz Makedonije. Sada je prekinuta veza i sa Bugarima (Arhiv PKS, 94). U izveštaju Partijskog povereništva za južnu Srbiju od 21. IV 1942. godine za veze sa Makedonijom, kaže se: „Veza sa Makedonijom ne funkcioniše, radi teškog stanja u Leskovačkom kraju“ (Arhiv PKS, 109).

[826] Centralni komitet KPJ i VŠ su pokrajinskom rukovodstvu Makedonije uputili sledeće delegate: 24 jula 1941. Dragana Pavlovića, jula 1942. Dobrivoja Radosavljevića i početkom 1943. člana CK KPJ i VŠ Svetozara Vukmanovića Tempa (P. Morača, n.d., str. 399, VE, sv. 7, str. 781. i sv. 10, str. 701).

Sada stoji pred vama u Makedoniji jedan od najvažnijih zadataka, a to je stvaranje partizanskih odreda. Nemojte se zbuniti zbog toga što nemate dovoljno oružja; počnite sa onim što imate. Uskoro ćemo biti u mogućnosti da vam dajemo veću količinu oružja i municije. Isto tako poslaćemo iz Srbije i jedan odred partizana u Makedoniju, koji je već stekao veliko iskustvo u ovdašnjim borbama. Nastojte da vaši partizanski odredi budu sastavljeni od Srba i Makedonaca. U svojim akcijama, vaši partizani i diverzantske grupe treba da posvete najveću pažnju komunikacijama, naročito na glavnoj liniji NIŠ—Sofija i Skoplje—Solun. Tu prugu poštopoto treba neprekidno, držati nesposobnom za promet.

Da biste mogli izvršiti te zadatke, da biste mogli voditi uspešne partizanske borbe i pojačati brojno stanje partizana, potrebno je da pred partijske organizacije u Makedoniji postavite taj zadatak kao najvažniji. Ali, morate strogo paziti na to da se Partija ne izgubi u partizanskim odredima. Ne zaboravite svoje zadatke: političko rukovođenje čitavim pokretom u Makedoniji. Partijske organizacije moraju ostati na terenu, gde će i dalje svestrano razvijati svoj rad. Jedan određen broj partijaca treba da se pošalje u partizanske odrede, bilo kao komandiri ili politički komesari, bilo kao rukovodioci štabova. Morate organizovati i Glavni štab NO partizanskih odreda za Makedoniju, koji će rukovoditi svim akcijama i operacijama partizana i u koji će ući najmanje dva člana iz PKM. U štabu treba da budu ljudi koji poznaju vojne stvari. Ako nemate dobrih oficira, onda uzmite kojeg druga koji je bio u Spaniji, ili bar nekog dobrog podoficira. Odredi se stvaraju ovako: desetina—vod—četa—bataljon—odred—grupa odreda. Najmanja autoritativna jedinica je četa. U svakoj četi mora biti politkomesar, a u vodu delegat politkomesara.[327]

Delegat CK KPJ i VS Dobrivoje Radosavljević je, 4. oktobra 1942. dostavio izveštaj Centralnom komitetu KPJ o vezama sa CK BRP (k), o radu Pokrajinskog komiteta Makedonije, o organizacionom, vojnom i drugim pitanjima. U njemu, pored ostalog, kaže da bi trebalo uspostaviti poseban kanal između njega i Blagoj a Neškovića, sekretara Sekretarijata PK Srbije koji se nalazio u Beogradu, da postoji mogućnost dobijanja pasoša za Hrvatsku (kao predstavnika neke firme), pa bi se eventualno „moglo doći na 5—6 dana u Beograd." Dalje, kaže, da su njihove veze (PK Makedonije) vrlo slabe i nesigurne, da je posle velikih provala veći deo aktivista pao a ostao je vrlo mali broj (oko 10 od rukovodećeg kadra — članova PK, OK i MK od pre rata), a da se „mali broj izdigao kroz borbu i akcije". Govoreći o vezama, kaže:

[327] Josip Broz Tito: „Stvaranje i razvoj jugoslovenske narodne armije, str. 76 i 77.

„Sa svim organizacijama su uspostavljene veze, samo još sve mesne organizacije nemaju veze, ali i to će uskoro biti. Zbog provale po selima, mnoge čete su ostale bez veze sa pozadinom[328] (pozadina provaljena)“.

Centralni komitet KPJ i VS su preko PKM i delegata KPJ pri njemu održavali vezu i sa partijskim rukovodstvima Bugarske, Grčke i Albanije, pošto su ilegalne veze koje su postojale pred rat bile prekinute. Prema odluci CK KPJ, upućeno je 6. septembra 1941. preko delegata pri PKM pismo Centralnom komitetu Bugarske radničke partije o saboterskom i antipartijskom radu sekretara i većine članova Pokrajinskog komiteta Makedonije. U pismu se, između ostalog, iznosi odluka CK KPJ o smeni dotadašnjeg i formiranju novog PKM, a u isto vreme podvlači i odgovornost bugarskog rukovodstva, što je rešavalo pitanje makedonske organizacije i pružalo podršku sekretaru PKM Satorovu u njegovom antipartijskom i kontrarevolucionarnom radu. Predlaže se da se između CK KPJ i CK BRP uspostavi redovna veza radi dogovora o zajedničk'm akcijama i dizanju ustanka u Makedoniji i Bugarskoj, izražavajući spremnost da u tu svrhu pošalje i nekoliko naoružanih odreda. Pre toga, na intervenciju CK KPJ, Kominterna je, avgusta 1941. godine, putem radio-veze saopštila rukovodstvu BRP i Makedonije o njenoj saglasnosti sa stavov[5]ma CKJ za rešenje problema makedonske partijske organizacije i oružane borbe makedonskog naroda pod neposrednim rukovodstvom CK KPJ i VŠ NOPOJ.

U odgovoru CK Bugarske radničke partije od oktobra 1941. na pomenuto pismo CK KPJ, između ostalog, kaže se da je saglasan za uspostavljanje i održavanje stalne i redovne međusobne veze i održavanje zajedničkih sastanaka, navodeći doslovno: „Za sada se naša veza ostvaruje posredstvom PK Makedonije, kome šaljemo stalnog našeg punomoćnika (Bojana Balgarjanova) za uzajamne informacije i koordinirani rad.“[32]® U narednom per odu NOR-a veza između rukovodstva Bugarske i Jugoslovenske Partije je još više učvršćena i održavana

[328] Arhiv CK KPJ, reg. br. 484.

[329] Zbornik VII/1, dok. 13.

preko PKM i PK Srbije[330] radi razmene iskustava, pokretanja i povezivanja NOP-a balkanskih zemalja protiv okupatora i njegovih satelita u ovim zemljama.[331]

U pismu CK Bugarske radničke partije od avgusta 1941. godine, upućenom Centralnom komitetu KPJ u vezi sa rešenjem Kominterne (Kl) da Makedonska partijska organizacija spada u nadležnost CK KPJ, između ostalog, kaže se:

Mi se bez rezerve slažemo sa rešenjem Kl. Predlažemo makedonskim drugovima bezuslovno pridržavanje, neodložno uspostavljanje veze sa Jugoslavijom i aktivno sprovođenje rešenja pod rukovodstvom Jugoslavije.

Za kontakte sa Jugoslavijom i koordinaciji posla u Makedoniji, mi predlažemo našeg punomoćnika pri PKM.

Za osnovno objašnjenje i za lakšu likvidaciju nenormalnog stanja šaljemo specijalno našeg čoveka, za koga ćemo spremiti pismene instrukcije.

Slažemo se sa linijom Jugoslavije izloženom u pismu poslatom nama.

Početkom oktobra 1941. godine u Skoplje je došao delegat CK KPB Bojan Balgarjanov, ali se nije povezao i sarađivao sa novoizabranim PK, već je „nastavio da sprovodi oportun[1] stičku liniju CK Bugarske partije u redovima partijske organizacije Makedonije".[332]

Sa rukovodstvom albanske partije postojala je stalna i još čvršća veza, preko Oblasnog komiteta NOP-a za Kosovo i Metohiju, i stalnih predstavnika CK KPJ u Albaniji.

Iz iznetog se vidi da su slabe i neredovne veze u pripremnom periodu oružane borbe naroda Jugoslavije između CK KPJ i makedonske partijske organizacije delovale kao poseban nepovoljan faktor za pokretanje oružane borbe protiv okupatora u Makedoniji, kao i da su bolje i ređovnije veze, uspostavljene inicijativom i naporima CKJ i GŠ NOPOJ, bitno uticale na to da se otklone uzroci krize u makedonskoj partijskoj organizaciji i stvore uslovi za pokretanje i izvođenje oružane borbe u Makedoniji pod rukovodstvom CKJ i VŠ.

[330] Uzajamnom razmenom pismenih saopštenja i sastancima delegata u Skoplju, Sofiji, Nišu, Zemunu i dr.

[331] P. Morača: „Jugoslavija 1941", str. 39&—420.

[332] Zbornik VII/1, dok. 5.

Sa povlačenjem CK KPJ i VS u Sandžak, istočnu Bosnu, Crnu Goru i Bosansku krajinu, smanjene su mogućnosti uspostavljanja i održavanja redovnih veza sa rukovodstvom NOP-a Makedonije, a time i mogućnosti neposredne pomoći i podrške pokrajinskom rukovodstvu Makedon.je. Ali, zahvaljujući posebnim organizacijskim i drugim naporima CK KPJ i VŠ, ova je veza ipak održavana preko Pokrajinskog rukovodstva Srbije u Beogradu, preko Organ zacijskog sekretarijata za neoslobođene krajeve sa sedištem u Zagrebu i preko delegata CK KPJ i VS pri PKM.

Veze sa rukovodstvom NOP Kosova i Metohije

Oblasni komitet za Kosovo i Metohiju, koji je formiran 1937. godine bio je do V zemaljske konferencije KPJ pod rukovodstvom PK za Crnu Goru, Boku i Sandžak, a od tada pod neposrednim rukovodstvom Centralnog komiteta KPJ, sa kojim je do početka rata imao redovne ilegalne kurirske i druge veze, koje su se u tom periodu primenjivale.

Sa okupacijom Kosova i Metohije u ovoj oblasti su nastali izuzetno teški, složeni i nepovoljni uslovi za pripreme, pokretanje i izvođenje oružane borbe. Između ostalog, stvarane su tri okupacione zone sa veštačkim „državn'm“ i kvislinškim granicama; raspirivane su nacionalne mržnje i netrpeljivost i podstrekavana bratoubilačka borba unutar pojedinih zona i između njih; sprovođeni su bezobzirni teror, progoni, masovna hapšenja, ub·janja, iseljavanja, u prvom redu članova Partije i SKOJ-a i svih drugih naprednih i patriotski nastrojenih elemenata. Usled ovih i drugih mera okupatora i njegovih domaćih sarađnika mnoge partijske organizacije su potpuno razbijene ili oslabljene, tako da je broj članova Partije do početka ustanka spao na polovinu.[333]
O tome se govori i u izveštaju sekretara Oblasnog komiteta od 23. marta i 21. avgusta 1942. godine, Centralnom

[333] Teze za referat koji je sekretar Oblasnog komiteta podneo na partijskom savetovanju koje je održano 1942. god. (Zbornik 1/19, dok. 8).

komitetu i drugu Titu, gde se, između ostalog, kaže da je dolaskom okupatora partijska organizacija u Kosovsko-metohijskoj oblasti bila gotovo razbijena, tako da su ostale organizacije samo u Peći i u Kosovskoj Mitrovici i to slabe i da se njihovom učvršćenju, obnavljanju i formiranju novih organizacija pristupilo prv·h meseci 1942. godine. Tako je do septembra 1942. godine formirano 6 mesnih komiteta — u Peći, Kosovskoj Mitrovici, Prištini, Prizrenu i Đakovici.[334]

U ovakvim uslovima su, od prvih dana okupacije paralisane ili su prestale da funkcionišu ilegalne kurirske veze iz predratnog perioda Oblasnog partijskog rukovodstva sa CK KPJ i GŠ NOPOJ i sa partijskim organima i organizacijama na teritoriji ove oblasti. Zbog toga je sekretar Oblasnog komiteta bio prinuđen da, maja 1941. godine, lično dođe u Beograd, referiše Centralnom komitetu i GŠ NOPOJ o stanju na Kosovu i Metohiji i da primi direktive i uputstva za rad na pripremama za pokretanje oružane borbe protiv okupatora. Julsku odluku Centralnog komiteta Oblasni komitet je primio mnogo kasnije nego rukovodstva ostalih pokrajina, i to posredno preko PK Crne Gore. Posle toga, gotovo za sve vreme NOR-a, a naročito u toku 1941. i 1942. godine, Oblasni komitet nije imao redovne i neposredne veze sa Centralnim kom'tetom KPJ i VŠ, kao ni sa rukovodstvima susedn'h pokrajina — Crne Gore, Makedonije i Srbije.[335] Naime, pojedini članovi Oblasnog komiteta redovno su se nalazili na terenu, često menjali svoja sedišta, bez redovnih i sigurnih međusobnih veza, radeći v'še samoinicijativno prema konkretnoj i trenutnoj situaciji mesta i rejona u kojima su se u to vreme nalazili. Zbog toga Oblasni komitet nije imao dovoljno mogućnosti da se afirmiše kao jedinstveno i kolektivno rukovodstvo za neprekidno praćenje situac·je u celoj oblasti i za blagovremeno izdavanje odgovarajućih direktiva i uputstava za rad sv·m svojim područnim partijskim i vojnim rukovodstvima.

[334] Zbornik I/l, dok. 11 i 21.

[335] Izveštaj sekretara Oblasnog komiteta, od 23. maja 1942. (Zbornik I/l, dok. 16 i 19)

Ovakav metod rada i rukovođenja Oblasnog komiteta, usled objektivnih teškoća, kao i subjektivne slabosti 0 pitanjima shvatanja značaja i uloge veze i angažovanja za njeno organizovanje i održavanje, umnogome su doprineli da ni mesni partijski komiteti nisu organizovali 1 uspostavili redovne i dovoljno sigurne veze kako sa Oblasnim komitetom, tako i sa svojim osnovnim partijskim organizacijama na terenu. Nisu održavali redovne sastanke niti su imali stalne kurire za vezu na pojedinim relac jama komanđovanja i rukovođenja. Zbog toga je na Oblasnom partijskom savetovanju odlučeno da se ovi nedostaci što pre otklone i uspostave stalnije i sigurnije veze na svim nivoima.[336]

Na kakve je sve teškoće nailazio Oblasni komitet u stalnom nastojanju da uspostavi veze i sa rukovodstvima NOP susednih pokrajina, kako bi preko njih dobijao direktive i drugi partijski i vojni materijal od CK KPJ i VS, vidi se i iz izveštaja sekretara Oblasnog komiteta upućenog 23. maja 1942. CK KPJ. Tu se, između ostalog, kaže:

Od jula 1941. godine pa sve do vremena kada je napisano ovo pismo, Oblasni komitet nije imao veze sa CKJ niti sa partijskim rukovodstvima susednih pokrajina. Pokušavao je više puta da uspostavi vezu preko PK Crne Gore, pa je u tom pravcu angažovao naoružane grupe komunista i skojevaca. Na tom putu su nastradale dve grupe, jedna pri odlasku, a druga pri povratku. Poginulo je 19 drugova i jedna drugarica.[337]

Iz kasnijeg izveštaja sekretara Oblasnog komiteta, od 25. oktobra 1942, vidi se da su u to vreme slali izveštaje CK preko dva kanala, preko PK Srb'je i preko Crne Gore, da bi, kako kažu u izveštaju, „bar sa neke strane stiglo do vas".[338]

Član Oblasnog komiteta Pavle Jovičević, u svom izveštaju Oblasnom komitetu od 26. avgusta 1942. godine, o uspostavljanju veza sa Uroševcem i svim selima koja se pružaju ka gorskom gnjilanskom i uroševačkom srezu, kaže:

[330] Rezolucija sa savetovanja Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, održanog jula 1942. godine (Zbornik 1/19, dok. 19).

[337] „Ustanak naroda Jugoslavije 1941", knj. I, str. 237.

[336] **Zbornik 1/19, dok. 27.**

... Za sada tek toliko da dosadašnji rad nije mogao dati nekih rezultata, jer ljudi nisu poznavali sam način rada. Veza i sve drugo bilo je slabo. Radim po svim linijama... Skoro sva sela su povezana, naravno srpska. Sa Uroševcem sam dobio vezu, tamo ima ljudi za jednu ćeliju. Nastojavam da se povežem sa svim selima koja se pružaju ka Gorskom srezu, Gnjilanskom i Uroševačkom, što mislim da ćemo uspeti ukoliko to vreme ne bude ometalo, tj. sneg. Preko tih sela mislim da ćemo uspostaviti vezu sa Organizacijom Makedonije. Još nisam uspostavio vezu sa Podujevom. Sa Mitrovicom sam se povezao, jer je bio Omer Čerkezi, član Partije iz Kosovske Mitrovice. Dao sam mu uputstva i direktive.[339]

Najredovitija i najsigurnija veza bila je sa PK Srbije, preko kojeg je Oblasni komitet slao svoje izveštaje i druge partijske i vojne materijale Centralnom komitetu i VŠ i od njih neposredno, a u toku 1942. godine i od Organ zaci onog sekretarijata za neoslobođene krajeve iz Zagreba, primao direktive i unutstva za rad na organizovanju i razvoju oružane borbe na Kosovu i Metohiji. Ove veze su najčešće ostvarivane preko partijskih rukovodstava i štabova PO južne i jugoistočne Srbije.

U pokušajima da uspostave vezu sa rukovodstvima NOP-a susednih pokrajina, Oblasni komitet je angažovao i svoje kompletne partizanske jedinice. U tom cilju je, u oktobru i novembru 1942. godine uputio Dobruški bataljon Metohijskog NOP odreda da se probne do Užica i uspostavi vezu sa CK KPJ i VS i PK Srbije. Bataljon je uspeo da se probije do bl·zu Užica, ali je zbog neprijateljske ofanzive u Srbiji bio pris'ljen da se vrati u Metohiju, ne izvrš'vši postavljeni zadatak.[340]

Oblasni komitet za Kosovo i Metohiju uspostavio je u duhu direktiva CK KPJ vezu i sa albanskim komunistima da bi im pomogao u formiranju KPA i organizovanju borbe protiv okupatora na njihovoj tertoriji, kao i radi međusobne saradnje u borbi protiv okupatora i kvislinšk'h oružan'h snaga na teritoriji Kosova i Metohije. Da bi se ostvarila ova veza upućivani su u Alban·ju članovi Oblasnog komiteta koji su od CK KPJ i VS povremeno dobij ali direktive i uputstva za rad. Prvi kontakt i dogovori ostvareni su još avgusta 1941. godine sa predstavnic'ma albanskih komunista grupa „Skadar“ i

[1,9] Zbornik 1/19, dok. 4.
[340] **VE, sv. 4, str. 701.**

„Mladi“ u Tirani, gde su u ime Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju upućeni članovi komiteta Dušan Mugoša i Fadilj Hodža. Pored toga, sekretar Oblasnog komiteta M ladin Popović je 1941. godine uhapšen i odveden u koncentrac'oni logor u Albaniju, odakle je, angažovanjem partijske organizacije, pobegao i odmah se pridružio pomenutim drugovima i ostao u Albaniji kao delegat CK KPJ pri rukovodstvu KPJ Albanije.[341]

O vezama Vrhovnog štaba i CK KPJ sa rukovodstvom Crne Gore i o problemima u tom pogledu bilo je reči ranije.

[341] Zbornik 1719, dok. 8.

VEZE U UŽICKOJ REPUBLICI

Sve do polovine septembra 1941. god. GŠ NOPOJ i CK KPJ rukovodili su iz Beograda oružanom borbom, koja se u tom periodu naročito razvila i bila najmasovnija u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegov ni, a počela se uspešno razvijati i u Hrvatskoj i Sloveniji. Zahvaljujući redovnim i sigurnim vezama njenog rukovodstva sa Glavnim štabom NOPOJ i Centralnim kom·tetom KPJ, oslobodilačka borba u Srbiji je u ovom periodu, a i kasnije do kraja novembra 1941. godine, dostigla najorganizovaniji i najviši stepen razvitka. Tako su od malih oružanih grupa na početku ustanka izrasli brojni, snažni i dobro naoružani partizanski odredi sa svojim štabovima, sposobni i za krupnije akcije. Oni su u svom formac'jskom sastavu imali 2 do 5 bataljona sa njihovim štabovima i komandama četa.[342]

Tada je na teritoriji zapadne Srbije i dela Šumadije dejstvovalo 12 partizanskih odreda sa kojima je GŠ Srbije imao redovne veze i njima neposredno rukovodio.[343] Ovi odredi su, u duhu direktive Vrhovnog komandanta za organ zovanje i izvođenje oružanih akcija, koju je GŠ Srbije primio 27. jula 1941. god'ne,[344] pristupili organizovanim napadima na gradove iz kojih su proterivali ili uništavali nemačke posade i organe okupatorske i kvislinške vlasti. Tako je do kraja septembra oslobođena

[342] U toku 1941. godine, na teritoriji Srbije formirano je 26 PO, od kojih 22 do polovine septembra (VE, sv. 6, str. 670—672.).

[343] Užički, Čačanski, Valjevski, Podrinjski (Mačvanski), Posavski, Kosmajski, 1. i 2. šumadijski, Kragujevački, Kraljevački, Kopaonički i Pomoravski (VE, sv. 9, str. 62—63).

[344] p Morača „Jugoslavija 1941. godine“, str. 179.

kompaktna teritorija jugozapadne Srbije, koja je obuhvatala gotovo celu oblast između Drine, Save, Beograda i Južne Morave i koja se povezivala sa slobodnim teritorij ama u istočnoj Bosni, Sandžaku, južnoj i istočnoj Srbiji. Ovim je ostvarena strategijska ideja Vrhovnog komandanta o neophodnosti stvaranja slobodnih teritorija, kao baze za izvođenje krupnijih operacija radi uspešnijeg rukovođenja ustankom i razvoja oslobodilačke borbe i revolucije.[345]

... Prva strategijska zamisao o stvaranju slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji donesena je u Beogradu u početku avgusta 1941. godine. Vojno rukovodstvo u Centralnom komitetu KPJ dalo je borbeni zadatak partizanskim odredima zapadne Srbije da očiste zapadnu Srbiju od neprijateljskih, okupatorskih i kvislinških trupa. Taj zadatak bio je sjajno izvršen, jer su već do kraja 1941. godine pali u naše ruke Krupanj, Loznica, Užice, Ljubovija, Užička Požega i druga mesta, tako da je čitava teritorija zapadne Srbije bila oslobođena. To je bila teritorija čije su granice u krugu dostizale do Moštanice kod Beograda, preko Aranđelovca, Satornje, Kragujevca, Kruševca, Prokuplja, Leskovca, Lebana, Podujeva, Kuršumlije, blizu Novog Pazara, Nove Varoši, Ruda, Višegrada, Bajine Bašte, Ljubovije, Loznice, Bogatića i Sapca. To je bio krupan uspeh naše oslobodilačke borbe.[346]

Zahvaljujući krupnim uspesima prvih meseci oružanog ustanka 1941. u Srbiji kao i njegovom uspešnom razvoju u drug'm pokrajinama i krajevima zemlje, oslobodilačka borba naroda Jugoslavije ulazila je u novu fazu — prerastanje ustanka u opšti narodnooslobodilački rat i revoluciju, u kojoj težište neće više biti na pokretanju oružane borbe, već na problemima daljeg jedinstvenog vojnog i političkog organizovanja oružanih snaga, partijsk·h organa i organizacija u jedinicama i na terenu, organa nove narodne vlasti, kao i na organizovanju i izgradnji metoda komandovanja, rukovođenja i veza na svim nivoima vojnih i političkih rukovodstava.

Međutim, bogata iskustva oslobodilačke borbe u Srbiji i bogatstvo formi i postupaka rukovodstava poje-

[345] „Tako su oslobođena mesta: Mionica, Ljig, Bogatić, Svilajnac, Stolice, Mala Mitrovica i Banja Koviljača, Loznica. Ljubić, Gruža. Bajina Bašta, Arilje, Ivanjica, Boljevac, Kučevo, Majdanpek, Golubac, Salaš, Svrljig, Ražanj i druga“ (P. Morača „Jugoslavija 1941.“ str. 179. Tito „Vojna djela“ knj. II, str. 229).

[848] Tito: „Vojna djela“, knj. II, str. 229.

đinih pokrajina u organizacijskim pitanjima, izgradnji oružanih jedinica i taktici borbenih dejstava, rukovođenja i veza i dr. — zahtevali su dublju analizu razvoja oslobodilačke borbe u svim pokrajinama. Ovakav stepen razvoja oružane borbe uslovio je da vrhovno vojno i političko rukovodstvo, kao i rukovodstva pokrajina i oblasti, pređu na metod neposrednijeg komanđovanja i rukovođenja, izdavanjem konkretnijih naređenja direktiva, uputstava i drugih saopštenja preko sigurnijih, bržih i redovnijih veza između svih rukovodstava. Stoga je Vrhovni komandant doneo odluku da se sedište GS NOPOJ i CKJ i njegov Centar veze premeste iz Beograda na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije, koje je i izvršeno 16. septembra 1941. godine.

Organizacija izlaska Vrhovnog komandanta iz Beograda i njegovog puta do određenog mesta na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije realizovana je preko sistema ilegalnih veza, što se, između ostalog, vidi i iz sastava pratnje Vrhovnog komandanta, u kojoj su bili njegova kurirka i jedan drug, koji je, za vreme Titovog boravka u Beogradu, bio najviše angažovan rešavanjem sistema veza i sličnih problema.[347]

Pre definitivnog razmeštaja VŠ i CKJ u oslobođenom Užicu održano je 26. septembra 1941. godine Vrhovno vojno savetovanje u Stolicama, kraj Krupnja pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta, koji je o potrebi i sadržaju ovog savetovanja još iz Beograda obavestio ona pokrajinska rukovodstva, sa kojima je VŠ uspostavio i održavao kurirske veze (Svetozara Vukmanovića Tempa, pri PK BiH i dr.).

[347] „16. septembra Generalni sekretar KPJ i komandant GŠ NOPOJ Josip Broz Tito, CK KPJ i GŠ NOPOJ otišli su iz Beograda na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije da neposredno rukovode ustankom“ (Hronologija, str. 96) Dr. J. Marjanović „Ustanak i NOP u Srbiji 1941." str. 225 kaže: „Posle brižljivih ilegalnih priprema, Vrhovni partizanski komandant je 16. septembra 1941. godine napustio Beograd. U pratnji Jaše Rajtera, Veselinke Malinske (kurirka Vrhovnog komandanta — prim. M. Ć.) i sveštenika Milutinovića, Tito je putovao vozom od Beograda preko Stalaća i Čačka do Požege, odakle se uputio u Štab Valjevskog odreda. U selu Rabaje, gde se nalazila komanda Kolubarske čete, stigao je 18. septembra. Tih dana izašli su iz Beograda i ostali članovi Glavnog štaba.“

O istom pitanju Vrhovni komandant 12. septembra saopštava Centralnom komitetu KPH:[348]

Vaš dolazak tamo gde ćemo se sastati mora se na par dana odgoditi jer nema smisla da čekate negde na nas sada kada se mora stalno biti u kontaktu sa organizacijama i štabovima. U vezi sa vašim putem vi ćete se morati obratiti Tempu, koji će onda sa vama da pođe na put pomoću tamošnjih partizana, koji će organizovati sve što treba.[349]

Predstavnici Glavnog štaba Slovenije su zajedno sa predstavnicima Glavnog štaba Hrvatske pošli na savetovanje preko Sarajeva, gde su se priključili predstavnicima Glavnog štaba Bosne i Hercegovine. Na isti način je obavešten o savetovanju i Glavni štab Srbije, koji je, 16. septembra 1941. godine u s. Dulenu (kod Kragujevca), održao vojno savetovanje sa predstavnicima štabova partizanskih odreda radi potpunijeg uvida u situaciju i sređivanja dotadašnjih iskustava o svim pitanjima života i rada odreda, što je bilo i predmet razmatranja na savetovanju u Stolicama.

Rukovodstvo onih pokrajina i oblasti, koja do tada nisu imala uspostavljene veze sa VŠ, nisu prisustvovala savetovanju, pa je Vrhovni štab morao da preduzima posebne mere kako bi i tim rukovodstvima dostavio odluke i zaključke sa savetovanja. Tako je, na primer, 22. oktobra 1941. godine iz Užica poslao svog člana Ivana Milutinovića da prenese zaključke i odluke savetovanja pokrajinskom rukovodstvu Crne Gore i da tamo ostane kao njegov delegat. Dotadašnji delegat Milovan Đilas smenjen je i vraćen u Vrhovni štab.

U radu savetovanja učestvovalo je 20 najviših i visokih rukovodilaca oslobodilačkog pokreta i partizanskih odreda, i to: komandant i članovi GŠ NOPOJ, predstavnici pokrajinskih rukovodstava Srbije, Bosne i Hercegovine, Slovenije i Hrvatske i rukovodioci obližnjih partizanskih odreda — Valjevskog, Podrinjskog i Posavskog.[350]

[348] Radu Končaru.

[349] Zbornik II/2, dok. 20.

[330] Dr J. Marjanović: „Ustanak i NOP u Srbiji 1941.“, str. 228.

Na osnovu izveštaj a učesnika, kao i procene vojne i političke situacije u zemlji i svetu, izvršena je svestrana analiza svih pitanja dotadašnjeg razvoja oružane borbe u svim krajevima Jugoslavije. Konstatovano je da se oružani ustanak u opštim linijama pravilno i uspešno razvija, naročito u Srbiji, ali da ima izvesnih razlika u stavovima i praksi u vezi sa izgradnjom njegove vojne i političke organizacije; taktike izvođenja borbenih dejstava; sistema komandovanja i rukovođenja (obrazovanja štabova i komandi, njihovog sastava i međusobnih odnosa) metoda komandovanja i rukovođenja, organizovanja i održavanja veza sa pretpostavljenim rukovodstvima, potčinjenim jedinicama i štabovima susednih jedinica; koordinacije i sadejstva između jedinica jedne pokrajine kao i između oružan'h snaga susednih pokrajina. Konstatovano je da je bilo i krupnih grešaka i odstupanja od vojnih i političkih koncepcija oslobodilačke borbe iznetih u Biltenu br. 1 i drugim direktivama i uputstvima VŠ i partijskim materijalima Centralnog komiteta, koji su proizašli, u prvom redu, usled nedostatka ili slabih i neredovnih veza i dr.

Pokazalo se da su partizanski odredi organizovani na teritorij anlom principu pogodna forma oružanih snaga ustanka, s tim da se u bližoj perspektivi predviđa formiranje pokretnih jedinica jačeg formacijskog sastava, sposobnih da se bore na svakom terenu i u svako doba kada to situacija bude nalagala. Posebno je istaknuta važnost da se, preko nacionalnih, pokrajinskih i oblasnih rukovodstava, vrhovnom vojnom rukovodstvu obezbedi jedinstveno rukovođenje ustaničkim vojnim formacijama u svim krajevima zemlje. Naime, praksa dotadašnjeg razvoja ustanka pokazala je da jedinstveno vojno rukovođenje, u uslovima masovnog i brzog razvoja ustanka i borbe ne može biti obezbeđeno isključivo političko-partijskim sredstvima preko delegata Centralnog komiteta KPJ, koji su se nalazili na terenu sa uputstvima od 4. jula 1941. godine. Bile su neophodne sigurne i redovne veze između vojnih i političkih rukovodstava svih stepena.

Posle analize razvoja ustanka u pojedinim delovima zemlje, savetovanje je uopštilo dotadašnja iskustva i do-

nelo nekoliko veoma značajnih odluka o daljoj izgradnji i usavršavanju vojne i političke organizacije i izvođenju oslobodilačke borbe i revolucije na jedinstvenim osnovama i principima za sve krajeve Jugoslavije.

Glavni štab NOPOJ dobio je naziv Vrhovni štab narodnooslobodilačkih odreda Jugoslavije, a nacionalna, pokrajinska i oblasna vojna rukovodstva, koja su u prethodnom periodu imala razne nazive i stavove, preimenovana su u Glavne štabove sa zadatkom da neposredno rukovode borbenim dejstvima i operacijama na svojim terenima. Dalje je rešeno da se pređe na čvrstu i jedinstvenu organizacijsko-formaoijsku strukturu partizanskih odreda, koristeći pri tome najviše iskustva iz Srbije, gde je oružani ustanak dostigao najveći i najorganizovaniji stepen. Odlučeno je da se partizanski odredi sastoje od 3 do 4 i više bataljona, a bataljoni od četa i vodova, s tim da odredima i bataljonima neposredno komanduju njihovi štabovi, a četama i vodovima komande, što je znatno ojačalo vojnu organizaciju ustanka.

Na savetovanju su posebno istaknuti nedostaci i problemi veze kao i posledice takvog stanja. Stoga su postavljeni kao prioritetni zadaci komandi i štabova svih stepena da formiraju odgovarajuće organe i jedinice veze.

U Biltenu VŠ od 1. oktobra 1941. godine, između ostalog, kaže se: „U pogledu međusobne povezanosti partizanskih odreda bilo je takođe dosta nedostataka. Ali, to se nije osećalo dok su naši odredi bili malobrojni, dok nisu počeli preduzimati veće operacije itd. Sada su ti odredi narasli do krupnih jedinica i takva nepovezanost može biti fatalna, ne samo za ishod borbe već i za sam opstanak odreda“.[351]

Govoreći o neophodnosti formiranja Vrhovnog štaba i nacionalnih i pokrajinskih glavnih štabova, drug Tito, između ostalog, kaže:

... To je bilo neophodno zbog nedostatka veza, radi lakšeg širenja ustanka i pravilnog rukovođenja oružanim borbama, uz menjanje taktike prema specifičnim uslovima u svakoj pokrajini.

[351] Josip Broz Tito: „Savetovanje predstavnika štabova i komandanata narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije“ (Vojna djela, knj. I, str. 40).

Vrhovni štab je rukovodio i dalje kao Vrhovni vojni organ, dajući između ostalog strategijske i taktičke sugestije Glavnim štabovima i usklađujući krupnije vojne operacije.[352]

Koliki se značaj pridavao vezama vidi se i iz pisma štaba Posavskog PO-a dostavljenog štabu Kosmajskog odreda, u kome se, između ostalog, kaže: „ ... 1. — Najhitnije se povezati sa svim susednim odredima i stalno održavati što uži kontakt ... 4. •— Učiniti što pre da se povežete sa Šumadincima, a oni sa sledećim odredima, tako da u najskorije vreme svi odredi u Srbiji budu međusobno povezani". Ovo je sugestija Glavnog štaba partizanskih odreda Jugoslavije.[353]

Na savetovanju je takođe istaknut značaj i svih drugih oblasti aktivnosti koje su vezane za izgrađivanje vojne organizacije i za osposobljavanje partizanskih jedinica za uspešno vođenje borbenih dejstava, kao što su: uspostavljanje obaveštajne službe, održavanje veza, organizovanje snabdevanja jedinica svim potrebama, zbrinjavanje ranjenika itd.[354]

Osnovni principi i zadaci za razvoj veze kao posebnog roda oružanih snaga postavljeni su odlukom savetovanja u Stolicama o stvaranju jedinstvene i čvrste vojne i političke organizacije oružanih snaga i o perspektivi njihovog razvitka u krupnije, pokretne i manevarske jedinice, sposobne za borbu u svako doba i u svim krajevima Jugoslavije; odlukom o taktici njihovih borbenih dejstava i krupnijih operacija; o obrazovanju slobodnih teritorija i organa nove narodne vlasti i u organizovanju komanđovanja i rukovođenja u svim pitanjima i linijama oslobodilačke borbe i revolucije. Na savetovanju je još, između ostalog, doneta odluka i uputstvo o stvaranju slobodnih teritorija i formiranju narodnooslobodilačkih

[352] Tito „Vojna djela" knj. II, str. 230.

[363] Zbornik I/l, str. 154—155.

[334] U odlukama Majskog sa veto van ja u Stolicama, između ostalog, kaže se: „Komandu odnosno štab čete, bataljona i partizanskog odreda, čine komandir odnosno komandant i njegov zamenik, te politički komesar i njegov zamenik. Pored toga uvedena je funkcija četnog ekonoma odnosno intendanta bataljona i partizanskog odreda, a u štabu partizanskog odreda i funkcija lekara i Vod za vezu". (P. Morača „Jugoslavija 1941.", str. 481 i 492).

odbora (NOO-a) kao organa nove narodne vlasti u svim pokrajinama i krajevima Jugoslavije, što je omogućilo proširenje baze ustanka i imalo ogroman moralno-politički značaj za dalje i još brže širenje oslobodilačke borbe i revolucije naroda Jugoslavije.[355]

Neposredno pred savetovanje u Stolicama jedinice Valjevskog PO zaplenile su jednu nemačku primo-predajnu radio-stanicu u s. Ribare, jačine oko 40W, koju je odmah kompletirao i osposobio za rad dotadašnji vezista i kurir Valjevskog odreda Isidor Brdarić Iso, koji je inače pre rata bio zubotehničar i radio-amater. Radio-stanica je, po naređenju Vrhovnog štaba, preneta u Stolice i montirana kao emisiona (radio-difuzna) pod nazivom „Prva partizanska narodnooslobodilačka radio-stanica". Radila je na talasnoj dužini 40,7 m sa pozivnim znakom: „Čujte, čujte, čujte! Govori prva narodnooslobodilačka rađio-stanica". To je bila prva emisiona radio-stanica jednog oslobodilačkog pokreta u Evropi i davala je emisije svakog dana u 21 čas.[356]

Prva emisija ove radio-stanice data je odmah posle završenog savetovanja, čitanjem Proglasa Centralnog komiteta KPJ od 25. jula 1941. godine, a prvi spiker bio je pomenuti Iso Brdarić. Tekstove emisije sastavljali su Vrhovni komandant drug Tito i članovi Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba. Zajedno sa sedištem i centrom veze VŠ i CK KPJ stanica je iz Stolica preseliena u s. Tolisavac, a odatle u Užice, gde je nastavila rad.[357] Pored ove u Užicu je nabavljena jedna jača radio-stanica, koja je radila na talasnoj dužini 44 m sve do 28. novembra 1941. godine.[358]

[355] Josip Broz Tito u sećanju na boravak u Srbiji u ustaničkim danima 1941. godine kaže: „Ja smatram vojno i partijsko Savetovanje u Stolicama jednim od najznačajnijih savetovanja na kome su donesene i najznačajnije odluke" („Borba" od 7. jula 1953.).

[356] Ideja za pozivni znak uzeta je iz jednočinke Karela Čapeka „Mati", koju je izvodila dramska sekcija omladinskog kluba u Valjevu, čiji je član bio i Iso Brdarić.

[357] Dr Jovan Marjanović: „Ustanak i NOP u Srbiji 1941." str. 237, „Borba", od 13. XI 1941. godine; „U pratnji Vrhovnog komandanta", od Miroslava Mladenovića i Sava Kovačevića.

[358] „Borba od 13. XI 1941. godine.

Pored preduzimanja posebnih organizacijskih, stručnih i policijskih mera za otkrivanje mesta emisionih rađio-stanica, okupator je, u najtešnjoj saradnji sa specijalnom policijom kvislinške vlasti i uz njeno angažovanje, organizovao lažnu radio-propagandu za borbu protiv NOP-a, uspostavljajući za to jednu jaku radio-emisionu stanicu u Beogradu. Radila je svakog dana na talasnoj dužini oko 25,50 m odmah posle redovnih vesti beogradske kratkotalasne emisione radio-stanice, koja je sa svojim pozivnim znakom, a delimično i tekstom i završetkom emisija istupala kao radio-stanica vrhovnog rukovodstva NOP-a Jugoslavije.

Rukovodstvo okupatorske stanice redovno je pratilo emisije „Prve narodnooslobodilačke radio-stanice" vrhovnog rukovodstva NOP-a, da bi se i preko emisija što bolje upoznalo sa političkom linijom, ciljevima i akcijama NOP-a. Da bi kamuflirali i obmanuli pripadnost i nameru stanice, u tekstovima emisija se upotrebljavala uglavnom partijska terminologija, a delimično su ubacivane i stvarne akcije i uspesi oružanih snaga ustanika, između redova demoralizatorske parole, a na početku svake emisije pozdrav: „Proleteri svih zemalja ujedinite se" i na kraju: „Smrt fašizmu sloboda narodu". Međutim, ova široko i tehnički i stručno dobro organizovana akcija okupatora u borbi protiv NOP nije postigla cilj, jer su ratna praksa, konkretne akcije i uspesi oružanih snaga ustanka, emisije radio-stanica NOP-a i druge mere ubrzo demaskirali ovu neprijateljsku emisionu radio-stanicu.

O pojavi, pripadnosti, ciljevima i načinu rada ove neprijateljske emisione provokatorske radio-stanice, VS je saopštenjem od 20. novembra 1941. godine[359] obavestio borački i starešinski sastav oružanih snaga i civilno stanovništvo. Saopštio je da ona svakog dana na talasnoj dužini od 25,50 m daje emisiju, nazivajući sebe „Radio-stanica NOPOJ, da je to, u stvari, delo provokatora u službi okupatora, koji pokušavaju „nespretno zamaskiranim lažima, klevetama i provokacijama da pokolebaju poverenje srpskog naroda u partizanski pokret",

[359] Zbornik I/l, dok. 83.

podvlačeći na kraju da je „jedina prava partizanska stanica ona koja daje emisije svkoga dana u 21 sat na talasnoj dužini 40,7 m“.

Ovo objašnjenje VŠ je štampano u listu „Borba" br. 17 od 22. novembra 1941. godine i kao i uvek, preko kurira, dostavljeno svim vojnim i partijskim rukovodstvima na teritoriji Srbije, kao i rukovodstvima NOP-a ostalih pokrajina. Međutim, štabovi i komande partizanskih jedinica kao i partijski organi i organizacije na terenu bili su, još pre ovog saopštenja preko postojećih telefonskih i kurirskih veza, obavešteni o pojavi i radu neprijateljske provokatorske i lažne emisione radio-stanice. Pošto je tako demaskirana ova stanica je oko 15 dana po izdatom saopštenju VŠ prestala da radi.[360]

Kao u Ljubljani, i u Zagrebu je — na inicijativu CK Hrvatske, izrađena emisiona radio-stanica na kratkim talasima. Radila je svake srede u 20,30 časova na talasnoj dužini 39 m. Njene emisije su se čule čak i u Dubrovniku, Splitu i Osijeku. Prva emisija radio-stanice bila je 23. juna 1941. godine, kada je pročitan Proglas Centralnog komiteta KPJ, kojim se pozivaju narodi Jugoslavije na oružanu borbu protiv okupatora. Ali, i pored svih preduzetih bezbednosti, stanica je pala u ruke policije posle svoje sedme emisije.[381]

Posle savetovanja u Stolicama učesnici nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava pošli su u svoje pokrajine, da sa svojim vojnim i partijskim rukovodstvima sprovedu đonete odluke.

S obzirom na vojno-političku situaciju i uslove za uspostavljanje i održavanje potrebnih veza, Vrhovni komandant je odlučio da sedište VŠ i CKJ sa Centrom voze premesti u Užice. Kolona VŠ sa pratećom jedinicom, u čijem sastavu su bili vezisti i borci za obezbeđenje VŠ, stigla je 15. oktobra 1941. godine u Užice u kojem se tada nalazio i Glavni štab Srbije, dok je Sekretarijat PK Srbije ostao u okupiranom Beogradu, odakle je, u toku

[360] B. Boban „Borba“ od 12. do 16. maja 1956. godine.

[361] Radio-stanicu su, na inicijativu sekretara CK KPJ za Hrvatsku Rada Končara, konstruisala i izradila braća Engl u svom, stanu u Zagrebu (Ivan Šibi; „Zagreb 1941.“, Miloš Dragišić; „Ljudi i događaji koji se ne zaboravljaju“, str. 31—36).

1941. i 1942. godine, rukovodio oslobodilačkom borbom i revolucijom na teritoriji cele Srbije.

Dolaskom vrhovnog rukovodstva u Užice, ovaj grad je postao ne samo centar do tada najveće oslobođene teritorije, nego i centar rukovođenja NOB Jugoslavije i njenog daljeg razvitka. Iz Užica Vrhovni štab je rukovodio NOP Jugoslavije još neposrednije i efikasnije nego u prethodnom periodu, a naročito borbom u susednim pokrajinama. Borbenim dejstvima partizanskih odreda zapadne Srbije i dela Šumadije VŠ je neposredno rukovodio uz saradnju i puno angažovanje Glavnog štaba Srbije. Vrhovni štab je imao i političku funkciju kao i funkciju organizatora i izgradnje nove narodne vlasti, jer je u njegovom sastavu bila većina članova Politbiroa CK KPJ. Tu funkciju VŠ je imao posle Prvog zasedanja AVNOJ-a u Bihaću 26. i 27. novembra 1942. godine.[362]

Za vreme boravka u Užicu, Vrhovni štab je razvio vrlo intenzivan politički rad i aktivnost na stvaranju nove narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji Srbije, a svojim direktivama i uputstvima prenosio stečena iskustva rukovodstvima ostalih pokrajina. U to vreme na slobodnoj teritoriji Srbije već je bila likvidirana stara vlast i u nekim mestima su bili formirani prvi organi, kao privremeni nosioci nove narodne vlasti. Pristupilo se učvršćivanju dotadašnjih i formiranju novih narodnooslobodilačkih odbora (NOO). Tako je zahvaljujući, u prvom redu, pomoći i angažovanju vrhovnog rukovodstva, na čelu sa drugom Titom, na oslobođenoj teritoriji Srbije stvorena vrlo razvijena mreža NOO, naročito u užičkom okrugu, na čijoj teritoriji je obrazovano: 71 mesni, 6 sreskih, Užički okružni, Gradski i Glavni NOO Srbije. Unutar odbora oformljene su i odgovarajuće komisije, slekcije, povereništva (za mobilizaciju proizvodnje, za PAZ, za finansije, saobraćaj i dr.[36:i] — šema 12).

Uporedo sa narodnooslobodilačkim odborima, u većim mestima slobodne teritorije Srbije stvoreni su i

[362] Tito: „Vojna djela“, knj. II, str. 230 i 231.

3«3 Nikola Ljubičić, J. Popović, M. Kovačević i M. Radovanović „Užice 1941“; Pero Morača: „Jugoslavija 1941“; dr Jovan Marjanović „Ustanak i NOP u Srbiji 1941.“ i dr.

vojno teritorijalni organi — komande mesta i partizanske straže, kao i pozadinske vojne vlasti. Njih su formirali štabovi partizanskih odreda na svojim teritorijalna koji su u izvršavanju svojih zadataka uspostavili i održavali vezu i tesno sarađivali sa narodnooslobodilačkim odborima.[364]

Narodnooslobodilački odbori su u tesnoj saradnji sa štabovima partizanskih odreda i vojno teritorijalnih organa razvili intenzivnu i raznovrsnu delatnost, koja je obuhvatila sve funkcije vlasti na svojim područjima, osim onih koje su bile u kompetenciji štabova i komandi jedmica i vojno teritorijalnih organa. Pored delatnosti na organizovanju života i rada stanovništva, složeni i raznovrsni NOO su bili prvenstveno vezani za interese oslobodilačke borbe. Prvi i najvažniji zadatak im je bio da organizuju i aktiviraju sve snage naroda za obezbeđenje jedinica potrebama za borbu i život.

Da bi se razvila proizvodnja za ratne potrebe, pored aktiviranja i proširenja postojećih preduzeća, organizovana su i nova, tako da su postojale i radile radionice bombi, odela, obuće, tkačnice, kovačke i potkivačke radionice, pekare, mlinovi, železničke radionice i dr. Poseban značaj imala je fabrika oružja i municije u Užicu, koja je naoružavala PO u Srbiji, a jedan deo oružja i municije slat je u Bosnu i Sandžak. To je bila jedina fabrika oružja u okupiranim zemljama, koja je snabdevala oružjem oružane snage oslobodilačkog pokreta.

Narodnooslobodilački odbori su razvili široku i intenzivnu aktivnost i o svim pitanjima obezbeđenja fronta i života i rada stanovništva, kao što su: poljoprivreda —

[3,4] Nadležnost pojedinih komandi mesta bila je najčešće za jedan ili više srezova, a bile su formirane u Krupnju, Valjevskoj Kamenici, Mionici, Ljigu, čačku, Gornjem Milanovcu, Bajinoj Bašti, Užicu, Ariju, Ivanjici i dr. Zadaci komandi mesta bile su mobilizacija ljudstva za odrede i za izvršenje raznih radova u pozadini, snabdevanje odreda, uskladištavanje i transport oružja, municije i drugih potreba za odrede, obezbeđenje puteva, mostova, železničkih pruga i prevoznih sredstava, obezbeđenje proizvodnje ratnih potreba u postojećim i novoosnovanim radionicama i fabrikama, prihvatanje i smeštaj ranjenika i obezbeđenje bolnica i ambulanti potrebnim sredstvima, kontrola kretanja, borba protiv neprijateljskih diverzanata i špijuna i si. (dr. J. Marjanović „Ustanak i NOP u Srbiji 1941.“, str. 283).

setva, žetva, prikupljanje, sklad štenje i distribucija proizvoda jedinicama na frontu i stanovništvu; organizacija drumskog i železničkog saobraćaja za prevoz trupa i ranjenika, ratnog materijala, namirnica i druge opreme,^5 kulturno-prosvetna delatnost,[368] sanitetska služba sa organizovanjem rada bolnica, ambulanti, apoteka, prikupljanje sanitetskog materijala, organizacija kurseva za prvu pomoć i bolničarsku službu, itd[367] štampa i bogata izdavačka delatnost,[368] pokretanje i rad sudova;[369] rad na uređenju poštanskog i telegrafsko-telefonskog saobraćaja, aktiviranje telefonskih i telegrafskih (TT) uređaja u oslobođenim mestima, opravka oštećenih i porušenih delova stalnih vazdušnih linija (SVL) i mobilizacija ljudstva za TT — uređaje i obavljanje ostalih poslova u poštama i za kontrolu i održavanje linija u ispravnom stanju.

Time „u Srbiji 1941. godine nalazimo osnovne elemente nove države: prostranu slobodnu teritoriju sa sta-

365 partizanski vozovi na relacijama: Kučevo—Češljeva Bara; Gornji Milanovac—Čačak—Užice; Jošanička Banja—Leška i dr. Na pruzi Gornji Milanovac—Užice korišćeni su i specijalni vozovi — oklopni i sanitetski (dr J. Marjanović: „Ustanak i NOP u Srbiji 1941, str. 288, 290 i 291; P. Morača: „Jugoslavija 1941“, str. 500 i 501 i dr.).

suo p,j štabovima nekih odreda obrazovane su kulturne ekipe a u Užicu je obrazovana „Umetnička četa“; organizovani su tečajevi za opismenjavanje, razne izložbe, festivali narodnih igara i pesama i druge priredbe.

367 Obrazovana je glavna partizanska bolnica u Čokešini. a pored nje su postojale i ambulante u Tabakoviću, Slepčeviću i Noćaju. Valjevski PO imao je u s. Boževcu i Mratišiću svoju bolnicu. Odredska bolnica Kragujevačkog odreda bila je u s. Toponici, Kragujevačkog u s. Ročeviću, Posavskog u Miličincima, 1. šumadijskog na Rudniku, zatim bolnice u Čačku, Sevojnu i na Zlatiboru i ambulanta u Arilju, a u Užicu velika okružna bolnica, itd.

368 Postojale su i radile štamparije u Užicu, Čačku, Gornjem Milanovcu, Loznici i drugim mestima, sa bogatom novinarskom i izdavačkom delatnošću, koja je štampala: Bilten VS, list „Borbu“, „Omladinsku borbu“, obaveštenja i radio-vesti izdavani su pri VS; bilteni i radio-vesti odreda: redovni izveštaji — vesti Moskve J Londona; redovni borbeni izveštaji VS sa unutrašnjeg fronta Srbije i dr. Navedenu štampu dopunjavala je redovnim emisijama partizanske radio-stanice iz Užica (dr. J. Marjanović: „Ustanak i NOP u Srbiji 1941“, str. 290 do 294).

369 U Užicu je radio narodni sud; u Bogatiću sreski sud; u Krupnju porotni sud, itd.

novn'štvom jedinstvenim i organizovanim u borbi protiv okupatora, sistem narodne vlasti s njenim centralnim i drugim rukovodećim organima i njenu vojnu silu, partizanske odrede.[370]

S obzirom na izneto kao i na to da se u tom periodu na oslobođenoj teritoriji Srbije nalazilo vrhovno vojno i političko rukovodstvo, na čelu sa drugom Titom, naziv slobodne teritorije zapadne Srbije „Užičkom Republikom" ima puno opravdanja, jer tu se počela rađati naša narodna arm'ja. tu se rodila naša narodna vlast.[371]

U ovakvoj situaciji i stepenu razvoja NOP i oružane borbe u Srbiji i drugim krajevima Jugoslavije pred vezu su postavljeni još obimniji, složeniji i novi zadaci radi obezbeđenja komandovanja i rukovođenja na svim stepenima i po svim linijama. Tako je za obezbeđenje komandovanja i rukovođenja vrhovnog i drugih rukovodstava iz Užica organizovan i uspostavljen sistem veza, čiji su osnovni elementi bili Centar veze u Užicu, unutrašnje i spoljne kurirske i telefonske veze, a u mnogo manjoj meri i na poseban način korišćene su i radio-veze. Ovaj sistem veza je u Vrhovnom vojnom i političkom rukovodstvu obezbeđivao neposredno komandovanje i rukovođenje borbenim dejstvima i krupnim operacijama partizanskih odreda na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije i dela Sumadije, posredno rukovođenje borbenim dejstvima partizanskih odreda na ostalom oslobođenom i neoslobođenom delu Srbije preko Sekretarijata PK Srbije, čije je sedište bilo u Beogradu, zatim kontinuirane veze sa nacionalnim i pokrajinskim rukovodstvima preko kojih je dobijao redovne izveštaje, a, s druge strane, svojim direktivama, uputstvima i naređenjima uticao na izgrađivanje vojne i političke organizacije NOP-a ovih pokrajina, kao i na rukovođenje radom organa narodne vlasti i vojnoteritorijalnih organa i dr. (šema 13).

Centar veze Vrhovnog štaba organizovan je i funkcionisao u skladu sa rasporedom i potrebama rukovodećih organa na teritoriji grada Užica, a to su, pored Vrhovnog štaba, bili: Glavni narodnooslobodilački odbor Srbije,

[370] Dr J. Marjanović, n.d., str. 428.
[371] Tito: „Vojna djela", knj. II, str. 221.

Gradski i Okružni NOO, Okružni komitet, komanda mesta, štamparija, okružna bolnica, železnička stanica sa ložionicom, narodni sud, fabrika oružja i municije, pošta i druga preduzeća i ustanove i društveno-političke borbene organizacije.

Centar veze je imao osnovne elemente telefonskog i radio-centra, kurirskih veza i ekspedicije (šema 14).

U elemente telefonskog centra spadali su: telefonska centrala i ostali TT — uređaji gradske pošte, unutrašnje telefonske veze preko stalnih vazdušnih gradskih TT — linija i krajnje telefonske stanice kod pojedinih vojnih, političkih i partijskih rukovodstava, ustanova, preduzeća i drugih borbenih i društveno-političkih organa i organizacija.

U elemente radio-centra spadali su; primo-predajna radio-stanica, koja je u to vreme bila namenjena za održavanje radio-veze sa Kominternom, a pteko nje i sa vladom Sovjetskog Saveza i Crvenom armijom, emisione radio-stanice za obaveštavanje o borbenim deistvima oružanih jedinica i razvoju oslobodilačke borbe i revolucije 0 svim pitanjima, kao i više radio-prijenmika za slušanje radio-emisija radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“, koja je radila u okolini Moskve, emisionih radio-stanica Moskve, Londona i dr.

Kurirski centar se sastojao iz kurirske stanice VS i CK KPJ za održavanje unutrašnjih kurirskih veza sa svim glavnim rukovodstvima koja su se nalazila u samom Užicu — njihovih kurirskih stanica kao i kurirskih stanica za održavanje spoljnih vojnih i partijskih veza, zatim sa štabovima i komandama PO nižim partijskim organima 1 organizacijama na terenu, sa nacionalnim, pokrajinskim i oblasnim vojno-političkim rukovodstvima i sa partijskim rukovodstvima Bugarske i Albanije.

Telefonske veze

Ova vrsta veze u oružanom ustanku i NOR-u našla je punu primenu na oslobođenim teritorij ama većeg prostranstva i to gotovo isključivo korišćenjem postojećeg PTT — sistema — TT — uređaja u poštama i krajnjim

telefonskim stanicama u manjim naseljenim mestima i stalnih vazdušnih linija, jer štabovi i komande jedinica i partijska rukovodstva na terenu nisu raspolagali TT — uređajima, ni alatom, materijalom i stručnim kadrom za podizanje kablovskih i drugih telefonskih linija. Stoga je kablovske linije, u toku 1941. i 1942. godine vrlo retko, gotovo simbolično koristio na kraćim rastojanjima i za kraće vreme vrlo mali broj jedinica, koje su uspele da zaplene od neprijatelja izvesne količine materijala za podizanje ovih linija i TT — uređaja (telefonskih aparata i telefonskih centrala). Čak i da se raspolagalo materijalom za uspostavljanje kablovskih linija, one bi zbog vrlo čestih premeštanja štabova i komandi jedinica i dinamike ofanzivnih borbenih dejstava partizanskog načina ratovanja bile retko primenjivane.

Pri zauzimanju i oslobođenju pojedinih mesta, jedan od prvih zadataka partizanskih jedinica bio je zaposedanje njihovih pošta sa svim TT — uređajima, prikupljanje sredstava i materijala veze i mobilizacija ljudstva koje je radilo na pošti radi opravke porušenih ili oštećenih delova stalnih vazdušnih linija i TT — uređaja za potrebe telefonskih veza štabova i komandi partizanskih jedinica na oslobođenoj teritoriji. Pri tome su, na oslobođenim teritorijama, u skladu sa potrebama, operati vno-taktičkom situacijom i materijalnim i kadrovskim mogućnostima podizane i izgrađivane stalne vazdušne linije na pojedinim kraćim relacijama.

U toku zauzimanja pojedinih naseljenih mesta i stvaranja šire oslobođene teritorije, partizanske jedinice su redovno rušile stalne vazdušne linije. U vezi s tim u uputstvu VS o zauzimanju naseljenih mesta, koje je i dostavljeno jedinicama oktobra 1941. godine, predviđeno je, pored ostalog, da obaveštajna služba obavezno, preko svojih „obaveštajnih centara“, prikupi podatke o neprijateljskim vezama — TT — linijama i radio-stanicama radi njihovih oštećenja i rušenja pre izvršenja napada, a time i dezorganizacije neprijateljskog komandovanja.
O tome se u uputstvu konkretno kaže: „ ... Obrazuju se diverzione grupice po mjestima od mještana koji će u momentu napada izvršiti sečenje TT veza i napad na radio-stanice.

Na slobodnoj teritoriji, iz koje su isterane okupatorske i kvislinške oružane snage i uspostavljena nova narodna vlast, osposobljen je i aktiviran postojeći sistem PTT — veza — kao prvi, najobimniji i najorganizovaniji u zemlji u tom periodu NOR-a. A osnovni elementi ovog sistema telefonskih veza bili su Glavna telefonska centrala i Centar veze VŠ i CK KPJ u Užicu, područne telefonske centrale u većim i krajnje telefonske stanice u manjim naseljenim mestima i stalne vazdušne linije između njih.

Radi što intenzivnijeg korišćenja telefonskih veza, štabovi i komande partizanskih jedinica i partijska rukovodstva (okružni, sreski, mesni i gradski komiteti) najčešće su imali svoja sedišta u oslobođenim mestima ili blizu njih, a u samim mestima su se nalazila sedišta NOO-a, vojno-teritorijalnih i drugih boračkih i društvenopolitičkih organa i organizacija određenog mesta. Na taj način su Vrhovnom štabu, Centralnom komitetu i svim ostalim rukovodstvima obezbeđene iz Centra veze u Užicu vojne i partijske telefonske veze, kao i veze NOO-a, vojnoteritorijalnih i drugih borbenih i društveno-političkih organa i organizacija. Stalne vazdušne linije i TT — uređaje na poštama obezbeđivali su posebni organi bezbednosti, patrole i straže načelno pod rukovodstvom NOO-a i komandi mesta, jer su okupator i njegovi saradnici, prisluškivanjem i diverzantskim akcijama, pokušavali da proturaju lažne vesti, kvare i ruše sistem telefonskih veza. O korišćenju telefonskih veza na slobodnoj teritoriji zapadne Srbije, neposredno pred povlačenje u Sandžak, drug Tito kaže:

> Koristili smo se sa telefonskom vezom sa onim mjestima, koja još nisu pala u ruke Nemcima. U jednom trenutku javio se neki iz Kosjerića koji je poručio da je sve u redu i da se trupe mogu vratiti u kasarnu, jer je navodno „opasnost prošla“. To je verovatno bio neki Nemac ili četnik koji je pokušao da "na i suviše providan način unese zabunu, kako bi nemačke trupe nesmetano prodrle u Užice i iznenadile nas.[372]

Sa gubitkom slobodne teritorije u zapadnoj Srbiji i prelaskom Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta sa

[372] Tito „Politika“ od 6. maja 1972.

glavnim partizanskim snagama na slobodnu teritoriju Sandžaka, istočne Bosne, Hercegovine i Crne Gore, oni su, na osnovu iskustva iz Srbije potpuno koristili postojeći sistem PTT — veza i proširivali ga izgradnjom novih stalnih vazdušnih linija na relacijama gde su to potrebe rukovođenja i komandovanja zahtevale, a materijalni i drugi uslovi omogućavali. Tako su, po dolasku u Foču, na slobodnoj teritoriji istočne Bosne i Crne Gore uspostavljene i funkcionisale postojeće TT — veze i poštanski saobraćaj, a u samoj Foči Centar veze Vrhovnog štaba, sličnog sastava i zadataka kao i Centar veze u Užicu.

U sistemu unutrašnjih veza na Centru veze Vrhovnog štaba u Foči, krajnje telefonske stanice bile su postavljene kod VS, CK KPJ, Komande mesta, Sreskog i Gradskog NOO-a, železničke stanice, a na Brodu kod železničkog pogona i radionice. Rad na telefonskoj centrali i krajnjim telefonskim stanicama bio je neprekidan.

Iz telefonske centrale Centra veze u Foči dejstvovale su neposredne telefonske veze sa: Sćepan-Poljem, Miljevinom, Trnovom, Goražđem, Ustikolinom, Bastasima, Čelebićem i dr., kao i posredne veze preko telefonskih centrala u pojedinim mestima. Tako su, na primer, preko telefonske centrale u Goraždu VŠ i CK KPJ iz Foče održavali telefonske veze sa Renovicom, Ustipračom, Orahovicom, Ilovačom, Bilancima, Čaj ničem, Metal j kom i dr. U svim ovim mestima krajnje telefonske stanice bile su postavljene u zgradama u kojima su bili razmešteni NOO-i i komande određenih mesta ili štabovi pojedinih jedinica.[373]

Ukoliko su sedišta štabova jedinica i partijskih rukovodećih organa bila na terenu ili u naseljenim mestima koja nisu imala telefonsku vezu, oni su, pored neposredne kurirske veze sa VŠ, uspostavili i kurirsku vezu do najbližeg mesta, koje je imalo telefonsku vezu sa Centrom veze Vrhovnog štaba. Odatle su telefonom predavani izveštaji, a tu su primana i naređenja, direktive i uputstva Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta. Tako je na ovim relacijama održavana kombinovana veza — delom telefonom, delom kuririma.

[373] „Narodna vlast u Foči u prvoj polovini 1942. god.“, str. 544 (Zbornik „Istočna Bosna u NOB-u“, sećanje učesnika).

Postojeći sistem PTT — veza na oslobođenim teritorijalna proširivan je izgradnjom novih stalnih vazdušnih linija. Provodnici i izolatori za njihovu izgradnju skidani su sa trasa stalnih vazdušnih linija na neoslobođenim teritorijalna, a stubovi su pribavljani sečom u obližnjim šumama. Za seču i prenos stubova i drugog materijala, kao i samu izgradnju linija — kopanje rupa za stubove i njihovo montiranje, razvlačenje, podizanje, zatezanje i vezivanje provodnika za izolatore i druge radove — formirane su posebne stručne ekipe i radne jedinice, sastavljene od boraca i stanovništva.

Za prikupljanje provodnika i izolatora demontiranjem sa linija na neoslobođenim teritorijama, pokrajinska i druga rukovodstva su izdavala svojim potčinjenim jedinicama odgovarajuća naređenja i uputstva (Glavni štab Crne Gore, kao i štabovi Durmitorskog i Lovćenskog partizanskog odreda i dr).

Nedovoljna razvijenost mreže stalnih vazdušnih linija i putne mreže, kao i planinski teren na teritoriji Crne Gore,[874] u velikoj meri su otežavali i usložavali uspostavljanje i održavanje redovnih, sigurnih i brzih veza, što se sve vrlo negativno odražavalo na efikasnost komandovanja i rukovođenja svih stepena. Stoga je Vrhovni štab poklonio posebnu pažnju i preduzeo posebne mere da se problem komandovanja, rukovođenja i veza, ublaži. Tako je u svom naređenju od 10. marta 1942. godine Štabu Durmitorskog partizanskog odreda, o problemima veze, naredio:

Održavajte vezu sa svim susedima. Mi smo preduzeli da podignemo telefonsku liniju od čajniča, preko Meljaka do Kosanice, gde ćemo se sastati sa vašim krakom od Žabljaka. Moramo vam reći da će to duže trajati. Sem toga, preduzećemo mere da od Celebića podignemo liniju na Meljak. Mnogo bi bila sigurnija linija da se od Celebića provede preko Tepaca, na Zabljak. I tu ćemo mogućnosti ispitati. Dakle, mi smo preduzeli potrebno.[375]

[374] Stalne vazdušne linije postojale su samo na pravcima glavnih komunikacija, i to: Titograd—Kolašin—Bijelo Polje i dalje ka Priboju i Novoj Varoši; Titograd—Nikšić—Savnik—Zabljak—Pljevlje—Cajniče—Goražde; Titograd—Cetinje i dalje do Kotora i Herceg Novog i preko Ćeklića do Bata; Titograd—Kotor i Vir-Pazar—Bar ; Nikšić—Trubjela—Vilusi—Bileće—Plana—Capradi—Čemerno; Nikšić—Krstac; Foča—Goražde i Foča—Kalinovik.

[375] Zbornik III/2, dok. 143.

U uputstvu Vrhovnog štaba od 7. maja 1942. godine, komandantu Durmitorskog odreda o radu na prikupljanju materijala za podizanje stalnih vazdušnih linija, kaže se:

Pored zadataka koje ti je stavila u dužnost Druga brigada, izvršićeš i ovaj: 1) Da prikupiš telefonsku žicu i izolatore sa linije Foča—Godijano—Papratno—Vikoč. Ukoliko bi bilo opasno da se taj posao radi danju u blizini Foče, ovo izvesti noću. Žicu što manje gde ćemo se sastati sa vašim krakom od Zabljaka. Moramo vam i skupljenu žicu i izolatore šaljite na Uzlup. Ova žica i izolatori su nam neophodno potrebni. I to smatraj jednim od vrlo važnih zadataka.[376]

Delegat VŠ Moša Pijade, koji se nalazio na Žabljaku kod štaba Durmitorskog odreda po specijalnom zadatku, dostavio je 4. marta 1942. godine Vrhovnom komandantu, drugu Titu, pismeni predlog za uspostavljanje telefonske veze izgradnjom nove stalne vazdušne linije između Kosanice i Čelebića. On piše:

Foča je telefonom povezana sa Celebićem. Zabljak je povezan telefonom sa Savnikom i dalje sve do Lukova u pravcu Nikšića. S druge strane Zabljak je povezan sa Leverima, a danas idu naši radnici da Levere povežu sa Kosanicom. Od Kosanice preko Glibaća, Bobova i Meštrovca do Čelebića nema ni 40 km. Moj predlog da se na tom putu stvori telefonska linija Kosanica—Čelebić.

Normalno dolazi na 50 m jedan direk, ali je dovoljan jedan direk na 100 m; to znači da bi trebalo 400 direka. Čaše se mogu nabaviti tako da bi se sa postojećih linija skinule sve nepotrebne, a žica bi se na taj način mogla dobaviti. Rezultat ove nove linije bio bi da bi Foča bila direktno povezana sa Lukovom (selo blizu Nikšića — prim. M. Č.), a to znači Vrhovni štab sa Crnom Gorom.

I tu treba odrediti stručnjaka da prođe liniju koju treba podeliti na nekoliko sekcija i onda mobilisati seljake i partizane, NOO-e i vojsku pa bi se linija mogla za kratko vreme napraviti .. [377]

Član Vrhovnog štaba, Aleksandar Ranković, u svom izveštaju Vrhovnom komandantu od 1. juna 1942. godine, između ostalog, kaže: „Podigli smo telefonsku liniju od Dudina do Lijećevine, od Čelebića do Lijećevine provodi se a od jutros podižemo liniju Lijećevina-Krstac".[378]

[376] Zbornik II/4, dok. 87.
[377] Zbornik III/3, dok. 14.
[378] Zbornik II/4, dok. 116.

Glavni štab za Sandžak u prvoj polovini 1942. godine tražio je pomoć od Vrhovnog štaba u stručnom kadru i materijalu za izgradnju stalne vazdušne linije Mejlak-Čelebić za vezu sa Vrhovnim štabom i liniju Kosanica-Vrulja da bi uspostavio vezu s Bjelopoljskim odredom. U vezi s tim, Vrhovni štab je 1. aprila 1942. godine naredio Glavnom štabu NOPO za Sandžak da vezu sa Meljaka produži na Kosanicu i time preko Žabljaka omogući direktnu vezu sve do Nikšića.

Izgradnjom novih stalnih vazdušnih linija upotpunjen je postojeći sistem, tako da je Vrhovni štab održavao telefonsku vezu ne samo sa štabovima bližih jedinica severno od Žabljaka, nego i sa Glavnim štabom Crne Gore u periodu kada je njegovo sedište bilo u s. Gornje Polje (blizu Nikšića).[379] Ova telefonska veza održavana je preko krajnje telefonske stanice u s. Lukovu.

Dok je sedište Glavnog štaba Crne Gore bilo u s. Piperima, između njega i Vrhovnog štaba održavana je kombinovana veza, tj. do s. Lukova telefonska, a dalje do Piperà kuririma. Međutim, zbog organizacijskih slabosti i drugih propusta, ova veza nije bila dovoljno sigurna i brza iako su za to postojali svi objektivni uslovi. Stoga je Vrhovni komandant 14. marta 1942. godine izdao naređenje upućeno Glavnom štabu Crne Gore preko štaba Durmitorskog odreda, u kome između ostalog, stoji:

„Najhitnije javite preko telefona Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku da pošalje što pre onu misiju k nama (odnosi se na englesku misiju koja se iz podmornice iskrcala na crnogorsko primorje i tada bila kod GS Crne Gore — prim. M. Ć.). Kurir od Lukova mora izić u Pipere danonoćno.

Pravo je čudo da to već nisu učinili, kada smo im već davno javili.

Imate li izveštaja iz Nikšića? Izvestite nas o stanju na tome sektoru. Vi imate telefonsku vezu i obaveštenje možete brzo dobiti“.[380]

Po istom pitanju, delegat VS na Zabljaku Moša Pijade izveštava Vrhovnog komandanta:

[379] U izveštaju, koji je delegat VŠ Moša Pijade 20. aprila 1942. godine dostavio iz Zabljaka Vrhovnom komandantu, između ostalog, kaže se: „Sinoć me je Milutin (Ivan Milutinović, delegat VŠ i CK KPJ pri GŠ Crne Gore) — s kojim najzad imamo telefonsku vezu — obavestio da je Borač pao“ (Zbornik III/4, dok. 89).

[380] Zbornik II/3, dok. 44.

„Tvoje naređenje Glavnom štabu Crne Gore mogli smo telefonom poslati do Savnika. Veza postoji do Lukova, ali su tamo drugovi isključili telefon, jer smetaju žice nekom čiči u čijoj kući stoji telefon. Tolika besavesnost! Stavio sam u depeši Glavnom štabu i na to primedbu, ističući da se Vrhovni štab trudi da stvara i nove telefonske linije, dok oni ukidaju i postojeće.“[381]

Na isti način i u još većem obimu primenjivane su, u drugoj polovini 1942. godine, telefonske veze i na slobodnim teritorij ama Hrvatske, zapadne Bosne i Bosanske krajine. Na tome su se angažovale sve jedinice i štabovi na svojim teritorij ama bilo samoinicijativno bilo na osnovu direktiva i naređenja Vrhovnog štaba.

Jula 1942. godine, Stab grupe NOPO za Liku formirao je i obučio poseban Vod za vezu i mobilisao stanovništvo za opravku postojećih i podizanje novih stalnih vazdušnih linija. Organizovano je sečenje stubova u okolnim šumama i prikupljanje ostalog materijala demontiranjem sa linija na neoslobođen m teritorij ama i manje važnih linija na oslobođenoj teritoriji.[382]

Pre toga, krajem 1941. godine, Grmečki partizanski odred formirao je Vod za vezu koji je, između ostalog, imao da uspostavi telefonsku vezu između štaba odreda i komandi mesta na njegovoj teritoriji, koje su bile udaljene od štaba odreda po 20 do 30 km. Za to su delimično korišćene postojeće stalne vazdušne linije, kao i improvizovane linije podignute od materijala skinutog sa postojećih linija, žičanih ograda i žičane železnice kojom je neprijatelj izvlačio rudu iz Stare Rijeke u Ljubi.

Vod za vezu je raspolagao sa dve telefonske centrale od deset brojeva, od kojih je jednu sam izradio. Preko postojećih i improvizovanih telefonskih linija izgrađenih od žičanih ograda, raspletene žice čeličnih užadi, žične železnice i kabla, uspostavio je telefonsku vezu od štaba odreda do štaba 1. bataljona u Bosanskoj Krupi, štaba 2. bataljona u Sanskom Mostu, štaba 3. bataljona u Bosanskom Novom, Okružnog komiteta, Okružnog NOO-a i do štaba Kozaračkog partizanskog odreda. S

[381] Pismo delegata VŠ NOP i DV Moše Pijade od 16. marta 1942. godine Vrhovnom komandantu drugu Titu (Zbornik II/3, dok. 54).

[382] Zbornik VI/5, dok. 88.

obzirom na to da je telefonska linija do štaba Kozaračkog partizanskog odreda prolazila preko neoslobođene teritorije, podizana je noću i dobro je maskirana, tako da je neprijatelj nije mogao primetiti. Ovom linijom je dugo održavana telefonska veza između Podgrmečkog i Kozaračkog partizanskog odreda.[383]

I Vrhovni štab se često angažovao da se uspostave telefonske veze na određenim relacijama. Tako je Vrhovni komandant naredio članu VŠ Aleksandru Rankoviću, oktobra 1942. godine:

Iz Glamoča uputi sve linijaše Peri Vukoviću, Svetislavu Markoviću i Hasanu Kuku sa ostalima da što pre dovrše liniju između Srnetice i Mliništa. Sobom da ponesu sav telefonski materijal i jednu telefonsku centralu za Srneticu. Čim se ovo završi imaćemo telefonsku vezu sa ćelom slobodnom teritorij om.[384]

Isto tako, Vrhovni štab je, 31. avgusta 1942. godine, obavestio Operativni štab za Bosansku krajinu da je organizovao podizanje telefonske linije na relaciji Glamoč — Mlinište — Mrkonjić-Grad i da je već izgrađeno 10 do 12 km u pravcu Mliništa i naredio mu da on, sa svojim snagama i sredstvima, izgradi ovu liniju od Mrkonjić-Grada prema Mliništu.[385] Preduzete su i mere da se telefonska liniji Bihać — Ličko Petrovo Selo — Slunj, kao i linija Bihać — Cazin i dalje osposobe, pošto su bile prekinute samo na nekoliko mesta.[386]

Radio-veze

Zbog taktičko-tehničkih osobina i eksploatacionih mogućnosti, zbog rada i na oslobođenim i na neoslobođenim teritorij ama, rada u svako doba dana i noći, na svakom terenu i na svim udaljenostima u skladu sa snagom i frekventnim opsegom radio-uređaja (RU), radio--veze su, u odnosu na ostale vrste veza koje su prime-

[383] J. Zakula: „Veze u Grmečkom odredu krajem 1941"; Priručnik i iskustva po vezi iz NOB (Izdanje Školskog centra veze 1961. god., str. 36 i 37).

[384] Zbornik II/6, dok. 79.

[385] Zbornik II/5, dok. 147.

[386] Zbornik II/6, dok. 150.

njivane u NOR-u, najbolje obezbeđivale sigurno, neprekidno i efikasno rukovođenje i komandovanje u svim vojno-političkim operativno-taktiokim i drugim specifičnim uslovima naše oslobodilačke borbe i revolucije. Ali, iz objektivnih a delimično i subjektivnih razloga, one su u periodu NOR-a 1941. i 1942. godine neuporedivo manje primenjivane nego kurirske i telefonske veze.

Naime, u pripremnom periodu oružanog ustanka, u kome je jedan od osnovnih zadataka svih partijskih i vojnih rukovodstava bio prikupljanje oružja, municije i druge ratne tehnike i opreme, nije se poklonila dovoljna pažnja ni ispoljila aktivnost na prikupljanju primopredajnih radio-uređaja i drugih tehničkih sredstava veze. Rukovodstva su se orijentisala i angažovala gotovo isključivo na prikupljanje i nabavku prijemnih radio-aparata. Na primer, Pokrajinski komitet Crne Gore izdao je direktivu još početkom juna 1941. godine za prikupljanje i nabavku prijemnih radio-uređaja radi slušanja savezničkih emisionih radio-stanica, prvenstveno emisione radio-stanice u Moskvi. Tako su, posle 22. juna, svi komiteti organizovali slušanje vesti emisione radio-stanice Moskva, koje su zatim na razne načine umnožavane i po kuririma dostavljane rukovodstvima jedinica i partijskih organa i organizacija na terenu, radi upoznavanja boraca i stanovništva sa borbama na Istočnom frontu.[387]

Ovi radio-prijemnici odigrali su značajnu ulogu, ne samo u domenu propagande nego i u prijemu obaveštenja i drugih raznih saopštenja CK KPJ i Vrhovnog štaba preko radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ o vojno-političkoj situaciji u zemlji i u svetu i o uspesima i razvoju oslobodilačke borbe i revolucije u svim krajevima Jugoslavije.

U ovakvoj situaciji jedini izvori materijalnog obezbeđenja sredstvima radio-veza bili su zaplena radio-uređaja od neprijatelja i izrada u radionicama štabova i komandi NOV od radio-materijala nabavljenog iz okupiranih gradova. Međutim, zaplena radio-uređaja od neprijatelja bila je reda, nego, na primer, vatrenog naoružanja,

[387] Batrić Jovanović, n.d., str. 63.

municije i druge ratne opreme, jer su se neprijateljske radio-stanice nalaz'le kod štabova i komandi u bližoj i daljoj pozadini, a pored toga posebno su obezbeđivane u sastavu komandi mesta i njihovih centara veze. Ali, i pored svih teškoća, u toku 1941. i 1942. godine zaplenjen je izvestan broj radio-stanica male i srednje snage.[388]

Obezbeđenje stručnog kadra, kao osnovnog elementa radio-veza, predstavljalo je poseban i složen problem. Njegova obuka je relativno dugotrajna, složena i zahteva posebne organizacijske, materijalne i kadrovske uslove, koji su u toku prve dve godine NOR-a bili objektivno vrlo mali. Zbog toga se u ovom periodu nisu koristile ni one malobrojne zaplenjene radio-stanice jer u štabovima i komandama jedinica n'je bilo stručnog rukovodećeg kadra ni rad·o-telegrafista.

Glavni štab za Crnu Goru je, 30. januara 1942. godine, izvestio Vrhovni štab da raspolaže sa 3 radio-stanice i to jednom italijanskom, jednom jugoslovenskom i jednom starom popravljenom, a ovih dana, kaže dobiće još jednu. Pored toga, kažu da imaju dobre stručnjake za radio-stanicu, kao i dobrog radio-telegrafistu.

Delegat VŠ Moša Pijade, koji se nalazio u štabu Durmitorskog PO na 2abljaku, u jednom svom izveštaju od 14. maja 1942. godine Vrhovnom komandantu o borbama kod Mojkovca i potrebi stalne veze sa štabovima u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, između ostalog, kaže: „Ima dosta tih zaplenjenih radio-stanica pa ne znam zašto ne bi brzo bila uspostavljena veza Vrhovnog štaba sa crnogorskim, hercegovačkim i sandžačkim Glavnim štabom i sa Kolašinskim frontom".

Prva proleterska brigada je na svom borbenom putu za istočnu Bosnu, pored ostalog, zaplenila i dve radio-stanice. A 3. partizanski bataljon NOPO Korduna i Banije je, 3. decembra 1941. godine, zaplenio dva radio-aparata.

Nadletajući teritoriju Jugoslavije, polovinom aprila 1942. godine tri engleska aviona su bacila padobranom iz aviona jednu radio-stanicu, koja je bila namenjena četnicima, ali je pala u ruke partizanskih jedinica.

Ovakvih i sličnih primera zaplenjivanja neprijateljskih radio-stanica u toku 1941. a naročito 1942. godine, bilo je i u drugim krajevima Jugoslavije.

Broj zaplenjenih radio-stanica nije ni približno zadovoljavao potrebe u radio-vezi, čiji je značaj u obezbeđenju sigurnijeg i efikasnijeg komandovanja i rukovo-

[388] U borbama za oslobođenje Krupnja, početkom septembra 1941. godine, jedinice Valjevskog PO zaplenile su dve radio-stanice.

đenja stalno rastao u skladu sa razvojem oružanog ustanka i njegovim prerastanjem u narodnooslobodilački rat. Ta potreba se naročito ispoljila prilikom formiranja brigada i udarn'h bataljona i izvođenja njihovih borbenih dejstava. Stoga su Vrhovni štab, pokrajinska i druga rukovodstva, već polovinom 1942. godine, pristupili organizovanju svojih radionica za izradu radio i telefonskih uređaja (primopredajnih radio-stanica, telefonskih aparata i centrala), kao i za njihovu opravku i prepravku, naročito u pogledu poboljšanja dometa, što je bilo posebno važno i zbog velikog međusobnog rastojanja štabova, čestog premeštanja njihovih komandnih mesta, dugačkih marševa i dinamike borbe. U tom cilju, sredinom 1942. godine, počele su se stvarati partizanske radionice, koje su znale da do maksimuma iskoriste oskudna materijalna sredstva i nedovoljan stručni kadar.

Formiranje brojnih proleterskih i udarnih brigada i drugih mobilnih jedinica sa svojim štabovima i komandama, uslovilo je i primenu odgovarajuće strategije i taktike, a time i čvršće, centralizovanije i neposrednije rukovođenje i koordinaciju borbenih dejstava na svim nivoima komanđovanja i rukovođenja. U ovakvim uslovima izvođenja i razvoja oslobodilačke borbe, kurirske veze, koje su do tada bile osnovne i glavne, pokazale su se spore i nedovoljno sigurne i efikasne. Stoga su glavni, operativni i drugi štabovi postavili svojim potčinjenim kao prioritetni zadatak zaplenu, prikupljanje i izradu radio i telefonskih uređaja i druge opreme za vezu, mobilizaciju stručnog kadra iz i van jedinica i obuku boraca za rad na tehničkim sredstvima veze.

U tom smislu Glavni štab Hrvatske je, 16. juna 1942. god'ne, naredio Štabu I operativne zone:

... Radio-telegrafska i telefonska veza je na j idealni ja za naše prilike. Iako je veoma teško doći do emisionih stanica (radio-stanica) ipak nije nemoguće. Za prvo vreme će naš Stab naći stručno osoblje (radio-tehničare, radio-telegrafiste i si.) i prikupiti što više rađio-materijala. Ukratko, izvršiti sve pripreme da u najskorije vreme budete u mogućnosti pristupiti izgradnji emisionih radio--stanica (misli se na primo-predajne radiotelegrafske stanice — prim. M. Ć.). Takve su stanice pokretne te ne predstavljaju neki problem ni za Operativne zone, koje nemaju oslobođene teritorije. Za njihov rad potrebna je energija, koja se može dobiti nekim

manjim benzinskim ili drugim motorima. Praksa je pokazala da je takvu radio-stanicu moguće izraditi prilično brzo ako se ima na raspoloženju stručno osoblje i materijal. Kod nas se nalazi stručnjak, koji vam u slučaju potrebe može dati savete.

Javite nam u najskorije vreme kakve su mogućnosti kod vas u tom pogledu, što ste već i što kanite poduzeti.

Takođe je važno da se prikupi i sačuva telefonski materijal (aparati i kablovi) i da se ima u evidenciji stručno osoblje, koje bi bilo sposobno rukovoditi Telefonskom sekcijom veze".[380]

Slična naređenja, uputstva i direktive izdavali su i druge štabovi i komande svojim potčinjenim.

Sredinom 1942. godine su, pored ostalih, formirane Tehnička radionica Vrhovnog štaba NOV i POJ na Međugorju u Bosanskoj krajini i Tehnička radionica br. 1 Glavnog štaba Hrvatske u Bijelim Potocima, na obroncima Plješivice, 15 km jugoistočno od Korenice.[390] U njihovom sastavu nalazila su se i odeljenja u kojima su izrađivani, popravljani i prepravljani radio i TT — uređaji za vezu. Pored toga, stolarska odeljenja radionica izrađivila su skije za potrebe kurira i specijalnih skijaških jedinica. U njima je početkom zime 1941/42. godine izrađeno 500 pari skija i podeljeno jedinicama.

Preko organa narodne vlasti i drugih pozadinskih borbenih i društveno-političkih organa i organizicija, kao i pojedinaca, nabavljeni su najnužniji alati, merni i drugi instrumenti, neispravni uređaji (radi korišćenja njihovih delova) a iz većih naseljenih mesta, pa čak i iz Italije, nabavljani su tehnički del ovi i druga potrebna oprema. Stručni kadar za radionice obezbeđivan je od boraca iz jedinica i stručnjaka iz pozadine.[391]

U radio-tehničkom odeljenju Glavne radionice GŠH u početku su radila dva radio-tehničara — amatera braća Sveto i Čedo Perić koji su preuzeli prepravku jedne stare vojne srednjotalasne radio-stanice na kratke tala§e (KT). Kao izvor struje stanica je imala benzinski agregat. Radi stručne i neposredne pomoći, Vrhovni štab je uputio svoga radio-tehničara Slobodana Nakićenovića na

[389] Zbornik V/5, dok. 29.

[390] VE, sv. 7, str. 742.

[301] Metod Antunac: „O opremi za vezu u NOR-u" („Glasnik veze" br. 6) 1951, str. 43—48).

privremeni rad u radio-tehničku radionicu Glavnog štaba Hrvatske.

Delegat Centralnog komiteta KPJ pri CK KPJ za Hrvatsku Vladimir Popović u svom izveštaju od 16. juna 1942. godine Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu, o radu ove radio-tehničke radionice, između ostalog, navodi: „Kroz nedelju dana radio-tehničari završit će rad na izgradnji radio-stanice. Tvrde da će uspeti. Zato vam šaljemo pozivne znake i šifru, jer da ne radimo dok ne dođe šifra od vas — bila bi šteta".[392]

U nedostatku mernih i drugih neophodnih instrumenata, radio-telegrafista je radi ispitivanja radio-stanice, po sopstvenoj inicijitivi, slušao na svom prijemniku domobranske radio-stanice, otkrio njihove radne radio-karakteristike (pozivne znake, talasne dužine i dr.), pozvao jednu sa njenim pozivnim znakom i odmah dobio odgovor. To je značilo da je prva partizanska radio-stanica u Hrvatskoj konačno sposobna za rad. Posle ovako jednostavnog, ali praktičnog i sigurnog ispitivanja ispravnosti prepravljene radio-stanice, uspostavljen je i lični kontakt između radio-telegrafista Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske, izrađen plan rada radio-stanice i šifra. Na osnovu toga je novembra i decembra 1942. godine — prvi put uspostavljena radio-veza između Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske, čime je počela istorija radio-veza Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske.[393]

Konstrukcija i izrada radio-stanica bila je najorganizovanija, najuspešnija i najmasovnija u Sloveniji. Centralni komitet KP za Sloveniju je u sastavu svoje centralne partijske tehnike organizovao, pored sektora štamparije, litografije, izdavačke delatnosti i propagande, građevinskih radova i dr. još i poseban sektor o problemima veze. On je imao da obezbedi što efikasnije i neposrednije rukovođenje Centralnog komiteta KPJ za Slo-

[392] Zbornik II/4, dok. 182.

[393] M. Vukšić: „Prve radio-veze NOV u Hrvatskoj" („Glasnik veze", br. 6/1951, str. 9—17); Veljko Drakulić: „Tehnička radionica, br. I GŠ NOV i PO Hrvatske („Vojnotehnički glasnik", br. 8/1954); M. Antunac: „O opremi za vezu u NOR-u" („Glasnik veze", br. 6/1951, str. 43—48).

veni ju, Glavnog štaba i Izvršnog odbora Osvobodilne fronte na teritoriji Slovenije, kao i veze ovih organa sa CK KPJ, Vrhovnim štabom i sa rukovodstvima ostalih pokrajina Jugoslavije. Pri tome su KPJ za Sloveniju i ostala viša rukovodstva NOP-a poklanjali posebnu pažnju sektoru veze, koji je imao kompletan i ambiciozan plan o svim problemima veze. Osnovno je bilo organizovanje, uspostavljanje i održavanje kurirskih i drugih veza na svim nivoima komandovanja i rukovođenja, izrada tehničkih sredstava veze i njihova distribucija štabovima i komandama jedinica i partijsk'm i drugim organima i organizacijama na terenu. Stoga je u sastavu Centralne tehnike organizovan je i poseban „Radio-sektor" za izradu primo-predajnih radio-stanica radi obezbeđenja najneophodnijih radio-veza, kao i predajnih radio-uređaja (emisionih radio-stanica) radi propagande i borbe protiv okupatora preko radio-talasa.

Za izradu radio-uređaja obezbeđen je dovoljan broj vrlo stručnog kadra (inžinjera, radio-tehničara, radio-mehaničara i dr.). Postojala je posebna organizacija za nabavku alata, instrumenata, pojedinih kompletnih tehničkih delova i drugog potrebnog materijala u Ljubljani i drugim većim mestima, pa čak i iz Italije. Za izradu pojedinih delova, kao i kompletnih uređaja, organizovane su mnoge radionice u Ljubljani i njenoj okolini. Na primer, radionica Frica Hribemika, na Celovskoj cesti u Ljubljani izrađivala je, sve do septembra 1942. godine, po zahtevima i uputstvima Centralne tehnike CK Slovenije, metalne i druge predmete. Ova radionica je otkrivena 27. avgusta 1942. godine i njen vlasnik Hribernik je streljan.[334]

Radio-sektor je u toku 1941. i 1942. godine, uspeo da, pored emisionih radio-stanica za propagandu, izradi i relativno veliki broj primopredajnih radio-stanica za veze Glavnog rukovodstva sa potčinjenim štabovima i za radio-veze sa Kominternom, što se vidi iz brojnih ratnih dokumenata rukovodstva NOP-a Slovenije. Tako član CK KPJ i VS Edvard Kardelj, 29. marta 1942. godine,

[394] Zbornik VI/4, dok. 56.

na kraju svog izveštaja Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu o vojnopolitičkoj situaciji u Sloveniji, kaže:

...12. — Na kraju još jedno pitanje: Radio: Ovi su izradili nekoliko aparata (odnosi se na primopredaj ne radio-stanice — prim. M. Ć.) jačine 30—40 W, tako da će sva tri Grupna štaba (odnosi se na 1, 2. i 3. štab grupe partizanskih odreda koji su u to vreme postojali na teritoriji Slovenije — prim. M. Ć.) biti u vezi sa Glavnim štabom, a manje aparate će imati važniji odredi. Dva štaba već imaju, ali Glavni štab još nije instalirao svoj. Izgleda da će to biti uskoro urađeno. U tom slučaju je moguća direktna veza sa Vama. O načinu će usmeno reći kurir u Zagrebu, a vi otuda tražite. Ukoliko je vama potreban materijal, on se može nabaviti iz Italije. Čim dobijemo izveštaj našega Štaba nastojaćemo uspostaviti kontakt sa Glavnim štabom Hrvatske i tamo dostaviti sav materijal za vas. A vi tražite materijal i vezu od njih.[395]

Radio-sektor je izradio toliko radio-stanica, da je bio u mogućnosti da izvestan broj ustupi Vrhovnom štabu, Glavnom štabu Hrvatske i drugim rukovodstvima radi neposredne radio-veze sa njima. O tome Edvard Kardelj, koji se tada nalazio kod rukovodstva NOP-a Slovenije, u izveštaj u Sekretarijatu CK KPJ i VŠ za neoslobođene krajeve sa sedištem u Zagrebu, govoreći o razvoju italijanske ofanzive, avgusta 1942. godine, između ostalog, kaže: da će Vrhovnom štabu, čim bude uhvatio direktnu vezu sa njim, poslati jednu od svojih stanica na srednjim talasima, jer ti talasi nemaju mrtve zone, pa su najbolji „za veze na veće daljine". Na taj način moći će da se uspostavi svakodnevna veza sa Vrhovnim štabom. Dalje, kaže da Slovenci grade jednu veću stanicu za propagandu, da su teškoće u tome što se više ne može naći potreban materijal, naročito lampe, pa traži da se vidi da li se takav materijal može naći u Zagrebu ili poručiti iz Budimpešte.[396]

Obavešten o mogućnostima obezbeđenja radio-veza u Sloveniji, Vrhovni štab je, pismom od 16. marta 1942. godine, tražio od rukovodstva NOP-a Slovenije izvesne delove za svoju radio-stanicu (1 ispravljač ili čitavu stanicu ili bar cevi, blokove i transformator za ispravljač).

Ovi i drugi primeri očito pokazuju napore najviših rukovodstava NOR-a, u periodu 1941. i 1942. godine, o

[395] Zbornik II/3, dok. 99 u VI/2, dok. 34.
[396] Zbornik VI/3, dok. 99.

obezbeđenju i uspostavljanju radio-veza, u čemu se posebno istaklo rukovodstvo NOP-a Slovenije.

Kao što je već rečeno u rejonu Centra veze Vrhovnog štaba u Užicu organizovan je radio-centar sastava: specijalna primopredajna radio-stanica jače snage za uspostavljanje i održavanje radio-veze sa Kominternom i ilegalnom radio-stanicom Centralnog konrteta KPJ, koja je iz Zagreba održavala neposrednu radio-vezu sa Kominternom; jedna radio-stanica manje snage za radio--vezu Vrhovnog štaba sa nekim nižim štabom kad to borbeni uslovi i materijalne mogućnosti budu dozvolili; emisiona radio-stanica zaplenjena u borbama za oslobođenje Krupnja; jača emisiona radio-stanica nabavljena iz Čačka, koja je davala ratne izveštaje Vrhovnog štaba 0 uspesima i razvoju oslobodilačke borbe i revolucije sve do 28. novembra 1941. godine na talasnoj dužini od 44 m. Sem toga, imala je nekoliko radio-prijemnika za slušanje emisija radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" i emisija radio-stanica Moskve, Londona i dr., preko kojih se vrhovno rukovodstvo upoznavalo sa stanjem na savezničkim frontovima i razvojem vojno-političke situacije u svetu. Pored toga, u sastavu radio-centra postojala je 1 radila i razglasna stanica.

Govoreći o potrebi radio-veze drug Tito. između ostalog, kaže:

... Milovan Đilas nas je obavestio da je radio-stanica, usleđ nečije nebrige ostala na Palisadu. Tako smo bili lišeni sredstva pomoću koga smo mogli održavati vezu sa Kominternom i s našom ilegalnom radio-stanicom u Zagrebu kojom je rukovodio Valdes. Bili smo, dakle, ostavljeni samo kurirskoj vezi, a to je, u tadašnjim uslovima i okolnostima kada smo se nalazili u zabitnim krajevima daleko od komunikacija i od većih mesta u kojima su se nalazili naši „ilegalni punktovi" značilo gotovo kao da smo bili bez veze. Taj me je problem posebno brinuo.[397]

Vrhovni komandant sa užim delom svog štaba smestio se u Užicu u velikoj zgradi koja je pre rata služila kao banka. U istoj zgradi bili su osnovni elementi žičnog centra veze — krajnje telefonske stanice i elementi radio-veze — emisione radio-stanice i radio-prijemnici.

[397] List „Front" br. 21 od 26. maja 1972. godine.

Vrhovni komandant, članovi Vrhovnog štaba CK KPJ, Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Srbije i drugi rukovodioci, održavali su preko krajnih telefonskih stanica, povezanih sa telefonskom centralom u pošti, redovne telefonske veze sa štabovima partizanskih odreda, partijskim i drugim vojn·m, pozadinskim i drugim organima i organizacijama na slobodnoj teritoriji zapadne Srbije i dela Šumadije.

Preko radio-prijemnika primopredajne radio-stanice, smeštene u drugoj zgradi i ilegalne radio-stanice u Zagrebu, Vrhovni štab je održavao radio-veze sa Kominternom, a preko nje i sa vladom Sovjetskog Saveza i Crvenom armijom.

Izlažući rad Vrhovnog štaba za vreme njegovog boravka u Užicu, Vladimir Dedijer, u prilozima za biografiju druga Tita, između ostalog, kaže:

„... Jedne večeri nalazio sam se s Titom u njegovom Štabu u Užicu, u velikoj zgradi koja je u mirno doba služila kao banka. Tito je bio u telefonskoj vezi s komandantima jedinica, koje su bile opkolile Štab Draže Mihajlovića. Trebalo im je dati odgovor. Tito se šetao po prostranoj sobi gore-dole, a ja sam sedeo kraj radio-aparata (odnosi se na radio-prijemnik — prim. M.Ć.) i slušao emisije radio-Moskve na srpskom jeziku. Spiker radio-Moskve je govorio o borbama u Srbiji prot'v Nemaca i o Draži Mihajloviću kao vođi svih snaga otpora u Jugoslaviji. Zbog toga je Vrhovni komandant, 25. novembra 1941. godine, po kuriru poslao rukovodiocu i operatoru ilegalne radio-stanice u Zagrebu, da Radio-centru u Moskvi preda sledeć radiogram: 'Predaj hitno ovaj telegram gore, jer radio Moskva javlja užasnu glupost o Draži Mihajloviću sa kojim smo mi vodili krvavu borbu već mesec dana. On je komandant četnika, žandara i svega ostalog ološa. On nas je napao 2. novembra i pokušao da nas razoruža, ali smo ga mi potpuno razbili. Imamo sve dokaze da Draža otvoreno sarađuje sa Nemcima u borbi protiv nas. Svu borbu vode samo partizani.. ,"[398]

Na kraju teksta ovog radiograma, Vrhovni komandant naređuje da rukovodilac ilegalne radio-stanice u Zagrebu dođe u Vrhovni štab radi dogovora o uspostavljanju stalne radio-veze između VS i radio-stanice u Zagrebu, budući da za to postoje sve mogućnosti.

[308] V. Dedijer „Josip Broz Tito" — prilozi za biografiju, str. 308.

Pored propagande, emisione radio-stanice[3]"' služile su i za radio-vezu sa štabovima partizanskih odreda, partijskim i drugim organima i organizacijama na terenu i stanovništvom, koji su raspolagali radio-prijemnicma.

U nedostatku primopredajnih radio-stanica i emisione radio-stanice su korisno poslužile za jednostranu radio--vezu na taj način što je Vrhovni štab preko njih davao redovne ratne izveštaje o borbenim dejstvima i operacijama partizanskih odreda u Srbiji i razvoju oslobodilačke borbe u svim krajevima Jugoslavije. Ovi izveštaji služili su nižim vojnim, partijskim i drugim rukovodstvima za donošenje zaključaka i odluka o daljem razvoju oslobodilačke borbe u skladu sa vojno-političkom situacijom na svojim teritorij ama.

Početkom jula 1941. godine član CK KPJ i VS Aleksandar Ranković predao je u Beogradu Pavlu Saviću jednu primopredajnu radio-stanicu i šifru sa radio-telegrafistom, koga smo zvali Čeda Makedonac. Stanica je bila specijalne konstrukcije, tipa „džek", vrlo malih dimenzija i male težine, imala je snagu 40W i „žir" cevi bez ikakve oznake, a kao izvor električne struje mogla je koristiti baterije i električnu mrežu. Savić je dobio zadatak da sa radiotelegrafistom i svojom suprugom vozom pođe u Čačak i da se — preko ilegalnog kanala veze — javi sekretaru Okružnog komiteta Cačak Ratku Mitroviću, od koga će, u ime CK KPJ i Vrhovnog štaba, dobiti dalja uputstva za rad radio-stanice. Preko Mitrovića će CK KPJ i VS održavati vezu sa radio-stanicom za sve vreme njenog rada (primati depeše za predaju i uručivati primljene radiograme).

U međuvremenu, Okružni komitet Čačak održavao je redovnu kurirsku vezu sa Centralnim komitetom i Vrhovnim štabom u Beogradu. O ovoj radio-stanici Pavle

U referatu „Agitac ono-propagandni rad" na V kongresu KPJ o ulozi radio-službe, između ostalog, kaže se: „U sistemu centralizovanog rukovođenja agitacijom i propagandom važnu ulogu odigrala je naša Radio-služba. Zahvaljujući pomoći Sovjetskog Saveza, organizovana je radio-stanica Slobodna Jugoslavija koja je b'la snažno političko sredstvo za popularizaciju naše borbe u inostranstvu, za obaveštenja i politički rad i podizanje naših narodnih masa".

Savie, u svojoj pismenoj izjavi, između ostalog, kaže: „Naša partijska veza za sve vreme bio je Ratko Mitrović, sekretar Okružnog komiteta Čačak, a snabdevali su nas i donosili poruke dva seljaka, člana Partije iz sela Dučalovića“.

Iz Čačka je radio-stanica prene ta i postavljena za rad u s. Dučalovića ,na padinama Ovčara, kao prva primopredajna radio-stanica CK KPJ i Vrhovnog štaba. Sa ovom radio-stanicom uspostavljena je, jula 1941. godine, iz s. Dučalovića prva radio-veza Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba u NOR-u. Pri tome, prema pismenoj izjavi Pavla Savića, preko radio-stanice nisu predavani niti primani radiogrami, što ni u čemu ne umanjuje činjenicu da je tada uspostavljena prva radio-veza Vrhovnog štaba u NOR-u.

Zbog opasnosti da radio-stanica padne u ruke neprijatelja, čije su oružane snage u to vreme napadale Dragačevo, ona je krajem avgusta prebačena i montirana u s. Lise, a potom u Ivanjicu posle njenog oslobođenja. U drugoj polovini oktobra prebačena je u Užice.

Po dolasku u Užice Savić je, po naređenju Vrhovnog komandanta, postavio radio-stanicu u jednu zasebnu zgradu i uspostavio prvu radio-vezu poslednjih dana oktobra 1941. godine prijemom prvih radiograma od Radio-centra u Moskvi. O tome Savić, u svojoj pismenoj izjavi, kaže da su uvek kada je bilo vreme za održavanje radio-veze, iz Užica pokušavali da je uspostave. Bilo je to dva puta nedeljno ili možda svaki drugi dan. Prve telegrame iz Užica u to vreme primali su, a to znači i prvu vezu uspostavili, kada je Tito bio privremeno dan-dva odsutan iz Užica, odnosno kada je, misli, išao na sastanak sa Dražom Mihailovićem, na poznate pregovore u s. Brajići.[400] Dalje, Savić kaže da se dobro seća kako je, zbog odsutnosti Tita, Ranković tražio da njemu preda primljene dešifrovane telegrame, a da je on to odbio, pošto nije imao ovlašćenje da

[400] 27. oktobra 1941. godine u s. Brajićima, na inicijativu Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije, održan je sastanak između Vrhovnog komandanta NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita i komandanta četničkih odreda Draže Mihailovića radi sporazuma o zajedničkoj borbi protiv okupatora („Hronologija“, str. 122).

bilo kome uručuje telegrame, sem Vrhovnom komanddantu, drugu Titu. Čim se Tito vratio, Ranković mu se zbog toga žalio, a Tito se samo nasmejao i rekao da je Savić u pravu, jer nije dobio ovlašćenje od njega. U stvari, Tito je samo Saviću predavao otvoreni tekst, koji ga je šifrovao i šifrovani telegram predavao radio-telegrafisti (koji nije znao šifru) radi predaje. Kada je dobijao šifrovani telegram od radio-telegrafiste, Savić ga je dešifrovao i tako dešifrovani predavao Titu. U to vreme šifru je znao samo Pavle Savić, a kasnije sa šifrom je upoznata i njegova supruga Branka, tako da su je znali oboje.

Savić dalje kaže da je dužnost radio-telegrafiste na radio-stanici obavljao Čeda sve do 22. novembra 1941. godine, „kada je od eksplozije u fabrici oružja poginuo". Posle toga za radio-telegrafistu Vrhovnog štaba određen je Veljko Dragićević, podoficir bivše jugoslovenske vojske „koji je došao u zemlju sa englesko-četničkom misijom i po dolasku u Užice opredelio se za NOP". Veljko je obavljao tu dužnost sve do desanta na Drvar, kada je kao major NOV i POJ poginuo.[401]

Posle napuštanja Užica i premeštanja sedišta i Centra veze u Sandžak, Vrhovni štab je, zbog intenzivnih i vrlo dinamičnih borbenih dejstava partizanskih jedinica, bio, tako reći, stalno u pokretu na teritorij ama Sandžaka i istočne Bosne. Zbog toga, kao i drugih faktora, radio-veza Vrhovnog štaba sa Kominternom uspostavljena je krajem decembra 1941. godine iz rejona Rogatice, o čemu Pavle Savić, u pismenoj izjavi, kaže da od povlačenja iz Užica (odnosno posle eksplozije), pa sve negde do Rogatice[402], nisu održavali radio-vezu, niti je on obavljao šifriranje--dešifriranje. Tek negde iz neposredne okoline Rogatice (ili iz same Rogatice) uspostavili su radio-vezu, istom onom radio-stanicom koju su poneli iz Beograda i koristili se

[401] Izjava Pavla Savića i Branke Savić „o uspostavljanju prve radio-veze za potrebe Vrhovnog štaba NOV i POJ sa oslobođene teritorije iz Titovog Užica krajem oktobra 1941. godine", data predstavniku Uprave veza Generalštaba JNA, u Beogradu 20. novembra 1968.

[402] 24. ili 25. decembra 1941. godine Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije je stigao u Rogaticu koja je oslobođena 24. decembra 1941. godine (V. Dedijer „Dnevnik", izdanje 1951. str. 58).

njome u Užice, s tim što je tada bila „pogonjena baterijama“. ..... .

O uspostavljanju i kvalitetu ove radio-veze, Vrhovni komandant Tito, u svom pismu od 23. februara 1942. godine, Organizacionom sekretarijatu za neoslobođene krajeve (Ivi Loli Ribaru i Edvardu Kardelju), čije je sedište bilo u Zagrebu, kaže:

Primili smo vaše pismo od 15. II, kao i pismo Lole omladinca i dva Djedina[403] telegrama. Možete misliti koliko nas je razveselilo to poverenje koje nam Djeda posvećuje. Dobro je što ste odmah odgovorili i dali našu saglasnost. No ja sam i ovde sa svoje strane uputio svoju saglasnost. Naime, moram vam javiti veselu vest da mi već 14 dana imamo sa Djedom direktne veze, tako sjajne da se bolje zamisliti ne može. Više to nije slučajno i na sreću, već svakoga dana šaljem dugačke kobasice,[404] što bi kod vas prosto bilo nemoguće. Paja[405] i Veljko[406] prosto skaču od radosti. Mučili su se siromasi na svim mestima ali nikako uspeti. Tek kad smo osvojili ponovo centralu na čijoj su struji o božiću bili poslali onu jedinu opširnu poruku, uspelo je opet uspostaviti vezu. Do sada sam poslao već mnogo stvari, a uz svakodnevna nuzgredna pitanja počinjem slati i temeljiti izveštaj. Od Djede sam primio do saida dva-tri komada, pa i onaj koji mi vi šaljete. Samo ga nismo mogli dobro razumeti. Dogovorili smo se sa Djedom i on je dao poseban program rada. Kao što vidiš, naša ofanziva posle nemačke ofanzive donela nam je ploda.[407]

Vrhovni štab je 29. decembra 1941. godine, iz rejona Rogatice poslao prvi radiogram Radio-centru u Moskvi, u kome je izvestio Kominternu i vojno-političko rukovodstvo Sovjetskog Saveza o preduzimanju i toku prve neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju Srbije, povlačenju glavnih partizanskih snaga Srbije sa CK KPJ i VŠ u Sandžak, formiranju 1. proleterske brigade i njenim borbenim dejstvima i uspesima pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba na teritoriji Sandžaka i istočne Bosne. Tražena je i materijalna pomoć od Sovjetskog Saveza, koja bi, pored ostalog, imala i ogroman moralni značaj za dalji razvoj oslobodilačke borbe i revolucije

[408] Kominterna.
[404] Depeše.
[405] Pavle Savić.
[409] Veljko Dragićević.
[407] Zbornik II/2, dok. 201.

naroda Jugoslavije. U tom telegramu kaže da su 22. novembra 3 nemačke motorizovane divizije sa tenkovima i avijacijom, zajedno sa nedićevcima, započele opštu ofanzivu protiv partizana u Srbiji, na frontu od 150 km, da su nakon osmodnevne borbe izgubljeni gotovo svi gradovi u zapadnoj Srbiji, uključivši Užice i da se Vrhovni štab sa jednim delom vojske povukao u Sandžak, dok su ostale partizanske jedinice ostale i dalje na terenu u Srbiji i vode ponovnu borbu sa okupatorom na partizanski način. Dalje, govori, da je u Sandžaku odmah počela borba sa Talijanima, da su oslobođeni Nova Varoš i neka druga mesta, da je, po naređenju Vrhovnog štaba u Sandžak, stiglo i 3.000 crnogorskih partizana, da se protiv okupatora i nedićevaca bore samo partizani, a „veći deo četa Draže Mihailovića prešao je Nediću. Drugi mali deo, koji je ostao Mihailoviću, oko 200—300 ljudi, gledao je našu borbu pasivno i tada je zajedno s njime pobegao u Bosnu".

U izveštaju Kominterni govori se dalje o formiranju 1. proleterske brigade, od srpskih i crnogorskih partizana, o njenom putu u Bosnu i razbijanju tri talijanske kolone kod Rudog i zarobljavanju 116 talijanskih vojnika, između njih 4 oficira (zaplenjeno je 5 bacača mina, 9 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, 600 bombi, 300 mina za bacače, 15 konja i mnogo municije, kao i oprema za 141 talijanskog vojnika). Na kraju, kaže da je Vrhovni štab doveo 1. proletersku brigadu u Bosnu zbog teške situacije u koju su zapali bosanski partizani „jer Nemci i Italijani užurbano naoružavaju četnike, okupljaju svu srpsku reakciju, kako u Bosni tako i u Srbiji, koja vrši usiljenu propagandu protiv partizana i priprema nov udarac sada u Bosni protiv nas. Oni pokušavaju izazvati rascep kod bosanskih partizana, što im je delimično i uspelo, jer su neke partizanske čete prešle u četnike".[408]

S obzirom na to da su, od početka 1942. godine, sa Radio-centrom u Moskvi radile istovremeno i vrlo intenzivno dve radio-stanice — jedna stalno u sastavu Centra veze Vrhovnog štaba, a druga ,kao ilegalna, u Zagrebu, odnosno kasnije na teritoriji Slovenije pod rukovodstvom

[408] Zbornik I/l, dok. 100.

Organizacionog sekretarijata CK KPJ i VŠ za neoslobođene krajeve — bilo je neophodno da se, u sporazumu sa Radio-centrom u Moskvi, reši pitanje radio-karakteristika, šifri i drugih podataka potrebnih za rad radio-stanica za oba radio-pravca, kako ne bi jedan drugom ometali rad. U tom cilju član rukovodstva Organizacionog sekretarijata u Zagrebu Ivo Lola Ribar dostavio je 21. februara 1942. godine, preko kurira iz Zagreba, Vrhovnom komandantu predlog, u kome se, između ostalog, kaže:

..... Ovog puta javljamo ti se u prvom redu zato što smo primetili da ste uhvatili vezu sa Dedom. O tome prilažem Valdesovo pisamce.[409] Jako se radujem tome uspehu, samo je nužno — kao i što Valdes predlaže — da se vi sa Dedom dogovorite o novim uslovima rada za vas, kako bi oboje mogli nesmetano raditi.. . Što se tiče šifre, to ste sigurno primetili da niste razumeli neke poruke u početku: to su one po novoj šifri koju su odozgo tražili. Po njoj će raditi Valdes a vi radite po onoj staroj koju vam je ostavio samo s latinskom alfabetom. Mi smo, uostalom, i sa naše strane već javili Dedi o svemu tako da ne bude nikakve zabune i izgleda da je sve u redu."

Lola dalje piše da su stigle novosti od Mihajila Blagoja Neškovića iz Beograda koji javlja o teškim borbama u Srbiji protiv Nemaca, nedićevaca i Bugara, kojih ima mnogo, da je preko Beograda uspostavljena veza i sa Mirkom Tomićem, članom Glavnog štaba Srbije i dr. Na kraju izveštaja, rukovodilac i operator ilegalne radio-stanice u Zagrebu Valdes piše Vrhovnom komandantu da predloži Kominterni da radio-stanica iz Centra veze Vrhovnog štaba radi na drugom valu, u drugo vreme i s drugim pozivnim znacima, kako bi i oni sa radio-stanice iz Zagreba mogli nesmetano produžiti rad i drugo.

Oba radio-pravca iz Jugoslavije sa Radio-centrom u okolini Moskve funkcionisala su za vreme NOR-a neprekidno, sigurno i intenzivno sa relativno velikom frekvencijom radio saobraćaja, o čijem su se radu u više prilika Vrhovni komandant i Pavle Savić pohvalno izražavali (šema 15).

[409] Josip Krinić Valdes, rukovodilac i operator Radio-stanice u Zagrebu za vezu sa Kominternom.

Jedan od najvećih problema radio-stanice Vrhovnog štaba bili su izvori električne energije, a naročito punjenje akumulatora. Kada se nije raspolagalo električnom energijom iz gradske mreže, radio-telegrafisti i radio-tehničari Vrhovnog štaba su, zahvaljujući snalažljivosti, sami konstruisali i izrađivali uređaje za punjenje akumulatora. Tako je početkom 1942. godine radio-telegrafista i radio-tehničar Jozo Butorac konstruisao vetrenjaču pomoću koje je u Brodu puna dva meseca punio akumulatore za radio-stanicu Vrhovnog štaba.

Gradska mreža, kao izvor električne energije, obezbeđivala je rad radio-stanice punom snagom, a time i najveći domet i najbolju čujnost radio-signala. Međutim, to nije bio slučaj kada je ona morala raditi sa anodnim baterijama i akumulatorima. Gradska mreža mogla je, međutim, da se koristi smo na slobodnim teritorij ama i postavljanjem stanice za rad u rejonu nekog većeg naseljenog mesta, koje je imalo električnu centralu. Ovo je postignuto kad je Vrhovni štab došao u Foču, što je omogućilo da je radio-stanica za to vreme imala neposrednu i sigurnu radio-vezu sa Radio-centrom u Moskvi, sa odličnom čujnošću radio-signala. O tome Pavle Savić, u svom izveštaju Vrhovnom komandantu, februara 1942. godine, kaže da je veza funkcionisala da ne može biti bolje, da se Veljko prosto topi, a da je i on veoma zadovoljan „posle osmomesečnog mlaćenja prazne slame". Ovo je, kaže, u stvari, prvi put, posle Rogatice, da imaju povoljne radne uslove, misleći na električnu energiju, „jer rad na baterijama je obična petljavi-na «41° Najzad, napominje da ga brine šta će biti sa materijalom koji očekuju od Sovjetskog Saveza.[411] U vezi s tim, u istom pismu piše Vrhovnom komandantu i radio-tele-

[410] Savić dalje napominje da bi trebalo narediti onima na Brodu (u radionici) da dovedu u red motor koji pokreće dinamo koji se nalazi kod njih.

[411] Prema ranijem dogovoru i sporazumu između Vrhovnog štaba i Sovjetskog Saveza, koji je aranžiran preko radio-veze, Sovjetski Savez je trebalo da u to vreme avionima pošalje Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije pomoć u ratnom materijalu, u kojem bi bilo i tehničkih sredstava veze i to prvenstveno radio-uređaja (primopredajnih radio-stanica i radio-prijemnika). U tu svrhu uređen je aerodrom kod Žabljaka, ali do ostvarenja ovog dogovora nije došlo.

grafista VS o radu radio-stanice i o potrebnom uređenju aerodroma kod Zabljaka, organizovanju njegovog osvetljavanja, signalnim znacima i dr.

Sto se tiče ilegalne radio-stanice CK KPJ u Zagrebu ona je postavljena još u predratnom periodu i odmah je posle rata uspostavila radio-vezu sa Kominternom, koju je neprekidno održavala, i u pripremnom periodu oružanog ustanka i za sve vreme narodnooslobodilačkog rata. Pomoću ove radio-stanice i emisione radionice „Slobodna Jugoslavija" Centralnom komitetu i Vrhovnom štabu NOPOJ su obezbeđene neposredne radio-veze sa Kominternom, sa vladom Sovjetskog Saveza i vrhovnom komandom Crvene armije, kao i posredne radio-veze sa štabovima pokrajinskih rukovodstava i štabovima i kamandama oružanih snaga NOR-a, partijskim organima i organizacijama na terenu i sa stanovnicima koji su raspolagali radio-prijemnicima.

Odmah posle Plenuma CKJ u Zagrebu, održanog krajem aprila 1941, njegove odluke „da ustanak treba da bude najšireg karaktera i da obuhvati sve one koji su spremni da se dignu protiv nacista i fašista" i Titov govor predati su „Radio-centru u Moskvi, preko ilegalne radio-stanice u Zagrebu".[412]

Još u maju 1941. godine, kada su se, u okviru neposrednih priprema za napad na Sovjetski Savez, brojni transporti nemačkih oružanih snaga užurbano kretali u pravcu Mađarske i Rumunije, Tito je, kao generalni sekretar KPJ i komandant Vojnog komiteta za pripreme i pokretanje oružanog ustanka naroda Jugoslavije, radiogramom obavestio Kominternu i vladu Sovjetskog Saveza o broju i pravcima kretanja nemačkih vojnih transporta. I posle toga, za sve vreme pripremnog perioda oružanog ustanka, Tito je rađio-vezom redovno obaveštavao Kominternu o pripremama, stanju u KPJ i događajima u zemlji uopšte. Tako je početkom juna 1942. godine, radiogramom izvestio Kominternu, pored ostalog ,i o tome da je „Partija kr®z čitavo vreme kratkog ali haotičnog rata sačuvala kontinuitet u svom radu i međusobne veze, da su svi par-

[412] V. Dedijer „Josip Broz Tito", str. 270 i 271.

tijski forumi, od CK KPJ do najnižih ostali uglavnom čitavi i vrše svoje funkcije".[413]

Povodom napada Nemaca na Sovjetski Savez, Centralni komitet KPJ je, 22. juna 1941. godine, održao sastanak, na kome je, na osnovu procene vojno-političke situacije u zemlji i svetu i do tada izvršenih priprema za oružanu borbu — „rešeno da CK KPJ, kao i ostali centralni i pokrajinski komiteti, izdadu proglase narodu s pozivom na oružanu borbu".[414] To, u stvari, predstavlja proglas za mobilizaciju i pristupanje neposrednom organizovanju u svim pitanjima „pokretanja i izvođenja oružane barbe protiv okupatora". Posle ovog sastanka stigao je od Kominterne- Centralnom komitetu radiogram, preko Radio-stanice u Zagrebu, u kome se, između ostalog, kaže: „Neophodno je potrebno poduzeti sve mere da bi se poduprla i olakšala pravična borba sovjetskog naroda. Neophodno je razviti pokret pod parolom stvaranja jedinstvenog nacionalnog fronta i već ranije jedinstvenog internacionalnog fronta borbe protiv nemačkih i italijanskih fašističkih razbojnika.. ."[41s] Ovo je u pripremama za oružanu borbu i odlukom na pomenutom savetovanju Centralnog komiteta Partije već bilo učinjeno.

Posle napada Nemačke na Sovjetski Savez, iz Radio-centra Moskve redovno su stizali radiogrami u kojima se posebno podvlačila obaveza Komunističke partije i Komiteta svih porobljenih naroda Evrope da organizuju i vode otvorenu borbu protiv okupatora. S obzirom na to da između CK KP Italije i Radio-centra u Moskvi nije postojala radio-veza, Kominterna je pomenute radiograme za KP Italije slala preko radio-stanice u Zagrebu. Tako, na primer, u jednom radiogramu Komintern e upućenom Centralnom komitetu KPJ, kaže se: da se talijanskim drugovima saopšti da u zemlju odmah pošalju grupu drugova sa zadatkom da organizuju pokret, poglavito među radnicima ratne industrije, radi usporavanja proizvodnje i organizovanja sabotaže u ratnoj industriji. Isto tako, da se

[413] Arhiv CKJ, reg. br. 407.

[414] V kongres KPJ, str. 48.

[415] Potpuni tekst telegrama u delu V. Dedijera „Josip Broz Tito", prilozi za biografiju, str. 274 i 275.

organizuje otpor seljaštva protiv rekvizicija. U radiogramu se dalje kaže da se u Sloveniji i Hrvatskoj organizuje „pomoću svih sredstava“ demoralizacija italijanske vojske, dezerterstvo vojnika i njihovo odupiranje slanju u rat protiv Sovjetskog Saveza, da se organizuju i oružani sukobi među vojnicima i milicijom, a naročito da se zaoštravaju odnosi između talijanskih i nemačkih fašista sve do oružanih sukoba.[416]

Slični radiogrami stizali su istim putem i za rukovodstva KP drugih susednih zemalja — Bugarske, Grčke i Albanije, sa kojima su Centralni komitet KPJ i VŠ imali redovne veze — kurirske, preko delegata, povremenim sastancima sa predstavnicima komunističkih partija ovih zemalja i si.

Zbog masovnosti, intenziteta i uspešnog razvoja oružane borbe naroda Jugoslavije, Sovjetski Savez je, februara 1942. godine, radiogramom tražio da Vrhovni štab NOPOJ sastavi i dostavi Proglas narodima okupiranih zemalja Evrope za pokretanje i vođenje oružane borbe protiv okupatora po uzoru i iskustvima oružane borbe u Jugoslaviji. Taj radiogram glasi:

Bilo bi poželjno da Vrhovni štab partizana u ime jugoslovenskog naroda istupi s kratkim proglasom narodima okupiranih zemalja Evrope, naročito Cehoslovačke i Francuske. U tom proglasu, ukazujući na to kako se bori vaš narod za slobodu i nezavisnost, Vrhovni štab apelovao bi na te narode da ne proizvode ratni materijal i ne daju sirovine i hranu krvavom Hitleru, da na sve načine dezorganizuju njegovu ratnu mašinu, da razvijaju partizanski pokret protiv okupatora i da svim silama izvojuju puni poraz smrtnog neprijatelja svih naroda Evrope — nemačkog fašističkog imperijalizma. Takvom proglasu mi bismo mogli dati najširu publikaciju u štampi i preko radia. Javite.. ,[417]

Na ovaj zahtev Sovjetskog Saveza Vrhovni štab je. početkom marta 1942. godine, dostavio radiogramom predlog teksta Proglasa narodima okupiranih zemalja Evrope“. Tu je najpre izneto kako narodi okupirane Jugoslavije već deset meseci vode „uporni i krvavi rat protiv Hitlerovih i Musolinijevih pljačkaških hordi“, protiv jugoslovenskih

[416] Isto, str. 276.
[417] Isto, str. 321.

kvislinga — generala Nedića, Pavelića, Pećanca i drugih, kako su partizani, u početku malobrojni i gotovo goloruki, otimali oružje od okupatora i njime naoružavali seljake, kako su partizanski odredi postajali sve brojniji i prerastali u pravu narodnu armiju, koja već deset meseci zadaje teške udarce okupatorskim trupama i domaćim izdajnicima. Dalje se govori o uništavanju svega što je neprijatelju moglo da služi za vođenje rata (železničkih pruga, mostova, telegrafa, fabrika, rudnika, žita, raznih sirovina, itd.), tako da mu nije uspelo da iskoristi bogatstvo Jugoslavije „za svoj pljačkaški rat". Zatim se navodi šta je neprijatelj sve preduzimao da bi uništio narodnooslobodilački pokret: teror, velike vojne ekspedicije (cele divizije sa motorizacijom, tenkovima i avionima) svakodnevne napade po zimi i si., ali i pored toga „mi ne samo da smo sačuvali svoju- živu silu i borbeni duh, već smo oslobodili veći deo Jugoslavije ... Mi nastavljamo našu borbu za slobodu i nezavisnost naroda Jugoslavije."

I na kraju sleduje poziv:

Narodi okupiranih zemalja Evrope — Francuske, Čehoslovačke i dr.!

U ime naroda okupirane Jugoslavije, Vrhovni štab narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske obraća vam se sa sledećim pozivom:

Dižite se u borbu protiv mrskog neprijatelja svih naroda, nemačkog fašizma. Uništavajte železničke pruge rudnike, fabrike, mostove, sirovine itd. Sabotirajte proizvodnju ratnog materijala. Ne dajte fašističkim gadovima hleba i drugih namirnica. Stvarajte partizanske odrede, dižite narod na ustanak i uništavajte živu silu neprijatelja. Herojska Crvena armija nosi slobodu svim narodima u Evropi, ali mi treba i sami da se borimo da bismo bili dostojni te slobode.[418]

Vrhovni štab je radiogramima redovno dostavljao svoje izveštaje Radio-centru u Moskvi o vojno-političkoj situaciji i razvoju oslobodilačke borbe i revolucije u Jugoslaviji. Ratne izveštaje i druga saopštenja Vrhovnog štaba emitovala je emisiona radio-stanica „Slobodna Jugoslavija", koju su slušali svi štabovi pokrajinskih rukovodstava i štabovi i komande partizanskih jedinica, partijski

[418] **Zbornik II/3, dok. 18.**

i drugi organi i organizacije na terenu, kao i stanovništvo. Tako je, na primer, prema dokumentima, samo od 17. avgusta do 13. septembra 1941. godine Vrhovni štab dostavio Radio-centru u Moskvi 14 radiograma.[419]

Tekstovi radiograma prenošeni su do radio-stanice u Zagrebu kuririma sve do kraja decembra 1941. godine, kada je Vrhovni štab uspostavio neposrednu radio-vezu sa Radio—centrom u Moskvi sa posebnom radio-stanicom, koja je radila iz rejona sedišta (komandnog mesta) i Centra veze Vrhovnog štaba. Zbog sporosti kurirskih veza i drugih uzroka koji su uticali na rad ilegalne Radio-stanice u Zagrebu i Radio-centra u rejonu Moskve, često je dolazilo do neblagovremenog objavljivanja ratnih izveštaja Vrhovnog štaba preko emisione Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija". Zbog toga je Vrhovni komandant lično intervenisao da se „posao na Radio-stanici" u Zagrebu i Centru u rejonu Moskve, obavlja ekspeditivnije. Tako se, na primer, u pismu Vrhovnog komandanta od 12. septembra 1941. godine sekretaru CK KPJ za Hrvatsku Radu Končaru, između ostalog, kaže:

Molim te da odmah pošalješ N. N. (odnosi se na radio-stanieu u Zagrebu —• prim. M. C.) ove moje poruke za Dedu (pseudonim za Kominternu). Treba pitati N. N. da li šalje to sve i da li on uopšte može slati moje poruke. Ja iz radio-emisija (misli se na emisione radio-stanice Moskve, Londona i dr., jer radio-stanica „Slobodna Jugoslavija" u to vreme nije još radila —i prim M. Ć.) ne vidim da su doprle do njih moje vesti o našim borbama poslednjih dana. Imam mnogo važnih stvari da javim a sve to slabo ide. Povežite Talijanku sa N.N. ili neka ona pošalje pismo za Dedu.[420]

418 Tekstovi ovih radiograma, pored ostalog, nalaze se u pomenutom delu V. Dedijera „Josip Broz Tito", str. *296*—300.

420 Odnosi se na Mariju, ženu Rigoleta Martinija. Rigoleto Martini Kvatro bio je sekretar CK Italije. U Jugoslaviju je došao 1941. godine, bio uhapšen u Zagrebu i oteran u koncentracioni logor u Kerestincu, odakle ga je oslobodio lično Rade Končar Branko, došavši automobilom do njega kao tobožnji njegov advokat. Otada je Martini ilegalno živeo u Zagrebu. Kao delegat Kominterne za Italiju on je nastojao da formira CK KP Italije, koji bi se nalazio u samoj zemlji. Ne obaveštavajući ni CK KPJ za Hrvatsku, ni CK KPJ koji su mu organizovali i omogućili ilegalni boravak u Zagrebu pokušao je jula 1941. godine da se prebaci u Italiju. Međutim, idući cestom, danju, u blizini Novog Mesta pao

Pored pomenutih primo-predajnih radio-stanica koje su, po radio-pravcima, obezbeđivale Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu radio-vezu sa Kominternom, vladom Sovjetskog Saveza i Vrhovnom komandom Crvene armije preko radio-stanica (jedna iz okupiranog Zagreba a izvesno vreme u 1942. godini i na teritoriji Slovenije, a druga iz rejona Centra veze Vrhovnog štaba) u sastavu Radio-centra na tlu Sovjetskog Saveza postojala je, kao što je pomenuto, još jedna specijalna radio-telefonska emisiona stanica velike snage pod nazivom „Slobodna Jugoslavija", koji je istovremeno bio njen pozivni znak odnosno nadimak. Stanicu je organizovao i rukovodio njenim radom predstavnik KPJ u Kominterni Veljko Vlahović.[421] Za pripreme, sastavljanje i predaju radio-emisija formirana je redakcija stanice ,koju su sačinjavali još i drugi predstavnici KPJ u Kominterni i članovi KPJ, koji su se tada nalazili u Moskvi (Đuro Salaj, koji je istovremeno bio i spiker stanice, Božidar Maslarić i dr).[422]

Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija" je otpočela rad svojom prvom emisijom 11. novembra 1941. godine i radila je u sistemu radio-stanica Kominterne. Posle neuspele nemačke ofanzive na Moskvu, stanica je iz južnog dela

je u ruke karabinjerima i dao podatke o sebi. Sproveden je u Rim i tamo osuđen na 30 godina robije. Umro je u zatvoru u toku rata. Njegova žena Marija uhvaćena je zajedno sa njim, ali je kao francuski državljanin pušten na slobodu. Vratila se u Zagreb, i tamo je od CK KPJ za Hrvatsku dobila vezu sa CK Slovenije, a ovaj ju je povezao sa Umbertom Masolom Kvintom, poverenikom CK KP Italije, koji se još od 1940. godine nalazio u Ljubljani. Kao poverenik CK KP Italije, koji je radio na organizovanju pokreta u Italiji Masola se složio s tim da se partijske organizacije u Primorju povežu sa KPJ, iako formalno nije pristao da one postanu i organizacije KPJ. Drugim recima: pristao je samo da organizacije KP u Primorju budu vezane . za CK KP Slovenije, a ne za CK KP Italije. No, uprkos ovom, CK KP Slovenije je U Primorju stvarao organizacije KPJ, sem' u Trstu gde je stvarao i orjganizacijé KPJ i KP Italije, tj. kako se ko osećao. (Zbornik 11/2. dok. 6, 7 i 20, i VI/2, dok. 34).

[421] Veljko Vlahović je od 1939. godine bio predstavnik SKOJ-a Jugoslavije u Komunističkoj omladinskoj internacionali, a od 1942. do 1943. godine i njen sekretar (VE, sv. 10, str. 586 i Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, str. 836).

[422] VE, sv. 5, str. 448 i sv. 8, str. 445.

Sovjetskog Saveza preseljena u rejon Moskve i tamo ostala sve do januara 1945. godine.[423] Davala je redovne emisije na srpskohrvatskom i slovenačkom, a od polovine 1944. godine i na makedonskom jeziku. Emisije su davane 2 do 4 puta dnevno u tačno određeno vreme na talasnim dužinama 25 m i 40—41 m.

Vrhovni štab je, u svojim direktivama i uputstvima, redovno ukazivao nižim štabovima i partijskim rukovodstvima na važnost radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" i naređivao im da obavezno slušaju njene emisije, da ih umnožavaju u potrebnom broju primeraka radi upoznavanja sa njihovom sadržinom svih boraca, starešina i stanovništva u njihovim rejonima. Pri tome im je davao i podatke o talasnim dužinama, vremenu rada radio-stanice i dr. Tako je, na primer, upozorio rukovodstvo NOR-a Kosova i Metohije, sa kojim je imao slabe i neredovne veze za sve vreme NOR-a, da redovno sluša Radio-stanicu „Slobodna Jugoslavija", koja daje 4 emisije dnevno — u 6.10 ujutru između 40 i 41 m talasne dužine, u 7 časova na istoj talasnoj dužini, u 15,5 časova na 25 m talasne dužine i uveče u 19,35 časova između 40—41 m talasne dužine.[424] Slično je 8. aprila 1942. naredio i Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku da sluša 2 emisije Rađio-stanice „Slobodna Jugoslavija" u 07,10 i 20,35 i da ih redovno objavljuje u njegovim emisijama odnosno vestima.[425]

Osnovni izvori za sastavljanje ovih radio-emisija bili su: dnevni ratni izveštaj i, redovni nedeljni pregledi ratnih operacija NOV i POJ i druga saopštenja Vrhovnog štaba i drugih viših rukovodstava. Pored toga, redakcija je koristila i agencijske vesti savezničkih i drugih zemalja, saveznički štampu i druge materijale. Tako su radio-emisije sadržavale: ratne izveštaje o akcijama i borbenim dejstvima pojedinih jedinica NOV i POJ u svim pokrajinama zemlje, redovne nedeljne preglede Vrhovnog štaba o ratnim operacijama NOV i POJ i vojno-političkoj situaciji u pojedinim pokrajinama; izveštaje i vesti naših ratnih do-

[423] VE, sv. 8, str. 772 i „Pregled Istorije SKJ", str. 337.
[424] Zbornik II/6, dok. 58.
[425] Zbornik III/4, dok. 60.

pisnika iz pojedinih jedinica i pokrajina; vesti sa Istočnog i Zapadnog fronta o uspesima i potrebama Crvene armije i armija saveznika sa Zapada; međunarodna i omladinska hronika događaja i zbivanja; vesti iz zemalja porobljene Evrope o otporima naroda i akcijama protiv okupatora i dr.

U toku 1941. godine Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija" dala je 51, a u toku 1942. godine 396 radio-emisija, koje su po nekoliko puta dnevno emitovane.[426]

Emisija br. 24. od 4. decembra 1941. godine — u prilogu I.

Sporazumom između Vrhovnog štaba i četničkog vodstva od 20. novembra 1941. godine, predviđeno je, između ostalog, da se obustave međusobna neprijateljstva, da se i četnički odredi upute u otvorenu i beskompromisnu borbu protiv okupatora i da se svi problemi daljeg vođenja i razvoja oslobodilačke borbe rešavaju zajednički. Međutim, odmah posle toga četničko vodstvo je radiogramom obavestilo izbegličku vladu u Londonu, navodeći „da je uspelo prekinuti bratoubilačku borbu, koju je izazvala druga strana", da ulaže „najveće napore" da udruži „sve narodne snage ... za odlučnu borbu protiv Nemaca", i da mu je zato potrebno „oružje, odelo, obuća i ostalo", što nije odgovaralo ni slovu ni duhu sporazuma niti namerama četničkog vodstva u daljem toku oslobodilačke borbe. To je poslužilo izbegličkoj vladi da pojača pritisak na sovjetsku vladu da se otvoreno izjasni za Dražu Mihailovića, kao i na britansku vladu da šalje ratni materijal za četnike.[427]

U međuvremenu, Kominterna i njen Izvršni komitet, kao i Redakcija radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" bili su, usled nemačke ofanzive na Moskvu, evakuisani iz Moskve. Zbog toga su, pored ostalog, brojne depeše Vrhovnog komandanta, koje su predate Radio-centru u rejonu Moskve preko ilegalne Radio-stanice u Zagrebu, kasnile, pa ni onda kada su dospele do Kominterne nisu izazivale brz i

[426] Sadržina i način rada Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" vidi se iz tekstova emisija, čiji se prepisi nalaze u Arhivu Centralnog komiteta KPJ.

[427] P. Morača: „Jugoslavija 1941", str. 490—570; dr J. Marjanović „Ustanak i NOP u Srbiji 1941", str. 396—371.

pozitivan efekat. Stoga je Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“, sve do uspostavljanja redovne i neposredne radio-veze Vrhovnog štaba sa Radio-centrom u Moskvi — — krajem 1941. godine, davala u svojim emisijama vesti 0 uspesima partizana i saradnji partizana i četnika. Nijedna vest u to vreme nije data o stvarnoj ulozi četničkog pokreta i o ulozi Centralnog komiteta KPJ u vođenju oslobodilačke borbe protiv okupatora. Naprotiv, u pojedinim emisijama se govorilo o Draži Mihailoviću kao vođi svih oružanih snaga otpora u zemlji. Tako je u drugoj polovini novembra 1941. godine, u Užicu primljena na radio-prijemniku Vrhovnog štaba vest Radio-Moskve, u kojoj se govorilo o Draži Mihailoviću kao vođi svih snaga otpora protiv okupatora. Povodom ove neistine, Vrhovni komandant je, 25. novembra 1941. godine, poslao po kuriru u Zagreb radiogram da se preda preko radio-stanice Radio-centru u Moskvi, u kome je izneo konkretne dokaze izdajstva i otvorene saradnje četnika sa okupatorom u borbi protiv partizana i NOP-a uopšte.[428]

Kada je uspostavljena redovna i svakodnevna radio-veza neposredno iz rejona Centra veze VŠ sa Radio-centrom Moskve, Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ je u svojim emisijama počela davati ne samo konkretne podatke o borbenim dejstvima i operacijama NOV i POJ 1 razvoju NOP-a o svim pitanjima, već i o tome ko organizuje i vodi narodnooslobodilačku borbu i kakvu ulogu imaju u Jugoslaviji ustaški i četnički pokret. Otada pa za sve vreme trajanja oslobodilačkog rata. Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ odigrala je značajnu ulogu u širenju istine u zemlji i svetu o događajima u Jugoslaviji, o ciljevima i uspesima oslobodilačke borbe i revolucije, a istovremeno i o izdaji i otvorenoj saradnji kvislinških pokreta i njihovih oružanih snaga u pojedinim pokrajinama zemlje. Svojim redovnim i vanrednim emisijama, koje su se brzo prenosile u sve krajeve zemlje — i na oslobođene i na neoslobođene teritorije — ona je upoznavala narode Jugoslavije i borce NOV i POJ sa događajima u zemlji i van nje i podizala moral, borbeni duh i veru u pravednost NOB i konačno nacionalno i socijalno oslobođenje

[428] V. Dedijer „Josip Broz Tito“, str. 308 i 309.

zemlje. Istovremeno upoznala je svet da je NOP jedini oslobodilački pokret u Jugoslaviji, čije oružane snage, pod neposrednim rukovodstvom Partije i Vrhovnog štaba, vode odlučnu i beskompromisnu borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih saradnika.

Pored toga, Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ imala je vrlo značajnu ulogu i u obezbeđenju radio-veze Vrhovnog štaba i CK KPJ sa zemaljskim, pokrajinskim, oblasnim i drugim nižim rukovodstvima, kao i sa štabovima i komandama jedinica sa kojima se, iz objektivnih razloga, u pojedinim teškim situacijama nije mogla uspostaviti nikakva veza. Pri tome konkretna naređenja, direktive i druga saopštenja Vrhovnog štaba su, preko, radio-stanica u Zagrebu i radio-stanice Centra veze VS, predavana Radio-centru u Moskvi, odakle ih je Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ ponovo emitovala u svojim redovnim i vanrednim emisijama, a zainteresovana rukovodstva i štabovi u zemlji primali ih na svojim radio-prijemnicima. Na ovaj originalan i efikasan način, sa svega dve primopredajne radiotelegrafske stanice i jednom emisionom radiotelegrafskom stanicom i pomoću velikog broja radio-prijemnika (pri štabovima i komandama jedinica, kod vojnih i političkih rukovodstava svih stepena i kod stanovništva), Vrhovni štab je obezbedio jedinstvenu radio-vezu sa pokrajinskim rukovodstvima i štabovima i komandama jedinica u svim pokrajinama zemlje. U ovakvom sistemu organicazije i koršćenja radio-veze Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ je u suštini imala ulogu tranzitne radio-stanice za obezbeđenje jednostrane radiotelefonske veze istovremeno sa velikim brojem učesnika. Istina, jednostrana radio-veza je slabijeg kvaliteta od dvostrane, ali je ona u uslovima NOR-a vrlo često i na mnogim relacijama obezbeđivala i zadovoljavala osnovne potrebe komandovanja i rukovođenja Vrhovnog štaba i CK KPJ, o čemu svedoče brojni konkretni primeri ratne prakse u NOR-u.

Pokrajinsko rukovodstvo Vojvodine je, na primer, zbog vrlo slabih i neredovnih veza, u toku 1941. i 1942. godine sa Vrhovnim štabom CK KPJ — u svom izveštaju od 10. oktobra 1942. godine predložilo Vrhovnom komandantu da se veza između njih održava i preko Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ primenom radiotelefonskih sig-

naia. Na primer, izraz: „Šaljemo pozdrav Dunavu“ izgovoren u radio-emisiji stanice značio je da će VS poslati Pokrajinskom rukovodstvu jednog iskusnog druga za političkog komesara, a izraz „Odobravamo rad Dunavu“ označavao je da se Vrhovni štab slaže sa stavovima i radom Pokrajinskog rukovodstva, iznetih u izveštaju i dr.[429] Pošto se ovaj način održavanja radio-veze između Vrhovnog štaba i Pokrajinskog rukovodstva Vojvodine preko Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ u praksi pokazao mogućan i efikasan, izrađen je u narednom periodu poseban pregled radio-telefonskih signala kojima su raspolagali: Vrhovni štab, Pokrajinsko rukovodstvo Vojvodine i Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“:

Šifra preko „Slobodne Jugoslavije“ za Glavni štab Vojvodine[430]

broj	Znači — naređenje
1. Da Mladen dođe sa jednim sinom kod Jovana	Prebacite se sa jednom brigadom u istočnu Bosnu
2. Da Mladen dođe sa 2 sina kod Jovana	Prebacite se sa dve brigade u istočnu Bosnu
3. Da Slavko sa tri kćeri dođe kod tetke	Prebacite se sa tri brigade u istočnu Bosnu
4. Da Stanko sa ćerkom dođe kod Vladimira	Prebacite se sa jednom brigadom u Bačku
5. Da Stanko sa dvoje dece dođe kod Stojana	Prebacite se sa dve brigade u Bačku
6. Da Veljko sa porodicom dođe u goste Milanu	Prebacite se sa tri brigade u Bačku
7. Da Mileva sa starijom ćerkom dođe kod ujaka	Prebacite se sa jednom brigadom u Banat
8. Da Mileva sa obe ćerke dođe kod ujaka	Prebacite se sa dve brigade u Banat
9. Da Petar sa porodicom krene za banju	Prebacite se sa tri brigade u Banat

[429] Zbornik IX/2, dok. 28.

[430] **Arhiv CKJ, reg. br. 415/43.**

1	2	3
10.	Neka se Janko prebaci kod ujaka	Pojačajte dejstvo na pruzi Vinkovci—Beograd
11.	Da Veljko poseti ujaka	Pojačajte dejstvo na pruzi Novi Sad —> Beograd
12.	Da Košta pođe u fabriku na rad	Pojačajte dejstvo na pruzi Pančevo — Veliki Bečkerek (Petrovgrad)
13.	Da Mitar donese tetki poklone	Pojačajte dejstvo na pruzi Sombor — Novi Sad
14.	Neka se Slavka i Zdenka sastanu na zakazanom mestu	Rokirajte vaše glavne snage ka Slavoniji
15.	Da Gojko pođe sa decom na more	Povežite se sa Srbijancima preko Save

Veze između Vrhovnog štaba i Oblasnog rukovodstva za Kosovo i Metohiju su takođe bile slabe, spore i neredovne i uglavnom su povremeno održavane preko PK KPJ za Srbiju i preko Organizacionog sekretarijata za neoslobođene krajeve CK KPJ i VŠ sa sedištem u Zagrebu. Stoga je VŠ posebno naglašavao potrebu da oblasno rukovodstvo i njegova niža rukovodstva redovno slušaju emisije Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“, iz kojih će se upoznati sa tokom i razvojem oslobodilačke borbe u drugim pokrajinama i vojno-političkom situacijom na savezničkim frontovima i svetu uopšte, a iz toga da se izvlači zaključak za dalji rad na razvoju oružane borbe na svom terenu.[431]

U drugoj polovini juna 1942. godine, kada je pređuzet marš—manevar proleterskih brigada u zapadnu Bosnu, 5. proleterska crnogorska brigada i Hercegovački NOP odred ostali su u rejonu Vrbniče na tromeđi Crne Gore, Bosne i Hercegovine da obezbede Centralnu bolnicu i ranjenike, prate vojno-političku situaciju i dejstvuju na tom terenu. Pri tome je Vrhovni komandant postavio Štabu brigade poseban zadatak, da uspostavi vezu sa Štabom 6. istočnobosanske brigade, koja je dejstvovala u rejonu

[431] Zbornik II/6, dok. 58.

Maj e vice i da sa njom koordinira rad. Stoga je štab brigade poslao oficira za vezu u štab 6. brigade. U isto vreme, predviđajući teškoće za uspostavljanje kurirske i druge veze sa Vrhovnim štabom, Vrhovni komandant je naredio štabu brigade da redovno sluša emisije Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija". Zahvaljujući ovim emisijama štab brigade se upoznao sa tokom borbi i uspesima Operativne grupe proleterskih brigada, sa zauzimanjem Prozora, Gornjeg Vakufa, Duvna i drugih mesta, i sa uspesima krajiških brigada i partizanskih jedinica širom zemlje. O tome Vlado Šegrt, tada komandant Hercegovačkog NOP odreda, između ostalog, kaže:

Slušajući radio i prateći stanje na frontovima borci su naučili i vojnu terminologiju. Ali, borce i narod najviše je interesovao Dnevni izveštaj Vrhovnog štaba. Pored izveštaja „Slobodne Jugoslavije" kuriri i putnici koji su dolazili iz pojedinih krajeva prenosili su vesti o partizanskim pobedama. Pomagala nam je u pol-tičkom radu i narod je prepričavao vesti sa naše stanice (odnosi se na radio-prijemnik — Prim. M. Ć.).

Ova radio-veza preko radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" omogućila je Štabu brigade da se sa svojim jedinicama blagovremeno i uspešno probije kroz mnogobrojne neprijateljske frontove, dođe na slobodnu teritoriju Zapadne Bosne i ponovo uspostavi neposrednu kurirsku vezu, iz rejona Prozora, sa Vrhovnim štabom.[432]

Usled velike međusobne udaljenosti, vrlo čestih premeštanja sedišta štabova, teškog kretanja kurira preko neoslobođene teritorije i njihovog probijanja kroz neprijateljske položaje, kao i drugih objektivnih teškoća, neposredna kurirska veza između Vrhovnog štaba i rukovodstva NOP-a Slovenije uspostavljena je prvi put tek 10. jula 1942. godine. Do tog vremena ona je održavana posredno, preko Glavnog štaba i CK KPJ Hrvatske i Organizacionog sekretarijata za neoslobođene krajeve u Zagrebu. Stoga je u tom periodu, a i kasnije, ova veza održavana i preko Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija".[433]

[432] Vlado Šegrt: „Ratne uspomene", str. 153—162.

[433] Zbog partijskih provala u Zagrebu, u to vreme je rukovodilac i operator Radio-stanice CK KPJ za održavanje neposredne veze sa Radio-centrom Moskve bio sa radio-stanicom na teritoriji Slovenije (Zbornik II/5, dok. 29 i 52).

Sa razvojem i širenjem ustanka, sve više se osećala potreba za brzom, sigurnom, tehnički bolje opremljenom i bolje organizovanom vezom, kao i za osnivanjem posebnih jedinica veze. Tu potrebu uočile su sve starešine i borci, sa retkim pojedincima koji su, usled nedovoljnog iskustva i nepoznavanja problematike veza, poklanjali svu pažnju samo naoružanju, snabdevanju i si., što se negativno odražavalo na planiranje i izvođenje borbenih dejstava, saradnju i dr. Na primer, pri napadu na Glinu, 22/23. oktobra 1942, o čemu je već bilo reči.[434]

Na oslobođenim teritorij ama korišćene su u punoj meri i postojeće telefonske veze, a podizane su i nove improvizovane stalne vazdušne linije. Ove telefonske veze, sa istovremenom primenom neposrednih i relejnih kurirskih veza, na relacijama na kojima nisu postojale vazdušne linije, zadovoljavale su osnovne potrebe komandovanja i rukovođenja štabova, komandi i drugih rukovodećih organa na ovim teritorijama. Međutim, veza između izolovanih slobodnih teritorija, obezbeđivana je isključivo kuririma, koji su se na dugim relacijama probijali najčešće noću preko neoslobođene teritorije. Pored toga, stvaranjem mobilnih brigada .trebalo je rešavati problem njihove veze sa pretpostavljenim štabom, kao i sa neposredno potčinjenim jedinicama.

Pošto se uvidelo da bi u ovoj fazi NOB najbolje zadovoljile radio-veze, organizovane su akcije na neprijateljska uporišta, prikupljanje materijala sa oslobođenih i neoslobođenih teritorija, mobilisanje stručnog ljudstva i druge akcije da se dođe do radio-stanica, kao i do materijala i delova za njihovu izradu i prilagođavanje našim potrebama. Na tome su se angažovali štabovi svih stepena i njihovi rukovodeći organi i jedinice veze ,počev od Radio--odseka Vrhovnog štaba do vodova za vezu brigada.

Tako je Radiotehnička radionica Glavnog štaba Hrvatske, koja je osnovana u leto 1942. godine, prepravila jednu vojnu kratkotalasnu radio-stanicu sa kojom je, oktobra 1942. godine, prvi put uspostavljena radio-veza sa Vrhovnim štabom. Time je i počeo razvoj radio-veza NOV Hrvatske. Vrhovni štab je imao za ovu radio-vezu tro-

[434] Zbornik V/8, dok. 75.

fejnu rađio-stanicu sa predajnikom tipa „džek“, snage 20W i prijemnik „Tom-eb“.[435]

Prilikom uspostavljanja ove prve radio-veze između Vrhovnog štaba i GŠ Hrvatske došlo je do objektivnih početničkih teškoća i nedovoljne sigurnosti radiotelegrafiste radio-stanice GŠ Hrvatske. Zbog toga mu je Vrhovni štab dostavio preko kurirske veze krajem 1942. godine uputstvo za radiotelegrafiste, u kome se, pored ostalog, kaže da je radio-stanica dosta slaba, da se prilično slabo čuje, jer je ton stanice sasvim prigušen. Isto ako, i primač nije potpuno ispravan pa je potrebno da se to što pre dovede u red. Ako nemaju za to stručno lice radio-montera će mu uputiti Vrhovni štab. Dalje se napominje da se u saobraćaju ne smeju upotrebljavati nikakvi otvoreni tekstovi ni na čijem jeziku, na ma šta se odnosili, već kratice predviđene za ovu službu i to najnužnije ,bez potisa, samo sa oznakom stanice. Govoreći o radionici pri Vrhovnom štabu kaže da „raspolaže sa potrebnim stručnim osobljem za sve radove ove vrste.“ Na kraju, kaže, da čim dođu do materijala ma kakve vrste da ga upute Vrhovnom štabu, i da bi bilo poželjno da se pri Glavnom štabu Hrvatske organizuje kurs radiotelegrafi je, na koji bi se uzimali prvenstveno oni koji bi želeli da ostanu u toj profesiji, a uz to su poverljivi i fizički zdravi.

Posle povratka slovenačkih delegata sa Majskog savetovanja u Stolicama, a naročito posle dolaska člana CK KPJ i VŠ Edvarda Kardelja u Ljubljanu, januara 1942. godine, CK KPJ za Sloveniju i GŠ Slovenije, koji su se sve do maja 1942. godine nalazili u Ljubljani, preduzeli su, u duhu direktiva i uputstava Vrhovnog štaba, mnoge vojnopolitičke i organizacione mere u pogledu razvoja oružanih snaga i opštenarodnog ustanka. Naime, tokom februara i marta 1942. godine došlo je do masovnog priliva novih boraca, pa je GŠ Slovenije pristupio reorganizaciji partizanskih jedinica,[436] i početkom aprila 1942.

435 M Vukšić „Prve radio-veze u Hrvatskoj“ („Glasnik veza“, br. 6/1951, str. 9—16), Gančević Nedeljko: „Razvoj veza Vrhovnog štaba“, (Priručnik izdanje Školskog centra veze 1961 str. 1—3).

436Krajem 1941. godine u Sloveniji su dejstvovali: 1. i 2. štajerski bataljon; bataljon „Ivan Cankar“ i „Ljubo Percer“ i Pivška

godine naredio da se od dotadašnjih samostalnih četa veza, formira 13 bataljona sa štabovima odreda i komandama četa.[437] A pošto je veliki broj neposredno potčinjenih jedinica otežavao održavanje veza ,a time i efikasno rukovođenje, koordinaciju i sadejstvo, Glavni štab Slovenije formirao je manji broj krupnijih jedinica, sastava po tri partizanska odreda.[438]

Kada je oslobođenjem Broda na Kupi, Kočevske Reke sa okolinom i drugih mesta, stvorena slobodna teritorija, na koju su u maju 1942. godine iz Ljubljane izašla glavna rukovodstva Slovenije — Centralni komitet, Glavni štab i Izvršni odbor Oslobodilne fronte — uspostavljene su neposredne kurirske i borbene veze sa Glavnim štabom Hrvatske. Uporedo sa narastanjem oružanih snaga, GS Slovenije je, u toku septembra i početkom oktobra 1942. godine, izvršio dalju reorganizaciju partizanskih jedinica i formirao 4 brigade sa svojim štabovma.

Zahvaljujući pravilnom stavu i pažnji koju su Centralni komitet i Glavni štab Slovenije poklanjali vezi, a posebno značaju i ulozi radio-veze, pristupilo se još u početnom periodu ustanka planskom organizovanom i u najstrožoj konspirativnosti rešenju problema materijalnog obezbeđenja radio-veza, preko posebno organizovanog rukovodećeg organa — „Radio-sektora“ i tehničkih radionica u Ljubljani i drugim mestima, a kasnije i na terenu u rejonu razmeštaja Glavnog štaba.[439] Ove radio-tehničke

četa u Slovenačkom primorju (Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, str. 176, u daljem ORNJ).

[437] Tada je predviđeno da se formiraju sledeći partizanski odredi: Gorenjski, Koruški, Savinjski, Pohorski, Belokranjski, Notranjski, Dravski, Ptujski, Haloški, Kozjanski, Koruški, Dolenjski i Primorski. (ORNJ, str. 263).

[438] Formirane su sledeće grupe odreda: prva grupa; Gorenjski, Korški i Koruški odred: druga grupa: Savinjski, Pohorski i Dravski odred i treća grupa: Dolenjski, Notranjski i Belokranjski. Predviđeno je bilo da se formira i četvrta grupa odreda, sastava: Ptujski, Kozjanski i Haloški odred, ali iz objektivnih razloga ona nije tada formirana (ORNJ, 263).

[439] U pismu člana CK KPJ i VS pri GŠ Slovenije Organizacionom sekretarijatu za neoslobođene krajeve u Zagrebu od 12. jula 1942 godine, između ostalog, kaže se: „Sada se baš nalazim na putu sa Valdesom i njegovom drugaricom u našim radionicama —i usred šume“ (Zbornik II/5, dok. 27).

radionice su u toku 1941. i u prvoj polovini 1942. godine izradile deset radio-stanica jačine 30—40W i jednu od 74W. Pored toga, počele su, u drugoj polovini 1942. godine, da izgrađuju jednu veću i jaču emisionu stanicu za sprovođenje propagande.[440] Iz Kardeljevog izveštaja Ivu Loli Ribaru od 26. septembra 1942. godine vidi se da rukovodstvo NOP Slovenije raspolaže sa dovoljnim brojem radio-stanica za uspostavljanje radio-veze i sa brigadama, a i da ima mogućnosti da uspostavi radio-veze i sa Vrhovnim štabom i Kominternom. U vezi s tim kaže se da se uspostavljaju „radio-stanice na 4 mesta u isti mah".[441]

Održavanje veze između Glavnog štaba Slovenije i Vrhovnog štaba u toku 1941. i u prvoj polovini 1942. godine bilo je isključivo kuririma i to posredno preko Organizacionog sekretarijata CK KPJ i VŠ u Zagrebu i dalje preko Pokrajinskog komiteta Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Sve dok CK KPJ i VŠ nisu prešli na teritoriju zapadne Bosne, te veze su bile spore i neredovne. Istina, taj nedostatak je u velikoj meri ublažen stalnim boravkom člana CK KPJ i VŠ Edvarda Kardelja pri Glavnom štabu Slovenije. Uviđajući prednost radio-veza, Kardelj je, u brojnim izveštaj ima o vojno-političkoj situaciji i razvoju NOB u Sloveniji, stalno predlagao da se između GŠ Slovenije i VŠ uspostavi radio-veza. Međutim, i pored materijalnih mogućnosti do toga u toku 1941. i 1942. nije došlo iz drugih objektivnih razloga.

Kod rukovodstava ostalih pokrajina i oblasti nije bilo dovoljno inicijative ni pokušaja da se u toku 1941. i 1942. godine organizuju radionice za izradu, prepravke i opravke tehničkih sredstava veze, niti za organizovanje i uspostavljanje radio-veze. Istina, kod njih su i uslovi u pogledu kadrovskog i materijalnog obezbeđenja radio-veza bili nepovoljniji. Pa ipak, kad se ima u vidu da su rukovodstva nekih pokrajina (Crne Gore i dr.) raspolagala u 1942. godini sa izvesnim brojem zaplenjenih radio-stanica, izgleda

[440] Uspeh rukovodstva NOP-a Slovenije u izradi radio-stanica vidi se iz brojnih izveštaja Edvarda Kardelja, člana CK KPJ i Vrhovnog štaba pri GS Slovenije.

[441] Zbornik II/6, dok. 63.

da se u pogledu radio-veze moglo više postići da je bilo dovoljno upornosti i snalažljivosti.

Na kraju, može se zaključiti da je do formiranja divizija i korpusa NOVJ, krajem 1942. godine, Vrhovni štab imao sigurne i neprekidne radio-veze u dva radio-pravca sa Radio-centrom na tlu Sovjetskog Saveza, koji su mu obezbeđivali vezu sa Kominternom, vladom Sovjetskog Saveza i vrhovnom komandom Crvene armije; da je sa neposredno potčinjenim nacionalnim i pokrajinskim rukovodstvima i štabovima jedinica, jedino krajem 1942. godine uspostavljena radio-veza između Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske. Pored toga, Vrhovni štab je obezbedio jednostranu radiotelefonsku vezu sa svim štabovima, komandama, partijskim i drugim rukovodstvima NOP-a, kao i sa stanovništvom (narodom) pomoću emisione Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija", koja je, pored propagande, kao osnovnog zadatka, uspešno obavljala i ulogu transmisione radio-stanice u sistemu radio-veza Vrhovnog štaba, emitujući u svojim svakodnevnim redovnim i vanrednim emisijama direktive, naređenja, ratne izveštaje i druga saopštenja Vrhovnog štaba, koje su štabovi, komande, partijska i druga rukovodstva NOP-a u zemlji primala na svojim radio-prijemnicima. Od nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava jedino je rukovodstvo NOP-a Slovenije uspelo da, u drugoj polovini 1942. godine, počne korišćenje radio-veze sa svojim neposredno potčinjenim štabovima.

Osnovni uzroci što nije došlo do masovni j eg i intenzivnijeg korišćenja radio-veze u toku 1941. i 1942. godine su nedostatak radio-uređaja i stručnog kadra. Pri tom je veći problem bio u nedostatku stručnog kadra, zbog toga što je vrlo mali broj stručnjaka za vezu bivše jugoslovenske vojske, trgovačke mornarice i odgovarajućih ustanova bio, u toku 1941. i 1942. godine, u redovima boraca NOR-a. A obuka stručnog kadra za radio-veze je vrlo složena, zahteva posebne materijalne, kadrovske i druge uslove i traje neuporedivo duže nego obuka za rad i rukovanje ostalim tehničkim sredstvima veze i borbenim sredstvima. Najzad, stručni kadar za rukovodeći i eksploatacioni rad radio-veza morao je biti moralno-politički proveren.

ORGANI I JEDINICE VEZE

Veza iz vremena ilegalnog rada Partije, koja je u pripremnom periodu ustanka proširena, dopunjena je i prilagođena novim uslovima okupacije i vojnim i političkim pripremama za oružanu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika. Pri tome su rukovodeći organi i pojedini partijski rukovodioci koji su početkom oružane borbe uglavnom sačinjavali partijska i vojna rukovodstva ustanka, preneli na oružane jedinice — partizanske odrede i brigade — svoja velika iskustva u pogledu organizovanja, uspostavljanja i održavanja kurirskih i drugih veza. Otuda je još od prvog dana ustanka postojao dobro organizovani sistem kurirskih veza na svim nivoima komandovanja i rukovođenja, koji je odigrao veoma značajnu ulogu u organizovanom i planskom pokretanju i razvoju oslobodilačke borbe i revolucije. Štabovi i komande oružanih partizanskih jedinica, kao i partijski organi i organizacije na terenu, redovno su u svom sastavu imali kurire, koji su bili prvi i najbrojniji kadrovi veze u toku narodnooslobodilačke borbe 1941. i 1942. godine i od prvog dana ustanka predstavljali osnovu za razvoj veze kao posebnog roda NOV i POJ. Njihov broj je zavisio od konkretnih potreba i mogućnosti.

Tako je, na primer, Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu donoseći odluku, u prvoj polovini jula 1941, o pokretanju oružanog ustanka, a s tim u vezi i o formiranju oblasnih i sreskih štabova, poslao svoje delegate da ove odluke lično prenesu oblasnim rukovodstvima i da im, pored ostalog, postave zadatke sa uputstvima za organizovanje i uspostavljanje potrebnih veza. U duhu

ovih zadataka formiran je i Oblasni štab za operativno rukovođenje ustankom u tuzlanskoj oblasti, čije je sedište, krajem jula 1941, bilo u Šehovićima. Prema direktivi pokrajinskog rukovodstva Oblasni štab je u svom sastavu trebalo da ima oko 20 kurira za uspostavljanje i održavanje veze sa delegatom PK BiH i Mesnim komitetom u Tuzli, susednim oblasnim rukovodstvima, sreskim štabovima, štabovima i komandama partizanskih jedinica i partijskim organima i organizacijama na svojoj teritoriji. To je s obzirom na broj kurira i njihove zadatke, predstavljalo u suštini jedinicu veze Oblasnog štaba za tuzlansku oblast. U vezi s tim, Oblasni štab je pozvao sve rukovodioce sreskih štabova u Šehoviće, preneo im direktive Pokrajinskog komiteta, saopštio mesto svog sedišta i dao im uputstva za pokretanje i razvoj oružanog ustanka na njihovim teritorij ama. Pri tome su posebno istaknuti značaj i uloga komandovanja, rukovođenja i veze.[442]

Na sličan način su postupala i druga vojna i partijska rukovodstva na teritoriji Bosne i Hercegovine, kao i na teritorij ama ostalih pokrajina zemlje.

Pored kurira i signalnih veza jednostavnim signalima, na kraćim odstojanjima štabovi partizanskih odreda, kao i druga viša rukovodstva, primenjivali su i telefonske veze na svojim slobodnim teritorij ama, koristeći PTT — sistem stalnih vazdušnih linija. A već početkom 1942. preduzimaju se početne mere za prikupljanje tehničkih sredstava veze (telefonskih i radio) — zaplenom u borbi, rekviriranjem mesnih PTT — sredstava i nabavkom ilegalnim kanalima iz gradova. Kasnije su pri pojedinim višim štabovima obrazovane i radionice za opravku, prepravku i izradu telefonskih i radio-uređaja. Pored toga, pristupilo se izdvajanju iz jedinica pogodnih boraca kao i novih boraca koji su pre rata služili kadrovski rok u jedinicama veze bivše jugoslovenske vojske ili obavljali TT i radio-saobraćaj na poštanskim, železničkim i drugim ustanovama. To su bili napori da se obezbede materijalni i kadrovski uslovi za formiranje posebnih jedinica veze, koje će štabovima i komandama omogućiti, pored kurirskih i veze

[442] Pašaga Mančić: „Pripreme i početak ustanka u istočnoj Bosni“ u delu „Istočna Bosna u NOB“, izdanje 1971.

tehničkim sredstvima veze. Tako, na primer, „Livanjski partizanski odred početkom 1942. godine organizuje kablovske telefonske veze po pravcima između odvojenih logora i prisluškivanje neprijateljskog saobraćaja na TT linijama Livna—Kupres i Livno—Sinj".[443]

Različite okolnosti, uslovi i mogućnosti pokretanja i izvođenja oružanog ustanka i NOR-a uslovljavali su pojavu i prerastanje različitih vojnih i političkih organizacionih formi oružanih snaga u pojedinim pokrajinama naše zemlje, koje su bitno uticale na nastanak i razvoj jedinica i organa veze. Već se u toku 1941. godine predviđalo i pristupilo formiranju jedinica veze različitog sastava i naziva, kao što su: grupe kurira, kurirska odeljenja, vodovi za vezu i dr.[444]

Tako je Uputstvom za organizovanje partizanske vojske, od oktobra 1941. godine, Štaba NOP odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak predviđeno da se formiraju čete, bataljoni, brigade i odredi kao najviše taktičke jedinice, a u okviru brigada da se formiraju vodovi za vezu sastava: vodnik, kurirska desetina jačine 10 kurira pešaka, kurirska desetina od 6 do 20 kurira konjanika i TT radio-desetine koje će se formirati čim se obezbede radio i TT — sredstva i druga potrebna oprema za ove desetine.[445]

Štab Lovćenskog partizanskog odreda organizovao je kurirske veze između Štaba odreda i štabova njegovih bataljona na taj način što su štabovi bataljona imali u svom sastavu po 2 stalna kurira, koji su dva puta nedeljno održavali vezu sa štabom odreda, a pri Štabu odreda postojao je „partizanski vod", koji je, između ostalog, održavao kurirske veze sa štabovima bataljona. O tome štab Lovćenskog odreda u izveštaj u GS Crne Gore, od 31. oktobra

[443] VE, sv. 4, str. 162.

[444] „U početku ustanka kuriri bili su glavno sredstvo veze. Pored kurira i jednostavnih signala pojedini odredi su na svojoj teritoriji već 1941. godine upotrebljavali telefonske veze preko delova žičanih PTT-linija. Na slobodnoj teritoriji Užica novembra 1941. godine Vrhovni štab je rukovod o dejstvima koristeći se sistemom PTT-veza i provizornim vojnim vezama. Na sličan način rešavaju privremene potrebe informisanja partizanski odredi. U ovom periodu počinju se formirati kurirska odeljenja i vodovi" (VE, sv. 4, str. 162)

[445] Zbornik III/l, dok. 19.

1941. godine, između ostalog, kaže: „...Partizanski vod pri Štabu odreda služiće u hitnim slučaj evima za vezu sa bataljonima, jer nije moguće a niti potrebno da ovaj Štab ima neke posebne kurire za bataljone“.

Isto tako, naređenjem o formiranju Bosansko-hercegovačke brigade od 6. septembra 1941. godine, bilo je predviđeno da pored batalj ona i Mitraljeske čete brigada ima i Vod za vezu, sastava: komandir voda, 1—2 desetine kurira pešaka, jačine desetar i 10 kurira; 1 desetina kurira konjanika; 1 desetina signalista, jačine desetar i 12 signalista i 1 telefonska desetina, jačine 3 telefonista i 3 trojke po 3 linijaša. Za bataljone je predviđeno da u svom sastavu imaju vodove za veze, a komande pešadijskih i mitraljeske čete po 2 kurira.[440]

Septembra 1941. godine formiran je štab čete za Bosansku krajinu, koji je neposredno rukovodio borbenim dejstvima četiri odreda, čija su operativna područja bila: za I odred: Banja Luka — Jajce — Skender-Vakuf; za II odred: Kotor-Varoš — Maslovan — Teslić, za III odred: Han-Kola — Mrkonjić — Sitnica — Ključ i za IV odred: Klašnica — Prnjavor. Radi veze sa Oblasnim komitetom, Oblasnim štabom i svima odredima, štab čete je obrazovao „centralu“, koja je, prema svom sastavu i zadacima, u suštini ,predstavljala Centar veze štaba čete, koji je imao: potreban broj kurira, radio-prijemnik za prijem emisija Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ i Radio-stanica Moskve, Londona i dr.; zatim pisaću mašinu i druge uređaje za prepis i umnožavanje naređenja, uputstava, direktiva, letaka i drugih partijskih i vojnih materijala. Centar veze je bio postavljen u rejon razmeštaja štaba čete. Pored ovog Centra veze štab čete je formirao još i poseban Vod za vezu i rasporedio ga u blizini Banja luke sa zadatkom da uspostavi i održava redovne kurirske veze između štaba čete i Oblasnog komiteta za Bo-

[446] Formiranje ove brigade bilo je predviđeno na inicijativu hercegovačkog rukovodstva i pre Savetovanja u Stolicama. Stoga je u duhu zaključaka i odluka Vrhovnog štaba na Savetovanju u Stolicama o jedinstvenoj vojno-pol tičkoj organizaciji oružanih snaga oslobodilačke borbe u svim pokrajinama zemlje, ova brigada rasformirana prilikom reorganizacije oružanih snaga u Hercegovini oktobra i novembra 1941. god. (Zbornik IV/1, dok. 95).

sansku krajinu, koji se u to vreme nalazio u Banjaluci. Osnovni zadaci ovog centra veze bili su da uspostavi i održava redovne kurirske veze sa svim odredima i vodom za vezu, a preko njega i sa Oblasnim komitetom za Bosansku krajinu; zatim vezu sa većim naseljenim mestima na svom operativnom području, Oblasnim štabom za Bosansku krajinu i sa susednim četama (na primer sa Tuzlanskom četom preko Teslića); da prima partijsku poštu, štampu, letke i druge materijale, da ih umnožava i po kuririma dostavlja komandama odreda. Pored toga, bilo je predviđeno da Centar veze izdaje i novine i dostavlja ih odredima i Oblasnom komitetu.[447]

S obzirom na karakteristike i specifičnosti partizanskog rata, na činjenicu da je kurirska veza u toku 1941. i 1942. godine bila osnovna i glavna, a najčešće i jedina vrsta veze ,kao i na važnost, delikatnost i način izvršavanja kurirskih zadataka, kuriri su bili neposredno potčinjeni štabovima i komandama i to u prvom redu komandantima i komandirima, jer se time najbolje obezbeđivala operativnost, sigurnost i efikasnost izvršavanja njihovih zadataka.

U početnom periodu ustanka rukovodstva i štabovi su dodeljivali pojedine svoje članove jedinicama koje su izvodile oružane akcije. Kasnije, kada su se jedinice organizaciono učvrstile, štabovi se dislociraju u dubinu oslobođene teritorije radi efikasnijeg rukovođenja jedinicama i pozadinskim organima. Tada su kuriri, pored svojih glavnih i osnovnih zadataka održavanja veze, i neposredno obezbeđivali štabove i pojedine rukovodioce. Zbog toga su u sastavu prvih posebno formiranih zaštitnih (pratećih) jedinica najvećim delom bili kuriri. Na taj način je jedan od osnovnih zadataka pratećih jedinica bio i uspostavljanje i održavanje potrebnih veza štaba kome su pripadale.

Prva jedinica za obezbeđenje, odnosno prateća jedinica, formirana je u drugoj polovini septembra 1941. godine u Stolicama pri Vrhovnom štabu pod nazivom Straža Glavnog štaba NOPOJ. Imala je 10—12 boraca, a po dolasku VS u Užice povećana je uglavnom kuririma iz raznih jedinica. Straža je po prelasku VS u Sandžak prerasla u

[447] Zbornik IV/1, dok. 162 i 163.

Prateći vod VŠ, jačine oko 50 boraca, a po prelasku VŠ u Bosansku krajinu formiran je, 4. novembra 1942. godine, Prateći bataljon Vrhovnog štaba.[448]

Kuriri, koji su iz štabova odreda i partijskih organa i organizacija donosili izveštaje i druge materijale za CK KPJ i VŠ, najčešće se nisu odmah vraćali, već su sačekivali odgovore, direktive, naređenja i druge materijale za odrede i partijska rukovodstva na terenu. Pri tome su izvestan broj kurira i drugih specijalista veze zadržavani kao popuna u sastavu prateće jedinice, kako bi se obezbedilo uredno funkcionisanje veza Vrhovnog komandanta, Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba na svim relacijama komandovanja i rukovođenja.[449] Dok se Vrhovni štab nalazio u Užicu u sastav njegove prateće jedinice (straže VŠ) zadržani su kuriri iz odreda: Dragoslav Prodanović, Radomir Đudić, Milutin Despotović, Milisav 2ivanović i Panta Pantić. Po prelasku VŠ u Sandžak, prateću jedinicu su popunili novi borci: Miodrag Jovanović, Isidor Brdarić Isa — spiker prve emisione radio-stanice SKJ i VŠ, Ilija Velimirović, Raša Popović i još 2 borca. Tada je Straža VŠ preimenovana u Prateći vod. Na putu preko Romani je ka selu Čevljanoviće u sastav Pratećeg voda Vrhovnog štaba ušli su još Vojo Bjeković i Jozo Butorac. Butorac je pre rata bio radio-telegrafista trgovačke mornarice sa znanjem stranih jezika i stenograf i je, pa je ubrzo prešao u sastav posluge radio-stanice VŠ. Neposredno pre početka marš-manevra grupe proleterskih brigada u zapadnu Bosnu i Bosansku krajinu pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba, u sastavu Prateće čete Vrhovnog štaba, koja je formirana krajem marta 1942. godine, organizovana je kurirska jedinica veze. Za njenog komandira postavljen je Marko Popović Piper, koji je ovu dužnost imao sve do kraja 1944 godine, kada je uključen u vojnu misiju NOVJ koja je otišla u Sovjetski Savez.

Komandiri Prateće jedinice ,a kasnije komandir kurirske jedinice u njenom organskom sastavu, primali su

[448] M. Mladenović i S. Kržavac „U pratnji Vrhovnog komandanta".

[449] Komandir straže, kao prve prateće jedinice, kao i kasnije formiranog Pratećeg voda Vrhovnog štaba bio je Laza Tripković.

poštu od kurira partizanskih jedinica i partijskih organa sa terena i predavali je Vrhovnom komandantu i članovima Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba. Preko njih su, isto tako, predavani kuririma odgovori, direktive, naređenja, uputstva i drugi vojni i partijski materijali VŠ za štabove jedinica i partijske organe na terenu. Pored toga, oni su se starali o smeštaju, ishrani i drugim potrebama kurira dok su se zadržavali u VŠ. Na taj način komandiri pratećih jedinica su imah i ulogu ekspeditora Centra veze VŠ, koristeći za održavanje veze, po potrebi, i sve borce Prateće jedinice.[450]

Kada su, pored postojećih 1. i 2. proleterske brigade, formirane, juna 1942, još tri proleterske brigade — 3. sandžačka i 4. i 5. crnogorska — i kada su tako stvorene snage koje su po cilju dejstva često bile operativnog i strategijskog značaja, a po formi izrazito manevarskog, postavilo se pitanje novih formi i metoda komandovanja i rukovođenja. Naime, trebalo je omogućiti redovno, blagovremeno i detaljnije obaveštavanje štabova i komandi o situaciji kod njihovih potčinjenih i susednih jedinica i efikasno usmeravanje njihovih borbenih dejstava u uslovima gotovo stalno promenljivih situacija. U skladu sa tim povećale su se i potrebe za bržom, redovnijom i sigurnijom vezom na svim nivoima komandovanja i rukovođenja, koju su mogli obezbediti posebni organi i jedinice veze pri svim štabovima i komandama, formirani na jedinstvenim načelima, za razliku od dotadašnjih jedinica veze, koje su bile različitog sastava i naziva. Tako je formacijskom strukturom 1. proleterske brigade predviđeno da se u sastavu štabova brigada formiraju vodovi za vezu koje sačinjavaju više specijalnih desetina: kurirska (skijaška), telefonska i radio. Vodovima su rukovodili vodnici vodova za vezu, koji su do kraja 1942. godine najčešće istovremeno obavljali i dužnosti rukovodećeg organa veze u brigadama. Pored navedenih, u sastavu vodova za vezu nekih brigada formirane su i signalne desetine. Pri šta-

450 u svojstvu kurira borci Pratećeg bataljona prenosili su mnoga naređenja Vrhovnog štaba od čijeg je blagovremenog dostavljanja često zavisila sudbina pojedinih jedinica (VE, sv. 7, str. 363).

bovima partizanskih odreda formirani su takođe vodovi za vezu sličnog sastava.

Jedinica veze pri štabu 1. proleterske brigade imala je već 11. maja 1942. u svom sastavu telefoniste i kurire, a od sredstava veze: 1 telefonsku centralu od 5 brojeva, 4 poljska telefonska aparata raznih tipova, 5 km poljskog telefonskog kabla, 2 penjalice, 5 suvih baterija. Stoga je u tom periodu uspostavljana i telefonska veza između Štaba brigade i štabova njenih bataljona, zavisno od toga koliko su u konkretnim borbenim situacijama batalj oni bili udaljeni od štaba brigade i koliko su se zadržavali na jednom mestu.[451]

U početnoj fazi ustanka, kada je na području gotovo čitave Like oformljen veći broj partizanskih odreda i drugih jedinica i kada su oslobođena mnoga sela, vojnim akcijama su rukovodili partijski organi i organizacije ili pojedini članovi Partije, bez dovoljnih međusobnih veza, saradnje i sadejstva. Ali, za relativno kratko vreme Okružni komitet KPH za Liku je uspeo da organizuje i uspostavi kurirske veze i veze ličnim kontaktom sa svim rukovodstvima i da tako postane jedinstveno rukovodstvo ustanka na teritoriji Like, radeći istovremeno na izgradnji čvrste vojne organizacije na terenu. Već polovinom oktobra Glavni štab Hrvatske je — na predlog OK KPH za Liku, formirao Štab grupe NOP odreda za Liku, koji je u narednom periodu, a posebno u 1942. godini, znatno doprineo izgradnji i učvršćivanju vojne organizacije. Formiraju se novi partizanski odredi i brigade i njihovi štabovi sa kojma se uspostavljaju sigurne kurirske veze. Isto tako, učvršćuju se i veze sa neposredno pretpostavljenim Glavnim štabom Hrvatske, kome su redovno dostavljani nedeljni operativni izveštaj i o vojno-političkoj situaciji i razvoju borbe na teritoriji Like. Sa porastom broja krupnijih partizanskih jedinica i stvaranja prostranije slobodne teritorije nametnula se potreba i za telefonskim vezama kao i za stručnim rukovođenjem celim sistemom veza na teritoriji Like od strane Štaba grupe odreda. Stoga je Štab grupe odreda, na svojoj Trećoj vojnoj konferenciji, održa-

[451] M. Droca: „Neki podaci o jedinicama veze Prve proleterske brigade i Prve proleterske divizije“ (Vojni glasnik).

noj 26. juna 1942, u prisustvu svih komandanata i komesara jedinica i članova OK KPH za Liku, između ostalog, doneo odluku da se pri Štabu grupe organizuje jedinica veze, tzv. Odeljenje za vezu „kao i da se u sastavu štaba postavi oficir kao rukovodeći stručni organ za vezu". Oni su imali da organizuju i uspostave telefonske veze na slobodnoj teritoriji korišćenjem postojećeg PTT-sistema veza, kao i da izrade plan popune i obuke najpotrebnijeg broja telefonista, telegrafista i radio-telegrafista.[452]

S obzirom na to da su u sastav Odeljenja za vezu ušli samo telefonisti i linijaši, ono je promenilo naziv u Vod za vezu i već krajem jula 1942. uspostavilo telefonsku liniju između štaba 3. odreda i Štaba grupe odreda.[453]

Pored toga formirani su i vodovi za vezu pri štabovima jedinica kao i jedan poseban vod za uspostavljanje i održavanje telefonskih veza na slobodnoj teritoriji Like.

Pošto je izvršena obuka ljudstva, vod je početkom jula 1942. poslat na teren da osposobi linije: Lapac — Doljani, Lapac — Bruvno; Lapac — Skočaj, Korenica — Prijeboj, Korenica — Babin Potok, Korenica — Ljubovo i Korenica — Jošan. Za sečenje i postavljanje novih stubo va korišćeni su i mobilisani seljaci, u prvom redu omladina. Pored kurirskih korišćene su i signalne veze putem Morzeove azbuke i brzom borbenom signalizacijom, koje su se pokazale kao vrlo pogodno sredstvo na bližim odstojanjima.

I ostali operativni i drugi štabovi u svim pokrajinama zemlje ulagali su ogromne napore za održavanje veza, u prvom redu kada je bilo u pitanju formiranje posebnih jedinica veze, kao i postojanje u sastavu svojih štabova posebnih rukovodećih organa veze. U izvesnim slučajevima trebalo se boriti za pravilnije shvatanje uloge i značaja veze, njenog kadrovskog i materijalnog obezbeđenja, a i potrebe da sigurno i neprekidno funkcioniše na svim relacijama komandovanja i međusobnog obaveštavanja susednih štabova i jedinica.

[452] „Lika u NOB-u 1941." i „Lika u NOB-u 1942. godine".

[453] Izveštaj Štaba grupe odreda za Liku Štabu I operativne zone od 27. jula 1942. god. (Zbornik V/5, dok. 119).

U analizi dotadašnjeg stanja veze i njenih problema, Operativni štab za Bosansku krajinu se u pismu neposredno potčinjenim štabovima i Upravi kursa za vojne rukovodioce,[454] od 23. septembra 1942, kritički osvrnuo na propuste i neiskorišćene mogućnosti. U pomenutom pismu kaže se: „Za sada problem veze kod nas u partizanskoj vojsci predstavlja najveći problem, koji je još uvek nedovoljno rešen i koji čak izgleda nerešiv ..." Zatim se nabrajaju nedostaci koji proističu iz rada samih štabova i komandi, i one koji nastaju usled neiskorišćavanja izvesnih sredstava veze. Među greškama štabova i komandi navodi se da se izveštaji šalju nepotpuni, bez datuma i časa kada su pisani, bez podataka gde je neprijatelj, koje je pripadnosti (Nemci, Talijani, ustaše, četnici, kulturbundovci), koliko je jak i kako je naoružan, kakve su mu verovatne namere i mogućnosti itd. Izveštaji se šalju kasno i sporo, a ima primera da se uopšte ne šalju ili se ne šalju na vreme nižim komandama, komandama sektora, većih kolona i susednim sektorima, pa zbog toga nisu u stanju da intervenišu — da pošalju pomoć itd. Ponekad više jedinice ne obaveštavaju niže o situaciji, a nisu dovoljno uporne u zahtevima da im niže šalju redovne izveštaje „makar i ne bilo ničeg, radi održavanja veze, radi osećanja kontakta".

Što se tiče nedostataka u pogledu iskorišćavanja veze u pismu se kaže: da su kuriri često bez konja, čak i kad nose hitne izveštaje; da se ne koriste dovoljno putovođe, već kuriri i patrole za vezu lutaju, ili čak ne uspevaju da uspostave vezu; da se ne koriste relejne veze, niti se ustrojavaju relejne stanice, na kojima bi se menjali kuriri i konji; da se ne primenjuje signalizacija (barjačićima, rukama, fenjerima, džepnim lampama, vatrama, signalnim raketama, brojevima i dr.), što bi mnogo doprinelo boljoj vezi, i, najzad, ne koristi se dovoljno uspostavljanje veze, slanjem desetina i vodova koji bi se probijali kroz nesiguran ili privremeno zaposednut teren.

Na kraju se zaključuje da su sredstva kojima se raspolaže zaista veoma oskudna i da je održavanje veze

[454] Ovaj kurs se tada održavao pri Glavnom štabu Hrvatske.

veoma teško, ali da stoji i činjenica da nisu „primenjena sva sredstva i sve metode koje su se mogle primeniti“, da nisu iscrpljene sve mogućnosti niti je uloženo dovoljno truda da se nedostaci otklone. Kaže „koliko je važna služba veze nije potrebno naglašavati. Dovoljno je da se osvrnemo na one akcije, u kojima nismo imali uspeha, pa ćemo videti da 95% od njih nije uspelo zbog slabe veze, zbog nepovezanosti“.

Da bi se ovom pitanju posvetila puna pažnja, „potrebno je da štabovi brigada i vojni stručnjaci, kao i svi ostali drugovi koji mogu, dobro prostudiraju i ovo pitanje i da pošalju svoje sugestije i konkretne predloge bazirane na dosadašnjim iskustvima. Treba naročito posvetiti pažnju primeni releja, relejnih stanica, signalizaciji i primeni ugovorenih znakova. Za signalizaciju i ugovorene znake trebalo bi izraditi ključ ...“ Na kraju, rečeno je da treba proučiti mogućnosti osnivanja specijalnih jedinica za vezu po brigadama i u tom pogledu podneti konkretne predloge.[455]

Ova direktiva Operativnog štaba za Bosansku krajinu, kao i slična naređenja i uputstva Glavnog štaba Hrvatske, štabova operativnih zona Hrvatske i štabova u drugim pokrajinama odigrali su vrlo značajnu ulogu u rešavanju organizacijskih, formacijskih, kadrovskih, materijalnih, nastavnih i drugih problema veza na svim nivoima komandovanja i rukovođenja.

Uprava kursa za rukovodioce je detaljno i konkretno razradila ovu direktivu i putem programa obuke dala slušaocima potrebna teoretska i praktična znanja, koja su oni, po završetku kursa, uspešno primenjivali u svojim štabovima. Na sličan način su postupili i štabovi i komande neposredno potčinjenih jedinica. Tako su sve brigade i najveći deo partizanskih odreda, koje su formirane u toku 1942. godine, imale u svom sastavu vodove za vezu kao posebne jedinice roda veze, što potvrđuju brojni izve-

[455] Dokument je potpisao komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu Košta Nađ (Arhiv VII, k. 163, fase. 6, dok. 4).

štaji, pregledi brojnih stanja i naoružanja i borbene zapovesti štabova i komandi na svim nivoima.[456]

Kada je u drugoj polovini 1942. godine formiran Operativni štab grupe brigada on je, radi jedinstvenog rukovođenja vezom sa pretpostavljenim GŠ Hrvatske, i sa štabovima neposredno potčinjenih brigada (pod neposrednom komandom oficira za vezu pri Operativnom štabu Dušanom Starčevićem) naredio da komandanti brigada odmah stave na raspolaganje štabu svoje vodove za vezu.[457]

Bilo je slučajeva da pojedine brigade, naročito mlađe, prilikom formiranja svojih vodova za vezu i u njihovoj obuci koriste pomoć iskusnijih brigada (na primer 7. banijskoj pomagala je oktobra 1942. godine 5. krajiška brigada).

I 13. proleterska brigada „Rade Končar" koja je formirana 7. novembra 1942. godine[458] imala je u svom sastavu i Vod za vezu, koji je od sredstava imao samo signalne barjačiće. Ljudstvo voda je bilo sastavljeno pretežno od boraca koji su služili u jedinicama veze bivše jugoslovenske vojske. Na kratkom kursu obnovljena su i proširena znanja iz oblasti veze uopšte, a posebno iz Morzeove azbuke i održavanja signalne veze Morzeovim znacima pomoću signalnih barjačića, džepnih lampi i dr. jednostavnih signalnih sredstava.[459]

Partizanski odredi na teritoriji Srbije bili su brojno jaki i sa širokim operativnim područjem. Stoga se, na osnovu direktiva i uputstava Glavnog štaba Srbije, i kod njih pristupilo formiranju posebnih jedinica veze, na sličnim principima kao u brigadama. U Uputstvu Glavnog štaba Srbije od novembra 1942. godine o ustrojstvu i obuci

[456] Stab 5. krajiške brigade formirao je vod za Vezu od bivšeg voda za vezu 2 krajiškog partizanskog odreda, pod komandom vodnika i delegata, sa kojima je svakog dana izvodio teoretsku i praktičnu obuku iz veze signalnim sredstvima i dr. Izveštaj štaba 5. krajiške brigade od 27. septembra 1942. štabu I operativne zone (Arhiv VII, k. 103, br. reg 16 (24—1).

[457] Naredba Operativnog štaba grupe brigada od 19. oktobra 1942. god. (Zbornik V/8, dok. 55).

[458] VE, sv. 2, str. 62.

[459] Miša Danon: „Neki primeri organizacije veze u oslobodilačkom ratu" (štampanom u Glasniku veze JNA).

partizanskih odreda iznose se osnovna načela, sastav i podela štaba i organizacije komandovanja, rukovođenja i veze u odredu. Tako se u ovom Uputstvu, između ostalog, kaže: da se „odred sastoji od štaba odreda, bataljona (ili četa), omladinskih bataljona (ili četa), udarnih jedinica i specijalnih jedinica, da se štab odreda deli na komandni deo, odnosno komandu odreda i pomoćni deo, koji je sastavljen od obaveštajnog aparata, dela za vezu, vojnog suda intendanture, saniteta i agitpropa... Služba veze u odredu obuhvata sva sredstva za vezu koja stoje na raspolaganju štabu i nižim jedinicama. Od njih se formira za potrebe štaba vod za vezu. Vodnik Voda za vezu služi i kao referent za vezu za organizaciju službe veze u odredu".[460]

U uputstvu su konkretno izneta osnovna načela organizacijsko-formacijske strukture Voda za vezu partizanskog odreda. Tu se kaže da se sastoji od vodnika, 4 desetara i 40 partizana, da je naoružan sa 30 pušaka, a ostatak po mogućnosti pištoljima, da je opremljen najmanje sa 4 durbina, 4 signalna pištolja, 20 pari barjačića, veličine 40 X 40 cm (štap dužine 55 cm), 4 para barjačića približne veličine 60 X 45 cm (štap dužine 75 cm), 4 zastora zvanih „koplje" veličine 120 X 80 cm (štap dužine 2,20 m), 4 lampe, fenjera sa prekidačem svetla i levkom; najmanje 2 telefonska aparata (po mogućnosti poljska i što više telefonskog kabla). Barjačići kao i zastori („koplja") su crveno-žute boje postavljene dijagonalno, a u nedostatku ovih boja, koristiti one koje najbolje odgovaraju, uzimajući u obzir pozadinu.

Vod se deli na 4 desetine, svaka po 1 desetara i 10 signalista, s tim što jedna desetina ostaje u štabu odreda i od nje se formira odredski centar za vezu, a ostale 3 desetine se pridaju bataljonima, radi formiranja bataljonskih centara za vezu. Odredski i bataljonski centri za vezu formiraju iz svog sastava potreban broj signalnih stanica, jačine najmanje 2 partizana-signalista.

Za vreme zatišja, kao i za vreme borbe vodnik Voda za vezu postavlja odredski centar za vezu, sa onolikim brojem stanica, koliko je potrebno za vezu sa štabovima

[460] Zbornik 1/20, dok. 65.

bataljona. Isto tako, komandanti bataljona ustrojavaju bataljonski centar za vezu, sa onolikim brojem stanica koliko je potrebno da bi se omogućila veza sa odredskim stanicama za vezu, s jedne, i sa potčinjenim jedinicama, s druge strane.

U uputstvu su predviđeni način i sredstva veze za vreme zatišja i za vreme borbe. Tako bi se, u nedostatku drugih sredstava, za vreme zatišja veza održavala kuririma — pešacima, a u hitnim slučajevima konjanicima. Kurir bi prenosio naređenje ili izveštaj do prve stanice za vezu, a odatle kurir druge stanice, ili bi pak određeni kurir preneo pismo direktno do određenog mesta. Radi tajnosti sadržina naređenja ili izveštaja koji se šalje mogla bi se šifrovati pomoću ugovorenih znakova.

Za vreme borbe veza bi se održavala: brzom borbenom signalizacijom — barjačićima, signalnim pištoljima i svetlom, pomoću dogovorenih znakova, zatim signalizacijom pomoću semafora ili Morzeove azbuke (otvoreno ih šifrovano), kuririma pešacima i telefonom.[461]

Kao i sve jedinice narodnooslobodilačkih snaga i jedinice veze su organizovane, stvarane i formirane pri svim štabovima i komandama u borbi bez materijalnih izvora, stručnih kadrova i odgovarajućih pravila i propisa. U takvim uslovima jedino moguće i korisno načelo veze bilo je „veze mora biti". Formirane u skladu sa potrebama, kadrovskim i materijalnim mogućnostima i uglavnom na osnovu sopstvenog borbenog iskustva i ratne prakse, jedinice veze u 1941. i 1942. godini NOR-a su bile različite jačine, kadrovskog, formacijskog i materijalnog sastava.

Pošto u 1941. godini pri štabovima i komandama nisu postojali posebni stručni rukovodeći organi veze, to su organizovanjem, uspostavljanjem i održavanjem kurirskih veza, koje su u ovom periodu oslobodilačke borbe bile glavna i osnovna a najčešće i jedina vrsta veze, neposredno rukovodili štabovi i komande jedinica, odnosno njihovi komandanti i komandiri. Tako je najčešće bilo i u toku 1942. godine. Međutim, sve intenzivniji razvoj NOB-a, stvaranje prostranih slobodnih teritorija i formiranje brojno jačih i tehnički bolje opremljenih jedinica, kao i krup-

Arhiv VII, k. 103V; fasse. 22, dok. 6.

ne operacije, koje su izvođene širom zemlje, postavili su štabovima i komandama složene zadatke u komandovanju, rukovođenju i vezi.

Poslednjih meseci 1941, a naročito u toku 1942. godine na slobodnim teritorij ama su pored kurirskih, obimno primenjivane i telefonske veze, i to korišćenjem postojećeg sistema PTT-veza, njegovim prilagođavanjem konkretnim potrebama komandovanja i rukovođenja i izgradnjom novih (improvizovanih) stalnih vazdušnih linija. Za njihovu izgradnju i održavanje formirane su i posebne jedinice veze — vodovi za izgradnju i održavanje stalnih vazdušnih linija, kojima je u seči i postavljanju stubova pomagalo i stanovništvo, u prvom redu omladina, kao što je bio slučaj na teritoriji Hrvatske i Crne Gore.

Kada je u 1942. godine oslobođen veći deo Korduna, Banije, Gorskog kotara, a naročito Like, bilo je neophodno uspostaviti telefonske veze na većim odstojanjima, između štabova partizanskih odreda i brigada, sa štabovima njihovih neposredno potčinjenih bataljona i sa pretpostavljenim štabovima operativnih zona: štabovi operativnih zona sa Glavnim štabom Hrvatske i operativnim partijskim rukovodstvom pri CK KPJ za Hrvatsku, kao i međusobne veze sadejstva susednih jedinica i štabova na svim nivoima komandovanja i rukovođenja. Ove telefonske veze nije bilo teško uspostaviti, jer je po selima postojao linijski materijal (provodnici, izolatori, žica za vezivanje izolatora i dr.) koji je ranije skinut sa stalnih vazdušnih linija na okupiranoj teritoriji i sa manje važnih linija na određenim relacijama slobodne teritorije. Ovaj linijski materijal poslužio je za opravku oštećenih i izgradnju novih linija.

U tome su u prvo vreme učestvovali i seljaci, pogotovo omladina. Od njih i izvesnog broja boraca formirane su linijske jedinice, najpre linijski vodovi a kasnije i čete. Sa ljudstvom za opravku, izgradnju i održavanje stalnih vazdušnih linija izvođena je stručna obuka, koristeći kao instruktore borce koji su pre rata kao poštanski službenici obavljali takve poslove. U tom cilju je, juna 1942. godine, pri Štabu grupe ličkih odreda, obrazovan petnaestodnevni kurs za obuku, s tim što je izvestan broj slušalaca ospo-

sobljen za opravku i održavanje telefonskih centrala i telefona.[462]

Pored telefonskih, radio i signalnih sredstava veze, opreme i materijala za izgradnju stalnih i kablovskih linija zaplenjenih u borbi, pojedini delovi i kompletni radio i TT-uređaji nabavljeni su i ilegalnim kanalima iz naseljenih mesta. Oni su u tehničkim radionicama prilagođavani za upotrebu. U isto vreme nastaje potreba da se pri štabovima formiraju i rukovodeći organi za telefonske i signalne veze. Tako je početkom 1942. godine, pored ostalog, pri Vrhovnom štabu formiran Tehnički odsek u čijem je sastavu bila posebna „poštansko-telefonska sekcija." Na sličan način formirana je, u drugoj polovini 1942. godine „Sekcija za vezu" pri Glavnom štabu Hrvatske, a 1943. godine i pri svim višim operativnim štabovima (korpusima i divizijama) i štabovima vojnoteritorijalnih i pozadinskih organa.[463]

Osnovni zadatak sekcija za vezu pri Vrhovnom štabu i pri pokrajinskim štabovima bio je opravka, izgradnja i održavanje stalnih vazdušnih linija sopstvenim snagama, kao i pružanje stručne, kadrovske i materijalne pomoći nižim štabovima.

Pored obezbeđenja telefonskih veza, sekcije za vezu su organizovale na slobodnim teritorij ama i poštansku službu, koja je imala da — pored primopredaje, distribucije pisma, paketa i drugog materijala za borački sastav, štabove i komande jedinica i pozadinske organe i ustanove — obezbeđuje i vezu za operativne potrebe štabova, komandi, jedinica i ustanova.

U planu za organizaciju poštanske službe koji je Stab NOP odreda za Liku dostavio, 13. septembra 1942, štabovima 1, 2, 3. i 4. ličkog partizanskog odreda, kaže se: da svaki odred treba da odredi lice koje će od narodnooslobodilačkih odreda opština i drugih odreda, kao i od

[462] Bude Bogdanović: „O razvoju kadrova u toku NOB-e na teritoriji Hrvatske" („Glasnik veza", br. 6/1951).

[463] „Vojna enciklopedija", br. 4, strana — 314: u toku 1942. godine pri VŠ i glavnim štabovima formirani su rukovodeći organi veze (VŠ ima tehnički odsek u čijem se sastavu nalazi PTT-sekcija, a GŠH ima sekciju za vezu) koje se uvode i u brigadama, a kasnije 1943. i u korpusima i divizijama.

svih vojnih jedinica i štabova primati, razvrstavati i odašiljati svu poštu, da svaki obaveštajni oficir odreda treba da osposobi i postavi jedno lice za cenzuru svih privatnih pisama i pošiljaka, da je dozvoljena predaja paketa od 5 kg težine, „koji će se predavati kod opštinskih narodnooslobodilačkih odbora, u četi, bataljonu, odredu itd., na koje se izdaje potvrda, kao i na svako važno pismo", da jedinice, koje su odvojene na položajima, predaju i primaju poštu kod najbližih opštinskih NOO-a, a hitnu, poverljivu i strogo poverljivu poštu slaće direktno vojnim kuririma; da se na relaciji Korenica — Donji Lapac ustroji relejna poštanska stanica na Kamenskom kod radionica, gde će politički komesar radionice, ili lice koje on bude odredio, pored redovne dužnosti, primati i predavati poštu. To će se obavljati na taj način što će kurir iz Korenice doneti poštu do Kamenskog, predati je, primiti poštu koja je stigla iz Donjeg Lapca i vratiti se. Slično će postupiti i drugi odredi. Za prijem i predaju pošte ustrojiti posebnu ekspedicionu knjigu. „Ako potrebe budu zahtevale određivaće se i kola za prenos pošte. Važna i hitna vojna pošta prenosiće se vanrednim kuririma".[464]

Pomenuti štab dostavio je sličnu direktivu za organizaciju poštanske službe i narodnooslobodilačkim odborima na svojoj teritoriji, u kojoj, pored ostalog, stoji: da, svaki seoski odbor predaje poštu opštinskom NOO, a ovaj je dalje predaje štabu odreda, s tim da je može predati i drugom opštinskom odboru, ako mu se nalazi na putu do odreda i obratno; da svaki NOO treba da odredi mesto, gde će se prikupljati pošta iz sela i vreme kada će se dalje otpremati opštinskom NOO, da se za ovu službu odrede prvenstveno omladinci i omladinke. Lica koja budu predavala pakete i važna pisma odneće to direktno opštinskim NOO, gde će o predaji dobiti potvrdu.

Na ovaj način pružena je znatna pomoć stanovništvu da se razne pošiljke dostavljaju i u udaljene krajeve, kao i da se održavaju pismene veze između porodica i partizana koji se nalaze na udaljenim položajima.[465] Uz ovu

[464] Arhiv VII, k. 1611, fase. 16, dok. 17.

465Arhiv VII, k. 1611, fase. 16, dok. 17.

direktivu dat je i šematski prikaz organizacije i funkcionisanja poštanske službe (Prilog II).

U drugoj polovini 1942. godine, kada dolazi do brojnijeg formiranja brigada i novih odreda i do izvođenja krupnijih borbenih dejstava na odvojenim sektorima, nametnula se neminovna potreba da se i pri štabovima brigada, kao i u operativnim štabovima grupa brigada, postave rukovodeći organi veze, koji su se najčešće zvali oficiri ili referenti za vezu određenog štaba.[460] Kod onih brigada, koje nisu odmah ili rusu uopšte u toku 1942. godine uveli u sastav svojih štabova posebne rukovodeće organe veze, njihove dužnosti su obavljali komandiri njihovih jedinica veze. U ovom periodu rata počinje češća i masovni ja primena signalnih i telefonskih veza, jer kurirske veze, usled njihove sporosti i dinamike borbenih dejstava i operacija na širokim i dubokim frontovima, nisu mogle u potpunosti da zadovolje potrebe efikasnog komandovanja.

Odredbe o vezi u borbenim zapovestima

Zbog veličine, sastava i mobilnosti štabova; dinamike borbenih dejstava; izrazito partizanskog načina ratovanja u ovom periodu; stila i metoda komandovanja i rukovo-

[466] U Štabu Ličke grupe odreda postojalo je Odeljenje za vezu sa oficirom na čelu: u Operativnom štabu grupe brigade za rukovođenje operacijama na Baniji, bio je obaveštajni oficir i oficir za vezu Dušan Starčević, a u Srbiji je to bio vodnik Voda za vezu. Oficir za vezu u Stabu III operativne zone Hrvatske bio je Ciro Dropulić. U to vreme sastav Glavnog štaba Hrvatske sačinjavali su. pored komandanta, komesara i operativnog oficira, još i obaveštajni oficir, oficir za vezu, šef štaba i 2—3 oficira pri štabu (Arhiv CKJ, r. br. 179).

Stab 1. krajiškog NOP odreda imao je još januara 1942. godine u svom sastavu „komandu veze sa komandirom Dušanom Medinovićem na čelu. Komanda je imala 11 relejnih stanica na kojima je, zajedno sa komandirima stanica, bilo ukupno 44 osobe“. Trebalo je još uspostaviti sličnu organizaciju veze i preko Grmeča. Neke kurirske stanice raspolagale su konjima, a bilo je i bicikla. U diskusiji na sastanku vojnih i političkih rukovodilaca ovog odreda, održanom 21. januara 1942. rečeno je, pored ostalog: „. . . kuriri treba da budu saradnici naše narodnooslobodilačke borbe i proleterske misli“ (Zbornik IV/3, dok. 25).

đenja; primene kurirskih veza kao osnovnog, a u najviše slučajeva i jedinog načina održavanja veze na svim nivoima komandovanja i rukovođenja, kao i drugih uslova, štabovi i komande jedinica nisu najčešće u toku 1941. i 1942. godine izdavali posebna naređenja i zapovesti za organizovanje veze i si.

U ovom periodu većina štabova je gotovo redovno održavala savetovanje sa komandantima i komandirima jedinica na kojima je zajednički procenjivana situacija, i na osnovu te procene štabovi su donosili odluke i izdavali usmena naređenja za pripremu i usmene i pismene borbene zapovesti za organizaciju i izvođenje borbenih dejstava i operacija o svim pitanjima, među kojima i o komandovanju, rukovođenju i vezi. Tako su 1941, a dobrim delom i 1942. godine, pismene borbene zapovesti najčešće sadržavale ove osnovne elemente za organizovanje i održavanje veze: komandna mesta pretpostavljenih, potčinjenih i susednih štabova i komandi; održavanje veze sa pretpostavljenim štabom i štabovima i komandama susednih jedinica; odredbe o broju, vremenu i mestu upućivanja kurira potčinjenih u pretpostavljeni štab, ukoliko on nije od ranije raspolagao stalnim kuririma potčinjenih štabova i jedinica; znake raspoznavanja i ugovorene znake za svaki dan borbenih dejstava; znake signalnim sredstvima i ugovorene znake za povlačenje. Koji su od ovih elemenata ulazili u pismene borbene zapovesti zavisilo je od konkretnih potreba, mogućnosti i drugih uslova borbene situacije; raspoloživog vremena koje je najčešće bilo kratko za organizaciju i planiranje borbenih dejstava; od poznavanja problematike veze od strane članova štaba koji su pismeno oformljavali borbene zapovesti i dr.

S obzirom na to da je organizovanje i održavanje kurirskih veza bilo još od početnih dejstava određenih jedinica većinom ustaljeno; da su pri štabovima često postojali stalni iskusni i snalažljivi kuriri; da je organizovanje kurirskih veza jednostavno i, drugo, u borbenim zapovestima su bile vrlo kratke odredbe o kurirskim vezama, ili ih, u ratnim slučajevima, uopšte nije bilo. Ali zato su komandanti ili članovi štaba redovno izdavali kuririma usmena i vrlo konkretna naređenja o mestu,

vremenu, prostoru i načinu izvršenja zadataka. Pri tome su im redovno davali i posebna uputstva i objašnjenja o načinu izvršenja zadataka, postupcima u raznim mogućim situacijama, kretanju preko oslobođene i neoslobođene teritorije i si. U borbene zapo vesti redovno su unošene i obaveze o međusobnom održavanju veze između neposredno potčinjenih jedinica i o njihovom sadejstvu.

Tako se u borbenoj zapovesti štaba 1. udarne hrvatske brigade od 13. jula 1942. godine za rušenje železničke pruge Blata — L. Jasenica — Rudopolje, pored mesta štaba brigade, znakova raspoznavanja i znaka za povlačenje, posebno podvlači uloga i značaj veze. „Naročita se pažnja skreće svim jedinicama na međusobnu vezu, kao i na vezu za Operativnim štabom koja mora biti redovito uspostavljena sa odabranim kuririma i najboljim poznavaocima terena. Najstrožije voditi računa da sami izveštaji budu tačni, provereni i potpuni, pismeni i po mogućnosti sa kopijama. Da se znaci raspoznavanja i ugovoreni znaci upotrebljavaju i iskorišćavaju tačno kako ne bi došlo do zabuna i međusobnih sukoba“,[467] kaže u zapovesti.

U zapovesti Štaba 1. NOU brigade od 14. novembra 1942. godine za napad na Slunj, pored osnovnih odredaba po vezi obaveznih za sve potčinjene jedinice, dati su potčinjenim jedinicama posebni zadaci za održavanje međusobnih veza, odnosno veza sadejstva. Zapovešću je predviđeno da znak za početak napada bude 3 topovska hica iz haubice. Dalje je za svaki bataljon dato ko su mu levi i desni susedi, gde će se sa njima povezati i kako međusobno sadejstvovati. Za prvo vreme štab brigade biće na Velikoj Melnici a zatim će se pomicati za streljačkim strojem. Inače štab brigade biće vezan telefonskom linijom sa Operativnim štabom grupe brigade.

Znaci raspoznavanja za vreme akcije 14/15. ovog meseca biće: srp—čekić, a za 15/16. Osman—Slavko, a ugovoreni znaci: dva jača udara dlanom o dlan, a odgovor jedan dugi zvižduk.

Znak za obeležavanje dokle je koja jedinica doprla, davaće se paljenjem sena, slame, bunkera, napuštenih staja za stoku i drugo.

Izveštaji, koje slati svakog sata, moraju biti tačni i kratki sa verno opisanom situacijom na sektoru svog bataljona.[468]

Štabovi brigada su inače, u svojim borbenim zapovestima, davali šira objašnjenja i uputstva o ulozi, značaju

[467] Zbornik V/5, dok. 90.
[468] Zbornik V/9, dok. 46.

i načinu obrazovanja i održavanja veze na svim nivoima komandovanja i rukovođenja u brigadi. Ova vrlo iscrpna i dovoljno konkretna uputstva znatno su pomagala potčinjenima u organizovanju komandovanja i veze.

Na primer, u borbenoj zapovesti 2. brigade od 21. avgusta 1942. godine štabovima bataljona za napad na Udbinu kaže se da svaki bataljon mora uvek da ima vezu sa bataljonima desno i levo od sebe i da u svako vreme zna položaje koje oni zauzimaju i svaku promenu u tom pogledu, da se u svakom bataljonu zna „situacija na čitavom sektoru Udbine“, da se održava čvrsta veza sa svojim četama, a komandiri četa sa vodovima itd. Dalje kaže da svaki bataljon uputi u štab brigade po dva kurira, a uz to i da „svaki štab bataljona mora imati uz sebe po jedno kurirsko odeljenje“, da svaki bataljon označava svoje napredovanje palenjem vatri, da ulazak u rovove označi sa jednim signalnim metkom (raketom) u pravcu Udbine, a postignuti krajnji cilj sa dva uzastopna metka u istom pravcu. Zatim kaže da se dalje veze održava kuririma, radi čega se postavljaju četiri relejne stanice: I — kod Karaule, II — na brdu Stanić, III — Štab brigade i IV — Gečc-t most. „Stanica br. IV će po izvršenom čišćenju Podudbine, preći u to selo i to u kuću Karlana Krznarića“. Svaka stanica mora imati na raspolaganju i u pripremi po 5—6 kurira i po 3 jahaća konja, da stanice organizuju komandanti bataljona na čijim se sektorima one nalaze, s tim da za komandira stanice postave po jednog partizana (Bataljon „Ognjen Priča“ za stanicu br. I, 1. bataljon 2. odreda za br. II, a bataljon „Stojan Matić“ za stanicu br. IV). Na kraju završava da se veza sa baterijom održava telefonom, a da „komandanti bataljona moraju pre same akcije da izveste o mestu svog štaba“.[469]

Glavni štab Crne Gore je, u prvoj polovini maja 1942. godine, preduzeo sa cmogorsko-sandžačkim snagama ofanzivna dejstva radi uništenja četnika i oslobođenja Kolašina i kolašinskog sreza. Za izvođenje ovih dejstava Operativni štab, koji je za to bio posebno obrazovan, oformio je tri napadne kolone i za svaku pismenom zapovešću odredio štab, sastav, zadatak, način izvršenja napada, mere za izviđanje i obezbeđenje, postupak u slučaju neuspeha, postupak sa ranjenim i bolesnim, način ishrane i postupak sa zarobljenicima. U zapovesti su posebno regulisana pitanja komandovanja i veze. Govori se o radu štabova kolona na organizovanju, planiranju i izvođenju napada, njihovom mestu u toku napada, kao i mestu i načinu premeštanja Operativnog štaba i dr. Za vezu određuje se

[469] **Zbornik V/6, dok. 49.**

osa veze; mesto Glavnog centra veze Operativnog štaba i pravac i način njegovog premeštanja, način održavanja međusobnih i unutrašnjih veza štabova kolona (obaveštavanje između pretpostavljenih i potčinjenih štabova, kao i između susednih jedinica), način dostavljanja izveštaja, ugovoreni znaci i znaci raspoznavanja.

Tako se u konkretnom primeru u posebnoj tački o vezi kaže:

Osa veze: Kolašin—Markovo brdo—Moračko Trebaljevo—V. Prepran—D. Stitarica—Podbišće—G. Polja kolašinska; na ovom pravcu imaju se sticati svi izveštaji od sviju kolona. Na ovom pravcu nalaziće se i ovaj Stab. Glavni centar veze nalaziće se u toku 15. maja u Podbišću, a zatim po meri napredovanja kolone na V. Prepranu i, najzad, u Moračkom Trebaljevu. U toku pokreta ka postavljenim ciljevima napadne kolone dužne su da održavaju međusobne veze pomoću naročito odaslatih patrola za vezu. U toku pokreta, obratiti pažnju na unutrašnju vezu u samoj koloni između pojedinih sastavnih delova; održavati neprekidnu vezu — dodir, posredstvom patrola i ugovorenih znakova. Pred početak napada i u toku napada, održavati čvrstu vezu između pojedinih jedinica u koloni i nastojati svim silama da svaka jedinica a i pojedini borac zna svakoga trenutka gde je neprijatelj, ko mu je desno, ko mu je levo a ko je pozadi. Na međusobno obaveštavanje, kako između pretpostavljenih i potčinjenih štabova tako i između susednih jedinica, o svim promenama na bojištu obratiti naročitu pažnju i poučiti uoči polaska u napad odgovorne rukovodeće drugove i sve ljudstvo.

U takođe posebnoj tački zapovesti određeni su ugovoreni znaci i znaci raspoznavanja sa iscrpnim objašnjenjima njihove upotrebe, prema sledećem:

„Ugovoreni znaci i znaci raspoznavanja: a) za noć 15/16. maja: ugovoreni znak (na pitanje: Ko si? Ko ide? ili ko je tu?): „Veljko“. Znaci raspoznavanja: Konzerva — Musolini; znaci raspoznavanja se traže posle ugovorenog znaka; oba znaka se traže tiho, poluglasno i šapatom, b) danju: 16. maja (na pitanje: Ko si? Ko je tu?): „Veljko“, odgovara onaj kome se upućuje pitanje. Pri tome, onaj koji pita treba da digne pušku, desnom rukom u vis sa kundakom okrenutim gore držeći pušku za usta cevi, pa onda kada dobije odgovor od susednog druga onda napravi sa puškom jedan krug iznad glave i ponavlja uzvik „Veljko“. Onaj koji je dao odgovor na postavljeno pitanje dužan je da pored ugovorenog znaka odmah takođe digne pušku gore u vis i da napravi sa istom dva kruga iznad glave držeći pušku za usta cevi. Ove znake dobro objasniti svima učesnicima u ovoj akciji“.[470]

[470] Zapovest Glavnog štaba NOP i DO za Crnu Goru i Boku od 14. maja 1942. godine za napad na Kolašin, sekcije: Kolašin—Nikšić, 1:100.000 (Zbornik III/3, dok. 97).

Usled povećanog broja i sastava jedinica, čestog izvođenja krupnih i vrlo dinamičnih operacija i drugih ratnih uslova bilo je, u drugoj polovini 1942. godine, složenije i teže komandovanje i rukovođenje, pa su se, pored kurirskih, morala primenjivati i druga sredstva i načini veze. Ona su imala da dopune kurirske veze i da ublaže njihovu sporost, taj osnovni njihov nedostatak, a naročito u toku izvođenja borbenih dejstava. Stoga je, u nedostatku savremenih tehničkih sredstava veze (radio i telefonskih), do kojih se zaplenom kroz borbu vrlo teško dolazilo, primenjivana signalna veza, za koje su se sopstvenim zalaganjem i snalažljivošću mogli obezbediti najnužnija sredstva, oprema i kadar, čija je obuka za ovu vrstu veze bila kratka. Signalna veza je vrlo uspešno korišćena, naročito u toku izvođenja borbenih dejstava, kada efikasnost komandovanja i rukovođenja zahteva od veze u prvom redu brzinu i neposrednu predaju i prijem kratkih naređenja, izveštaja i drugih saopštenja, što se kuririma pešacima iz objektivnih razloga nije moglo uvek postići.

Štabovi jedinica (brigada, partizanskih odreda i dr.) imali su u sastavu svojih vodova za vezu i deo za signalne veze. Čak su vodovi za vezu pojedinih jedinica u svom početnom periodu bili u suštini signalni, jer se nije raspolagalo drugim tehničkim sredstvima veze, a kuriri su bili van njihovog sastava, pod neposrednim rukovodstvom komandanata jedinica, odnosno njihovih zamenika i pomoćnika. Štabovi jedinica odmah posle formiranja vodova za vezu, pristupili su nabavci i izradi opreme za signalnu vezu i izradi pismenih uputstava za njihovu primenu.

Tako je Stab Lovćenske brigade još 26. oktobra 1941. godine izdao potčinjenim jedinicama naredbu za organizovanje službe i obuku kadrova veze[471] u kojoj se, između ostalog, kaže: „Brza borbena signalizacija trebalo bi da se koristi u svim jedinicama počev od voda pa do bataljona a, u izvesnim slučajevima i za vezu između bataljona i štaba brigade“. U daljem tekstu naredbe data su konkretna uputstva za nabavku i izradu signalnih barjačića u boji za Morzeove znake za brojeve; način sastavljanja i korišćenja kodeksa brojeva; obuku starešinskog

[471] Zbornik III/l, dok. 30.

i boračkog sastava u izboru mesta signalnih stanica i saobraćajna pravila za primopredaju signala brojevima i dr. U naredbi je dat štabovima bataljona konkretan primer za sastavljanje kodeksa brojeva, odnosno tablica signala prema sledećem.

Redni broj	Sadržaj signala	Primedba
1.	Pozivni znak za prvi vod — prvu četu	
2.	Pozivni znak za drugi vod — drugu četu	
3.	Pozivni znak za treći vod — treću četu	
4.	Pozivni znak za četvrti vod — četvrtu četu	
5.	Pozivni znak za prateću četu	
6.	Pozivni znak za vod topova—bacača	
7.	Krenite napred	
8.	Stoj	
9.	Otvorite puščanu vatru	
10.	Otvorite mitraljesku vatru	
11.	Prekinite paljbu	
12.	Po delovima odstupajte	
13.	Otvorite brzu paljbu svim oruđima	
14.	Juriš	
15.	Gonite neprijatelja vatrom i pokretom	
16.	Ne mogu napred tuče me mitraljeska vatra	
17.	Pošaljite municiju	
18.	Neprijatelj odstupa	
19.	Neprijatelju pristižu pojačanja	
20.	Napadaju nas neprijateljski tenkovi	
21.	Neprijateljski avioni približavaju se	
itd.	itd.	itd.

Na osnovu ovog primera komandanti bataljona su dobili zadatak da lično izrade slične kodekse za svoje neposredno potčinjene jedinice, unoseći u njih sve što smatraju da je neophodno u vezi sa njihovim borbenim dejstvima. Štabovi bataljona su dalje umnožavali kodekse u potrebnom broju primeraka i dostavljali po jedan primerak komandirima četa i vodova, a jedan štabu brigade na uvid.

Na ovaj način signalna veza je omogućila primo--predaju kratkih naređenja i izveštaja za vreme borbe i sačuvala živote mnogih kurira koji bi na položaju za vreme borbe ginuli u velikom broju, a i izveštaji bi mahom zakašnjavali. '

Signalna veza je ostvarivana na dva osnovna načina — optičkom i akustičkom signalizacijom. Osnovna sredstva optičke signalizacije bila su: platneni barjačići raznih boja i određenih dimenzija, reflektori, džepne električne lampe, fenjeri, heliografi, signalne rakete, paljenje vatre i druga jednostavnija sredstva. Od akustičnih sredstava korišćena su: pištaljke, puščani i topovski pucnji, pucnji iz pištolja i dr.

Primenjivana su tri osnovna sistema organizacije signalne veze: brza borbena signalizacija na izneti i slične načine, semaforski i Morzeov sistem.

Semaforski sistem signalizacije izvodi se rukama pomoću dva barjačića, koji se pri dobroj vidljivosti može ostvariti na daljinama do 2 km, a korišćenjem durbina i na većim. Znaci koji se daju raznim položajima barjačića predstavljaju slova azbuke, brojeve ili naročito ugovorene znake signalnih stanica koje održavaju međusobnu signalnu vezu (Prilog III).

Ovaj sistem je vrlo praktičan i brz način uspostavljanja i održavanja signalne veze, jer su se kratka naređenja, izveštaji, obaveštenja i druga saopštenja predavala i primala pomoću kratkih signala, koji su se sastojali od pojedinačnih brojeva i slova ili grupa brojeva i slova. Brojevi i slova azbuke predavani su držanjem barjačića u ugovorenom položaju za svaki broj odnosno slovo ili Morzeovim znacima.

Sistem signalizacije Morzeovim znacima izvodi se barjačićima ili svetlom, koje može biti usmereno, što se ostvaruje reflektorom, heliografom, džepnom lampom i si. Barjačićima se izvodi na taj način što se oni drže u određenom položaju za svako slovo odnosno broj. Zamahom barjaka na jednu stranu daje se povlaka, a kratko na drugu stranu — tačka, ili na drugi ugovoreni način. Sa svetlom izvodi se kraćim i dužim davanjem svetla pomoću zaslona, s tim da kraće svetio predstavlja tačku, a duže povlaku Morzeove azbuke.

Signalna veza je praktičan i relativno brz način održavanja veze na kratkim odstojanjima. Najčešće se održava primopredajom kratkih signala sastavljenih od brojeva ili

slova koji označavaju unapred dogovoreni sadržaj kratkih naređenja, izveštaj a i drugih saopštenja, kao što se vidi iz rečnika ugovorenih izraza.

Rečnik ugovorenih izraza[472]

Redili broj	Sadržaj signala	Signal
1	2	3
1.	Artiljerija neprijateljska tuče nas	122
2.	Bombe ručne nemamo	124
3.	Vatru bočnu dobivamo	131
4.	Vatru otvorite ispred desnog rila	132
5.	Vatru otvorite ispred levog krila	135
6.	Vatru otvorite ispred centra	134
7.	Vezu imamo	135
8.	Veze imate li desno	141
9.	Veze imate li levo	142
10.	Vezu nemamo	143
11.	Vezu postavite odmah	144
12.	Vod neprijateljski nastupa	145
13.	Vod neprijateljski zaposeo položaj	151
14.	Gonjenje pokretom preduzima neprijatelj	152
15.	Gonjenje pokretom preduzeli smo	153
16.	Grupisanje vrši neprijatelj desno	155
17.	Grupisanje vrši neprijatelj levo	211
18.	Gubitaka imamo	212
19.	Gubitaka imate li	213
20.	Desetina neprijatelja nastupa	214
22.	Dodir sa neprijateljem imamo	221
23.	Dodir sa neprijateljem nemamo	222
24.	Zastao je neprijatelj	223
25.	Zastali naši desno	224
26.	Zastali naši levo	225
27.	Zastali smo	232
31.	Zauzeli smo neprijateljski položaj	234
35.	Juriš neprijatelj preduzeo	243
36.	Juriš neprijatelj prinrema	244
37.	Juriš neprijatelja odbijen	245
38.	Koncentrišite vatru ispred desnog krila	255
39.	Mitraljez naš onesposobljen	321
48.	Mitraljez neka štiti povlačenje	324
52.	Municije za mitraljez nemamo	333
53.	Municije za pušku nemamo	334
54.	Napad otpočinjemo	342

[472] Arhiv VII, k. 1468, br. reg. 20—3/5.

1	2	3
53.	Napad neprijatelja odbijen je	345
64.	Napred ne možemo	355
65.	Neprijatelj	413
73.	Ostanite gde ste	424
74.	Ordonansa pošaljite	425
81.	Povlače se naši desno	442
83.	Povlači se neprijatelj	444
87.	Povucite se odmah	453
89.	Pojačanje treba mu	455

itd. do red. br. 125.

Operativni štab NOPO za Bosansku krajinu dostavio je, 28. septembra 1942. godine, štabovima 1, 3. i 6. odreda i 1, 3. i 6. udarne brigade kao i komandi područja Drvar priloženu „šifru“

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	**Đ**	**C**	DZ	Z	LJ	**z**	U	V	**C**
2	I	B	E	F	G	D	C	H	A
3	P	**O**	NJ	**š**	K	N	L	M	J
4	**R**	T	S	**z**	LJ	**2**	V	**c**	U
5	DZ	**c**	Đ	S	P	T	NJ	**O**	P
6	U	**L**	M	G	**š**	J	H	I	K
7	F	D	A	C	E	B	S	U	H
8	A	**M**	J	T	F	D	E	C	B
9	G	P	N	**O**	M	C	V	**š**	Z

Šifra se upotrebljava cela, sem 7X7 i 9X9 koje brojeve ubacivati češće, da ne bi neprijatelj otkrio ključ šifre u slučaju zarobljavanja i zaplenjivanja pisma.

Primer kako se šifrovane reči pišu:

43, 37, 72, 32, 82, 58, 26, 82, 81, 99
S L S O B O D N A Z
7 7 , 6 6 , 6 1 , 6 4 , 5 8 , 5 4 , 9 3 , 3 7 , 8 1 , 4 7 , 6 8 , 2 9
S J U G O S H L A V I A,[473]

[473] **Arhiv VII, k. 162, br. reg. 20/7.**

Štab I operativne zone Hrvatske izdao je, krajem 1942. godine, svojim neposredno potčinjenim jedinicama detaljno pismeno uputstvo o primeni i načinu organizovanja, uspostavljanja i održavanja signalnih veza; rečnik ugovorenih izraza, šifru i naređenje za formiranje vodova za vezu.

U uputstvu se, između ostalog, kaže da svaku signalnu stanicu sačinjavaju 2 signalista sa crvenim i belim barjačićima razmere 30 X 40 cm i štapom dužine 55 cm jednim parom crveno-žutih barjačića i fenjerom sa prekidačem za crveno i belo svetio; da stanica bude na takvom mestu odakle će se dobro videti, a u isto vreme da bude zaklonjena od ugleda neprijatelja, da se veza održava danju barjačićima, a noću svetlom, s tim da znaci barjačićima mogu biti otvoreni[474] ili šifrovani, prema dogovoru, odnosno naređenju. Štab zone je uz uputstvo priložio metod brze borbene signalizacije i semaforsku azbuku koja se daje crveno-žutim zastavicama kao i šemu ugovorenih znakova koji se mogu i izmeniti.

Na kraju kaže da treba nastojati da se što pre formiraju vodovi za vezu i osposobe za rad.[475]

Uputstvom je regulisano da ruka ispružena koso gore sa crvenom zastavicom označava početak davanja signala; kad se u ispruženoj ruci vodoravno pokaže crvena zastavica jedan put, znači broj 5, dva puta znači 10, tri puta 15 itd, a kad se u ispruženoj ruci vodoravno pokaže bela zastavica jedan put, znači broj 1 (jedan), dva puta broj 2, tri puta broj 3 itd. Ako se pokaže, na primer tri puta crvena i dva puta bela, to znači broj 17. Pogledat ćemo na rečnik znakova (tablicu)[476] i videti šta je zavedeno pod rednim brojem 17. Ili, ako hoćemo broj 34, onda crvenu zastavicu pokazati 6 i belu 4 puta. Na tablici ćemo, pod 34 naći „Držite vezu sa položajem levo". Nije važno u kojoj će ruci biti koja zastavica.

Primalac (odnosi se na prijemnu signalnu stanicu — prim. M. C.) daće znak da je razumeo signal sa dig-

[474] Da se slova i brojevi depeše daju Morzeovim znacima.
[475] Arhiv VII, k. 1468, br. reg. 19—2/5.
[476] Odnosi se na „rečnik ugovorenih znakova" koji je priložen uz Uputstvo.

nutom belom zastavicom i crvenom zastavicom koso gore, na šta će davalac dati znak svršetka rada na taj način, što će u ispruženoj ruci sa crvenom zastavicom napraviti jedan krug.

Razmak između pojedinih kombinacija (rednih brojeva u rečniku ugovorenih znakova) daje se belom zastavicom dignutom koso gore.

Uz navedeno uputstvo priloženi su: rečnik ugovorenih znakova, grafički prikaz položaja zastavica za davanje pojedinih slova azbuke i brojeva i na kraju šifra (šifra prilog IV). Rađene su i posebne tabl ce za predaju i prijem signala slovima, brojevima i barjačićima (Prilog V).

Organizacijsko-formacijske strukture vodova za vezu bile su u skladu sa potrebama, mogućnostima i inicijativom štabova jedinica, pa su zbog toga bili različitog sastava i jačine.

Komandu vođa za vezu su sačinjavali: komandir voda, delegat i potreban broj desetara. Vod se delio na desetine, zavisno od broja neposredno potč'njenih jedinica — bataljona, s tim da je jedna desetina ostajala pri štabu brigade ili odreda, a ostale su pridavane štabovima neposredno potčinjenih jedinica. Osnovni zadatak ovih desetina je bio da obrazuju brigadne, odredske i bata-1 jonske centre veze i da preko njih obezbede signalne i kurirske veze sa pretpostavljenim, neposredno potčinjen'm i susednim štabovima, komandama i jedinicama. Broj signalnih stanica u sastavu pojedinih centara za vezu zavisio je od broja neposredno potčinjenih i susednih jedinica.

Vodovi za vezu su u početku, pored vatrenog oružja — pušaka i pištolja, najčešće raspolagali signalnim sredstvima, a rede sredstvima i opremom za uspostavljanje i održavanje telefonske veze kablovskim linijama. Tako su signalne desetine načelno raspolagale sa po: 4 para platnenih barjačića crvene i bele boje veličine 30 X 40 cm i štapa dužine 55 cm, 4 para barjačića dijagonalno crveno-žutih istih razmera; 4 fenjera ili džepne lampe sa crveno-belim svetlom i prekidačem za zaklan janje i puštanje ili paljenje i gašenje svetla. Pored toga, štabovi jedinica su težili da komandira voda i desetare snabdeju

durbinima, kako bi mogli održavati signalne veze i na većim daljinama.

Signalnu stanicu u sastavu brigadnih, odredskih i bataljonskih centara veze sačinjavali su dvojica signalista, od kojih je jedan predavao i primao signale barjačićima i svetlom, a drugi diktirao i zapisivao signale, vreme njihove predaje, odnosno prijema.[477]

Iz pomenutog izveštaja Štaba NOP odreda za Liku Glavnom štabu Hrvatske, od 11. jula 1942. godine, vidi se da su njegovi neposredno potčinjeni odredi imali u svom sastavu i vodove za vezu. Pored toga, Štab odreda je raspolagao jednim posebnim vodom za vezu, čija je osnovna namena bila uspostavljanje i održavanje telefonskih veza na teritoriji štaba, korišćenjem postojećeg PTT-sistema.

Štab I operativne zone Hrvatske izdao je, 24. oktobra 1942. godine, štabovima 1, 2, 3, 4, 5, 7. i 8. brigade, štabu IV ličkog odreda i komandama područja Like, Korduna i Banije naređenje o organizacijskim, kadrovskim i materijalnim problemima veze i obuke ljudstva u sastavljanju i održavanju signalnih veza. Tu se, između ostalog, kaže: da među paratizan'ma ima drugova koji su služili u vodovima za vezu bivše jugoslovenske vojske, a ima i takvih koji su završ'li kratki signalni kurs u partizanskoj vojsci, da takve treba odmah angažovati, upoznati sa načinom održavanja veze, ključevima, šiframa itd., pa neka jedan drugoga podučavaju, i da to „treba da bude pod rukovodstvom oficira za vezu vaše jedinice koji je ujedno odgovoran za dobru i stalnu vezu". Na kraju rezinr'ra r e č i m a... „Dakle, nabavite barjačiće i lampice i fenjere, izvršite 'zbor ljudstva za vezu, vežbajte sa njima i veza će u svim operacijama dobro funkcionisati".[478]

Poslednjih meseci 1942. godine neke brigade su uspele da kroz borbu zaplene telefone, centrale i poljski telefonski kabl. To je predstavljalo početni kvalitetni skok u razvoju jedinica veze (vodova za vezu).

[477] Arhiv VII, k. 103 V, br. reg. 6—22 i k. 1468, br. reg. 5—20 i dr.

[478] Arhiv VII, k. 1468, br. reg. 5—19.

Primeri ratne prakse pokazuju da su u to vreme do obrazovanja divizija i korpusa, vodovi za vezu pojedinih brigada raspolagali stručnim kadrom i materijalnim mogućnostima za organizovanje i održavanje i telefonskih veza poljskim kablovskim linijama, koje su postavljene do štabova bataljona.

Tako je veza, u skladu sa narastanjem oružanih snaga NOV i POJ, potrebama i kadrovskim i materijalnim mogućnostima, krajem 1942. godine dostigla relativno visoki stepen svog razvoja. Između ostalog, ona je raspolagala rukovodećim i izvršnim organima (sekcijama za vezu, oficirima, referentima i jedinicama veze — vodovima za vezu i drugim manjim jedinicama) kao i mater'jalnim mogućnostima za uspostavljanje i održavanje kurirskih, telefonskih i signalnih veza na svim nivoima komandovanja i rukovođenja.

Školovanje i obuka kadra veze

U toku narodnooslobodilačkog rata obuka ljudstva jedinica štabova, komandi i partijskih organa u komandovanju, rukovođenju i vezi, bila je posebna briga i staranje svih stepena vojnih, političkih i drugih rukovodstava, a posebno Vrhovnog komandanta NOV i POJ. Prvi kadrovi veze bili su, kao što smo videli, kuriri iz redova članova KPJ i SKOJ-a, koji su na ilegalnim tečajevima, za vreme služenja kadrovskog roka u bivšoj jugoslovenskoj vojsci i praktično, u toku dugogodišnje ilegalne borbe Partije, stekli osnovna iskustva o oslobodilačkoj borbi i revoluciji, a posebno iz oblasti rukovođenja i veze.

U skladu i uporedo sa razvojem oslobodilačke borbe i narastanjem jedinica, štabova, komandi i ustanova, partijskih organa i organizacija na terenu i organa nove narodne vlasti, rastao je brojno i stručno i kadar službe veze. Naime, pristupilo se sukcesivno izboru boraca — part·zana za popunu kadrova svih vrsta veze. Pri tome se obraćala posebna pažnja da izabrano ljudstvo, a naročito za kurirske i radio-veze, raspolaže u prvom redu moralno-političkim kvalitetima.

U toku 1941. i 1942. godine, sve do stvaranja divizija i korpusa, vezom su rukovodili operativni i pozadinski štabovi i komande, partijski organi na terenu i organi nove narodne vlasti. Tako su štabovi i komande pristupili još u toku 1941. god.ne izradi posebnih uputstava za obuku ljudstva veze, a u 1942. su radi toga obrazovani i posebni kursevi. Sem toga, i u programima oficirskih škola i kurseva za obuku i osposobljavanje komandnog i rukovodećeg kadra, bile su potrebne odredbe 0 organizaciji i o taktičkoj i tehničkoj strani službe veze.

U Partizanskoj oficirskoj školi Glavnog štaba Hrvatske, toj prvoj vojnoj školi u NOR-u, koja je obrazovana 20. februara 1942. godine u Donjem Lapcu,[479] pored taktike, naoružanja, topografie, fortifikacije i političke nastave, izučavana je teoretski i praktično u potrebnom obimu i služba veze.[480] Škola je imala niži i viši tečaj, koji su radili u Korenici i Donjem Lapcu. Do novembra 1942. godine niži tečaj, koji je za svaku grupu trajao po mesec dana, završilo je 360 slušalaca, a viši koji je trajao 15 dana 44 slušaoca.

Slično je bilo i na svim ostalim nižim i višim kursevima. Upoznavanje komandnog i rukovodećeg kadra sa osnovnim elementima i karakteristikama svih vrsta veze, bilo je posebno značajno jer u to vreme pri štabovima većeg broja jedinica nisu još postojali posebni rukovodeći organi veze.[481]

Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab organizovali su svoje škole i kurseve. Partizanska oficirska škola GŠH

[479] Kurs je organizovan na inicijativu komandanta Glavnog štaba Hrvatske Ivana Rukavine, učesnika u španskom građanskom ratu (VE, sv. 9, str. 565).

[480] Izveštaj političkog komesara GŠH Vladimira Bakarića Centralnom komitetu KPJ od 6. II 1942. godine (Zbornik V/3, dok. 4), Zivomir Stanković „Kako su se školovali partizanski oficiri" (ilustrovani list „Front").

[481] Nastavni plan i program, šestog nižeg kursa pomenute oficirske škole, koji je održan od 16. oktobra do 15. novembra 1942, sadržali su, pored ostalog, i ove teme iz službe veze: „O vezi uopšte, o zapovestima i izveštajima i načinu njihovog dostavljanja 1 prenošenja, o ugovorenim znacima, oficirima i odeljenjima veze, o brzoj borbenoj signalizaciji (praktično) i o organizovanju veze u pojedinim taktičkim radnjama i pri borbenim dejstvima. Slično je bilo i na svima ostalim nižim i višim kursevima". (Arhiv VII, k. 102 V, fase. 6, dok. 19).

je, 4. novembra 1942. preformirana u „Vojnu školu Vrhovnog štaba NOV i POJ“ pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta.[483] U njen sastav ušla je i „Škola za vojne rukovodioce štaba za Bosansku krajinu“, koja je formirana 29. avgusta 1942. godine u Benkovcu. Ova škola je održala samo jedan kurs koji je trajao 46 dana, a završilo ga je oko 50 slušalaca za komandire četa i komandante bataljona. Naime, škola je imala niži i viši tečaj, za uzdizanje komandnog kadra od komandira voda do komandanta brigade, kao i tečaj za omladinske rukovodioce.

Pored vojnih predmeta (opšta taktika, topografija, rešavanje taktičkih zadataka, naoružanje, fortifikacije) i političke nastave, izučavana je i služba veze — organizacijska, taktička i tehnička pitanja veze, kao i organizovanje, uspostavljanje i održavanje kurirskih, telefonskih, radio i signalnih veza pri borbenim dejstvima i drugim taktičkim radnjama. Ovako upoznavanje sa problemima veze pozitivno se odrazilo na njeno brže prilagođavanje potrebama i na poboljašavanje u granicama mogućnosti. Na ovim kursevima službi veze je posvećivana dovoljna pažnja i na nju je otpadalo preko 12,5% od ukupnog broja časova.[483]

U duhu direktiva i uputstava Vrhovnog štaba, a na inicijativu nižih vojn h i političkih rukovodstava, u svim pokrajinama je organizovan veliki broj kurseva, koji su u to vreme bili osnovni obl'k školovanja partizanskog boračkog i starešinskog kadra svih vidova i rodova vojske.[484]

[482] Zbornik II/6, dok. 138, i VE sv. 9, str. 565.

[483] Todor Radošević: „Škole Vrhovnog štaba NOV i POJ za usavršavanje komandnog kadra u NOR-u“ (Vojnoistorijski glasnik, septembar—decembar 1971.)

[484] Ranije je bilo reči o shvatanju značaja veze i o merama koje su jedinice preduzimale još 1941. godine. Posebno su, kao primer, izneta naređenja i uputstva štabova Bosansko-hercegovačke i Lovćenske partizanske brigade (odreda) o pitanju veze. Tu se naglašava potreba za pismenim izveštajima, govori o kriterijumu pri izboru kurira, o vezama štabova bataljona i komandi četa — o formiranju vodova za vezu i njihovom sastavu i zadacima, iznose se i do tada zapažene greške i propusti u organizovanju i realizaciji veze i dr.

Tako je pri Stabu grupe ličkih odreda, juna 1942. godine, osnovan „petnaestodnevni telefonski kurs“.[485] Za siušaoce su uzeti omlad nei, koji su na kursu dobili osnovna znanja o izgradnji i održavanju stalnih vazdušnih linija. Izvestan broj slušalaca osposobljen je za ispitivanje i najnužnije opravke telefonskih aparata i centrala; om su se kasnije, kroz praksu, razvili u TT-mehaničare za rad u tehničkim radionicama, u kojima su se opravljali TT-uređaji.

U julu iste godine obrazovan je u Donjem Lapcu „kratak kurs rukovodilaca veze“ koji je trajao mesec i po dana. Na kurs su bili pozvani borci koji su služili kadrovski rok u jedinicama veze bivše jugoslovenske vojske. Tu u Donjem Lapcu je istovremeno radila i pomenuta oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske za obuku komandnog kadra, gde su, pored ostalog, sticana i znanja 0 vezi. Sa slušaoc ma i Oficirske škole i Kursa rukovodilaca veze izvođene su zajedničke praktične vežbe. Posle nastave i položenog ispita slušaoci kursa veze (njih 20) raspoređeni su u štabove odreda i brigada sa zvanjem „oficira veze“, koji su pri svojim štabovima organizovali kurseve za obuku ljudstva jedinica veze.

Zahvaljujući ovim kratkim kursevima za obuku kadrova veze pri štabovima jedinica, u drugoj polovini 1942. god.ne, pristupilo se, pored kurirskih, i „masovnijoj primeni telefonskih veza na slobodn m teritorij ama 1 signalnih veza naročito u nižim jedinicama“.

Da bi se i ostali borački i komandni sastav jedinica što bolje upoznao sa značajem, ulogom i načinom održavanja veze, gotovo svi programi za obuku boračkih jedinica sadržali su i odrede o vezi. Tako, na primer, program za izvođenje vojne obuke u 1. proleterskoj brigadi, od 14. novembra 1942. godine, sadržao je i teme o vezi (o kuririma, svetlosnim i zvučnim signalima, vezi

485 u drugoj polovini 1942, kada je oslobođen veći deo Korduna, Banije, Gorskog kotara, a naročito Like, važnije tačke slobodne teritorije posele su snage jačine do bataljona, dok su bataljoni i brigade napadale na neprijateljske garnizone. U to vreme bile su neophodne telefonske veze između tih međusobno udaljenih snaga. Zato je bilo nužno da se na pojedinim relacijama oprave postojeće i podižu nove vazdušne linije. Prethodno je trebalo resiti pitanje ljudstva za telefonske veze.

raketama i barjačićima).[486] Slično je predviđeno i u programima drugih jedinica širom zemlje. Gotovo u svim planovima i programima o izvođenju nastave u jedinicama br gada, a koji su dostavljani Vrhovnom štabu, nalaze se i odredbe o vezi, počev od voda, pa do štaba brigade.

U Sloveniji je, kao što smo videli, vezi posvećivana posebna pažnja. Tako je u naredbi Štaba 3. grupe NOP odreda Slovenije od 30. maja 1942. godine, regulisan način organizovanja, uspostavljanja i održavanja veze na svim nivoima komandovanja. Tu se, pored ostalog, kaže: da komande četa svakodnevno i više puta održavaju vezu sa štabovima bataljona; da bataljoni sa odredom održavaju svakog drugog dana, a štabovi odreda sa štabom grupe dva puta nedeljno, i to kuririma neposredno ili preko kurrskih relejnih stanica, telefonom, radio i signalizacijom u skladu sa potrebama i kadrovskim i materijalnim mogućnostima. U naredbi se daju i detaljna konkretna uputstva i objašnjenja o taktičkim i tehničkim pitanjima veze.[487] Inače, u Sloveniji je posvećivana posebna pažnja obuci i opremljenosti kurira, koji su često bili snabdeveni topografskim kartama (sekciiama), busolama, dvogledima, malim gumenim čamcima za održavanje kurirske veze preko reka i dr.

Slično je bila organizovana obuka starešinskog i boračkog kadra veze i na teritorij ama drugih pokrajina i krajeva, samo u manjoj meri nego na teritorij ama Hrvatske i Slovenije.

Na kraju da još jednom napomenemo da je ljudstvo veze u toku NOR-a 1941. i 1942. godine, do stvaranja divizija i korpusa, obučavano za kur re, telefoniste, linijaše, TT-mehaničare i signaliste, a starešinski kadar za komandne dužnosti: desetara, šefova (načelnika) telefonskih i signaln h stanica i komandira vodova za vezu kod brigada, za oficire veze (referente) kao rukovodećih organa pri štabovima odreda, grupe odreda, operativnih zona i dr. Kursevi za obuku radio-telegrafista nisu postojali u toku 1941. i 1942. godine, jer brigade, odredi i štabovi svih stepena, sem Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske, nisu raspolagali radio-stanicama.

[486] Àrhiv VII, k. 701, fase. 3, dok. 1/1.
[487] Zbornik VI/2, dok. 120.

OPSTI ZAKLJUČAK

Iz svega iznesenog videli smo da su u predratnom periodu bile organizovane i uspostavljene ilegalne partijske kurirske veze na celoj teritoriji Jugoslavije, između svih stepena partijskih organa i osnovnih partijskih organizacija na terenu. Mada su u kratkotrajnom apr:lskom ratu ove veze bile delimitino paralisane, one su odmah posle rata obnovljene, dopunjene i prilagođene novim uslovima rukovođenja. Tako su obezbedile sigurno i neprekidno rukovođenje, a time i organizovani i kontinuirani rad Partije na pripremama za pokretanje oslobodilačke borbe i revolucije protiv okunatora i njegovih domaćih saradnika u svim pokrajinama Jugoslavije.

U toku pripremnog perioda do odluke vrhovnog vojnog i političkog rukovodstva o pokretanju oružane borbe, na čitavoj teritoriji Jugoslavije bio je organizovan i uspostavljen sistem veza, koji je Partiji obezbedio osnovne uslove za realizaciju njene organizatorske, pokretačke i rukovodeće uloge u oslobodilačkoj borbi i revoluciji, pod jedinstvenim rukovodstvom Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba Jugoslavije.

U skladu sa potrebama i mogućnostima, u toku narođnooslobodilačke borbe 1941. i 1942. godine, do formiranja divizija i korpusa, primenjivane su kurirske, telefonske, signalne i radio-veze. U tom periodu kurirske veze su bile glavna i osnovna, a u najčešćim slučajevima i jed·na vrsta veze na svim nivoima komandovanja i rukovođenja. Najčešće su korišćeni kuriri pešaci, a u redim slučajevima i kuriri konjanici, biciklisti, motoci-

klisti i ski jaši. Pored toga, na dužim relacijama redovno kuriri su koristiti ilegalno ili uz lične putne isprave okupatorska i kvislinška železnička, autobuska, brodska i druga transportna sredstva. Ove kurirske veze su korišćene najviše za potrebe komanđovanja i rukovođenja Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba.

Sto se tiče telefonsk h veza one su efikasno primenjivane korišćenjem postojećeg materijalnog i kadrovskog PTT-sistema na oslobođenim teritorij ama. Obrazovane još u početnom periodu ustanka one su postojale u svim pokrajinama i za sve vreme NOR-a. Pored toga, na slobodnim teritorijama koje su naše jedinice duže držale, postojeći PTT-sistem je prilagođavan i dopunjavan izgradnjom novih improvizovan h (nestandardnih) stalnih vazdušnih linija, koje su podizale jedinice veze pojedinih štabova, uz punu saradnju i pomoć stanovništva. Do poljskog telefonskog kabla, telefonsk·h aparata, centrala i druge opreme za podizanje kablovskih telefonskih linija bilo je vrlo teško doći zaplenom kroz borbu, između ostalog i zbog toga što je neprijatelj za vreme borbenih dejstava najviše koristio rad o-veze i kurire na brzim motornim vozilima, a pogotovo kod jedinica prvog borbenog ešelona. Stoga se telefonska veza poljskim kablovskim linijama koristila retko — u mnogo manjoj meri i samo od malog broja jedinica poslednjih meseci 1942. godine.

Signalne veze primenjivane su u toku 1941. i 1942. godine samo u niž'm jedinicama, i to sa jednostavnom signalnom, optičkom, vidnom i zvučnom opremom — signalnim barjačćima, signalnim raketama, vatrenim oružjima, džepnim lampama, fenjerima i drugim prostim sredstvima, koja su obezbeđivale same jedinice. Međutim, zbog često velikog međusobnog rastojanja štabova i komandš njihove stalne pokretljivosti i dinanvke partizanskog načina ratovanja, ove veze su rede primenjivane.

Dvostranu radio-vezu primopredaju depeša koristili su u 1941. i 1942. godini samo Centralni komitet i Vrhovni štab za vezu sa Kominternom, vladom Sovjetskog Saveza i Vrhovnom komandom Crvene armije, preko Radio-centra na tlu Sovjetskog Saveza. Na teritoriji Jugoslavije Vrhovni štab je, krajem 1942. godine, uspo-

stavio redovnu radio-vezu samo sa Glavnim štabom Hrvatske. Sem toga, VŠ je na vrlo orig.nalan i ef.kasan način uspostavio jednostranu radio-vezu i sa svim štabovima, komandama i jedinicama i partijskim organ ma i organizacijama preko emisione radio-stanice „Slobodna Jugoslavija".

Pored iznetih vrsta veza, još od samog početka narodnooslobodilačkog rata došli su do punog izražaja i drugi načini veze, kao što su: idejna veza, slanje delegata i partijskih instruktora iz Centralnog komiteta, Vrhovnog štaba i pokraj.nskih vojnih i političkih rukovodstava u niže štabove i područne partijske rukovodeće organe; povremena vojna i partijska savetovanja; lični kontakti odnosno česti lični obilasci nižih rukovodstava od strane članova viših i najviših vojnih i partijskih rukovod laća; redovne analize borbenih dejstava, na kojima su, između ostalog, redovno tretirana pitanja i problemi komandovanja, rukovođenja i veze, a sve to je doprinosilo stalnom poboljšanju, učvršćivanju i usavršavanju veze u svim njenim problemima.

Svaki operativni i pozadinski štab i komanda, svi partijski organi i organizacije, kao i organi nove narodne vlasti imali su u svom sastavu izvestan broj kurira, a 1942. godine, naročito u njenoj drugoj polovini i kadrove za telefonske i signalne veze. Tako je veza, još od početka oružane borbe, bila, u odnosu na inžinjeriju, artiljeriju i tenkovske jedinice, kadrovski najmasovnija posle pešadije.

Organi i jedinice veze formirani su i razvijali su se planski, postepeno i sukcesivno u skladu sa razvojem oružanih snaga, materijalnih i kadrovskih mogućnosti i potreba obezbeđenja komandovanja i rukovođenja na svim stepenima. Tako je još 1941. godine počelo formiranje kurirskih grupa, odeljenja, desetina, pa čak i vodova za vezu, pri štabovima nekih jedinica, a već u drugoj polov.'ni 1942. godine najveći broj štabova brigada i partizanskih odreda imao je u svojim sastavima vodove za vezu, različitog sastava i jačine. Najčešće su raspolagali uređajima i opremom za telefonske i signalne veze, dok su kuriri kod većine bili još neposredno u sastavima štabova.

S obzirom na to da su vezom, u toku 1941. godine, neposredno rukovodili vojni štabovi i komande svih stepena, u tom periodu nisu pri štabovima postojali posebni rukovodeći organi veze. Tek početkom 1942. godine pri Vrhovnom štabu postojao je rukovodeći organ za telefonske veze na slobodnim teritorijama, koji je sredinom decembra 1942. godine, prema odluci Vrhovnog komandanta Vrhovnog štaba, reorganizovan u Poštansko-telegrafsko-telefonsku sekciju, a ova je bila u sastavu Tehničkog odseka Vrhovnog štaba. Međutim, radio-vezom je, odvojeno od PTT-sekcije, rukovodio šef radio-stanice VS, koji je istovremeno obavljao i radio-saobraćaj na stanici pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta. Šifrantska služba je bila odvojena od radio--službe i nju je obavljalo posebno lice, takođe pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta.

U drugoj polovini 1942. godine, kada su formirane brojne brigade i partizanski odredi jačega sastava, pri njihovim štabovima, pored vodova za vezu, postojali su i posebni rukovodeći organi veze „oficiri za vezu“, koji su u suštini imali ulogu referenata za vezu. Oni su prethodno obučavani na kraćim kursevima za vezu, koji su organizovani pri višim štabovima.

I na kraju, treba konstatovati da je veza, kao materijalna baza komandovanja i rukovođenja, bila jedan od bitnih elemenata narodnooslobodilačkog rata, koji je obezbedio organizovano, sistematsko i plansko pripremanje, pokretanje i izvođenje oslobodilačke borbe i revolucije i njihovo pravilno usmeravanje.

Prilog I

EMISIJA BROJ 24, 4. DECEMBRA 1941. GODINE:

„Govorimo na talasnoj dužini 30, zapeta 9!

Dragi slušaoci!

Svako veče u 8 časova i 35 minuta na talasima 30 m zapeta 9, možete čuti glas rodoljuba, glas istine, glas narodnih boraca.

Govorimo vam preko radio-stanice „Slobodna Jugoslavija“ na talasima 30 zapeta 9.

Počinjemo naš današnji program.

Borba u severoistočnoj Srbiji koja se vodi već nekoliko nedelja dostigla je poslednjih dana krupne razmere. Okupatori su skoncentrisali dovoljno jake sile i uz pomoć avijacije i tenkova pokušavaju da slome otpor boraca za narodno oslobođenje, ali uzalud. Ishod dosadašnjih bojeva pokazuje da osim ogromnih gubitaka Nemci nisu uspeli da dobiju ništa više. Uobičajeni bojevi u Crnoj Gori, Hercegovini i Bosni vode se i dalje. Italijani trpe svakim danom sve veće gubitke.

Izveštaji iz Sovjetske Rusije govore da se na čitavom Istočnom frontu vode žestoki bojevi. Armija maršala Timošenka progoni i dalje potučenog neprijatelja. U toku jučerašnjeg dana celi niz sela oslobođen je od okupatora. Nemci na putevima po kojima odstupaju, ostavljaju veliku količinu ratnog materijala. Bitka oko Moskve ne popušta u svojoj jačini. Prema izveštaju Moskovskog i Londonskog radia branioci Moskve na nekim sektorima fronta provode uspešne kontrajuriše. Jugozapadno od Tule nemačke divizije bile su prinuđene da odstupe na nekih 20 km. Na Lenjingradskom frontu Crvena vojska drži inicijativu u svojm rukama vršeći mesne kontrajuriše, koji su za poslednjih nekoliko dana bili naročito uspešni na Karelskoj prevlaci.

U Libiji boj između engleskih i nemačkih tenkovskih divizija nije se još završio. Engleska avijacija uspešno tuče iz vazduha neprijateljske linije za snabdevanje i time onemogućava dotur pojačanja opkoljenim nemačkim i talijanskim jedinicama.

Prema nemačkim špijunima nema i ne treba da bude nikakvog milosrđa. Istrebiti ih svuda i na svakom mestu, to je dužnost sviju rodoljuba, svakoga borca za slobodu. Nemački špijun je izrod

svoga naroda u kome su skupljeni podlost i gramzivost i lopovluk. Njemu nema mesta tamo gde žive i gde se bore čestiti ljudi.

U toku ovih osam meseci naše teške ali pune časti i slave borbe, videli smo vrlo često kako se narod obračunava sa Hitlerovim špijunima.

Istorija borbe naših naroda uči nas da se pobeda ne može zadobiti dok ne očistimo sami sebe od neprijateljskih plaćenika. Mi znamo kako je malena Crna Gora na Badnje veče 1709. godine organizovala istragu poturica. Crnogorci nisu ostavili tada nijednog poturicu u životu. Ne govori uzalud naš narod „Poturica gori od Turčina".

Po Crnoj Gori i Hercegovini stotine narodnih izdajica, kao što je Pavelićev komandant Bileća Celar, platili su svojim životom u službi Hitleru i Musoliniju. Stotinama drugih izdajica sudio je narodni sud po Hrvatskoj i Srbiji.

Fašistički špijuni strepe sada na svakom koraku, da ih ne stigne narodna osveta. Narod im je uterao strah u kožu.

Neka znadu Nedić, Pavelić, Aćimović, Lorković i ostale bande, da neće izmaći narodnom sudu. Njihova su imena zapisana na prvom mestu u crnom spisku Hitlerovih špijuna.

Smrt izdajicama svoga naroda!

Pre neki dan potanko smo se zadržali na prilikama u kojima rade hrvatski radnici, koje je prodao Pavelić, nemačkim fabrikama i fašistima. Kao što je poznato među hrvatskim radnicima, nalazi se veliki broj radnica, čiji je položaj mnogo gori nego položaj radnika, jer se prema njima sprovodi bezobzirnija eksploatacija.

Većina hrvatskih radnika rade u preduzećima, koja su vrlo često podvrgnuta bombardovanju, kao što su na primer preduzeća u Kilu, Bremenu i Hamburgu. U fabrici za sušenje ribe u Kilu radi 16 hrvatskih radnica pri najmizernijim uvjetima rada. Već je nekoliko hrvatskih radnika poginulo prilikom bombardovanja njihovih tvornica. I ustaše i njihovi nemački gospodari ćute o tome. Druge veće grupe hrvatskih radnika rade u Stetinu, Berlinu, Lajpcigu i preduzećima Borna.

Plašeći se organizacije sabotaže u tvornicama, Nemci su preko tako zvane „Službe rada" i Pavelićevog poslanstva u Berlinu organizovali široku mrežu špijunaže i prate svaki korak radnika. Dok su radnici prinuđeni, da rade i žive u mizernim uslovima, dotle špijuni Pavelićevog poslanstva dobijaju ogromne pare i izdržavaju se na račun radnika.

Pitamo se kome je bilo potrebno da u Berlinu okuplja čitavu bandu džabojeda na čelu sa Jakovom Bašićem, koji oficijelno nosi titulu socijalnog atašea a neoficijelno, šefa Pavelićevih špijuna. Ali, na primer, šta rade Božidar Sinković, M. Mašeg i Ivan Dodig, koji po Pavelićevom ukazu predstavljaju nemačkim vlastima, hrvatske radnike? Hrvatskoj javnosti malo je poznato, da se svi „ustaški" činovnici nalaze u službi Gestapoa i da im je glavna zadaća da uhode hrvatske radnike.

Nemci u Zagrebu preko ustaške organizacije ne prestaju sa svojom agitacijom među radnicima za rad u Nemačkoj. U vezi s ogromnim gubicima Hitlerove vojske na Istočnom frontu, ta se

agitacija sve više pojačava. Prema Hitlerovim planovima, inostrani radnici, među njima i hrvatski, treba da spasu nemačku industriju od propasti.

Hrvatski radnici! Vaša je dužnost da onemogućite Hitlerove planove, a vi koje su ustaše primorale da skitate po Nemačkoj, veštim sabotažama pomognite pobedi nad fašizmom!

Ne bojte se Hitlerovih uhoda i špijuna!

Ovde radio-stanica „Slobodna Jugoslavija", govorimo na talasnoj dužini 30,9. Nastavljamo sa našim programom.

Podvig žene iz Jošaničke banje odjeknuo je i u drugim krajevima Jugoslavije.

Srpske majke i žene i sestre koje ste uvek delile i zlo i dobro sa nama, — sa vašim sinovima, muževima i braćom; vi ste u toku poslednjih dana pokazale nevidljivo junaštvo i požrtvovanost u borbi protiv fašističkih ubica. Za spaljena srpska sela, za postreljane srpske starce i nevinu decu vi ste smelo podigle ruku na najcrnjeg dušmanina našeg naroda. Vi ste žrtvovale vaše živote, ali ste pokazale i neprijatelju i ćelom svetu da se, isto tako, kao i vaši muževi borite za slobodu i bolju budućnost naše dece.

Vaš će podvig poslužiti kao primer Hrvaticama i Slovenkama, koje takođe stenju pod teškim jarmom fašističkog ropstva.

Žene i devojke cele Jugoslavije sledite primere hrabrih šumadijskih žena, jer vaša borba je deo narodne borbe od koje zavisi sloboda i nezavisnost naših naroda i budućnost naše dece.

U utornik veče kod Novog Sada na Futoškom putu došlo je do sukoba među jednim partizanskim odredom i mađarskim žandarmima, koji su po okolnim selima sprovodili rekviziciju hrane. Borba koja je trajala skoro jedan sat, svršila se pobedom partizana.

Slušajte našu hroniku! '

U užičkom krugu otvoreno je nekoliko dečijih domova u kojima su smeštena ratna siročad, čiji su roditelji poginuli u borbi s okupatorom. Nekoliko sličnih domova otvoreno je i u drugim oblastima, koje se nalaze pod kontrolom narodne vojske i partizanskih odreda.

U uredništvu „Novog vremena" svakodnevno stiže hrpa pretećih pisama od čitaoca novina. Iz tih pisama se vidi, da novinare koji su se prodali okupatoru čeka ista sudbina kao i okupatora.

Lica'koja putuju iz Nemačke kroz našu zemlju pričaju kako je pobeda Crvene vojske kod Rostova, ostavila vrlo dubok utisak kod nemačkog stanovništva. Mnogi Nemci očekuju da će uskoro nastupiti još veći porazi Hitlerove vojske.

Pregovori između Amerike i Japana još se vode, premda je situacija na Dalekom Istoku vrlo kritična. I jedna i druga strana preduzimaju velike ratne pripreme.

Ovim je radio-stanica „Slobodna Jugoslavija" završila svoj rad.

Slušajte nas ponovo uveče u 8 sati i 35 minuta na talasnoj dužini 30.9 metara.

Doviđenja sutra uveče u 8 sati i 35 minuta!"

Prilog II

ŠEMATSKI PRIKAZ ORGANIZOVANJA I FUNKCIONISANJA POŠTANSKE SLUŽBE

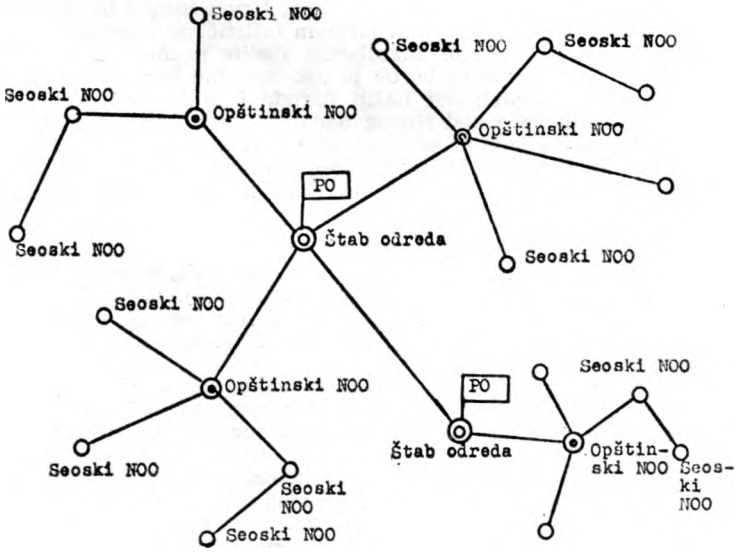

SEMATSKI SISTEM SIGNALIZACIJE

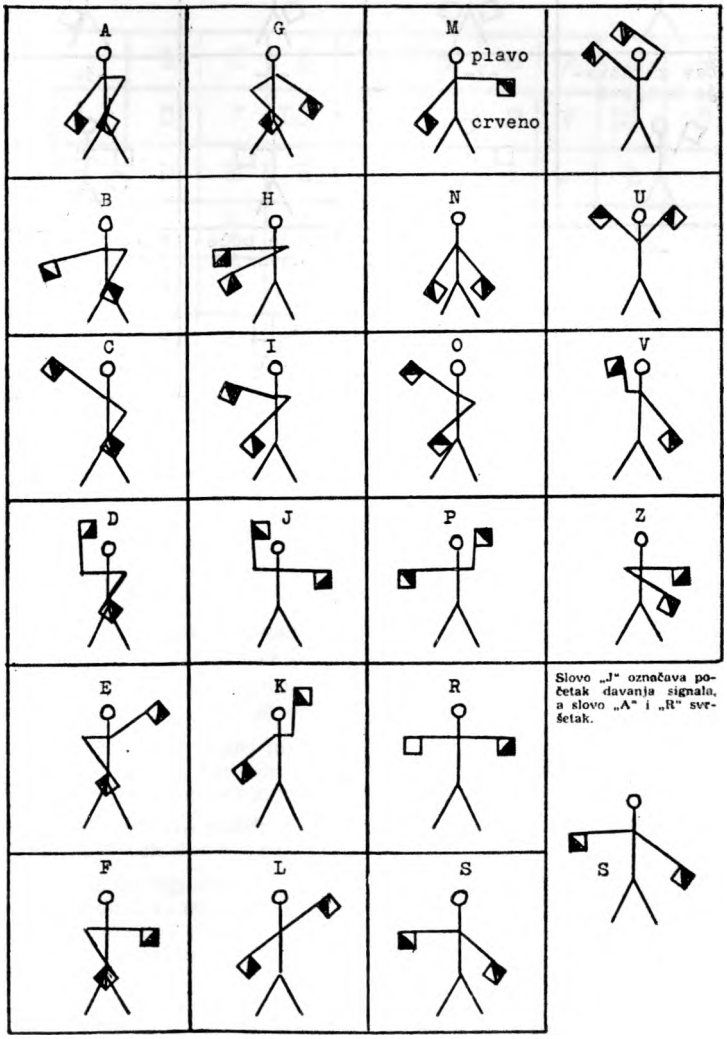

Slovo „J" označava početak davanja signala, a slovo „A" i „R" svršetak.

Pozivni znak	Razumem	Nisam razumeo	Ponovi
Stav za davanje brojeva	-1-	-2-	-3-
-4-	-5-	Stav za početak davanja	Znak za prekid datih pojedinih znakova

ŠIFRA

B

		1	2	3	4	5	6	7	8	9
	1	D	F	LJ	W	C	P	V	DŽ	Š
	2	Đ	M	E	I	"	K	.	L	:
A	3	?	Č	ä	R	!	X	A	NJ	Z
	4	%	H	Č	Y	B	Q	Ž	/	T
	5	S	;	,	U	( )	(J	N	G	O

Napomena:

1. — Prilikom šifrovanja treba paziti da se uzme uvek pre brojka pod A, a zatim pod B.

2. — Svaka šifra (grupa brojki) treba da se sastoji od 4 brojke, bez obzira da li je reč dovršena ili ne.

3. — Ako na kraju pisma ostane zasebno jedno slovo (odnosno šifrovano dve brojke), onda se ta grupa popuni sa 00 (nula nula) tako da budu sve grupe od 4 cifre.

4. — Prilikom dešifrovanja uzima se od početka dve po dve brojke, koje označavaju od A prema B po jedno slovo".[1]

Da bi se signalna veza mogla održavati u svako doba dana (danju i noću) rađene su tablice za predaju i prijem signala slovima, brojevima i barjačićima, ćije su forme rađene po priloženim i drugim primerima ratne prakse.

[1] **Arhiv VII, k. 1468, br. reg. 20-6/5.**

Tablica signala

Red. br.	Šta se javlja-predaje	Znak za predaju - javljanje		
		figurni	brojni	azbučni
1	2	3		
17	Napad je uspeo, neprijateljski položaj zauzet		17	NJ
18	Nastavljamo gonjenje u pravcu /označiti pravac Morzeovom azbukom/		18	O
19	Neprijatelj napada naše levo krilo		19	P
20	Neprijatelj napada naše desno krilo		20	R
21	Vršimo protivnapad		21	S
22	Naš protivnapad nije uspeo		22	T
23	Neprijatelj vrši napad tenkovima uz podršku artiljerije		23	U
24	Tražimo zaprečnu vatru naše artiljerije		24	V
25	Odbačeni smo sa velikim gubicima sa naših položaja		25	Č
26	Naše levo krilo se povlači		26	Č
27	Naše desno krilo se povlači		27	Š
28	Povukli smo se na prihvatni položaj		28	Ž

IZVORI I LITERATURA

A. — IZVORI GRAĐE

Arhivska građa:

1. — Arhiv Vojnoistorijskog instituta:

a) Ratna vojna dokumenta Vrhovnog štaba NOVJ, u celini;

b) Ratna vojna dokumenta nacionalnih i pokrajinskih štabova NOVJ, u celini;

c) Ratna vojna dokumenta većeg broja partizanskih brigada, partizanskih odreda i drugih jedinica i ustanova NOVJ;

2. — Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije — ratna partijska dokumenta CK KPJ, u celini.

3. — Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista za Srbiju — ratna dokumenta PK KPJ za Srbiju, u celini.

4. — Arhiv Centralne biblioteke JNA — mirnodopska dokumenta bivše jugoslovenske vojske.

B. — ŠTAMPANA GRAĐA:

1. — Zbornici dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, izdanje Vojnoistorijskog instituta JNA, Beograd:

— Tom I, knj.: 1, 2, 3, 4, 16, 17, 19, 20. i 21;
— Tom II (Bilteni i dokumenta Vrhovnog štaba), knj.: 1, 2, 3, 5. i 6;
— Tom III, knj.: 1, 2, 3, 4. i 9;
— Tom IV, knj.: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 34. i 35;
— Tom V, knj.: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 30. i 32;
— Tom VI, knj.: 1, 2, 3. i 4;
— Tom VII, knj.: 1;
— Tom VIII, knj.: 1;
— Zbornik dokumenata Sanitetske službe u Narodnooslobodilačkom ratu, knj.: 1. i 2;
— Zbornik Istorijskog arhiva Karlovca, knj.: 1, 2. i 3.

C. — LITERATURA:

1. — Josip Broz Tito:
   — Vojna dela, knj.: 1, 2, 3. i 4. Beograd, Vojno delo, 1961;
   — Borba naroda porobljene Jugoslavije. Zagreb, Naprijed, 1945;
   — Borba za oslobođenje Jugoslavije. Članci i govori iz Narodnooslobodilačke borbe 1941—1944. Beograd, Državni izdavački zavod Jugoslavije;
   — Četrdeset godina revolucionarne borbe KPJ, Beograd, Kultura 1959;
   — Deset godina narodne revolucije. Beograd, 1962;
   — Desetogodišnjica naše armije, Beograd, 1962;
   — Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlosti Narodnooslobodilačke borbe. Zagreb, Naprijed, 1965;
   — Politički izveštaj CK KPJ. Referat održan na V kongresu KPJ, Beograd, 1948;
   — Problemi Narodnooslobodilačke borbe, Petrovgrad, izdanje „Naše borbe". KPJ za Vojvodinu, 1944;
   — Putevi naše pobede. Odabrani tekstovi vojnih dela druga Tita. Beograd, Politička uprava Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu. **St.** Vojna štamparija, Split, 1975;
   — Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije. Beograd, Glavna politička uprava JA, 1949.
2. — Peti kongres KPJ, Beograd, Kultura, 1948.
3. — Pregled Istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1963.
4. — Pero Morača i Slobodan Bosiljčić: Komunistička partija Jugoslavije 1919—1969. Beograd, Mladost, 1969.
5. — Pero Morača:
   — Istorija Saveza komunista Jugoslavije (Kratak pregled). Beograd, Rad, 1966;
   — Jugoslavija 1941. Beograd, Institut za savremenu istoriju, št. „Budućnost", Novi Sad, 1971;
   — Komunistička partija Jugoslavije i stvaranje revolucionarne armije. Beograd, Kultura, 1959;
   — Pregled ustanka naroda Jugoslavije i razvitak JNA. Beograd, Rad 1957;
   — Najvažnije osobine JNA. Njena uloga i zadaci. Beograd, Narodna armija, 1957.
   — Odbrana u Narodnooslobodilačkom ratu. Beograd, Vojno delo, 1959;
   — Prelomna godina Narodnooslobodilačkog rata. Beograd, Vojno delo, 1957;
   — Socijalistička revolucija Jugoslavije. Beograd, Rad, 1958;
6. — Dr Jovan Marjanović:
   — NOR i narodna revolucija u Jugoslaviji 1941—1945 (Kratak pregled). Izdanje Novi Sad, Kultura, 1961;
   — Ustanak i Narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941. Izd. Instituta društvenih nauka u Beogradu 1963.

7. — Dr Jovan Marjanović i Pero Morača: Naš oslobodilački rat i narodna revolucija 1941—1945. Beograd, Prosveta, 1958.

8. — Vladimir Dedij er : Dnevnik, knj. I i knj. Josip Broz Tito, prilozi za biografiju. Beograd, Sarajevo, Prosveta, Svetlost, 1970.

9. — Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. Beograd, Vojnoistorijski institut, 1957. Knj.: 1. i 2.

10. — Dr Antonie Zdravko: Ustanak u Istočnoj i Centralnoj Bosni 1941 (Monografija), Beograd, VIZ, 1973.

11. — Hiljadu devetsto četrdeset prva u istoriji naroda Bosne i Hercegovine.. Naučni skup održan u Drvaru od 7. do 9. oktobra 1971. godine, Sarajevo, Veselin Masleša, 1973.

12. — Jovanović Batrić: Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji. Beograd, Vojno delo, 1960.

13. — Marković Moma:

— Pregled Narodnooslobodilačke borbe u Srbiji (Prikaz od kapitulacije do oslobođenja). Beograd, izd. Kolarčevog narodnog univerziteta, 1947.

— Ratna pisma. Biblioteka „Istina“, kolo I, knj. 1, 1961;

— Organizacioni razvitak KPJ (SKJ). Kultura, 1960.

14. — Rodoljub Colaković „Zapisi iz oslobodilačkog rata. Zagreb, Naprijed, 1961, knj. 1—5.

15. — Petrović Krsto: Partizanski kuriri, Beograd, Rad 1961.

16. — Ustanak naroda Jugoslavije (pišu učesnici), knj. 1—6. Beograd, Vojno delo, 1962.

16. — Koprivica Andrija: Takvi su bili. Cetinje, „Obod“, 1966.

17. — Četvrta proleterska crnogorska brigada. Zbornik sećanja, knj. 1—2. Beograd, Vojno delo, 1965.

18. — Drugi svetski rat, knj. 1. i 2. Beograd, Vojnoistorijski institut JNA, 1957.

19. — Druga proleterska (Zbornik), knj. 1—3. Beograd, Vojno delo, 1965.

20. — Đurić Dragoljub: Ratni dnevnik. Beograd, VIZ, 1966.

21. — Gojko Miljanić: Nikšićki partizanski odred. Izdanje VIZ, Beograd, 1970.

22. — Milinko Đurović: „Studija ustanka u Crnoj Gori, Vojno delo br. 12 od 1961.

23. — Hronologija Oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945. Beograd, Vojnoistorijski institut, 1964.

24. — Perović Milivoje: Južna Srbija (Srbija u NOB-i). Beograd, Nolit, 1961.

25. — Antonić Zdravko: Organizaciona delatnost KPJ na pripremama i pokretanju ustanka u Bosni i Hercegovini. Pregled časopisa za društvena pitanja br. 12/1971. godine.

26. — Sarajlić Abdulah: Pregled stvaranja bosansko-hercegovačkih jedinica NOVJ. Sarajevo, Veselin Masleša, 1958.

27. — Pismena izjava Zine Bijelić-Penezić, Mileve Planojević i Milade Rajter, koju je uzeo Institut za istoriju radničkog pokreta Jugoslavije 15. februara 1961. godine.

28. — Momčilović Đorđe: Na banatskoj strani. Dvanajesta vojvođanska brigada. Beograd, Narodna armija, 1974; Pod jednom zastavom (Hronika o ljudima banatskog Karađorđeva). Novi Sad, Savez udruženja boraca NOR-a SR Srbije, 1968.

29. — Atanacković Žarko: Vojvodina u borbi 1941—1945. Novi Sad, Forum, 1959; „Zemun i okolina u ratu i revoluciji". Beograd, Zemun, 1962.

30. — Hercegovina u Narodnooslobodilačkoj borbi (Pišu učesnici), Zbornik. Beograd, Vojno delo, 1961.

31. — Ivan Šibi:
- — Partizanski razgovori. Bilješke i sećanja. Zagreb, Kultura, 1953;
- — Ratni dnevnik, Zagreb, Naprijed, 1960;
- — Zagreb tisuću devetsto četrdeset prve. Zagreb, Naprijed, 1957;
- — Zagrebačka oblast u NOB-i. Zagreb, Naprijed, 1950.

32. — Ljudi i događaji koji se ne zaboravljaju. Uredila Slava Ogrizović. Zagreb, IP, 1955.

33. — Nikola Ljubičić... „Užice 1941. Ustanak u užičkom kraju. Beograd, Vojno delo, 1961.

34. — Istočna Bosna u Narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945. Beograd, VIZ, 1971.

35. — Priručnik iskustava po vezi. Izdanje Školskog centra veze JNA, 1961.

36. — Pismena izjava akademika Pavla Savića i Branke Savić: O uspostavljanju radio-veze za potrebe Vrhovnog štaba NOV i POJ za oslobođene teritorije Užice krajem oktobra 1941. godine, data predstavniku Uprave veza JNA u Beogradu 20. novembra 1968. godine.

37. — Savo Kržavac: „Ilegalci u akciji", Beograd, Rad, 1961.

38. — Mladenović Milosav; (i) Savo Kržavac: „U pratnji Vrhovnog komandanta. Prateći bataljon Vrhovnog štaba NOV i POJ. Beograd, Narodna armija, št. Vjesnik, Zagreb, 1971.

39. — Lika u Narodnooslobodilačkoj borbi 1942. Sećanje učesnika. Beograd, VIZ, 1971.

40. — Velimir Terzić: Jugoslavija u aprilskom ratu 1941. Titograd, Grafički zavod, 1963.

41. — Jovan Marjanović i Petar Brajović: Drugi svetski rat. Beograd, „Vuk Karadžić" i NIP „Mladost", 1973.

42. — Milija Stanišić:
- — KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije 1941—1945. Beograd, VIZ, 1973;
- — Ratna tehnika i vojno delo, Beograd, VIZ, 1968;
- — Starešine u borbi. Beograd, Vojno delo, 1964.

43. — Ratni napori Jugoslavije 1941—1945. Publikacija Vojnoistorijskog instituta, Beograd, 1946.

44. — Rade Bašić: Ustanak i borbe na Kozari 1941—1942. Beograd, VIZ, 1957.

45. — Minderović Cedomir: Za Titom. Zabeleške jednog partizana. Državni izdavački zavod Jugoslavije, 1945.

46. — Tomo Čubelić i Milovan Milostić: Pregled istorije NOB-e Jugoslavije. Zagreb, Matica hrvatska, 1954.

47. — Dr Metod Mikuš: Pregled razvoja NOB-e u Sloveniji. Beograd, VIZ, 1956.

48. — Franc Skerl: Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji, Beograd, VIZ JNA, 1956.

49. — Istorijski atlas oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941—1945. Beograd, Vojnoistorijski institut JNA, 1952.

50. — Leontić Boro: Split 1941. Beograd, Prosveta, 1960.

51. — Zagreb u Narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji. Zagreb, Institut za Historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1971.

52. — Zagreb 1941—1945. Sećanja učesnika NOR-a i socijalističke revolucije. Tisak „Delo“ Ljubljana.

53. — Ugarković Stipe: Zapisi ilegalaca. Zagreb, LYKAS, 1955.

54. — Vlado Strugar:
- — Jugoslavija 1941—1945, Beograd, VIZ, 1949;
- — Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945. Beograd, VIZ, 1942;
- — Drugi svetski rat — iskustva Jugoslavije. Zagreb, jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti, 1972.

55. — Milisav Nikić: Rad Partije na okupiranoj teritorij i, Vojno <ielo broj 1 i 2 1959. godine.

56. — Vukmanović Svetozar-Tempo : Sest godina jugoslovenske armije. Glasnik veza JNA br. I, januar—februar 1948.

57. — Savo Brković: Zapisano u ratu (Dnevnik). Titograd, Grafički zavod 1963.

58. — Jovan Radovanović:
- — 67 dana Užičke republike. Beograd Prosveta, 1961.
- — Partizanska iskustva (Ilust). Beograd, Narodna armija, 1968.
- — Kuriri (Zbirka kurirskih doživljaja i podviga). Beograd, Narodna armija, 1961.

S A D R Ž A J

Predgovor 5

KAPITULACIJA BIVŠE JUGOSLOVENSKE VOJSKE I PRIPREMA ZA USTANAK..... 7

VEZA U PREDRATNOM I RATNOM PERIODU 7

Uvod..... 7
Obuka kadrova i sredstva veze -» . •, : 10
Ratni organi i jedinice veze 14
Pripreme veze i njeno funkcionisanje u ratu 18
Zaključak 26

DELATNOST KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE I . KORISĆENJE PARTIJSKIH VEZA U PRIPREMI USTANKA 29

Deiatnost i veze Komunističke partije u predratnom periodu 29
Rad Komunističke partije i vize u pripremnom periodu . . 38

USTANAK NARODA JUGOSLAVIJE I SISTEM KOMANDOVANJA I VEZE..... 49

Organizovanje i osnovni principi komandovanja i rukovođenja ..... . ; . . 49
Osnovni principi i način stvaranja i razvoja oružanih snaga 53
Uslovi i mogućnosti primene pojedinih vrsta veze ... 57
Vrste veze prema nameni.....63
Način organizovanja, uspostavljanja i održavanja kurirskih veza..... 66
Neki primeri snalažljivosti i požrtvovanja kurira .. ; 87

VEZE U POKRAJINAMA 93

Veze u Hrvatskoj 93
Veze u Crnoj Gori 118
Veze u Srbiji 136
Veze u Bosni i Hercegovini 172
Veze u Sloveniji 187
Veze u Makedoniji 194
Veze u Vojvodini 195
Veze na Kosovu i Metohiji 201

VEZE VRHOVNOG ŠTABA 205

Idejne veze 210
Unutrašnje kurirske veze 213
Spolj ne kurirske veze 219
Veze ličnim kontaktom 219

ORGANIZACIONI SEKRETARIJAT CENTRALNOG KOMITETA I VRHOVNOG *ŠTABA ZA NEOSLOBOĐENE KRAJEVE* 221

VEZE VRHOVNOG ŠTABA I CENTRALNOG KOMITETA KPJ SA POKRAJINAMA 242

Veze sa rukovodstvom NOP Srbije 242
Veze sa Glavnim štabom Hrvatske 244
Veze sa rukovodstvom NOP Bosne i Hercegovine 250
Veze sa Glavnim štabom Slovenije 264
Veze sa rukovodstvom NOP Vojvodine 265
Veze sa Glavnim štabom Makedonije 273
Veze sa rukovodstvom NOP Kosova i Metohije 282

VEZE U UZICKOJ REPUBLICI 287

Telefonske veze 301
Radio-veze 309

ORGANI I JEDINICE VEZE 344

Odredbe o vezi u borbenim zapovestima 361
Školovanje i obuka kadra veze 374

OPSTI ZAKLJUČAK 379

PRILOZI I SEME 383

MIRKO CETKOVIĆ

VEZE U NOB 1941—1942.
KNJIGA PRVA

Jezički redaktor
Stana Stanić — profesor

Tehnički urednik
Andrò Strugar

Korektor
Kovačević Branko

Omot
Miroslav Vajić, akad. slikar

Štampanje završeno jula 1976.

Stampa: „Kultura“, Beograd, Makedonska 4